

KASB-HUNAR TA'LIMI

ILMIY-USLUBIY, AMALIY, MA'RIFIY JURNAL

2023, № 7-son

KASB-HUNAR TA'LIMI

Профессиональное образование
Professional education

Ilmiy-uslubiy, amaliy, ma'rifiy jurnal
2023-yil, 7-son

Muassislar:

Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi,
Pedagogik innovatsiyalar, professional ta'lim
boshqaruv hamda pedagog kadrlarni qayta
tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti

Bosh muharrir: Z.Y.XUDAYBERDIYEV

Ijrochi direktor: H.SIROJIDDINOV

Tahrir hay'ati:

M.XOLMUXAMEDOV, R.X.JO'RAYEV,
A.Q.JALALOV, A.R.XODJABAYEV,
J.SH.SHOSALIMOV, A.NABIYEV,
A.A.HASANOV, H.SIROJIDDINOV,
K.M.GULYAMOV

Jurnal 2000-yildan nashr etila boshlangan.
O'zbekiston matbuot va axborot agentligida
2007-yil 3-yanvarda qaytadan ro'yxatga olinib,
0109-raqamli guvohnoma berilgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vazirlar
Mahkamasi huzuridagi Oliy Attestatsiya komissiyasi
tomonidan 2017 yil 29 avgustdagi 241/8 qarori
bilan Pedagogika fanlari bo'yicha dissertatsiyalar
yuzasidan asosiy ilmiy natijalarni chop etishga
tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Manzil: 100095, Toshkent sh., Olmazor tumani
Universitet ko'chasi, 2-uy
Tel.: 90-979-75-89; 94-677-90-32;

E-mail: kasbhunartalimi@mail.ru,
ksbjurnal@inbox.uz.

Nashr uchun mas'ul

H.Sirojiddinov

Sahifalovchi:

I.Sirojiddinov

Tahririyat fikri muallif nuqtai nazariga to'g'ri
kelmasligi mumkin.

Tahririyatga yuborilgan maqolalar tahrir etilmaydi
va egasiga qaytarilmaydi.

Jurnaldan ko'chirib bosilganda "Kasb-hunar ta'limi"
jurnalidan olingani izohlanishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 25.11.2023-yil.
Bichimi 60x84 1/8

Bosma tabog'i 10. Adadi 60 nusxa.
Buyurtma "PROFIEDUPRESS" MChJ
bosmaxonasida chop etildi.

Korxonada manzili: Toshkent shahri, Sirg'ali tumani,
Yangi Sirg'ali ko'chasi, 18-uy

МУНДАРИЖА

Узоков Ш.З. Инновацион ёндашув асосида талабаларнинг касбий-педагогик компетенциясини Шакллантириш.....	3
Солиев Н.С. Понятия проектно-конструкторских компетенций у будущих инженеров на основе цифровых технологий.....	9
Эргашев Ж.Б.Необходимость совершенствования методической системы преподавания информатики в общеобразовательных школах.....	13
Каримов Ф.Х. Salomatlikni optimallashtirish: o'rta yoshli erkaklar uchun samarali mashqlar rejimini ishlab chiqish.....	16
Primova G.G'. Didaktika ta'lim jarayonining bosh omillaridan biri sifatida.....	21
Akmalova M.Z. Yangi o'zbekistonda maktabgacha ta'lim tashkilotini boshqarish muammosi.....	25
Muxametov A.M. Jismoniy tarbiya va ommaviy sport sog'lomlashtirish mashg'ulotlarida yuklamalarni meyorlashtirish.....	31
Ashirov A.P. Ўқув-билиш фаолияти ва уни фаоллаштириш зарурияти.....	35
Умаров А.Г. Особенности формирования педагогической ответственности через развитие профессиональных компетенций у будущих учителей.....	41
Алиходжаева Г.С. Формирование сенсорных эталонов в дошкольном возрасте.....	45
Кенжаев Ш.Х. Нравственное и профессиональное воспитание будущих педагогов	49
Лафасов Б. Ўқувчилар касбий кўникмаларини ривожлантиришда робототехниканинг ўрни.....	55
Исматова Н.И. Таълим жараёнида талабаларнинг экологик компетенциясини шакллантириш хусусиятлари.....	60
Усманова М.С. Алишер Навоий асарларидаги фитонимларнинг деривацион хусусиятлари.....	67
Мустафаева З.С. Обучение грамоте в дошкольных образовательных организациях.....	71
Djabbarov A.I. Yadro ulotirishda kuch sifatini rivojlantirish.....	77
Rustamova N.R. Raqamli texnologiyalar va vitagen ta'lim.....	82
Usmanova G.U. Uyushmagan yoshlarni kasb-hunarga yo'naltirish bo'yicha elektron axborot resurslari va ta'lim vositalaridan foydalanishning pedagogik shart-sharoitlari hamda imkoniyatlari.....	86
Xalikov F. Ta'lim tizimida testologiyadan foydalanishning nazariy asoslarini takomillashtirish imkoniyatlari.....	91
Ruziev Sh.I. Ўқув-билиш фаолияти ва уни фаоллаштириш моҳияти.....	101
Fayziyeva U.Y., Bo'ronboyeva Sh., Boyqulova P., Erkinova D. Alohida ehtiyojli bolalarga ko'rsatilayotgan xizmatlar sifatini oshirish.....	109
Arabboyev H. O'quvchilarni ommaviy sport sog'lomlashtirish jarayoniga tayyorlashning pedagogik modeli va metodikasi	114
Raxmanova M.U. Bo'lajak o'qituvchilarning o'quv va kognitiv kompetensiyasini rivojlantirishga yo'naltirilgan mustaqil ishlarni tashkil etishning pedagogik mexanizmlari.....	120
Kamolov E.R. Kaolinni boyitish jarayonini boshqarish sistemasining algoritmik strukturasi ishlab chiqish.....	128
Yakubova Sh.E. Sharq mutafakkirlar merosi asosida Talaba-yoshlarda pozitiv dunyoqarashni shakllantirish metodlari.....	133
Umirova G.Sh. Texnika oliy ta'lim muassasalari talabalarining boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirish imkoniyatlari.....	137
Maxmudov M.J. Kreativ yondashuv asosida talabalarining kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirish.....	144
Файзуллаева Н., Паттаева Ш. Кредит-модул тизими шароитида таълим хизматлари бозорини ривожлантириш.....	151
Guliyev A. Talabalarining intellektual kompetentligini rivojlantirishning zarurati.....	157
Tajibaev J.X. Hududiy dizayn kod qoidalarni shakllantirish zaruriyati va qo'llanilish doirasi.....	162
Sarmanov O.B. Ishlab chikarish ta'limi ustasining kasбий kompetentligiga kўйиладиган талаблар.....	166

Imamnazarov E.D. Bo'lajak muhandislarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda raqamli texnologiyalarning o'rni.....	171
Алимназаров О.М. Ўқувчиларнинг мустақил таълимни ташкил этишда электрон таълим ресурсларидан фойдаланиш методикаси.....	175
Таджибаев А.Б. Таълим тизимида ўқитувчиларнинг график компетенциясини ривожлантириш омиллари	178
Халилов Р.Ш. Интерпретация философских концепций и абстрактных идей в изобразительном искусстве.....	194
Холийоров В.Н. Таълим ташкилотларининг кластерли ёндашув асосида ҳамкорлик фаолиятини ривожлантириш йўналишлари.....	190
Одилова Н.Қ. Fikrlash-tasavvur, idrok etish-bilish uzviyligini ta'minlashda maktabgacha yoshdagi bolalarni tevarak-atrofga ekologik munosabati muhim omili sifatida.....	195
Холиқова Р.М. Ona tili ta'limida o'quv topshiriqlari masalasi	199
Axmedova M.E. Modul-kredit tizimi uchun mustaqil topshiriqlar tuzish va foydalanishda metodik yondashuv.....	206
Begmatov R.R. Voyaga yetmagan yoshlar huquqbuzarligini oldini olishning pedagogik imkoniyatlari.....	212
Saydullayeva N. Kreativlik tushunchasi va uning shakllanishi.....	216
Ko'kiyev B.B. Talabalarni loyihalashtirish qobiliyatlarini rivojlantirish.....	221
Raxmonova M.X. Innovation yondashuv asosida boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy potensialini rivojlantirish texnologiyalari....	226
Karshiyev J.A. Auditoriyadan tashqari mashg'ulotlar jarayonida talabalar ma'naviyatini rivojlantirishning zamonaviy shakllari.....	232
Fayzullayeva D.U. Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarni o'qitish jarayonida smart texnologiyalardan foydalanish.....	237
Qayumova O. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ona tiliga oid lingvistik kompetensiyalarini takomillashtirishda xorij tajribasi.....	240
Umarova G.A. Integrativ yondashuv asosida ta'lim jarayonini tashkil etishning pedagogik zarurati.....	245
Ibragimova G.S. Umumiy o'rta ta'lim maktablarini boshqaruv jarayonini takomillashtirish texnologiyasi.....	251

ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВ АСОСИДА ТАЛАБАЛАРНИНГ КАСБИЙ-ПЕДАГОГИК КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

УЗОҚОВ ШАХРИЗОД ЗАФАРЖОН ЎҒЛИ

Қарши муҳандислик-иқтисодий институти тадқиқотчиси

Аннотация. Мақола олий таълимнинг назарий масалаларига бағишланган бўлиб, бўлажак мутахассисларни касбий тайёрлашга янгича ёндашувларни талаб қиладиган инновацион ёндашув шароитида педагог кадрлар тайёрлаш муаммоси ечимига доир фикрлар келтирилган. Замонавий шахснинг фазилатлари бўлажак мутахассиснинг касбий-педагогик компетенциясини шакллантириш масалалари талқин қилинган.

Калит сўзлар: таълим, педагогика, талаба, инновация, ёндашув, касб, компетенция, функция, тизим, компетентлик, шаклланиш.

Аннотация. Статья посвящена теоретическим вопросам высшего образования, и представлены точки зрения на решение проблемы подготовки педагогических кадров в контексте инновационного подхода, требующего новых подходов к профессиональной подготовке будущих специалистов. Качества современного человека трактуются как вопросы формирования профессионально-педагогической компетентности будущего специалиста.

Ключевые слова: образование, педагогика, студент, инновация, подход, профессия, компетенция, функция, система, компетентность, формирование.

Annotation. The article is devoted to theoretical issues of higher education, and points are presented on the solution to the problem of training pedagogical personnel in the context of an innovative approach that requires new approaches to professional training of future specialists. The qualities of a modern person are interpreted as issues of the formation of professional-pedagogical competence of the future specialist.

Key words: education, pedagogy, student, innovation, approach, profession, competence, function, system, competence, formation.

Кириш. Жамият ҳаётининг турли жабҳаларида ҳар хил ўзгаришлар кечирмоқда, глобаллашув жараёнлари ҳаётнинг тобора кўпроқ соҳаларини, жумладан, таълим соҳасини қамраб олади. Замонавий таълим ижтимоий аҳамиятга эга бўлган зарурият бўлиб, таълим муассасаси таълим манфаатларини қондириш учун ёш авлодда қадриятлар тизимини ва ишлаб чиқариш тажрибасини ривожлантиришга чақирилади. Доимий ўзгариб турадиган ижтимоий-иқтисодий шароитларда таълим мақсадларини амалга ошириш замонавий ўқитувчидан унинг касбий компетенциясини инновацион ўзгаришларни талаб қилади, бу эса унда таълим соҳасида янги ютуқларга тайёр-

ликнинг пайдо бўлишига ёрдам беради. Ўқитувчининг касбий-педагогик маҳорат даражаси ва унинг ғоявий позицияси бевосита замонавий жамият цивилизациясини, жамоатчилик ташаббуси натижаларини ва мамлакат келажагининг шаклини белгилайди. Ҳозирги шароитда ўқитувчи энди билим таржимони ролини ўйнай олмайди, унинг фаолиятининг қирралари кенгайиб бормоқда. Янги типдаги ўқитувчи ўз фан соҳаси билан чекланмайди, у кенг дунёқарашга эга, у юксак ахлоқий, инсонпарварлик йўналишидаги маданий шахс бўлиб, ҳар бир ўқувчининг индивидуал ривожланишига имконият яратади ва ёрдам беради [11]. Сўнгги ўн йилликларда ижтимоий жараёнлар меҳнат ша-

роитлари ва инсон фаолияти мазмунини тубдан ўзгартирди; замонавий мутахассис мақсадни белгилаш ва мақсадларга эришиш қобилиятига, шунингдек, ўзини ва натижасини объектив баҳолаш қобилиятига эга бўлиши керак.

Асосий қисм. Замонавий педагогикада бўлажак ўқитувчиларнинг касбий педагогик тайёргарлиги масаласида жуда зиддиятли вазият юзага келди. Бугунги кунда бўлажак ўқитувчи олий таълимда нафақат ўзининг тор касбий соҳасида, балки унга таълим жараёнининг барча иштирокчилари ўртасида қулай муносабатларни яратиш учун барқарор инсонпарварлик тамойилларини ишлаб чиқиш имкониятини берадиган махсус таълим олиши керак [7]. Шу муносабат билан ҳозирги вақтда бўлажак ўқитувчиларнинг касбий-педагогик компетенциясини ривожлантириш алоҳида аҳамият касб этмоқда. Билишнинг умумий назариясига кўра, ҳар бир ходиса, жумладан, шахсий сифат ҳам умумий, хусусий ва индивидуаллик бирлигида кўриб чиқилади.

Хусусан, Д.А.Крилов ва С.Ю.Лаврентевлар шахснинг қарорларни амалга оширишда мустақиллик ва тезкорлик, идрок этиш ва янги омилларга тезкор муносабатда бўлиш, ижтимоий фаол ўзаро муносабатларга тайёрлик, ташқи ва ички ўзгаришларга тез мослаша олиш каби фазилатлари, деб ҳисоблайдилар. ташкилотнинг муҳити ва шахснинг рақобатбардошлигини белгилайдиган бошқа фазилатлар касбий фаолиятнинг барча соҳаларида тобора муҳим аҳамият касб этмоқда [2].

Тадқиқотчи В.Г.Горб компетенцияни мутахассис тайёргарлигининг ижтимоий белгиланган талабларга мувофиқлиги даражаси сифатида белгилайди [6]. Шу муносабат билан биз Г.К.Селевконинг ком-

петенцияни шахснинг ажралмас сифати сифатида белгилайдиган, унинг умумий қобилияти ва таълим ва ижтимоийлашув жараёнида олинган билим ва тажрибага асосланган фаолиятга тайёрлигида намоён бўладиган фикри қизиқарли. фаолиятда мустақил ва муваффақиятли иштирок этишга қаратилган [17]. Бошқа муаллифлар ҳам компетенцияни тайёрлик, қобилият ва бошқа шахсий фазилатлар орқали белгилайдилар. Масалан, А.М.Новиков фаолиятининг мустақиллиги, ҳар қандай вазифага ижодий ёндашиш, билимларни доимий равишда янгилашга тайёрлик, ақлий мослашувчанлик, тизимли ва иқтисодий фикрлашга тайёрлик, диалог ўтказиш, жамоада ҳамкорлик қилиш ва ҳамкасблар билан мулоқот қилиш қобилиятини ўз ичига олади [15]. Юқоридаги таърифларни умумлаштирган ҳолда, биз умумий компетенция деганда шахснинг ўқитиш, тажриба ва тизимли фикрлашда олинган чуқур билимга асосланган вазифани етарли даражада бажаришга, унинг ҳақиқий ижодий мустақил фаолиятга тайёрлигида намоён бўладиган кўп қиррали сифатини тушунамиз. Касбий ва педагогик компетенция масаласини кўриб чиқиш касбий компетенция тушунчасига мурожаат қилишни талаб қилади. Ушбу шахсий хусусиятнинг маълум таърифларининг кенг доираси фақат юқорида келтирилган умумий компетенцияни тушуниш билан боғлиқ бўлган талқинларни таҳлил қилишга қаратилган. Ушбу таҳлил натижаси бизнинг касбий компетенция ҳақидаги қарашимизнинг асосини ташкил қилади. Касбий компетенция шахснинг мустақил ва маъсулиятли ҳаракат қилишига имкон берадиган маълум бир руҳий ҳолат, шахснинг муайян меҳнат функцияларини бажариш қобилияти ва қобилиятига эга бўлиши,

меҳнат субъектининг ўз вазифаларини бажаришга тайёрлиги ва қобилияти саналади [19]. Касбий компетенция деганда, В.А.Адольф самарали педагогик фаолиятга тайёрликни тушунади ва уни кўшни компонентлар тўплами орқали белгилайди: услубий, маданий, мавзули, психологик, педагогик ва технологик [1].

Н.В.Кузмина профессионал педагогик компетенцияни белгилайди, у қуйидаги таркибий қисмларни ўз ичига олади: ўқитиладиган фан соҳасидаги махсус ва касбий компетенция; талабаларнинг билим ва кўникмаларини шакллантириш усуллари соҳасидаги услубий компетенция; алоқа жараёнлари соҳасидаги ижтимоий-психологик компетенция; талабаларнинг мотивлари ва қобилиятлари соҳасидаги дифференциал психологик компетенция; ўз фаолияти ва шахсиятининг афзалликлари ва камчиликлари соҳасидаги автопсихологик компетенция [9]. Узлуксиз ўз-ўзини тарбиялаш ва ўз-ўзини такомиллаштириш истаги, ижодий ва масъулиятли муносабат билан асосланган тажриба ва индивидуал қобилиятлар орқали компетенциянинг таркибий қисмларидан қатъи назар, умумий мазмунини таклиф қилади ва бир қатор педагогик хусусиятларни аниқлайди. кўникмалар (дизайн, гностик, конструктив, ташкилий, коммуникатив) [13].

Ўз навбатида, Г.А.Козберг бу сифатни ўзгармас хусусиятлар мажмуаси орқали очиб беради: ўқитиш, тажриба ва индивидуал қобилиятлар соҳасида пухта билимга эга бўлиш; касбий-педагогик функциялар тизимини сифатли бажариш имконини берувчи педагогик технологияларга эга бўлиш; педагогик ўз-ўзини тарбиялаш дастурининг мавжудлиги; ўз педагогик ваколатлари доирасида самарали ҳаракат қилиш қобилияти; талаба-

лар, ота-оналар, ҳамкасблар орасида обрўнинг мавжудлиги деган фикрни илгари суради [14]. Биз юқоридаги таърифларда аниқланган умумий ва ўзига хос жиҳатларни ушбу ҳодисани таркибий шахсий шаклланиш сифатида тушунишимиз учун асос қилиб берамиз, бу эса педагогик технологияларга эга бўлишни, дизайн, гностик, конструктив, ташкилий ва коммуникатив кўникмаларга эга бўлишни назарда тутлади.

Замонавий ўқитувчининг касбий педагогик компетенциясини аниқлашга ўтадиган бўлсак, биз Р.А.Галустовнинг таълимнинг анъанавий интизомдан инновацион, лойиҳага асосланган ва ижодий ўрганишга ўтиши ҳақидаги фикрига кўшилаемиз, бу биринчи навбатда ўқитувчининг устуворлиги билан тавсифланади [3]. Таълим жараёнининг шахсий-фаолият компоненти, бу эрда билим олиш учун асос бўлиб, ўқувчи шахсининг когнитив қизиқишлари ва ижодий салоҳиятини ривожлантириш ҳисобланади. Н.В.Матяшнинг фикрича, мактаб жамият ва табиат учун оқибатларини ҳисобга олган ҳолда муқобил вариантлар массасидан трансформатив фаолиятнинг оптимал усуллари онгли ва ижодий танлай оладиган ўқувчиларни тарбиялаши керак; ўз фаолиятини ахборот билан таъминлашга бўлган эҳтиёжни мустақил равишда аниқлаш қобилиятига эга бўлиш; доимий равишда янги билимларни эгаллашга қодир ва уни трансформацион фаолият воситаси сифатида қўллаш қобилияти зарур бўлади [14]. Юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда, замонавий ўқитувчининг касбий-педагогик компетенциясининг ўқитувчининг асосий функцияларини бажариш қобилияти сифатида белгиланади: ўқитиш (талабаларнинг замонавий ишлаб чиқариш асослари бўйича

билимларни ўзлаштириш талабларига мувофиқлигини таъминлаш); ривожлантирувчи (ўқувчиларда замонавий касблар асосидаги универсал ўқув фаолиятини шакллантириш); таълим (талабаларнинг соғлом турмуш тарзига эътиборини ривожлантириш, мактаб ўқувчиларининг таълимини бошқариш, уларни замонавий бозор муносабатларида иштирок этишга тайёрлаш). Яхлит шахсий сифатнинг моҳиятини тушуниш мантиғи куйидагича: сифатнинг таърифи; функциялар тизимини аниқлаш; функциялар тизимига мос келадиган статик тузилмани куриш; статик структуранинг таркибий қисмларини тўлдиришни ўрганиш; сифатни шакллантириш белгиларини ўрнатиш; ривожланишини таъкидлаб ўтиш [16].

Функция бирлаштирувчи омил бўлиб, унинг ёрдамида тизимнинг ўзи шаклланади ва сақланиб қолади, яхлит ривожланади. Бир қатор тадқиқотлар таҳлилига асосланиб, биз шундай хулосага келишимиз мумкин: замонавий ўқитувчи кенг қўламли вазибаларни бажариб, янги билимлар манбаи, таълим менежери, психолог, ўзига хос ижодий маҳсулот яратувчиси, ижодий менежер, педагогик жараённинг дизайнери, мактаб ўқувчиларининг тадбиркорлик фаолиятининг анъанавий ва инновацион шакллари ва усулларидан фойдаланган ҳолда педагогик лойиҳани амалий амалга оширишга қодир бўлган малакали ўқитувчи, касблар олами бўйича раҳбар, жараённи рағбатлантириш ва амалга оширишга тайёр [12].

Шундай қилиб, касбий педагогик компетенциянинг мотивацион ва сафарбарлик функцияси бўлажак ўқитувчига психологик, педагогик ва услубий билимларни мақсадли равишда олиш, унинг ижодий салоҳиятини замонавий педагогик таълим муаммоларини ҳал қилишга

йўналтириш, талабаларга янги инновацион ғояларни тақдим этиш ва уларни жорий этиш имконини беради.

Бўлажак ўқитувчининг касбий-педагогик компетенциясининг профилактик ва тарбиявий функцияси ўқувчилар билан ўзаро муносабатлар, ўқувчилар ва талабаларнинг хусусиятларини ўрганиш ва таълим ва тарбиялаш учун психологик ва педагогик талабларни ҳисобга олган ҳолда кейинги тузатиш ва ривожланиш тадбирлари билан ҳал қилади, ёш авлодда уларнинг имкониятлари ва уларни таълим фаолиятига татбиқ этиш йўлларини ҳолисона баҳолашни шакллантиради. Бўлажак ўқитувчининг касбий-педагогик компетенциясининг ахборот-коммуникация функцияси ўқитувчининг турли даражадаги (ўқитувчи - талаба, ўқитувчи - ота-она, ўқитувчи - талабалар жамоаси, ўқитувчи - педагогик жамоа ва бошқалар) тегишли касбий муносабатларни ўрнатишга тайёрлигини амалга оширади [8,10].

Интегратив функция сизнинг касбий билимларингиз юкини объектив баҳолашга имкон беради, камчиликларни ўз вақтида аниқлашни ва уларни тўлдириш имкониятларини излашни таъминлайди, шунингдек, бўлажак ўқитувчининг шахсияти ривожланишининг яхлитлигини амалга оширади, натижаларни олдиндан кўриш қобилиятини ривожлантиради [5]. Ўз навбатида, бўлажак ўқитувчининг касбий-педагогик компетенциясини мақсадли шакллантириш функцияси ўз фаолиятининг кутилаётган натижаси сифатида мақсадларни режалаштиришга ёрдам беради, фаолиятнинг глобал мақсадини эришиш мумкин бўлган вазибаларга бўлиш истаги, ўз олдида қўйиш қобилиятини шакллантиради [18]. Бизнинг фикримизча, касбий педагогик фаолият

жараёнида мажбуриятларнинг иерархиясини тўлиқ ҳисобга олган ҳолда самарали ва тўлиқ бажарилишини таъминлайди ва касбий аҳамиятга эга бўлган даражаларга ва илгари белгиланган хусусиятларга мос келади.

Бизнинг фикримизча, тизимни ташкил этувчи функция мотивацион ва сафарбарликдир, чунки айнан унда бўлажак ўқитувчининг касбий ва педагогик компетенциясининг қолган функцияларининг қиймат асослари жамланган. Ушбу функция субъектнинг ўз таълим тизимини яратиш қобилиятини белгилайди, психологик-педагогик фанларни ўрганиш кадриятларини белгилайди, ёшга қараб муваффақият, масъулият, мустақиллик, ихтиёрий назорат ва бошқаларга бўлган эҳтиёжни баҳолашга имкон беради. Тизимни шакллантириш функцияси билан чамбарчас боғлиқ ҳолда, профилактика-тарбиявий функция кўринадиди, бу кўпроқ ўқувчиларни турли хил тайёргарлик мезонлари, ўрганиш қобилияти, қобилиятлари, мойиллиги, улар билан муваффақиятли ишлаш учун иқтидорлилик даражасига кўра фарқлаш қобилиятига ёрдам беради. Ўз навбатида, мотивацион-мобилизация функцияси ҳам ахборот, ҳам алоқа, ҳам интегратив функциялар учун асосий ҳисобланади, чунки улар психологик ва педагогик фанларни ўрганиш кадриятларига асосланади ва педагогик ҳақиқатга ҳисса қўшиш истагини шакллантиради. Ахборот, коммуникатив ва интегратив функциялар ўқув дарслари материални қуриш, дарсга тайёргарлик кўришда турли хил материаллар манбаларидан фойдаланиш, шунингдек, материал мазмунини ўқувчилар фаолиятига "таржима қилиш" қобилиятида намоён бўлади. шунингдек, талабалар жамоаси ичида ва ундан ташқарида тур-

ли даражадаги муносабатларни ўрнатиш қобилиятини шакллантиради. Мақсадни белгилаш функцияси сизнинг педагогик тизимингиз самарадорлигини тўлиқ баҳолашга, унинг асосий ғоясини таъкидлашга имкон беради, нафақат керакли мақсадларни қўйиш, балки кейинчалик ўз-ўзини баҳолаш ва фаолиятингизни тузатиш орқали уларга эришиш қобилиятини ташкил қилади, бу билвосита тасдиқлайди. Ушбу функциянинг тизимни ташкил этувчига бўйсунуши, чунки у сизга ўз касбий фаолияти мақсадларини белгилаш, натижаларни тахмин қилиш, мустақиллик, масъулият ва ихтиёрий натижаларни сафарбар қилиш имконини беради. Ушбу функцияларнинг интеграцияси келажакдаги ўқитувчининг касбий ва педагогик тайёргарлиги учун янги имкониятларни очиб беради.

Хулоса. Замонавий ўқитувчида касбий педагогик компетенция маълум шароитларда муваффақиятли ривожланади деб тахмин қилишимиз мумкин: ҳар бир мактаб битирувчиси ўзгарувчан ҳаракат қилиш керак бўлган шароитда ўқитувчининг касбий маҳоратининг аҳамияти ҳақидаги унинг қиймат-семантик ғояларини қўллаб-қувватлаган ҳолда, унинг ижодкорлиги ва рақобатбардошлигини намоён этувчи ижтимоий-иқтисодий шароитлар; бўлажак ўқитувчининг ўз-ўзини ривожлантиришга бўлган эҳтиёжини ва ўқитувчилар жамоасида этакчи мавқега интилишларини рағбатлантириш; инновацион педагогик технологиялар маконида ўқитувчиларни шакллантириш; ўқувчиларга самарали мустақил ишлаш йўлларини, мулоҳаза юритиш, ўз-ўзини ташкил этиш ва ўз-ўзини ўрганиш усулларини (моделлаштириш, таҳлил қилиш ва педагогик муаммоларни ҳал қилиш йўлларини излаш) инновацион фаоли-

ПОНЯТИЯ ПРОЕКТНО-КОНСТРУКТОРСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ У БУДУЩИХ ИНЖЕНЕРОВ НА ОСНОВЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

СОЛИЕВ НОДИРЖОН СОДИРЖОН УГЛИ,
докторант Наманганском инженерно-строительном институте

Аннотация: В данной статье кратко разъяснено понятие проектно-конструкторских компетенций в технических сферах, важность использования в этом процессе цифровых технологий, его преимущества и проанализирована важность необходимости научно обоснованного внедрения цифровых технологий в высшее образование.

Ключевые слова: проектно-конструкторские компетенции, цифровые технологии, проектирование, знания, техническая и конструкторская деятельность, проектная деятельность.

Annotatsiya. Ushbu maqolada texnik sohalarda loyihalash-konstruktorlik kompetensiyasining tushunchasi, bu jarayonda raqamli texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati, uning afzalliklari qisqacha yoritib berilgan hamda raqamli texnologiyalarni oliy ta'lim tizimiga joriy etish zaruratining ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: loyihalash-konstruktorlik kompetentsiyalari, raqamli texnologiyalar, loyihalash, bilim, texnik va konstruktorlik faoliyati, loyiha faoliyati.

Annotation: This article briefly explains the concept of design and engineering competencies in technical education, the importance of using digital technologies in this process, its advantages, and analyzes the importance of the need for a scientifically based introduction of digital technologies in higher education.

Key words: project-construct competencies, digital technologies, design, knowledge, technical and design activities, project activities.

Переход к цифровой экономике и цифровому обществу требует пересмотра цели, содержания и методов подготовки специалистов во всех сферах экономики, особенно в инженерно-технических сферах. Становится понятным, что экономика будущей страны представляет собой экономику цифровых знаний и наукоемких технологий. Следовательно, в недалеком будущем страна будет нуждаться в грамотных инженерно-технических кадрах, владеющих основными цифровых технологий, деятельность которых будет связана с моделированием, проектированием, конструированием, прогнозированием, проведением научных исследований и внедрением их результатов на практику. В нашей республике реализуются комплексные меры по активному развитию

цифровых технологий, а также широкому внедрению современных информационно-коммуникационных технологий во все отрасли и сферы, прежде всего в образование. [1] Цифровые технологии улучшат управление государством и обществом, а также создадут благоприятные условия для людей в социальной сфере и заложат основу для позитивного экономического роста. Еще одним преимуществом является то, что они положат конец коррупции в обществе.

В настоящее время задача развития проектно-конструкторской компетентности студентов инженерных направлений подготовки остается актуальной. Проектно-конструкторская компетенция это интеграция двух составляющих: проектной и конструкторской деятельности инжене-

ра. Проектная деятельность связана с научно-техническими расчетами основных параметров будущей технической системы. Данная деятельность связана с чертежами. Результатом проектной деятельности являются: текст, чертеж, график, расчет, модель на компьютере и другие. Конструкторская деятельность инженера представляет собой процесс разработки конструкции технической системы на основе известных стандартных и новых (изобретенных) элементов. Результатом конструкторской деятельности являются макеты, опытные образцы, компьютерные модели и другие.

Раскрытие сущности понятия «проектно-конструкторская компетентность» целесообразно осуществить через родовое понятие «компетентность». Мы соглашались с И.Л. Дульчаевой, В.Н. Пустовойтовым, А.В. Хуторским [2], которые подчеркивают интегративный динамический качественный характер компетентности, отражающей готовность и способность личности осуществлять деятельность в определенной сфере в соответствии с актуальными принятыми в обществе нормами, а также с мнением Ю.Г. Татура, который обращает внимание на то, что данная деятельность должна быть успешной [3]. Поскольку именно ориентированность человека на успешную деятельность обеспечивает реализацию личностного потенциала в будущей профессиональной деятельности.

Содержание проектно-конструкторской компетентности будущих инженеров включает следующие знания, навыки и умения:

способен осуществлять поиск, критический анализ и синтез информации применить системный подход для решения поставленных задач;

способен проводить предварительное технико-экономическое обоснование;

разрабатывать проектную и рабочую техническую документацию, оформлять законченные проектно-конструкторские работы, контролировать соответствие разрабатываемых проектов, технической документации и заданию, стандартам, техническим условиям и другим нормативным документам;

способен вести обработку, анализ и представление информации в профессиональной деятельности с использованием информационных технологии.

Следовательно, содержание инженерной подготовки должна включать методику современных методов проектирования конкурентоспособных изделий, включающими разработку альтернативных вариантов, их анализ и синтез, прогнозирование динамики и тенденции развития объекта, умение пользоваться формализованными моделями и так далее.

Особо отметим важность организации проектно-конструкторской деятельности для будущих специалистов инженерного профиля. В обществе, имеющем развитую рыночную экономику, от инженера требуется направленность его деятельности на вопросы маркетинга и сбыта, учет социально-экономических и психологических факторов, а не только технических и конструктивных параметров.

Для студента проектно-конструкторская деятельность – это развитие творческого потенциала, средство самореализации, самообучения, а для преподавателя – это интегративное дидактическое средство обучения, воспитания и развития, а также совместная исследовательская и творческая деятельность, поиск и работа с информацией.

Цифровые технологии открывают неограниченные возможности для доступа к цифровым инструментам, материалам и сервисам. Обучаемые и педагоги получают беспрецедентный ранее контроль над

своим информационным пространством и его совместным использованием. Как и в сфере обслуживания и материального производства, работы по цифровой трансформации образования должны быть направлены на результат и повышать качество работы образовательных организаций на всех шагах реализации программы [4].

Осуществление эффективной проектно-конструкторской деятельности в условиях высшего образования предполагает модернизацию системы технологий, сопровождающих эту деятельность. В первую очередь, это касается цифровых технологий. В этом плане цифровые технологии не ограничиваются приемами владения компьютером, а предусматривают широкое понимание цифрового пространства, ресурсов развития информационного общества.

Проектно-конструкторская компетентность понимается нами как личностная, интегративная, формируемая характеристика способности и готовности выпускника, проявляющаяся в проектировании, на основе владения специальными проектно-конструкторскими знаниями и умениями, использования современных технологий и средств проектирования, обоснованного выбора и оптимизации в случае многовариантности решений; учета быстрого изменения технологий.

Таким образом, уточним понятие компетентности как интегративное динамическое качественное свойство личности, характеризующее ее способность и готовность к успешной деятельности в определенной сфере, в том числе профессиональной.

Следует отметить, что проектная компетентность в рамках ГОС включена в состав универсальных компетенций, которые обычно рассматриваются как неспецифичные для определенной профессии или

отрасли, но необходимые для профессиональной деятельности и личностного развития [5].

Понятию «проектно-конструкторская компетентность» посвящено большое количество работ. В целом, можно отметить, что их авторы, опираясь на понятия проекта, конструктор, проектной деятельности, метода проектов, определяют проектно-конструкторскую компетентность как интегративное, динамическое качество личности, характеризующее способность и готовность выпускника осуществлять проектную и конструкторскую деятельность в рамках будущей профессии, при этом ставятся авторские акценты на определенные аспекты проектно-конструкторской компетентности.

Проектно-конструкторская деятельность в техническом ВОУ должна иметь профессиональную направленность, творческий характер, предоставлять студенту необходимое пространство свободы для принятия самостоятельных решений, учитывать индивидуальные особенности студентов. В данной работе под проектно-конструкторской компетентностью понимается интегративная динамическая характеристика личности, отражающая совокупность проектных, конструкторских знаний и умений, опыта проектно-конструкторской деятельности и ориентации на мотивационно-ценностное отношение к ней, а также рефлексивно-оценочных действий, что позволяет успешно разрабатывать и реализовывать проекты в профессиональной и личностной сферах. Как видно из определения, структура проектно-конструкторской компетентности представляет собой единство когнитивного, деятельностного, мотивационно-ценностного и рефлексивно-оценочного компонентов.

В связи с этим целью данной работы является исследование развития проектно-конструкторской компетентности будущих

бакалавров инженерных направлений подготовки в условиях интеграции учебной и внеучебной проектной деятельности, а основными задачами исследования – определение соответствующих организационно-педагогических условий и разработка оценочно-диагностического инструментария, ориентированного на когнитивный, деятельностный, мотивационно-ценностный, рефлексивно-оценочный компонент проектной компетентности.

Исследование проводится на примере предмета “Компьютерные технологии в проектировании строительных конструкций”. Для оценки уровня развития каждого из компонентов проектной компетентности использовались методики, отвечающие критериям научности, валидности, объективности, точности, репрезентативности.

Принятая в данной работе трактовка понятия «проектно-конструкторская компетентность» студентов для инженерных направлений подготовки, как интегративной динамической характеристики личности, отражающей совокупность проектных знаний и умений, опыта проектной деятельности и ориентации на мотивационно-ценностное отношение к ней, а также

рефлексивно-оценочных действий, которая позволяет успешно разрабатывать и реализовывать проекты в профессиональной и личностной сферах, визуализируя основные компоненты проектной компетентности, позволяет их целенаправленно развивать.

Представляется, что подход, направленный на развитие проектной компетентности и основанный на интеграции учебной и внеучебной деятельности студента, является перспективным.

Следует отметить, что внедрение цифровых технологий в систему технического образования сыграет важную роль в модернизации системы образования страны. Модернизация системы образования сегодня рассматривается как потенциал инновационного развития общества и должна основываться на реализации новых концептуальных подходов к развитию образования. Это поможет правильно организовать современное образование и повысить эффективность образования [6].

В заключение следует отметить, что практический процесс цифровизации высшего образования по техническим специальностям уже начался, и ввиду того, что он скоро даст положительные результаты.

Использованная литература:

1. Указ Президента Республики Узбекистан, от 05.10.2020 г. №УП-6079 ОБ УТВЕРЖДЕНИИ СТРАТЕГИИ «ЦИФРОВОЙ УЗБЕКИСТАН-2030» И МЕРАХ ПО ЕЕ ЭФФЕКТИВНОЙ РЕАЛИЗАЦИИ
2. Хуторской А.В. Компетентностный подход в обучении. Москва: Издательство «Эйдос»; Издательство Института образования человека, 2013. 73 с.
3. Татур Ю.Г. Компетентностный подход в описании результатов и проектировании стандартов высшего профессионального образования. Москва, 2004. 18 с.
4. Уваров А. Ю. Образование в мире цифровых технологий: на пути к цифровой трансформации. М.: Изд. Дом ГУ-ВШЭ, 2018. 168 с.
5. Введенский В.Н. Моделирование профессиональной компетентности педагога // Педагогика. 2003. Т. 10. С. 51–55..
6. Абдуазизова В.В., Солиев Н.С., Техническое образование на основе цифровых технологий. INNOVATIONS IN TECHNOLOGY AND SCIENCE EDUCATION. Volume 2, february 2023. – В. 213-218. ISSN: 2171-381X (№6, SJIF – 5.305).

НЕОБХОДИМОСТЬ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕТОДИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНФОРМАТИКИ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ

ЭРГАШЕВ ЖАМШИД БАХТИЁРОВИЧ

PhD, доцент кафедры «Методика преподавания математики» Джизакского государственного педагогического университета

Аннотация: Исходя из высокой социальной значимости общего среднего образования в устойчивом развитии общества, современных требований, проблем в системе и обеспечения связи науки и звеньев образования в их решении, требуется необходимость совершенствования методической системы непрерывного педагогического образования. В данной статье приведены мнения о некоторых необходимых аспектах совершенствования методики преподавания информатики.

Ключевые слова: информатика, информационные технологии, система обучения информатике, методическая система.

Annotatsiya: Umumiy o'rta ta'limning jamiyat barqaror rivojlanishidagi yuqori ijtimoiy ahamiyatidan kelib chiqqan holda zamonaviy talablar, tizimdagi muammolar va ularni hal qilishda fan va ta'lim bo'g'inlari o'rtasidagi aloqadorlikni ta'minlash uzluksiz pedagogik ta'lim metodik tizimini takomillashtirish zaruratini taqozo etmoqda. Mazkur maqolada informatika o'qitish metodikasini takomillashtirishning ayrim zaruriy jihatlarni xususidagi fikrlar berilgan.

Kalit so'zlar: informatika, axborot texnologiyalari, informatika o'qitish tizimi, metodik tizim.

Abstract: Based on the high social significance of general secondary education in the sustainable development of society, modern requirements, problems in the system and ensuring the connection between science and education in their solution, it is necessary to improve the methodological system of continuous pedagogical education. This article provides opinions on some of the necessary aspects of improving the methodology of teaching computer science.

Keywords: computer science, information technology, computer science training system, methodological system

Введение

Глобальной тенденцией экономического и социального развития стран мира является широкое использование информационных и коммуникационных технологий. В новом столетии информационные и коммуникационные технологии считаются важным фактором развития мирового сообщества, а развитие науки и техники создало большие возможности для удовлетворения материальных потребностей человечества и общества. Появление биоинформатики, геоинформатики, телемедицины и цифровой экономики указывает на то, что сферы в мире становятся все более и более взаимозависимыми от цифровых технологий. Роль ИКТ в образовании к 2030 году признана в программе, разработанной CSR Asia для по-

вышения качества образования с помощью ИКТ, которая направлена на поддержку чтения и обучения учащихся и повышение эффективности каждого процесса обучения с помощью ИКТ. [3, 4, 5, 6, 7].

Материалы и методы

В мировой практике актуальна диверсификация форм обучения с учетом требований современного и перспективного рынка труда, гармонизация моделей обучения с идеями технологического развития, реализация ведущих идей теории и методики качества образования. осуществляется с помощью кластерного подхода, основанного на принципах согласованности, преемственности и последовательности. В этом процессе, в соответствии с требованиями международной программы оценивания TIMSS, важное зна-

чение приобретают вопросы обеспечения жизнеспособности теоретических знаний и формирования навыков на образовательном уровне. В условиях интеграции необходимо развитие компетенций участников педагогического процесса через целенаправленное формирование социального заказа в соответствии с запросами потребителей [10].

В нашей стране все большее значение приобретает «реформирование системы образования, включающее решение научно-методических задач развития сферы педагогического образования в регионах, проведение научных исследований, направленных на внедрение передовых зарубежных педагогических технологий, реализацию образовательных и научных проектов, привлечение специалистов к процессу образования и научных исследований» приобретает все большее значение. Для этого осуществляется дальнейшее совершенствование механизмов «повышения содержания и качества образования, внедрения инновационных кластеров педагогического образования, эффективных в подготовке высокообразованных педагогов, обладающих конкурентоспособными, высокими знаниями и навыками». Поэтому проблема обеспечения содержания образования и межвидовой интеграции в общеобразовательных школах на основе кластерного подхода, формирования на этой основе способностей, таланта, творческой компетентности учащихся и повышения эффективности профориентационной работы требует углубленного изучения [9].

В статье используются методы сравнительного и критического изучения школьных учебников, учебных пособий, наблюдения и анализа процесса преподавания науки.

Анализ и дискуссия

Закон о создании единого электронного банка информации о разработчиках программного обеспечения в нашей стране и о поддержке талантливых молодых программистов, занимающихся созданием перспективных проектов и инновационных компью-

терных технологий, о формировании базы национальных программных продуктов, о предоставлении информации о состоянии и потенциал рынка производства программных продуктов в нашей стране отмечен в документах [2].

В соответствии с Законом Республики Узбекистан «Об информатизации» и дальнейшего развития в республике производства программных средств, отвечающих международным стандартам информационно-коммуникационных технологий, усилить продвижение разработчиков нашей страны в целях расширения производства качественных, конкурентоспособных программных продуктов, а также продвигать свою продукцию на внутреннем и внешнем рынках. О поддержке движения было подписано постановление Президента Республики [8].

В последующие годы поэтапно проводимые реформы по внедрению информационно-коммуникационных технологий во все сферы государственного управления и оказания государственных услуг, популяризация информационных услуг, решение Президента нашей Республики «О мерах по широкому внедрению цифровой экономики и электронного правительства» и системы «Электронное правительство» позволили разработать и внедрить, донести до населения и создать эффективные механизмы для своевременного решения повседневных проблем населения.

Создание благоприятных условий для формирования и активного развития высокотехнологичных секторов экономики на основе использования коммуникационных технологий (ИКТ), углубление интеграции науки, образования и производства в данном секторе за счет предоставления дополнительных льгот и преференций производителям и заказчикам продукции информационных технологий, продукции ИКТ Постановление Президента Республики Узбекистан № ПФ-5099 от 30 июня 2017 года принято в целях увеличения экспорта и

привлечения местных и иностранных инвестиций [1].

Следует отметить, что нормативные документы, принятые для развития информационно-коммуникационных технологий в республике, носят программный характер, и как исходная основа их внедрения в жизнь наука «Информатика и информационные технологии» занимает важное место в общем система среднего образования. В процессе преподавания естественных наук в среднем образовании, наряду с различными современными педагогическими технологиями, в общую систему должны быть внедрены инновационные технологии.

Непрерывность образования (как идея, принцип обучения, качество образовательного процесса и необходимое условие развития человека) становится средством общественного развития и одним из факторов

устранения противоречий.

По сути, в последние годы Уважаемый Президент Шавкат Мирзиёев стал уделять серьезное внимание реформе сферы образования, коренному повышению качества подготовки кадров, в частности внедрению опыта развитых зарубежных стран в система.

Заклучение

Исходя из высокой социальной значимости педагогического образования в устойчивом развитии общества, современных требований, проблем в системе и обеспечения связи между наукой и образованием звеньев в их решении возникает необходимость совершенствования методической системы непрерывного педагогического образования на основе информационно-логического моделирования.

Использованная литература:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти 2017 йил 30 июндаги “Республикада ахборот технологиялари соҳасини ривожлантириш учун шарт-шароитларни тубдан яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5099-сонли Фармони. <https://lex.uz/docs/3249651>
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти 2013 йил 20 сентябрдаги “Мамлакатимизнинг дастурий таъминот воситалари ишлаб чикувчиларини рағбатлантиришни янада кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2042-сонли қарори/ <https://lex.uz/acts/2239895>
3. Боймуродов А.Х. Умумий ўрта таълим тизимида “Информатика ва ахборот технологиялари” фанини ўқитишда кластер модели ахборот манбаларини яратиш. *Замонавий таъли.* 2019. – 43-51 б.
4. Rustamova, N. R. (2022). Development of Media Education and Media Mentality in the System of Continuous Education. *Spanish Journal of Innovation and Integrity* | ISSN, 2792(8268).
5. Rustamova, N. R. (2022). Media Resources for Sustainable Development in Education. *Procedia of Philosophical and Pedagogical Sciences*, 1(2), 10-14.
6. Ergashev, J. B. (2009). Computer mathematical systems as new information technologies of teaching. *Pedagogical education” scientific-methodical magazine*, Tashkent, 2.
7. Baxtiyarovich, J. (2020). METHODS OF TEACHING MATHEMATICAL SCIENCES IN COMPUTER BASED MATHEMATICAL SYSTEMS. *Архив Научных Публикаций JSPI.*
8. Akramova, L., & Rustamova, N. (2023, June). Computer-human interaction: Visualization of the educational process as a means of increasing the efficiency of the education. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 2789, No. 1). AIP Publishing.
9. Rustamova, N. (2023, June). The interaction of vitagenic experience, computer and a human in a smart systems. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 2789, No. 1). AIP Publishing.
10. Боймуродов А.Х. Умумий ўрта таълим тизимида “Информатика ва ахборот технологиялари” фанини ўқитишда кластер модели ахборот манбаларини яратиш. *Замонавий таъли.* 2019. – 43-51 б.

SALOMATLIKNI OPTIMALLASHTIRISH: O'RTA YOSHLI ERKAKLAR UCHUN SAMARALI MASHQLAR REJIMINI ISHLAB CHIQISH

KARIMOV FAXRIDDIN XURRAMOVICH

Toshkent moliya instituti "Jismoniy madaniyat va sport faoliyati" kafedrası dotsenti

Annotatsiya: Erkaklar uchun o'rta yosh ko'p hollarda salomatlikda u bosqichdan bu bosqichga o'tish davri xisoblanadi. Ushbu maqolada umumiy salomatlik va farovonlikni yaxshilash uchun o'rta yoshli erkaklar uchun maxsus mo'ljallangan kompleks mashqlar to'plamini ishlab chiqish o'rganiladi. Ushbu yoshdagi fiziologik o'zgarishlar va umumiy sog'liq muammolarini tahlil qilish orqali ushbu tadqiqot jismoniy tayyorgarlik, yurak-qon tomir sog'lig'i, mushaklar kuchi va moslashuvchanlikni rag'batlantiradigan mashqlar tartibi uchun dalillarga asoslangan ko'rsatmalarni taqdim etishga qaratilgan.

Kalit so'zlar; O'rta yoshli erkaklar, Mashq qilish tartibi, Fiziologik o'zgarishlar, Yurak-qon tomir salomatligi, Mushak kuchi, Moslashuvchanlik, Aerobik mashqlar, Qarshilik mashqlari, Moslashuvchanlik mashqlari, Balansni o'rgatish.

Abstract: For men, middle age is often considered a transition period in health. This article explores the development of a comprehensive set of exercises designed specifically for middle-aged men to improve overall health and well-being. By analyzing the physiological changes and common health problems of this age, this study aims to provide evidence-based guidelines for exercise routines that promote physical fitness, cardiovascular health, muscle strength, and flexibility.

Keywords; Middle-aged men, Exercise regimen, Physiological changes, Cardiovascular health, Muscle strength, Flexibility, Aerobic exercise, Resistance exercise, Flexibility exercise, Balance training.

Абстракт: Для мужчин средний возраст часто считают переходным периодом в здоровье. В данной статье рассматривается разработка комплексного комплекса упражнений, разработанного специально для мужчин среднего возраста для улучшения общего состояния здоровья и самочувствия. Анализируя физиологические изменения и распространенные проблемы со здоровьем в этом возрасте, это исследование направлено на предоставление научно обоснованных рекомендаций по упражнениям, которые способствуют физической форме, здоровью сердечно-сосудистой системы, мышечной силе и гибкости.

Ключевые слова; Мужчины среднего возраста, Режим физических упражнений, Физиологические изменения, Здоровье сердечно-сосудистой системы, Мышечная сила, Гибкость, Аэробные упражнения, Упражнения с отягощениями, Упражнения на гибкость, Тренировка баланса.

Kirish:

O'rta yoshdagi erkaklarda 45-60 yoshlar sog'liqni saqlash jihatidan ko'pincha asosiy o'rinni egallaydigan muhim davr hisoblanadi. Ushbu demografik guruhdagi erkaklar uchun jismoniy tayyorgarlik, hayotiylik va umumiy farovonlikka intilish tobora muhim ahamiyat kasb etayotgan davrdir. Biroq, tabiiy qarish jarayoni inson salomatligi va hayotiyligini shubha ostiga

qo'yadigan fiziologik o'zgarishlarni keltirib chiqaradi. Ushbu o'zgarishlarga javoban, moslashtirilgan mashqlar rejimini ishlab chiqish salomatlikni optimallashtirish va faol turmush tarzini saqlab qolish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

O'rta yoshli erkaklar bu davrda sog'lig'iga ta'sir qiluvchi quyidagi muammolarga duch kelishadi.

- mushaklar massasining pasayishi,

-yurak-qon tomir samaradorligining pasayishi

-moslashuvchanlikning pasayishi

Ushbu fiziologik o'zgarishlarni tushunish nafaqat ushbu muammolarni hal qiladigan, balki barqaror va boyituvchi salomatlik sayohatiga yordam beradigan mashqlar tartibini yaratishda muhim ahamiyatga ega.

Ushbu tadqiqot davomida asosiy e'tibor o'rta yoshli erkaklarga amaliy tushunchalar, ilmiy mantiqiy asoslar va amaliy ko'rsatmalar bilan ta'minlashga qaratilgan bo'lib, bu ularga sog'lom va qoniqarli hayot sari sayohatni boshlash imkonini beradi. Ushbu keng qamrovli yondashuv nafaqat yoshga bog'liq o'zgarishlardan kelib chiqadigan qiyinchiliklarni e'tirof etadi, balki maxsus va moslashtirilgan mashqlar rejimi orqali jismoniy tayyorgarlik, chidamlilik va hayot sifatini oshirish uchun ulkan salohiyatga urg'u beradi.

Aslini olganda, ushbu maqola ilmiy tushunchalar asosida yaratilgan va o'rta yoshli erkaklar uchun mo'ljallangan yo'l xaritasi bo'lib, mashqlar retseptining nozik tomonlarini o'rganishga yordam beradi, nafaqat jismoniy jasoratni, balki yangilangan hayotiylik va farovonlik tuyg'usini ham oshiradi.

O'rta yoshle erkaklardagi fiziologik o'zgarishlar:

1. Yurak-qon tomir salomatligi:

O'rta yoshli erkaklar ko'pincha yurak-qon tomir kasalliklari bilan bog'liq jiddiy muammoga duch kelishadi. Qarish jarayoni qon tomirlarida elastiklikning pasayishi kabi o'zgarishlarga olib kelishi mumkin, bu qon bosimining oshishiga va yurak faoliyati samaradorligining pasayishiga olib keladi. Binobarin, bu davr yurak xastaligi xavfi yuqori bo'lib, yurak-qon tomir sog'lig'ini rivojlantirishni eng muhim masalaga

aylantiradi.

Tavsiya: Muntazam aerobik mashqlar bilan shug'ullanish bu xavflarni yumshatish uchun kalit hisoblanadi. Tez yurish, velosipedda suzish, suzish yoki kardio-markazli mashg'ulotlar bilan shug'ullanish yurak urish tezligini oshiradi, yurak ishlab chiqarishni yaxshilaydi va yurak-qon tomir tizimining samaradorligini oshiradi. Ushbu mashqlar qon oqimini yaxshilaydi, arterial sog'likni yaxshilaydi va qon bosimini tartibga solishga yordam beradi, shu bilan yurak-qon tomir kasalliklari xavfini kamaytiradi.

2. Mushaklar mustahkamligi va suyak salomatligi:

Yoshning o'sishi ko'pincha mushak massasi va suyak zichligining pasayishi bilan birga keladi. O'rta yoshli erkaklar uchun bu pasayish funktsional kuchning pasayishiga, jarohatlarga nisbatan sezgirlikni oshirishga va osteoporoz ehtimolini oshirishga olib kelishi mumkin.

Tavsiya: Qarshilik mashqlarini mashqlar rejimiga integratsiya qilish bu pasayishning oldini olishda muhim ahamiyatga ega. Og'ir atletika, tana vazni mashqlari yoki qarshilik guruhi mashqlari kabi mashg'ulotlar mushaklarning o'sishini rag'batlantiradi, kuch va chidamlilikni oshiradi. Bundan tashqari, bu mashqlar suyak zichligini rag'batlantiradi, sinish va osteoporoz xavfini kamaytiradi, faol hayot tarzini saqlab qolish uchun muhim bo'lgan mustahkam mushak-skelet tizimining sog'lig'ini mustahkamlaydi.

3. Moslashuvchanlik va harakatchanlik:

Moslashuvchanlikning pasayishi va bo'g'imlarning harakatchanligi kundalik faoliyatga sezilarli darajada to'sqinlik qiladigan va odamlarni mushak-skelet tizimining shikastlanishiga olib kelishi mumkin bo'lgan umumiy tashvishlardir.

Tavsiya: Moslashuvchanlik va qo'shma harakatchanlikni oshiradigan cho'zish

tartiblari, yoga va mashqlarni o'z ichiga olish juda muhimdir. Ushbu harakatlar nafaqat bo'g'imlarning qattiqligini yengillashtiradi, balki harakat oralig'ini yaxshilaydi, umumiy harakatchanlikni oshiradi va shtammlar yoki jarohatlar xavfini kamaytiradi. Maqsadli mashqlar orqali moslashuvchanlikni oshirish yaxshi holatga, funksional harakatga va yoshga bog'liq harakatlanish cheklovlari ehtimolini kamaytirishga yordam beradi.

Yuqoridagi tavsiyalarga asosan jismoniy mashqlar rejimini ishlab chiqamiz:

1. Aerobik mashqlar:

Maqsad: yurak-qon tomir sog'lig'ini yaxshilash, chidamlilikni oshirish va qon bosimini tartibga solish.

Tavsiyalar: Haftada kamida 150 daqiqa o'rtacha intensivlikdagi aerobik mashg'ulotlarni bir necha kun davomida bajarish.

Misollar: tez yurish, velosipedda yurish, suzish, yugurish, elliptik mashinalardan foydalanish yoki aerobik mashg'ulotlarda qatnashish.

2. Qarshilik mashqlari:

Maqsad: mushaklar kuchini oshirish, suyak zichligini yaxshilash va funksional fitnessni rivojlantirish.

Tavsiyalar: haftasiga 2-3 marta asosiy mushak guruhlariga qaratilgan qarshilik mashqlarini bajarish.

Misollar: Og'ir atletika, tana og'irligi mashqlari (shup-ups, squats, lunges), qarshilik bandi mashqlari yoki vaznli mashinalardan foydalanish.

3. Moslashuvchanlik va muvozanatni o'rgatish:

Maqsad: moslashuvchanlikni yaxshilash, bo'g'imlarning harakatchanligini oshirish va jarohatlar xavfini kamaytirish.

Tavsiyalar: Har kuni yoki haftasiga kamida 3 marta cho'zish va muvozanat mashqlarini qo'shing.

Misollar: yoga, Pilates, cho'zish mashqlari, barqarorlik va muvofiqlashtirishga qaratilgan muvozanat mashqlari.

4. Dam olish va tiklanish:

Muhimlik: Mushaklarning tiklanishiga imkon berish va ortiqcha jarohatlarning oldini olish uchun mashg'ulotlar o'rtasida yetarli dam olish zarur.

Tavsiyalar: Tananing tiklanishi uchun haftasiga kamida 1-2 kun dam olishni ta'minlash.

Amalga oshirish va rivojlanish:

- Asta-sekin rivojlanish: rejimni boshqariladigan intensivlik darajasida boshlash va haddan tashqari kuchlanish va jarohatlardan qochish uchun vaqt o'tishi bilan asta-sekin rivojlantirish.

Foyda va uzoq muddatli ta'sir:

Aerobik, qarshilik, moslashuvchanlik va muvozanat mashqlarini o'z ichiga olgan o'rta yoshli erkaklar uchun keng qamrovli mashqlar rejimi ko'plab sog'liq uchun quyidagi ijobiy o'zgarishlarga olib keladi:

Yaxshilangan yurak-qon tomir fitnes: yurak xastaligi xavfi omillarini kamaytirish va qon aylanishini yaxshilash.

Mushaklarning kuchayishi: yoshga bog'liq mushaklarning yo'qolishiga qarshi turish va funksional fitnesni rivojlantirish.

Yaxshiroq moslashuvchanlik va harakatchanlik: bo'g'imlarning qattiqligi kamayadi, harakat doirasi yaxshilanadi va jarohatlar xavfi kamayadi.

Ruhiy salomatlik foydalari: yaxshi kayfiyat, stressni kamaytirish va aqliy ravshanlik va diqqatni kuchaytirish bilan bog'liq mashqlar.

Ushbu yaxlit jismoniy mashqlar rejimiga rioya qilish orqali o'rta yoshli erkaklar nafaqat jismoniy o'zgarishlarni, balki ularning umumiy farovonligi va hayot sifatiga chuqur ta'sir ko'rsatishini kutishlari mumkin. Ushbu mashqlar bilan muntazam shug'ullanish

hayotning ushbu muhim bosqichida optimal salomatlik va hayotiylikni saqlash uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

O'rta yoshdagi erkaklar uchun ushbu mashqlar jamlanmasini amalga oshirish strategiyalari:

1. Maqsadni belgilash:

Individual maqsadlar: Jismoniy mashqlar maqsadlarini shaxsiy salomatlik holati, fitnes darajasi va kerakli natijalarga moslashtirish.

Haqiqiy maqsadlar: motivatsiyani saqlab qolish va taraqqiyotni kuzatish uchun erishish mumkin bo'lgan va progressiv bosqichlarni belgilash.

2. Strukturaviy tartib:

Muvofiqlik: muntazamlik va rejimga rioya qilishni ta'minlash uchun izchil mashqlar jadvalini tuzish.

Xilma-xillik: Monotonlikni oldini olish va turli mushak guruhlarini nishonga olish uchun har bir toifadagi turli mashqlarni (aerobik, qarshilik, moslashuvchanlik) aylantirish.

3. Tegishli texnika:

Shakl va holat: jarohatlarning oldini olish va foydani optimallashtirish uchun mashqlar paytida to'g'ri shakl va texnikani ta'kidlash.

Yo'l-yo'riq: Jismoniy mashqlar to'g'ri bajarilishini ta'minlash uchun fitnes mutaxassislari yoki murabbiylardan ko'rsatmalar so'rash.

4. Asta-sekin rivojlanish:

Qo'shimcha o'sishlar: Sekin-asta intensivlikni, davomiylikni yoki qarshilikni oshirib, tanaga qarshi turish va fitnes yutuqlarini rag'batlantirish.

Tanani tinglash: charchoq, noqulaylik yoki og'riq signallariga e'tibor bering, ortiqcha kuchlanishdan qochish uchun rejimni mos ravishda o'zgartirish.

5. Dam olish va tiklanish:

Qayta tiklashga ustuvor ahamiyat bering: mushaklarning tiklanishi va o'sishini osonlashtirish uchun dam olish kunlari va etarli uyqu, hidratsiya va ovqatlanish kabi tiklash usullarini qo'shing.

Faol tiklanish: charchashga olib kelmasdan tiklanishga yordam berish uchun dam olish kunlarida yurish yoki yumshoq cho'zish kabi yengilroq mashg'ulotlarni qo'shish.

Xulosa:

O'rta yoshli erkaklar uchun optimal salomatlik va hayotiylikka intilish shunchaki jismoniy mashqlardan ustundir; u jismoniy tayyorgarlik, aqliy farovonlik va yangilangan hayotiylik tuyg'usini o'z ichiga olgan yaxlit yondashuvni o'zida mujassam etgan. Ushbu tadqiqotda taqdim etilgan sinchkovlik bilan ishlab chiqilgan mashqlar rejimi ushbu demografiyaga xos bo'lgan o'ziga xos fiziologik o'zgarishlar va sog'liq muammolarini hal qilish uchun mo'ljallangan ushbu yaxlit yondashuvning dalilidir.

Yurak-qon tomir salomatligi, mushaklarning kuchi, moslashuvchanligi va umumiy farovonlik o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlikni tan olgan holda, ushbu rejim o'rta yoshli erkaklarning sog'lig'i traektoriyasini o'zgartirish uchun reja bo'lib xizmat qiladi. Yurak salomatligini mustahkamlash uchun aerobik mashqlar, mushak kuchi va suyak zichligini mustahkamlash uchun qarshilik mashqlari va harakatchanlikni oshirish uchun moslashuvchanlik mashqlari birgalikda yoshga bog'liq sog'liq muammolarini yumshatish uchun keng qamrovli strategiyani taqdim etadi.

Aslini olganda, bu mashq rejimi shunchaki tartiblar to'plami emas, balki o'zgartiruvchi sayohat - o'z-o'zini parvarish qilish majburiyati va jismoniy va ruhiy farovonlikning to'liq spektrini qamrab olishga

bag'ishlanishdir. Ushbu yaxlit yondashuvni qo'llagan holda, o'rta yoshli erkaklar nafaqat qarish bilan bog'liq an'anaviy cheklovlarga qarshi tura oladilar, balki yanada jonli, bardoshli va to'laqonli hayotga yo'l olishlari mumkin.

Ushbumoslashtirilgan jismoniy mashqlar

rejimini amalga oshirish orqali o'rta yoshli erkaklar har bir kunni yangilangan energiya va kuch bilan qarshi olib, hayotiylik bilan to'la kelajakka yo'l ochishlari mumkin - bu yaxlit salomatlikning o'zgartiruvchi kuchi va inson ruhining o'ziga xos mustahkamligidan dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nelson, M. E., Rejeski, W. J., Blair, S. N., Duncan, P. W., Judge, J. O., King, A. C., ... & Castaneda-Sceppa, C. (2007). Physical activity and public health in older adults: Recommendation from the American College of Sports Medicine and the American Heart Association. *Medicine & Science in Sports & Exercise*, 39(8), 1435-1445.
2. American Heart Association. (2019). Recommendations for Physical Activity in Adults and Kids. Retrieved from <https://www.heart.org/en/healthy-living/fitness/fitness-basics/aha-recs-for-physical-activity-in-adults>
3. Garber, C. E., Blissmer, B., Deschenes, M. R., Franklin, B. A., Lamonte, M. J., Lee, I. M., ... & Swain, D. P. (2011). American College of Sports Medicine position stand. Quantity and quality of exercise for developing and maintaining cardiorespiratory, musculoskeletal, and neuromotor fitness in apparently healthy adults: guidance for prescribing exercise. *Medicine & Science in Sports & Exercise*, 43(7), 1334-1359.
4. Haskell, W. L., Lee, I. M., Pate, R. R., Powell, K. E., Blair, S. N., Franklin, B. A., ... & Bauman, A. (2007). Physical activity and public health: updated recommendation for adults from the American College of Sports Medicine and the American Heart Association. *Circulation*, 116(9), 1081-1093.
5. Singh, D. K., Manaf, Z. A., Yusoff, N. A. M., & Muhammad, N. A. (2017). Phosphatidylserine containing ω -3 fatty acids may improve memory abilities in non-demented elderly with memory complaints: A double-blind placebo-controlled trial. *Dementia and Geriatric Cognitive Disorders*, 43(3-4), 155-164.
6. Orio, F., Giallauria, F., Palomba, S., Lombardi, G., & Colao, A. (2014). Exercise in postmenopausal women: the role of hormones. *Maturitas*, 77(4), 312-317.
7. Rantanen, T., Guralnik, J. M., Foley, D., Masaki, K., Leveille, S., Curb, J. D., & White, L. (1999). Midlife hand grip strength as a predictor of old age disability. *JAMA*, 281(6), 558-560.

DIDAKTIKA TA'LIM JARAYONINING BOSH OMILLARIDAN BIRI SIFATIDA

Primova Go'zal G'ulomjonovna
Samarqand davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: mazkur maqolada didaktikaning Sharq ta'lim-tarbiya jarayonida tutgan o'rnini, olimlar tomonidan keltirilgan dalillar, didaktik jarayonni tashkil etishning funksiyalari va boshqa masalalar yuzasidan mulohazalar bildirilgan.

Annotation: this article discusses the role of didactics in the Eastern educational process, the arguments presented by scientists, the functions of organizing the didactic process, and other issues.

Аннотация: в данной статье рассматривается роль дидактики в восточном образовательном процессе, аргументы, представленные учеными, функции организации дидактического процесса и другие вопросы.

Kalit so'zlar: didaktika, ta'lim-tarbiya jarayoni, gnesiologik asos, gumanitar bilim, falsafa, funksiya, me'yor, mezon, qadriyat.

Keywords: didactics, educational process, gnesiological basis, humanitarian knowledge, philosophy, function, norm, criterion, value.

Ключевые слова: дидактика, учебный процесс, гнесиологическая основа, гуманитарное знание, философия, функция, стандарт, критерий, ценность.

Sharq ta'lim tizmidagi qadimdan ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishda pand-nasihati usulining ustuvor bo'lganligini kuzatishimiz mumkin. Hozirgi fan tili bilan aytganda, didaktik ta'lim yuqori bosqichga ko'tarilgan edi. Bu borada qator asarlar ham yaratilgan. Jumladan, Kaykovusning "Qobusnoma" asari o'g'li Gilonshohga pand-nasihati yo'sinida yozilgan. Turkiy xalqlar adabiyotida dastlabki ta'lim-tarbiya didaktikasini tipik namunasi sifatida Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarini keltirib o'tish maqsadga muvofiq bo'lar edi. Adib Ahmad Yugnakiynini "Hibat ul-haqoyiq" asari ham xuddi shu turdagi asarlar sirasiga kiradi.

Bizga ma'lumki, xamsanavislik an'anasida ham dastlabki asarning ta'lim-tarbiya, pand-nasihati, ya'ni didaktikaga oid bo'lishi talab etilgan. XX asrning boshlariga qadar maktablarda darslik sifatida o'qitilgan Sa'diy Sheroziyning "Guliston" nasriy-she'riy, "Bo'ston" she'riy asari ham

didaktikaning bebaho durdonasidir. Ayni shu asarlar ta'sirida yozilgan asarlar Sharq xalqlari ta'lim jarayonlarida ko'plab topiladi. Jumladan, Sayfi Saroiyning "Guliston bit turkiy" va Abdulla Avloniyning "Turkiy guliston yohud axloq" asarlari ham yosh avlodning ta'lim jarayonida samaradorlikka erishishini ta'minlash maqsadida maktablarda o'qitilgan.

XX asr boshlarida ta'lim-tarbiya jarayonini zamon talablariga mos tarzda tashkillashtirish maqsadida yangi usuldagi ta'lim muassasalari tashkil etila boshlandi. Buning samarasi o'laroq yangi usuldagi darsliklarning paydo bo'lishi ham davrning muhim talablaridan biri edi. Sharqning buyuk mutafakkiri, olim va shifokori Abu Ali ibn Sino: "Tarbiya jarayoni Sharqda pand-nasihati yo'li bilan, G'arbda esa real hayotni ko'rsatish orqali amalga oshiriladi", -degan gapini bejiz emas edi. Zamonasining ilg'or fikrli ziyolilari bo'lgan Abdulla Avloniy, Abdurauf

Fitrat, Munavvarqori Abdurashidxonov, Hamza kabi qator yetakchi kishilari o'tmish an'analrimizdan uzilmagan holda yangi davr maktab darsliklarini yaratish yo'lida jonbozlik ko'rsatganlar. Buning samarasi o'laroq, Abdulla Avloniyning "Turkiy guliston yohud axloq", "Milliy ashulalar uchun milliy she'rlar", "Birinchi muallim", "Ikkinchi muallim", "Maktab gulistoni", Abdurauf Fitratning "Muxtasar Islom tarixi", "O'qu", Hamza Hakimzoda Niyoziyning "Yengil adabiyot" va "Qiroat kitobi" kabi qator kitoblari dunyo yuzini ko'rdi hamda maktablarda darslik sifatida o'qitila boshlandi. Ushbu darsliklarning hech biri didaktikadan uzilib qolmagan edi.

Hozirgi davr jahon ta'lim tizimidagi globallashtirish va integratsiyalashuv jarayonida yoshlarning ta'lim-tarbiya jarayonini tashkillashtirishda didaktikaning o'rni beqiyos. Xususan, oliy ta'lim tizimida talabalarning kompetentlik darajasining oshishida ham didaktik ta'limning amalga oshirilishini davrning o'zi ta'lim ta'lim o'zida. Didaktik ta'limning asosiy mohiyati shundan iboratki, har bir ta'lim-tarbiya jarayonining bevosita ishtirokchisi bo'lgan shaxs milliy o'zligini anglashi, qadimiy va boy qadriyatlarini qadrlashi, yot qarashlarga ko'r-ko'rona ergashmasligi, ilmiy-nazariy asoslarga yuzaki yondashmasligi talab etiladi.

Ta'lim-tarbiya jarayonini muvafaqqiyatli tashkil etishning eng ma'qul usullaridan biri jahon tomonidan tan olingan olimlarning ham nazariy, ham amaliy bilim va ko'nikmalarini mashg'ulot jarayoniga olib kirishdan iborat bo'lib qolmoqda.

Oliy ta'limda didaktikaning mantiqiy va gnoseologik asoslarini tushunishga bo'lgan intilish ushbu bilim sohasining zamonaviy nazariy va uslubiy muammolari negizida tahsil oluvchilarning o'quv-biluv motivatsiyasini rivojlantirishni tushunishga yo'naltiradi.

L. Klinberg fikricha, "didaktikaning nafaqat ilmiy samaradorligi va fanlar o'rtasidagi ilmiy obro'si, balki amaliy ta'siri,

o'qitish amaliyotidagi samaradorligi ko'p jihatdan bilishning asosiy nazariy va uslubiy masalalarini yanada jiddiy rivojlanishiga bog'liq. Tahsil oluvchilarning o'quv-biluv motivatsiyasini rivojlantirishni tadqiq qilish didaktikaning ilmiy-nazariy va uslubiy o'ziga xosligi, muammolarning yaxlit spektridagi xos xususiyati va tahlil qilish vositalarining takomillashtirishga zarurat mavjudligidan dalolat beradi.

Oliy ta'limdagi ilmiy-pedagogik nazariyalardan biri- o'quv jarayonidagi funksiyalarini amalga oshirish va uning ilmiy maqomini aniqlash bilan bog'liqdir.

I.M.Osmolovskaya didaktik tadqiqotlarda o'quv jarayonida kuzatish, tajriba usullarining keng tarqalganligiga ishora qiladi. "Tajriba davomida alohida qiyinchiliklar paydo bo'ladi, chunki dastlab tajriba va nazorat guruhlarida pedagogik jarayonlar oqimi uchun shartlarni tenglashtirish qiyin"-deydi olim.

Zamonaviy didaktika sohasida o'tkazilayotgan tadqiqotlarda tahsil oluvchilarning o'quv-biluv faoliyati dinamikasidagi ko'rsatkichlarni taqqoslash shartlari mavjud bo'lib, ular zamirida gumanitar bilimlarning ilmiy xarakterga muvofiq bo'lishi talab etiladi.

Falsafa va pedagogika nazariyasida o'z-o'zini anglash muammosi ilmiy bilimlarda, aynan uning jamiyat bilan munosabatlarining burilish nuqtasida yoki inqirozli daqiqalarida o'sishini ko'rsatib, bu nafaqat intellektual mezonlarni, me'yorlar va qadriyatlarni maqbul ta'minlanishini, balki ijtimoiy faoliyatni ham ta'minlashga qaratilgan ehtiyojlarni keltirib chiqaradi. Didaktik bilimlarga bo'lgan yondashuv va xususan, oliy ta'lim didaktikasida bilim olish holatining belgilari aniq bo'lganligi bois, bunday sharoitda oliy o'quv yurtlarida zamonaviy o'qitish nazariyasida turli konsepsiyalarning ishlab chiqilishini belgilaydi.

Ilm-fan etikasi konsepsiyasining asoschisi R.Merton, bilish har qanday o'quv faoliyatida normalar tizimi sifatida funksional

vazifani amalga oshirishini ta'kidlaydi va uning imperativlari olimlar tomonidan o'zlashtirilib, ularning ilmiy o'zini anglashida aks etishini e'tirof etadi. Binobarin, texnika oliy ta'limning asosiy funksiyalari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

1. Sintetik funksiya - alohida ishonchli bilimlarni yagona, yaxlit tizimga birlashtirish;

2. Tushuntirish funksiyasi - sabab va boshqa bog'liqliklarni aniqlash, berilgan hodisaning turli xil bog'lanishlari, uning muhim xususiyatlari, kelib chiqishi va rivojlanish qonuniyatlari va boshqalar;

3. Metodik funksiya - nazariya asosida tadqiqot faoliyatining turli shakllari, usullari, metodlari, shakllantiriladi;

4. Bashorat qilish funksiyasi. Ma'lum hodisalarning haqiqiy holati haqidagi nazariy g'oyalar asosida ilgari noma'lum bo'lgan faktlar, ob'ektlar yoki ularning xususiyatlari, hodisalar orasidagi aloqalar va boshqalar mavjudligi to'g'risida xulosalar chiqariladi. Bu ilmiy bashorat deb nomlanadi;

5. Amaliy funksiya. Har qanday nazariyaning yakuniy maqsadi amalga o'z ifodasini topishi, haqiqatni o'zgartirish uchun "harakatga ko'rsatma" bo'lishi kerak.

U, yoki, bu darajada ushbu funksiyalarni oliy o'quv yurtlarida o'qitish nazariyasi ham amalga oshiriladi. Agar universitetda o'quv jarayonining borishi tavsiflansa, unda talabalar va o'qituvchi o'rtasidagi faoliyat o'rganilib, tavsiflovchi funksiya amalga oshiriladi.

Tavsiflovchi funksiya- empirik faktlarni to'plash, ularni umumlashtirish asosida ilmiy muomalaga kiritish imkonini beradi. Tushuntirish funksiyasi didaktika tomonidan amalga oshirilishi kuzatilayotgan hodisalarni tushuntirishga, ularning mohiyatini ochib berishga imkon beradi.

Oliy ta'lim didaktikasida, boshqa gumanitar fanlar singari, kuzatilgan hodisalarni izohlash o'rganilayotgan vaziyatda ta'lim jarayoniga ko'plab omillar ta'sir qilishini ko'rsatadi va ularning ba'zilar aniq kuzatilishi, ammo ba'zilar tadqiqotchidan

yashiringan holda bo'lishini ta'kidlash joiz. Aslida tavsiflovchi nazariya bo'lgan oliy o'quv yurtlari didaktikasini metodik jihatdan to'g'riligini tahlil qilish juda qiyin. Masalan, bu oliy ta'lim didaktikasining ko'plab asosiy tamoyillari tizimlashtirilmaganligi va tasniflash uchun aniq asoslarga ega emasligidandir. Ilmiy bilimlarning bashorat qiluvchi vazifasi shundaki, u nafaqat voqea yoki hodisani tushuntiradi, balki ularni oldindan bashorat qiladi.

Har qanday o'qitish jarayonida oliy ta'lim didaktikasi borliq haqidagi bilimlarni to'g'ri aks ettiradigan haqiqiy bilimlarga erishishga qaratilgan. Haqiqiy ilmiy bilim insonga voqelikni o'zgartirishga, uning keyingi rivojlanishini bashorat qilishga yordam beradi.

Didaktik bilimlar o'quv jarayonini takomillashtirish va natijalarini bashorat qilish imkonini beradi.

N.L.Korshunova[1] pedagogikadagi bilimlarning ob'ektivligi (haqiqati) muammosini o'rganar ekan, boshqa ilm-fan singari oliy ta'lim didaktikasi ham "fanning qattiq yadrosi" ni tashkil etuvchi dalillarga asoslangan va asosli bilimlarni o'z ichiga oladi.

V.V.Kraevskiy[2] 1977 yilda o'zining "Ilmiy asoslash muammolari (uslubiy tahlil)" monografiyasida didaktik "o'qitish", "o'qish", "o'rganish" toifalarini, shuningdek, o'rganishning mohiyatini aks ettiruvchi tushunchalarni: "o'quv-biluv faoliyati", "didaktik jarayon", "o'quv harakati" "o'qitish uslubi", "o'quv jarayoni", "o'quv loyihasi", "o'quv holati" va boshqalarni tavsifladi.

V.V.Kraevskiy fikricha, didaktik darajada o'qitish- "ijtimoiy tajribani yosh avlodga o'tkazish faoliyatida o'qitish va o'qitishning birligi" sifatida namoyon bo'ladi.

V.I.Zagvyazinskiy[3] "o'qitish" ni o'qish va o'rganishni o'z ichiga olgan jarayon deb ta'riflaydi, uning mohiyati talabalarni tizimli ilmiy bilimlar bilan qurollantirish, qadriyatlar va an'analar bilan tanishtirish,

milliy va jahon madaniyati yutuqlari asosida ta'lim va taraqqiyotga yo'naltiradi. O.Roziqov ta'kidlashicha, "o'rganish" va "o'quv jarayoni" odatda sinonim sifatida ishlatiladi. Aslida, olimning bu fikri ta'lim jarayonini mukammal tushuna olish imkonini bermaydi. Har qanday ijtimoiy borliqda mavjud bo'lgan shaxs o'quv jarayonidan uzilgan holda ham o'rganish jarayonini davom ettirishi mumkin. Qadimgi yapon madaniyatining asosi sanalgan buddaviylik ta'limoti asosida shakllangan dzen falsafasida ham o'rganish jarayoniga mustaqil shakllanish jarayoni sifatida qaraladi. Xo'sh, bu nima degani? Talim beruvchi shaxs ta'lim oluvchilarga belgilangan ma'lumotlar bazasini yetkazadi, ammo ularni aynan, zamonaviy til bilan aytganda, o'qituvchi aytgani kabi qabul qilishi shart emasligi uqtirib boriladi, bu bilan o'quvchilar bilim olish jarayoni bilan birga shaxsiy "men"larine ham shakllantirib

boradilar. Ayni shu holat hozirgi davr ilm-fani bilan shug'ullanuvchi tadqiqotchi uchun muhim omil hisoblanadi. Didaktik ta'lim jarayonining mohiyatini ayni shu tashkil etishini uqtira olgan ustozgina chi ma'noda o'z maqsadiga erishgan deb hisoblasa bo'ladi.

N.Muslimov, B.Xodjaev, B.Abdullaeva, SH.Abdullaevalarning plmiy tadqiqotlarida ta'lim, shuningdek, insonning ijtimoiy tajribani o'zlashtirish jarayoni va natijasi, jamiyatda hayot uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar tizimi sifatida tushuniladi. Ta'kidlanishicha, ta'lim ham mashg'ulot shaklida, ham o'z-o'zini tarbiyalash shaklida, ya'ni so'zning asl ma'nosida o'qituvchi ishtirokisiz tashkil etilishi mumkin.

Talabalarda o'quv-biluv motivatsiyani rivojlantirish muammosi "ta'lim" istilohini ko'rib chiqishni taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Коршунова Н. Л., Цзян Нань. Образование и наука в современном университете // Учёные записки ЗабГУ. Сер. Педагогические науки. 2017. Т. 12, № 2. С. 6–13. DOI: 10.21209/2542-0089-2017-12-2-6-13.
2. Краевский В. В. Методология педагогики: Пособие для педагогов-исследователей. - Чебоксары: Изд-во Чуваш, ун-та, 2001. - 244 с.
3. Методология и методика дидактического исследования; Загвязинский В. И. — М.: Педагогика, 1982. — 160 с.
4. A. R. Kadirjanovich, A. N. Isayevna, P. G. Gulomjonovna and P. S. Botir qizi, "Improving the Methodology of Teaching Specialized Subjects in The Preparation of Future Computer Engineering on The Basis of Innovative Technologies," 2023 8th International Conference on Computer Science and Engineering (UBMK), Burdur, Turkiye, 2023, pp. 125-130, doi: 10.1109/UBMK59864.2023.10286726.
5. Primova G.G. THE MOTIVATION OF STUDENT COGNITION ACTIVITIES. JOURNAL OF PHILOSOPHY Readings.org 5281/zenodo. 4915841(276-280)ISSN 2036-4989. 5 бет
6. Primova G.G. FEATURES USE OF INTERNET TECHNOLOGIES IN EDUCATION Босма International Multidisciplinary Scientific Journal ISSN: 2091-573X Vol. 1 Issue 1, June-2021 2 бет
7. Примова Г.Ф. TALIMNI RAQAMLASHTIRISH MASALALARI ARALASH VA GIBRIT O'QITISH TEXNALOGIYALARI // Ilm sarchashmalari. Urganch davlat Universitetining ilmiy-nazariy, metodik jurnali. 2021-yil 10-son

YANGI O‘ZBEKISTONDA MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTINI BOSHQARISH MUAMMOSI

AKMALOVA MOHINUR ZAFAR QIZI
Jizzax davlat pedagogika universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada yangi O‘zbekiston Respublikasida maktabgacha ta’lim tashkilotini boshqarish muammosi haqida so‘z boradi. Maqolani mavzusini yoritish maqsadida xorijlik va mahalliy olimlarning ilmiy tadqiqot ishlanmalaridan foydalanildi.

Kalit so‘zlar; menejment, boshqaruv, Yangi O‘zbekiston, maktabgacha ta’lim, innovatsion muhit, maktabgacha ta’lim tashkiloti.

Hozirgi vaqtda jamiyatda ijtimoiy-madaniy, siyosiy va iqtisodiy sohalarida jiddiy o‘zgarish va rivojlanishlar ro‘y bermoqda. Bu islohotlar muqarrar ravishda barcha tashkilotlarda, shu jumladan maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ham o‘zgarishlar bo‘lishini talab qiladi. Bunga javoban maktabgacha ta’lim tashkilotlarining yangi turlari yaratila boshlandi, ularning boshqaruv tuzilmasi, rejimi, mazmuni, ish shakllarini yangilash, yangi ta’lim dasturlari, texnologiyalariga o‘tish va ularga yangi ta’lim xizmatlarini kiritishda jiddiy o‘zgarishlar ro‘y bermoqda.

Shu ma’noda maktabgacha ta’lim tashkilotlari boshqaruvi sohasidagi o‘zgarishlar uni ilmiy asoslashni talab qiladi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlari menejmentining zamonaviy asoslarini boshqaruv, menejment, boshqaruv funksiyalari tushunchalariga aniqlik kiritmasdan ko‘rib chiqish mumkin emas. Bu borada boshqaruv faoliyatining nazariy asoslari ko‘plab olimlar tomonidan o‘rganilgan. Bir qator mualliflarning tadqiqot ishlarini o‘rganish “boshqaruv” va “menejment” tushunchalarining tarkibiy qismlarining o‘ziga xos xususiyatlarining mohiyatini aniqlashga imkon beradi.

M.Sharifxo‘jayev va Yo.Abdullayevlarning ta’rifiga ko‘ra, “boshqaruv uslubi – bu boshqaruv jarayonida yuzaga chiqadigan muammolarni hal qilish usullari, yo‘llari majmuidir”, “boshqaruv usullari – bu xodimlarga va umuman ishlab chiqarish jamoalariga ta’sir ko‘rsatish usullari

bo‘lib, bu usullar qo‘yilgan maqsadlarga erishish jarayonida mazkur xodimlar va jamoalarning faoliyatini uyg‘unlashtirishni nazarda tutadi” [141].

S.S.G‘ulomov boshqaruv uslubining aniqlanishi va mazmuni haqida fikr bildirib, uni rahbar faoliyati kabi tavsiflash mumkin, deb quyidagicha asoslaydi: “Boshqaruv uslubi – bu ish uslublarining to‘plami bo‘lib, u o‘zining faoliyatida ushbu boshqaruv apparatini qo‘llaydi. Menejment uslubi – bu rahbarning shaxsiy sifatlarining to‘plami, rahbarning qo‘l ostidagilar bilan munosabati, rahbarning o‘z faoliyatida ishlatadigan uslubi va yo‘llari, rahbarning xodimlarni amalga bilishidir. Boshqaruv uslubi boshqaruv usulidan kelib chiqadi. Boshqaruv usuli – bu boshqaruv faoliyatini amalga oshiruvchi usul va yo‘llarning to‘plamidir” [92].

Bir qator tadqiqotchilar R.Valijonov, O.Qobulov, A.Ergashevlar: “rahbarlik uslubi menejer harakatining o‘zigi xos xulqidir. rahbarlik uslubini yanada to‘liq ma’nosi: menejning nisbiy qat’iy tizim yo‘llari, uslubi va amaliy faoliyat shaklidir. Bundan tashqari boshqarish uslubi deganda, menejning boshqarish qarorlarini tayyorlash va amalga oshirish jarayonida harakat tarzi va xulqiy usuli tushuniladi. Uslub – bu rahbarlik usulida doimo qo‘llaniladigan tizimdir, bu ma’lum menejer tomonidan uning shaxsiy sub’ektiv-ruhiy tavsifiga muvofiq qabul qilingan rahbarning uslubini realizatsiya qilish tarzidir”, – deb

belgilashadi.

R.X.Shakurov rahbarlik uslubini “ma’lum bir sharoitda boshqaruv funksiyalarini amalga oshirish uchun ishlab chiqilgan, ichki o’zgaruvchan xususiyatlarga ega bo’lgan (motivlar, maqsadlar, mazmun, usullar), rahbar faoliyatining mustahkam takrorlab turuvchi o’ziga xos yaxlit tizim, ya’ni uslub – bu faoliyat usullarining o’ziga xos tizimi” deb belgilaydi.

Q.H.Abdurahmonov, D.N.Rahimova, B.A.Erkayev, E.G’.Nabiyev, B.Ch. Murtazayev, N.K.Zokirova, N.S.Qosimova, M.M.razzoqovlar “boshqaruv uslubi – bu jadal ravishda rivojlanuvchi yaxlit tizim bo’lib, personal bilan ishlashning maqsadi, shakl, usul va vositalarining dialektik birligini aks ettiradi. Boshqarish uslubi qonunchilik va davlat xizmatining o’ziga xos ish prinsiplariga tayanib boshqaruv sub’ektining oldiga qo’yilgan vazifalarni hal etilishini ta’minlaydi” deb ta’riflashadi.

V.G.Afanasev ijtimoiy boshqaruvni biologik jihat orqali ko’rib chiqadi va hayvonot dunyosidagi ham, inson dunyosidagi ham har bir ma’muriy harakat sub’ekt (kim boshqaradi) va ob’ekt (kim va nima nazorat qilinadi) o’rtasidagi o’zaro ta’sir tizimidir, deb xulosa qiladi. Bu yo’nalishga ko’ra ma’lum aqliy fazilatlar va vosita qobiliyatlariga hamda ob’ektga ta’sir qilish qobiliyatiga ega. Ob’ekt nazorat qiluvchi ta’sirni boshdan kechiradi va sub’ektga uning natijalari, maqsadga erishish yoki erishmaslik to’g’risida signal beradi. Ob’ektdan - ob’ektga (to’g’ridan-to’g’ri ulanish) va ob’ektdan - sub’ektga (teskari aloqa) ulanishlar to’plami ular o’rtasida axborot almashinuvini ta’minlaydi.

Bu biologik va ijtimoiy boshqaruv uchun umumiy formuladir. Biroq ikkalasi o’rtasida chuqur sifat farqlari mavjud.

Boshqaruv, so’zning umumiy ma’nosida maqsadlarni belgilash, safarbar qilish, unga erishish yo’llari va vositalarini tashkil qilish va maqsad sari harakatni nazorat qilishni o’z ichiga oladi. Ammo bu barcha boshqaruv operatsiyalari, ayniqsa, maqsadlarni belgilash,

muayyan aqlni boshqarish mavzusi, oqilona fikrlash, qasddan harakatlar qilish qobiliyati mavjudligini nazarda tutadi.

Boshqaruvning birinchi va ikkinchi ta’rifi boshqaruv maqsadli faoliyat ekanligi va boshqa faoliyat turlaridan maqsadi bilan farq qiladigan juda muhim nuqtani belgilaydi. Ikkinchi ta’rif, birinchisidan farqli o’laroq, boshqaruv tarkibining o’ziga xos xususiyatlarini, uning funksiyalarida ifodalangan maxsus faoliyat – maqsadlarni belgilash, boshqaruv qarorlarini qabul qilish, shu jumladan, rejalashtirish, tashkil etish va nazorat qilish sifatida ochib beradi.

V.R.Vesnina, V.G.Afanasevlar o’zaro boshqaruvning maqsadga muvofiqligi to’g’risida kelishib, uning xilma-xilligini va turli shakllarda (texnik boshqaruv, mafkuraviy, ijtimoiy jarayonlarni boshqarish, iqtisodiy boshqaruv) mavjudligini ta’kidlashadi va boshqaruv predmetini yanada kengroq ochib beradi. V.R.Vesnina boshqaruv tushunchasini ochib berib, bu insonning ongli maqsadli faoliyati ekanligini ta’kidlaydi, u orqali boshqaruv tashqi muhit elementlari – jamiyat, tirik va jonsiz tabiat, texnologiyani tashkil qiladi va o’z manfaatlariga bo’ysundiradi.

Shunday qilib, boshqaruv – bu tizim elementlarini tashkil qilish uchun odamlarning maqsadli faoliyati. Hozirgi vaqtda tashkilotni boshqarish masalalarini ko’rib chiqishda olimlar “menejment” atamasidan keng foydalanadilar. “Menejment” inglizcha so’z bo’lib, umumiy ma’noda boshqaruv degan ma’noni anglatadi.

Klassik nuqtai nazardan, “menejment” tushunchasi “boshqaruv” tushunchasiga qaraganda kengroq, chunki u inson faoliyatining har xil turlariga, masalan, avtomobil haydashga va boshqa murakkab texnik tizimlarga nisbatan qo’llaniladi. “Menejment” atamasi tashkilot darajasida ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni, iqtisodiy faoliyat va shaxsni, xodimlarni boshqarishni anglatadi.

A.T.To’xtaboyev rahbarlik uslubi – ma’muriy boshqaruv jarayonida rahbar tomonidan foydalaniladigan xatti-harakatlar,

yo‘l-yo‘riqlar va alohida harakatlarning xususiyatli tomonlaridir, deb ta‘riflaydi va uning fikricha, rahbar shaxsi orqali aniqlanadigan turli uslublar quyidagi omillar asosida shakllanishi mumkin: rahbarning ishga bo‘lgan jonkuyarligi asosida; rahbarning odamlarga bo‘lgan g‘amxo‘rligi asosida.

Jamiyatni boshqarishni demokratlashtirish sharoitida, shu jumladan, maktabgacha talim tashkilotini boshqarishda gumanistik tamoyillarni amalga oshirishga alohida ahamiyat beriladi. Boshqaruvda diqqat markazida uning xususiyatlari, qiziqishlari, ehtiyojlari bilan shaxsga aylanadi.

Bugungi kunga qadar menejment tushunchasining ko‘plab talqinlari mavjud, ammo aksariyat olimlar bu g‘alaba qozonish ilmi va san‘ati, mehnat, xulq-atvor motivlari va odamlarning aql-zakovati yordamida iloji boricha maqsadlarga erishish qobiliyati ekanligiga qo‘shiladilar.

Biz uyushmagan elementlarni natijali va samarali kuchga aylantirish uchun odamlarga maqsadli ta‘sir qilish haqida gapiramiz. “Menejment” va “boshqaruv” tushunchalaridagi mavjud farqiga qaramay, ularni sinonim sifatida ishlatishga kelishib olish mumkin.

Turli ob‘ektlarni boshqarish nazariyasi va amaliyotini tahlil qilish boshqaruvga bir nechta ilmiy yondashuvlarni qo‘llash zarurligini aniqlashga imkon berdi. Jumladan; bular tizimli, murakkab, integratsiya, marketing, funksional, dinamik, reproduktiv, jarayon, normativ, miqdoriy (matematik), ma‘muriy, xulq-atvor va vaziyat. Ushbu yondashuvlarning har biri menejment jihatlaridan birini aks ettiradi yoki tavsiflaydi. Biroq biz o‘z ishimizda maktabgacha ta‘lim menejerini tayyorlashga zamonaviy yondashuvni ko‘rib chiqish bilan cheklanamiz.

Zamonaviy yondashuv – bu ob‘ektlarni zamonaviy asosda o‘rganishga asoslangan maxsus ilmiy bilish va ijtimoiy amaliyot metodologiyasining yo‘nalishi.

R.A.fatxutdinov boshqaruvga zamonaviy yondashuvning quyidagi tamoyillarini

belgilaydi. Uning fikricha, qaror qabul qilish jarayoni aniq maqsadlarni aniqlash va shakllantirishdan boshlanishi kerak; butun muammoni bir butun sifatida, yagona tizim sifatida ko‘rib chiqish va har birining barcha oqibatlari va o‘zaro bog‘liqligini aniqlash kerak; maqsadlarga erishishning mumkin bo‘lgan muqobil usullarini aniqlash va tahlil qilish kerak; maqsadlar individual quyi tizimlar butun tizimning maqsadlariga zid bo‘lmasligi kerak [127; 16-17 b.].

fikrimizcha, har qanday vaziyatni yagona tizim doirasida tahlil qilish, faoliyat ichiga kirib borish, jarayon va chiqish muammolarining mohiyatini aniqlash, boshqaruvning barcha darajalarida qaror qabul qilish jarayonini tashkil etish zamonaviy maktabgacha ta‘lim tashkiloti boshqaruv tizimining faoliyatini tavsiflashga imkon beradi.

Maktabgacha ta‘lim tashkiloti faoliyati natijalari uchun asosiy ijtimoiy talabgorlar, birinchi navbatda ota-onalar, jamiyat va maktabdir. Shu munosabat bilan maktabgacha ta‘lim tashkilotining asosiy vazifasi – bolalarga g‘amxo‘rlik qilish, ularni barkamol rivojlantirish va tarbiyalashga bo‘lgan ehtiyojlarini to‘liq qondirish hisoblanadi.

Maktabgacha ta‘lim tashkilotida boshqaruv tizimidagi o‘zaro munosabatlar “kattalar-kattalar”, “kattalar-bolalar” jamoalari o‘rtasida amalga oshiriladi. Bunday o‘zaro hamkorlikning yakuniy maqsadi bolaning shaxsiyatini rivojlantirishdir.

Maktabgacha ta‘lim tashkiloti boshqaruv va boshqariladigan tizimga ega. Boshqaruv tizimi o‘zaro bog‘liq pedagogik - tibbiy - xizmat - bolalar jamoalaridan iborat.

Maktabgacha ta‘lim tashkilotidagi tashkiliy tuzilma ikkita asosiy ma‘muriy va davlat boshqaruvi shaklida ifodalanishi mumkin.

Maktabgacha ta‘lim tashkilotida turli axborot munosabatlarini kuzatish mumkin. Bular tarbiyachi - bola, tarbiyachi - ota - ona, ma‘muriyat - bolalar, ma‘muriyat - ota-ona, ma‘muriyat - o‘qituvchilar va boshqalar.

Bundan tashqari, maktabgacha ta'lim tashkiloti ma'muriyati oliy ta'lim organlari, uslubiy xizmatlar, boshqa ta'lim muassasalari va tashkilotlari bilan doimiy aloqada. Bularning barchasi maktabgacha ta'lim tashkiloti ichida ham, tashqaridan ham yo'naltirilgan axborot oqimlari mavjudligini isbotlaydi.

Zamonaviy sharoitda maktabgacha ta'lim tashkilotini boshqarishning roli sezilarli darajada o'sib bormoqda. L.V.Pozdnyak fikricha, bu maktabgacha ta'lim tashkilotlari jamoalarining ko'payishi, bolalarning maktabgacha ta'lim sohasidagi ilmiy bilimlarini rivojlantirish va hajmini oshirish, tarbiyachilarning malaka darajasini oshirish, menejment sohasida ilmiy bilimlarni rivojlantirish hamda sub'ektiv omil rolini kuchaytirish bilan bog'liq [100].

Bugungi kunda maqsadli va ilmiy asoslangan boshqaruvsiz maktabgacha ta'lim tashkiloti jamoasining ijodiy faoliyati uchun qulay shart-sharoitlarni yaratib bo'lmaydi. Olimlarning fikricha, ilmiy jihatdan boshqarish pedagogik jarayondagi afzalliklarni, ilg'or tendensiyalarni o'rganish va aniqlash hamda uni ushbu tendensiyalarga muvofiq ob'ektiv imkoniyatlarni hisobga olgan holda yo'naltirish (rejalashtirish, tashkil etish) demakdir.

K.Yu.Belaya, T.S.Komarova, L.V.Pozdnyak va boshqalar maktabgacha ta'lim tashkilotirahbarligidaxodimlarning birgalikdagi ishlarining izchilligini ta'minlaydigan maqsadli faoliyatni tushunadilar. Ularning fikricha bunday faoliyatni tarbiyachilik muammolarini maqbul hal qilish uchun tarbiyachilar, xizmat ko'rsatuvchi xodimlar, bolalar, ota-onalar va jamoatchilik a'zolariga ilmiy asoslangan ta'sir ko'rsatish va maktabgacha yoshdagi bolalarni zamonaviy talablar darajasida o'qitish kabilar tashkil qiladi.

Yuqorida aytib o'tganimizdek, maktabgacha ta'lim tashkiloti menejerining boshqaruv faoliyatining ilmiy darajasini oshirish muammosi, birinchi navbatda, pedagogik jarayondagi qonuniyatlarni aniqlash va uni ushbu tendensiyalarga muvofiq boshqarish qobiliyati bilan bog'liq.

Yu.A.Konarjevskiy o'z tadqiqotida maktabni boshqarish qonunlarini shakllantirish va asoslashga harakat qildi. Uning ta'kidlashicha, maktab boshqaruvi har qanday ijtimoiy jarayon kabi ma'muriyatning muayyan ma'muriy faoliyati orqali amalga oshiriladigan muayyan qonunlarga bo'ysunadi. Uning ta'kidlashicha, qonunlarni bilish maktabni boshqarish uchun asos yaratadi, boshqaruv munosabatlarining mohiyatini ochib beradi, boshqaruvchi va boshqariladigan quyi tizimlarning aloqalarini ochib berishga yordam beradi, faoliyat maqsadlarini shakllantirish va ilmiy asosda aniq yechimlarni ishlab chiqish imkonini beradi, muammolarni hal qilishga tizimli yondashishga, ularning har birining o'zaro bog'liq hodisalar jarayonidagi o'rni va rolini hisobga olishga yordam beradi.

Yu.A.Konarjevskiy tahlilicha, bir qancha qonuniyatlar har qanday muassasalarni ham boshqaruv faoliyatining ilmiy darajasini oshirishga yordam beradi. Bular:

- ilmiy boshqarish yuqori analitik darajaga ega bo'lishi sharti bilan ta'minlanishi mumkin;
- boshqaruv faoliyatining maqsadga muvofiqligi darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, uning natijalari shunchalik samarali bo'ladi;
- boshqaruv ta'sirining uzluksizligi darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, boshqaruv natijalarining samaradorligi shunchalik yuqori bo'ladi;
- boshqaruv ritmi qanchalik barqaror bo'lsa, boshqariladigan tizimni tashkil etish shunchalik yuqori bo'ladi va uning faoliyati natijasi shunchalik samarali bo'ladi. Umuman tizimning o'zaro bog'liq va muvofiqlashtirilgan ishlashi boshqaruvchi va boshqariladigan quyi tizimlar faoliyati va tuzilishidagi eng muhim nisbatlarga rioya qilish bilan ta'minlanadi.

Bundan ko'rinadiki, ijtimoiy boshqaruvning ba'zi umumiy shakllari tadbiqui mazmun va tuzilish jihatidan farq qiladigan tashkilotlarni ham qamrab olganligi sababli, ular maktabgacha ta'lim tashkiloti boshqaruv jarayonining muhim aloqalarini ham tavsiflaydi. Ushbu qoidalardan foydalanib, maktabgacha

ta'lim tashkilotini samarali boshqarishni ta'minlash mumkin.

Tadqiqotimiz doirasida olib borgan izlanishlarimiz va ilmiy manbalarning tahlillariga ko'ra boshqaruv - asosiy boshlang'ich nuqtalarga, boshqaruv tamoyillari deb ataladigan asosiy qoidalarga asoslanishini e'tirof etishimiz mumkin. Ular ob'ektiv qonunlar va boshqaruv amaliyotining ta'sirini aks ettiradi, shuningdek ma'lum bir boshqaruv tizimi, tuzilmasi va tashkilotiga qo'yiladigan talablarni belgilaydi.

Shaxsga (o'z ehtiyojlari va individual rivojlanishiga ega bo'lgan bolaga, uning ehtiyojlari va manfaatlariga ega bo'lgan kattalarga) e'tiborni faqat yangi boshqaruv tamoyillari, ya'ni markazlashtirish va markazsizlashtirishning optimal kombinatsiyasi, ilmiy asoslilik, rejalashtirish, motivatsiya va demokratlashtirish bilan amalga oshirish mumkin [73].

Hozirgi vaqtda zamonaviy ta'lim muassasasi faoliyatini yangilash munosabati bilan ta'lim muassasasini boshqarishni demokratlashtirish bo'yicha ko'plab nashrlar paydo bo'ldi. Bu borada M.M.Potashnikning ta'kidlashicha, demokratlashtirish ko'pincha ikki ma'noda vosita va prinsip sifatida ko'rib chiqiladi. Buni faoliyatning barcha tarkibiy qismlari va boshqaruv funksiyalariga, shuningdek, qanday qilib tegishli prinsip sifatida ko'rib chiqish mumkinligini qo'shimcha qiladi. Bu borada M.M.Potashnik yaqin maqsadni ko'radi. Demokratlashtirishning uzoq muddatli maqsadi pedagogik jarayonning maqbul ishlashida, maktab o'quvchilarini muayyan sharoitlarda o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirishning maksimal natijalariga erishishdir.

Bugungi kunda metodist menejerlar jamiyat va davlat yaqin va uzoq muddatda unga qo'yadigan yangi talablarni qondirish uchun maktabgacha ta'lim tashkiloti faoliyatida o'zgarishlar zarurligini ko'proq tushuna boshladilar. Buni anglagan ko'plab ta'lim muassasalari o'z istiqbollari aniqlash va yaqin kelajakka o'tish uchun tegishli dasturlarni ishlab

chiqish choralari ko'rmoqda. Olimlar ham bu muammoga qiziqishlarini oshirdilar. So'nggi yillarda ta'lim muassasasini rivojlantirish bo'yicha katta miqdordagi adabiyotlar paydo bo'ldi. Ushbu savollar bir qator mualliflar V.I.Zvereva, A.E.Kapto, V.S.Lazarev, B.f.Lomov, A.M.Moiseev, M.M.Potashnik, P.I.Tretyakov, O.G.Homeriki tomonidan o'rganilgan

Maktabgacha tarbiyani rivojlantirishni boshqarish sohasidagi qoidalarni hisobga olgan holda, biz maktabgacha ta'lim tashkiloti boshqaruv ostida uning sub'ektlarini rejalashtirish, tashkil etish va nazorat qilish orqali maktabgacha ta'limni rivojlantirish maqsadlariga erishishni ta'minlaydigan maxsus faoliyatni, shuningdek, maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash vazifalarini hal qilishda xodimlarning birgalikdagi ishlarining izchilligini tushunamiz.

Hozirgi kunda ko'plab ta'lim muassasalari rivojlanish bosqichida faoliyat olib borishmoqda. Menejerning faoliyatida har kuni "ijtimoiy buyurtma", "innovatsion jarayon", "rivojlanish dasturi" va boshqalar kabi deyarli amaliyotga tatbiq etilmayotgan iboralardan tobora ko'proq foydalanilmoqda. Shu maqsadda ta'lim muassasasini yangilash, innovatsiyalarni joriy etish, yangi ta'lim muassasasi modelini loyihalash boshqaruv faoliyatini qayta ko'rib chiqishni talab qiladigan sohalardir. Zamonaviy yondashuv bugungi kunda maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatining samaradorligi va muvaffaqiyatini oshiradi.

Yuqoridagilarni umumlashtirib, xulosa qilishimiz mumkinki, ta'lim muassasalarini, shu jumladan maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarish nazariyasida uslubiy asoslar belgilanadi, boshqaruv tamoyillari shakllantiriladi hamda maktabgacha ta'lim tashkilotlarining asosiy funksiyalari va boshqaruv usullari aniqlanadi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti boshqaruv tizimi muassasa oldida turgan maqsadlarga erishish vositalarini amalga oshiradigan o'zaro bog'liq maqsadli va funksional quyi tizimlar majmuasini o'z ichiga

oladi.

Ta'limdagi mavjud vaziyat maktabgacha ta'lim tashkilotlari menejerlariga tarbiyachilar tarkibini o'qitish shakllari va usullarini qayta ko'rib chiqish shartlarida boshqarish bilan bog'liq bir qator yangi vazifalarni qo'ymoqda. Bozor munosabatlari rahbar ishining mohiyati, roli, mazmuni va ahamiyati haqidagi qarashlarni o'zgartiradi. Bunda mustaqillik, tashabbuskorlik, tadbirkorlik, ijodiy fikrlash birinchi o'rinda turadi. Menejerga qo'yiladigan

bunday talablar maktabgacha ta'lim tashkiloti boshqaruviga yangi yondashuvlarni tadqiq etishni nazarda tutadi. Olimlarning fikriga ko'ra, bu faoliyatga zamonaviy yondashuvdir. Kelajakda ushbu malumotlarni umumlashtirish zamonaviy yondashuvning konseptual asoslarini aniqlash, maktabgacha ta'lim tashkilotini boshqarishning ilmiy darajasini oshirish yo'llarini ishlab chiqish uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 29 dekabrda PQ-2707-sonli "2017-2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori.[9]
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 mayda PQ-4312-son "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Qarori. www.lex.uz. [10]
3. Bartunek J.M., Gordon J.R., Veathersby R.P. Developing "Complicated" understanding in administrators // Acad. Manag. Review. – 1983. – Vol. 8. – N2. – P. 73-284.[142]
4. Мирзиёева Ш.Ш. Содействие развитию инновационной компетентности руководителей дошкольных образовательных организаций Республики Узбекистан: Дисс.... к-та пед. наук. – Санкт-Петербург, 2022. – 243 с [89]

JISMONIY TARBIYA VA OMMAVIY SPORT SOGLOMLASHTIRISH MASHGULOTLARIDA YUKLAMALARNI MEYORLASHTIRISH

MUXAMETOV AXMAD MUXAMETOVICH

Toshkent moliya instituti "Jismoniy madaniyat va sport faoliyati" kafedrası dotsenti

Annotatsiya. Maqolada jismoniy tarbiya va ommaviy sport soglomlashtirish mashgulotlarida yuklamalarni meyorlashtirish haqida soʻz boradi. Maqolaning mazmunini ochib berish maqsadida xorijlik va mahalliy olimlarning ilmiy tadqiqot ishlaridan foydalanildi. Maqoladan olingan xulosalarni jismoniy tarbiya mashgʻulotlarini tashkil etishning nazariy asoslarini shakllantirishda foydalanish mumkin.

Kalit soʻzlar; sogʻlom turmush tarzi, yosh avlod, jismoniy tarbiya, ommaviy sport, progressive yondoshuv.

Abstract. The article talks about normalization of loads in physical education and mass sports health training. In order to reveal the content of the article, scientific research works of foreign and local scientists were used. Conclusions obtained from the article can be used to form the theoretical basis of organizing physical education classes.

Keywords; healthy lifestyle, young generation, physical education, mass sports, progressive approach.

Абстракт. В статье говорится о нормализации нагрузок в физической культуре и спортивно-оздоровительной подготовке. Для раскрытия содержания статьи использованы научные исследования зарубежных и отечественных ученых. Выводы, полученные из статьи, могут быть использованы для формирования теоретической основы организации занятий по физическому воспитанию.

Ключевые слова; здоровый образ жизни, молодое поколение, физическое воспитание, массовый спорт, прогрессивный подход.

Jamiyatimizda sogʻlom turmush tarzini shakllantirish, aholining, ayniqsa, yosh avlodning jismoniy tarbiya va ommaviy sport bilan muntazam shugʻullanishi uchun zamon talablariga mos shart-sharoitlar yaratish, sport musobaqalari orqali yoshlarda oʻz irodasi, kuchi va imkoniyatlariga boʻlgan ishonchni mustahkamlash, mardlik va vatanparvarlik, ona Vatanga sadoqat tuygʻularini kamol toptirish, shuningdek, yoshlar orasidan iqtidorli sportchilarni saralab olish ishlarini tizimli tashkillashtirish hamda jismoniy tarbiya va ommaviy sportni yanada rivojlantirishga yoʻnaltirilgan keng koʻlamli ishlar amalga oshirilmoqda. Bu sohaga nisbatan Prezidentimizning alohida eʼtibori ham yaqqol koʻzga tashlanmoqda. Buni qabul qilingan qonunchilik hujjatlar va olib borilayotgan

islohotlardan ham anglash mumkin. Misol sifatida 2019—2023 yillardavrida “Oʻzbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va ommaviy sportni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash toʻgʻrisida Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarorini misol sifatida keltirish mumkin. Qarorda sohadagi muammolardan tortib yechimlargacha alohida toʻxtalib oʻtiladi.

Jismoniy tarbiya va ommaviy sport soglomlashtirish mashgulotlarida yuklamalarni meyorlashtirishning amaliy-nazariy asoslariga toʻxtalamiz. Jismoniy tarbiya va ommaviy sport soglomlashtirish mashgulotlarida yuklamalarni meyorlashtirish bir nechta omillarga, shu jumladan oʻquvchilarning yosh guruhiga, jismoniy tarbiya dasturining aniq maqsadlariga, shuningdek, muassasa yoki rahbariyat tomonidan oʻrnatilgan taʼlim

standartlari va ko'rsatmalariga qarab keng farq qilishi mumkin.

Yoshi va darajasi:

Jismoniy tarbiya va ommaviy sport sog'lomlashtirish mashg'ulotlarida yuklamalar ko'pincha o'quvchilarning yoshi va ta'lim bosqichining darajasiga qarab o'rnatiladi. Kichik yoshdagi bolalar uchun asosiy e'tibor asosiy vosita ko'nikmalarini, jismoniy savodxonlikni rivojlantirish va yoshiga mos keladigan va kamroq intensiv mashg'ulotlar orqali zavqlanishga qaratilishi mumkin. Yosh ulg'aygan sari, ularning jismoniy tayyorgarligi va ko'nikmalarini sinab ko'rish uchun jismoniy yuklamalar miqdori oshirib boriladi.

O'quv rejasi va maqsadlari:

Jismoniy tarbiya va ommaviy sport sog'lomlashtirish mashg'ulotlarida yuklamalar me'yori aniqlashda o'quv dasturining o'quv rejasi va maqsadlari muhim rol o'ynaydi. Jismoniy tarbiya dasturlari turli maqsadlarga, jumladan, fitnes, malaka oshirish, jamoaviy sport va dam olish tadbirlariga qaratilgan bo'lishi mumkin. yuklama me'yori darajasi shunga qarab o'zgarishi mumkin.

Xavfsizlik va nazorat:

Ushbu jarayonda me'yorlarni belgilashda xavfsizlik birinchi o'rinda turadi va jismoniy yuklamalar bajaruvchining xavfsizligini ta'minlaydigan darajada va sog'lig'iga putur yetkazmaydigan me'yorda bo'lishi o'ta muhimdir. Malakali jismoniy tarbiya o'qituvchilari o'quvchilarning mashg'ulotlarni to'g'ri va xavfsiz bajarishlarini ta'minlash uchun tegishli nazorat va yo'l-yo'riqni ta'minlashi kerak.

Shaxsiy qobiliyatlar:

Jismoniy tarbiya mashg'ulotlari turli darajadagi jismoniy tayyorgarlik va qobiliyatlarga ega bo'lgan o'quvchilarni qamrab olishi kerak. Murabbiylar ko'pincha mashg'ulotlarni barcha o'quvchilarning jismoniy tayyorgarlik darajasidan qat'i nazar, bir hil talab qiladi. Bu borada bajaruvchi o'quvchining shaxsiy qobiliyatlarini hisobga olish ham muhimdir.

Ko'rsatmalar va standartlar:

Ta'lim muassasalari va boshqaruv organlarida ko'pincha jismoniy tarbiya mashg'ulotlari uchun ko'rsatmalar va standartlar mavjud. ushbu ko'rsatmalar turli darajadagi o'quvchilar uchun jismoniy faollikning muayyan darajalarini, davomiyligi va intensivligini tavsifiya qilishi mumkin.

Har xil tadbirlar:

Jismoniy tarbiya mashg'ulotlari odatda o'quvchilarni jismoniy mashqlarning turli shakllariga jalb qilish uchun turli xil tadbirlarni taklif qiladi. Bu xilma-xillik jamoaviy sport turlari, individual sport turlari, yugurish marafonlari, fitnes mashg'ulotlari va dam olish o'yinlarini o'z ichiga olishi mumkin. Jismoniy yuklamalarning normasi amalga oshirilayotgan faoliyatga qarab farq qilishi mumkin.

Progressiv yondashuv:

Bazi jismoniy tarbiya dasturlari progressiv yondashuvni qo'llaydi, o'quvchilar sinf darajalarida o'sib borishi bilan jismoniy yuklamalarni va mashg'ulotlarning murakkabligini asta-sekin oshiradi. Bu vaqt o'tishi bilan o'quvchilarning jismoniy tayyorgarligi va ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Shuni tan olish kerakki, jismoniy tarbiya mashg'ulotlari ijobiy va inklyuziv muhitni targ'ib qilgan holda o'quvchilarning ehtiyojlari va qobiliyatlarini qondirishi kerak. jismoniy yuklamalar me'yori o'quvchilarning jismoniy tarbiya tajribasini oshira bilish bilan birga muvozanatli bo'lishi kerak.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.

Ushbu tadqiqotlar doirasida ilmiy tadqiqot ishalri olib borgan olimlarning tadqiqot ishlaridan misol keltiramiz.

Doktor Bler Janubiy Karolina universiteti professori bo'lib, Dallasdagi (Texas) Kuper nomidagi Aerobika tadqiqotlari institutida ilmiy tadqiqot ishlari olib borgan. Olimning tadqiqot ishi birinchi navbatda turmush tarzi xatti-harakatlari, ayniqsa jismoniy faollikdagi me'yorlarni salomatlik natijalari o'rtasidagi bog'lanishga qaratilgan.

Jismoniy faollik va jamoat salomatligi: Doktor Blerning tadqiqot ishlarida surunkali kasalliklarning oldini olish va aholi salomatligini mustahkamlashda jismoniy faoliyatning rolini tadqiq qilish va targ'ib qilish masalalari aks etgan.

Epidemiologik tadqiqotlar: U keng qamrovli epidemiologik tadqiqotlar olib bordi, ular jismoniy faoliyat va salomatlik bo'yicha ko'rsatmalar va me'yorlarga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

Olimning asosiy nashrlar:

"Jismoniy harakatsizlik: 21-asrdagi eng katta sog'liqni saqlash muammosi": Ushbu nufuzli maqola jismoniy harakatsizlikning salomatlik va kasalliklarga global ta'sirini ta'kidlaydi. Jismoniy yuklamalarning yosh bilan bog'liq sxemalarini taklif qiladi.

"Jismoniy faollik va o'lim o'rtasidagi assotsiatsiya": Ushbu tadqiqotda doktor Bler va uning hamkasblari jismoniy faollik darajasi va o'lim ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilib, muntazam mashqlarning sog'liq uchun foydalari yuklama me'vori oshgan tadqirda zararlari haqida muhim tushunchalarni taqdim etdilar.

Olimning ilmiy tadqiqot ishlarining samaradorligi jismoniy faoliyat va fitnes bo'yicha milliy va xalqaro ko'rsatmalarni shakllantirishda, turli populyatsiyalarda jismoniy faollikni oshirishga qaratilgan sog'liqni saqlash kompaniyalariga hissa qo'shgan.

Doktor Bleyr jamoat va sog'liqni saqlash sohasi mutaxassislarini jismoniy faoliyatning ahamiyati va aniq mayor yuklamalari haqida ma'lumot berishdagi sa'y-harakatlari bilan mashhur.

Yana bir soha tadqiqotchilaridan biri Doktor Tudor Bempa asli Ruminiyadan bo'lib, bir qancha universitetlarda, jumladan Kanadaning Toronto shahridagi York niversitetida professor bo'lib ishlagan. Olimning tadqiqot yo'nalishi sport mashg'ulotlarini rejalashtirish va davriylashtirishdir.

Davrlanish nazariyasi: Doktor Bempa

G'arb dunyosiga davriylashtirish tushunchasini kiritgani bilan mashhur. Davriylashtirish mashg'ulotlarni aniq maqsadlar, intensivlik va hajmlar bilan alohida bosqichlarga ajratishni o'z ichiga oladi. Bunda inson yoshlarining rivojlanish bosqichiga qarab psixologik izlanishlarni olib boradi.

Kitoblar va nashrlar: U mashg'ulotlar nazariyasi va yuklama me'yorlari bo'yicha bir nechta ommabop kitoblar muallifi, jumladan "Davriylashtirish: mashg'ulotlar nazariyasi va metodologiyasi" va "Yosh chempionlar uchun umumiy trening" kabia saralr shular jumlasidandir.

Trening metodologiyasi: Uning ishi turli sport turlarida qo'llaniladigan mashg'ulotlar usullariga va yuklamalariga ta'sir ko'rsatdi, tizimli rejalashtirish va individual dasturlashni ta'kidlab o'tadi.

"Davriylashtirish: Mashg'ulotlar nazariyasi va metodikasi": Ushbu kitob sport mashg'ulotlari sohasida samarali o'quv dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish tamoyillarini belgilab beruvchi muhim asar hisoblanadi.

"Yosh chempionlar uchun umumiy trening": Ushbu nashr yosh sportchilar uchun o'quv dasturlarini ishlab chiqishga qaratilgan bo'lib, sportchilarning uzoq muddatli rivojlanishiga urg'u beradi.

Jismoniy tarbiya va ommaviy tarbiyaga ta'siri:

Atletika mashg'ulotlariga ta'siri: Bempa davriylashtirish modeli butun dunyo bo'ylab sport mashg'ulotlari dasturlarida keng qo'llanilgan, aniq jismoniy yuklamalarni belgilagan va bu sportchilarning musobaqaga tayyorgarligini takomillashtiradi. Olimning tadqiqot ishlarining ta'lim sohasiga ta'sirini ta'limotlari va nashrlari murabbiylar va jismoniy tarbiyachilar uchun ko'plab ta'lim dasturlarida yo'riqnoma sifatida qo'llanilishi misolida ko'rish mumkin. Sport bo'ylab qo'llanilishi: Davriylashtirish tamoyillari individual sport intizomidan jamoaviy sportgacha bo'lgan keng ko'lamli sport turlariga qo'llanilgan.

Doktor Tudor Bompaning sport tayyorlash va jismoniy tarbiya sohasiga qo‘shgan hissasi beqiyos. Uning mashg‘ulotlarni tashkil etish va davriylashtirishga innovatsion yondashuvi nafaqat sportchilarning ko‘rsatkichlarini oshirdi, balki jismoniy tarbiya va ommaviy mashg‘ulotlar dasturlari global miqyosda tuzilishiga va amalga oshirilishiga sezilarli ta‘sir ko‘rsata olgan.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, jismoniy tarbiya va ommaviy sport sog‘lomlashtirish mashg‘ulotlarida yuklamalarni meyorlashtirishda quyidagi omillarni hisobga

olish muhimdir.

- tananing jismoniy imkoniyatlari
- yosh xususiyatlari
- shaxsiy qobiliyatlar
- mashg‘ulot turi va davriyligi

Respublikada jismoniy tarbiya va sportni faol rivojlantirish, aholining barcha qatlamlarini, ayniqsa yoshlarni jismoniy tarbiya va ommaviy sport bilan muntazam shug‘ullanishga jalb qilish, jamiyatda sog‘lom turmush tarzining foydasi va ustunligini keng targ‘ib qilishda maqolada aytib o‘tilgan fikrlar katta ahamiyatga ega deya mushohada qilamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. 2019 — 2023 yillar davrida "O‘zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va ommaviy sportni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori <https://lex.uz/docs/-4200883>
2. Steven N. Blair "Physical Activity and Health: A Report of the Surgeon General" (1996)
3. Peter Jaret, and Steven N. Blair (2nd edition, 2010)"Active Living Every Day" by Andrea L. Dunn, Bess H. Marcus, Ruth Ann Carpenter,
4. Steven N. Blair "ACSM's Exercise Management for Persons with Chronic Diseases and Disabilities" (3rd edition, 2009)
5. Bompa, T. O., & Haff, G. (2009). "Periodization: Theory and methodology of training." Human Kinetics.
6. Bompa, T. (2000). "Total Training for Young Champions." Human Kinetics.
7. Bompa, T. (1999). "Periodization of strength: the new wave in strength training." Toronto: Veritas.

ЎҚУВ-БИЛИШ ФАОЛИЯТИ ВА УНИ ФАОЛЛАШТИРИШ ЗАРУРИЯТИ

АШИРОВ АБДУРАШИД РАВШАНОВИЧ

Шахрисабз давлат педагогика институти

“Педагогика” кафедраси тадқиқотчиси

Аннотация. Мақолада ўқувчиларнинг ўқув-билиш фаолиятини фаоллаштириш, ўқув мақсадининг аниқ белгиланиши, ўқув жараёнининг самарали, қизиқарли ташкил этилиши, ўқув материалдан самарали фойдаланиш, ўқув машғулотининг ўқувчилар мотивациясини шакллантира олиши, машғулотлар жараёнида ҳар бир ўқувчининг индивидуал, шахсий хусусиятлари, психик фаоллигининг инobatга олиниши масалалари талқин қилинган.

Калит сўзлар: ўқувчи, фаолият, фаоллик, мотив, интилиш, ижод, натижа, имконият, сифат, хусусият, технология, фаоллаштириш, шакллантириш.

Аннотация. В статье трактуются вопросы активизации учебно-познавательной деятельности учащихся, четкого определения цели обучения, эффективной, интересной организации учебного процесса, эффективного использования учебного материала, способности учебного занятия формировать мотивацию учащихся, учета индивидуальных, личностных особенностей, психической активности каждого учащегося в процессе обучения.

Ключевые слова: ученик, деятельность, активность, мотив, стремление, творчество, результат, возможность, качество, особенность, технология, активация, формирование.

Annotation. The article interpreted the issues of activating the educational and cognitive activity of students, a clear definition of the educational goal, an effective, interesting organization of the educational process, the effective use of educational material, the ability of the educational activity to form the motivation of students, the individual, personal characteristics of each student in the process of training, taking into account

Key words: reader, activity, activity, motive, aspiration, creativity, result, opportunity, quality, feature, technology, activation, shaping.

Кириш. Бугунги глобаллашув жараёнларида таълимга инновацион ёндашув, илғор хорижий тажрибаларни ўрганган ҳолда уларни таълим жараёнларига жорий қилиш, фан-техника тараққиёти ва ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда ўқитишнинг замонавий технологияларини қўллаш муҳим аҳамият касб этади. Республикамизда узлуксиз таълим тизимини тубдан ислоҳ қилиш, илм-фан, техника ва технологияларнинг тезкор ривожланиши таълим мазмунига ҳам изчил равишда ўзгартиришлар киритишни тақозо этмоқда. Педагогика коллежларида ўқувчиларнинг касбий муҳим сифатларини шакллантириш, тезкорлик, шиддатли ўзгаришларга

қисқа муддатларда самарали мослашиш, фанларга сингдирилган фаол билимлар, янгиликлар билан изчил таништириб боришни тақозо этмоқда. Натижада, замонавий шароитда ёшлар ўртасида асосий таълимий мақсадлар – ўқув-билиш компетентлигини ривожланиши, малакали мутахассис сифатида шаклланиш, касбий ўсишга эришиш, талабаларда ҳаётий ва касбий фаолиятни ташкил этиш учун зарур маълумотларни изчил, узлуксиз, мақсадли, тизимли ўзлаштириш, уларнинг мақсадли шаклланишларига эришиш муҳим аҳамият касб этмоқда. Педагогика коллежлари ўқув жараёнига инновацион ёндашув, ўқувчилар ўқув-билиш фаолиятини фаоллаштиришга

хизмат қилувчи янги технологияларини ишлаб чиқиш, мавжуд шахсга йўналтирилган таълим технологияларини самарали дидактик имкониятларини аниқлаштириш долзарб саналади.

Асосий қисм. Бугунги жамият умумий таълим ва тайёргарлик даражаси юқори бўлган, мураккаб ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, илмий-техникавий муаммоларни ҳал қила оладиган шахсларга жуда муҳтож. Ўқув-билиш фаолияти фаоллиги шахснинг ижтимоий аҳамиятга эга сифати бўлиб, ўқув фаолиятида ўқувчилар орасида шаклланади. Педагогика коллежлари ўқувчиларининг ўқув-билиш фаолияти фаоллигини ривожлантириш муаммоси узоқ вақтдан бери ўқитувчиларнинг диққат марказида бўлиб келган [1]. Педагогик воқелик ҳар куни исботлаб бермоқдаки, агар ўқувчи ўқув-билиш фаолияти фаоллигини намоён қилса, ўқув жараёни янада самарали бўлади. Бу ҳодиса педагогик назарияда “ўқув жараёнида ўқувчиларнинг фаоллиги ва мустақиллиги” тамойили сифатида мустақамланган. Етакчи педагогик тамойилни амалга ошириш воситалари “ўқув-билиш фаолияти” тушунчасининг мазмунига қараб белгиланади. “Ўқув-билиш фаолияти” тушунчасининг мазмуни, бир неча йўналишларга бўлиниши мумкин. Билиш ижтимоий-тарихий амалиётнинг ривожланиши туфайли инсон тафаккурида воқеликни акс эттириш ва такрорлаш жараёни бўлиб, унинг натижаси дунё ҳақидаги янги билимлардир [20].

Маълумки, инсоннинг билимга мойиллиги бор. Бу истак болада ҳаётининг биринчи кунлариданоқ намоён бўлади. Ўтмишдаги ўқитувчилар ўқувчиларнинг ривожланишига ҳар томонлама қарашган. Инглиз файласуфи ва педагоги Жон Локк жисмоний ва маънавий ривожланишнинг бирлиги ҳақида ўз фикрига эга эди: “Соғлом танадаги соғлом ақл бу дунёдаги бахтли ҳолатнинг қисқача, аммо тўлиқ тав-

сифидир. Кимда иккаласи ҳам бор бўлса, ўзи учун озгина истак қолур ва ҳеч бўлмаганда биттасидан маҳрум бўлган ҳар бир киши, кичик даражада бошқа нарса билан шуғулланиши мумкин. Инсоннинг бахти ёки бахтсизлиги асосан ўзининг фикрлашига боғлиқ” [11]. Муаллифнинг фикрича, кучли танага эга бўлган ҳолда, танланган йўлда олдинга силжиш осон. Жисмоний ва маънавий ривожланишнинг бирлиги ғоясига амал қилган ҳолда, ўқув-билиш фаолиятини фаоллаштириш учун муҳим педагогик воситалар зарур бўлади.

Шундай қилиб, дарсларга бўлган қизиқишни сақлаб қолиш учун, бола чарчодан эмас, балки биринчи дарсдан умидларини сақлаб қолганда, чарчаш пайтигача уларни тўхтатиш керак. Шахсий фаолият (лотинча *activus* - фаол) - шахснинг дунёга фаол муносабати, инсониятнинг тарихий тажрибасини ривожлантириш асосида моддий ва маънавий муҳитнинг ижтимоий аҳамиятга эга ўзгаришларни яратиш қобилияти; ижодий фаолиятда, иродавий ҳаракатларда, мулоқотда намоён бўлади. У атроф-муҳит ва таълимнинг таъсири остида шаклланади [7].

Ўқув-билиш фаолияти - бу ўрганишга интилиш, ақлий стресс ва билимларни ўзлаштириш жараёнида ихтиёрий ҳаракатларнинг намоён бўлиши билан тавсифланган шахснинг фаол ҳолати ҳисобланади. Фаолият - бу дунёни ва шахснинг ўзини билиш ва ўзгартиришга қаратилган инсоннинг ақлий ҳаракати шаклидир. Фаолият кичикроқ бирликлардан - ҳаракатлардан иборат бўлиб, уларнинг ҳар бири ўзига хос мақсад ёки вазифага эга. Фаолиятга мақсад, мотив, усуллар, шарт-шароитлар, натижа киради [8]. Ўрганишга бўлган табиий иштиёқ ўқув жараёнида ривожланади, ўқитувчи томонидан тартибга солинади ва унинг ақлий фаолиятининг турли томонларини, шунингдек, суҳбат, дам олиш, ўйин, оилавий фаолият каби ҳаётининг бо-

шқа соҳаларини қамраб оладиган тарзда ташкил этилади. Ёки дўстлар билан учрашувлар. Яна бир нуқтаи назар ҳам жуда машҳур: когнитив фаолият кичик мактаб ўқувчилари фаолиятининг ўзига хос хусусияти сифатида тушунилади: улар интенсивлик ва кескинликдир [2].

Маҳаллий ўқитувчиларнинг кўплаб асарлари ўқув жараёнини фаоллаштириш муаммосига бағишланган. Шундай қилиб, С.С.Великанова [9] ўқув жараёнида ўқувчиларнинг тафаккурини фаоллаштириш муаммосини ўрганиб чиқди, ўқувчиларнинг мустақил фаолияти муаммосини таҳлил қилди ва мустақиллик - бу фаолиятнинг энг юқори даражаси деган хулосага келди. Масалан, Т.И.Шамова шундай ёзади: “Биз ўқув-билиш фаолияти фаоллигини ўқувчининг ақлий ва жисмоний кучларининг оддий зўриқишига камайтиришга хизмат қилади, балки унга ўқувчининг муносабатида намоён бўладиган шахс фаолияти сифати сифатида қараймиз ва фаолият жараёни, унинг билиш ва фаолият усуллари мақбул вақтда самарали ўзлаштиришга интилишида, ўқув-билиш мақсадларга эришиш учун маънавий ва иродавий саъй-ҳаракатларни сафарбар этишида намоён бўлади” [17]. Қизиқиш - бу билиш эҳтиёжнинг намоён бўлиш шакли бўлиб, у шахснинг фаолият мақсадларини англашга йўналтирилишини таъминлайди ва шу билан йўналтиришга, янги фактлар билан танишишга, воқеликни янада тўлиқроқ ва чуқурроқ акс эттиришга ёрдам беради. Қизиқишни қондириш унинг йўқолишига олиб келмайди, балки ўқув-билиш фаолиятнинг юқори даражасига мос келадиган янги қизиқишларни келтириб чиқаради. Объектнинг жозибадорлиги билан боғлиқ бўлган тўғридан-тўғри қизиқиш ва фаолият мақсадларига эришиш воситаси сифатида объектга билвосита қизиқишни юзага келтиради [18]. Ўқув-билиш фаолияти ўқувчиларнинг янги билим, кўникмалари-

ни эгаллашга маълум қизиқишини, ички мақсадга мувофиқ билимларни бойитиш, билим ва истиқболларни кенгайтиришнинг турли усулларида фойдаланишга доимий эҳтиёжни акс эттиради.

Г.И. Щукина “ўқув-билиш фаолияти” деганда шахснинг ўрганишга бўлган интилиши, билиш жараёнига интеллектуал муносабатни ифодалаш истагини ўз ичига олган шахс сифати сифатида белгилайди. Унинг фикрича, билимга интилиш барқарор намоён бўлганда ўқув-билиш фаолияти фаоллиги инсоннинг зарур сифатига айланади [19]. Бу ўқувчининг шахсий сифати бўлиб, унда эҳтиёжлар ва манфаатлар муҳим хусусиятни, ирода эса шаклни ифодалайди. Асосан, шахсий даражадаги ўқув-билиш фаолиятини шакллантириш муаммоси, ўқув-билиш фаолияти мотивациясини шакллантириш усуллари кўриб чиқишга қаратилади.

А.А.Вербицкий ўқув-билиш фаолиятига қуйидаги таърифни беради: “ўқувчилар шахсиятининг барча жиҳатларининг намоён бўлиши: янгиликка қизиқиш, муваффақиятга интилиш, ўрганиш мотиви, муаммоларни ҳал қилишга муносабат, уларнинг босқичма-босқич мураккаблашув юзага келадиган жараён” [10]. Ўрганиш ёки билиш жараёнининг ўзи занжир сифатида ифодаланиши мумкин, бу ерда бола биринчи навбатда маълумотни идрок қилади, эслайди, сақлайди ва кейин олинган маълумотларни такрорлайди. Аммо ҳар бир бола маълумотни бошқача қабул қилади (ўзига хос тарзда).

Ю.В.Фокин репродуктив-имитатив, қисман изланиш ва ижодий фаолиятни аниқлайди ва шу билан ўқувчиларда ўқув-билиш фаолияти фаоллигини оширишнинг услубий асосларини таклиф қилади. Бу ерда ўқув-билиш фаолияти даражаларининг бўлиниши ўқитиш усуллари таснифларидан бирига мос келади. Биринчиси репродуктив-имитатив фаолият

бўлиб, ўқувчининг ўқув-билиш фаолиятида ўз фаоллиги; иккинчисидан, ўқувчи мустақил равишда таълим муаммосини ҳал қилиш йўллари топишга ҳаракат қиладиган изланиш ва бажариши; ва ниҳоят, учинчиси, ўқув вазифаси ҳам, уни ҳал қилиш усуллари ҳам ўқувчининг ўзи томонидан таклиф қилинганида, ўқувчиларнинг ижодий фаолияти назарда тутилган [16]. Демак, ўқув-билиш фаолияти - бу инсоннинг атрофдаги воқелик объектлари ва ҳодисаларини ҳисобга олган ҳолда ўқув жараёнини ташкил қилинишидир [12]. Ўқув-билиш фаолияти турли томонлардан кўриб чиқиши мумкин: ўқувчининг барқарор шахсий хусусияти сифатида, ўрганиш мотиви сифатида ёки кучли ўрганиш воситаси сифатида. Ёш ўқувчининг ўқув фаолиятини фаоллаштириш учун унинг билиш фаолиятини ҳам мотив, ҳам доимий шахсий хусусият сифатида, ҳам ўрганишнинг кучли воситаси сифатида доимо ривожлантириш тақозо қилинади.

Ўқув-билиш фаолияти қуйидаги ҳаракат ва операцияларнинг бажарилиши ҳисобига таъминланади: 1) ўқув материални билиш ва уни ўзлаштиришга қаратилган ҳаракат; 2) ўқув материални қайта ишлашга қаратилган ҳаракат [6].

Ўқув материални қанчалик амалий ва касбий фаолиятга яқинлаштирилса, уни ўзлаштиришда шунчалик юқори самарадорликка эришилади. Шундагина талабаларда мотивация ва таълим олиш фаоллиги кучаяди [5].

Т.И.Шамованинг тадқиқотларида олий таълим муассасаларида ўқув-билиш фаолиятини ривожлантиришга йўналтирилган таълимни ташкил этишга қўйиладиган талаблар шакллантирилган. Улар: фаннинг назарий (мазмунли) блоки талабаларнинг асосий фикрий ва амалий ҳаракатларидан таркиб топиши зарур; фаоллаштириш воситалари билимларни ўзлаштириш ва фаолият усуллари алгоритмининг фаоллиги-

га йўналтирилиши керак; фаоллаштириш воситаларини танлаш таълимнинг таркибий қисмларига таъсир этган ҳолда билишнинг ҳар бир босқичи аниқ мақсад асосида амалга оширилиши учун имконият яратиши лозим [17].

Юқорида билдирилган фикрларга таянган ҳолда “ўқув-билиш фаолиятини ривожлантириш” тушунчасини ҳам таърифлаш мумкин. Бизнинг фиримизга кўра, ўқув-билиш фаолиятини ривожлантириш – белгиланган мезонларга мувофиқ талабаларнинг паст даражадаги билим, кўникма ва малакаларининг ўрта ва юқори даражаларга ўсиб ўтишини ифодаловчи жараён саналади.

Ўқув-билиш фаолиятининг ўзига хослиги унинг ўқувчилар томонидан улар учун янги бўлган билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштиришга, объектив борликни англашга йўналтирилганлиги билан белгиланади. Бироқ, билимларни ўзлаштиришнинг характерли турлича бўлиши мумкин. Бизнинг назаримизда айнан мана шу ўқув-билиш фаолиятининг турли кўринишларининг предметини фарқлаб беради.

Ҳар бир ўқув предметини ўрганишда қуйидаги жиҳатлар кўзга ташланади: 1) ахборотли жиҳати – ахборотни ўзлаштириш; 2) шахсий жиҳати – фаолият усуллари эгаллаш [3].

Ўқув машғулотларида талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятининг асосий турлари қуйидагилардир: кузатиш, тажриба, китоблар, политехник луғатлар, маълумотномалар билан ишлаш, билимларни тизимлаштириш ва бошқалар. Улар бир-бири билан ўзаро боғланган [4].

Ўқувчиларнинг ўқув-билиш фаолияти фаоллиги таълим жараёнини такомиллаштиришнинг муҳим омили ва айни пайтда унинг самарадорлиги ва самарадорлиги кўрсаткичидир, чунки у мустақилликни, таълим мазмунини ўзлаштиришга изланиш ва ижодий ёндашувни ривожланти-

ришни рағбатлантиради [14]. Ўқув-билиш фаолияти педагогик ҳодиса сифатида икки томонлама ўзаро боғлиқ жараёндир: бир томондан, бу ўқувчининг ўзини ўзи ташкил этиш ва ўзини ўзи англаш шаклидир; иккинчи томондан, ўқувчининг билиш фаолиятини ташкил этишда ўқитувчининг алоҳида саъй-ҳаракатлари натижасидир. Шу билан бирга, шуни унутмаслигимиз керакки, ўқитувчининг саъй-ҳаракатларининг якуний натижаси ўқувчининг махсус ташкил этилган фаолиятини ўз фаолиятига айлантиришдир.

Ўқув-билиш фаолиятининг турлари шартли равишда қуйидаги тарзда ҳам ўзаро фарқланади: 1) матн билан ишлашга асосланган ўқув-билиш фаолият; 2) турли объектларни кузатишга асосланган ўқув-билиш фаолияти; 3) турли амалий ишларни бажаришга асосланган ўқув-билиш фаолияти [13].

Ўқув-билиш фаолиятининг таркий тузилмасида қуйидаги элементлар мавжуд бўлади: ўқув-билиш фаолиятининг ўзаро алоқадор бўлган алоҳида турлари; фаолиятни яхлит бажарилишини таъминловчи муайян ҳаракатлар жамланмаси; ҳаракатларни бажариш усуллари бўлган операциялар.

Бизнинг фиримизча, ўқув-билиш фаолияти негизида билим, кўникма, малака ва шахс сифатлари акс этади. Улар ўқувчилик йилларининг биринчи синфдан бошлаб ўзлаштирилади. Бу каби элементлар қаторида тез ўқиш, матнни ўқиш, матн мазмунини ўзининг сўзлари билан қайта ҳикоя қилиш, кузатиш, энг оддий хулосалар чиқаришга ўргатиш.

Умумлаштирилган ўқув-билиш кўникмаларининг шакллантириш учун фаолиятнинг йўналтирилган асосини топиш зарур. Ю.К.Бабанский[2], Г.И.Щукина[19]лар томонидан ўқув-билиш фаолияти даражасини аниқлашга қаратилган ёндашув кенг тарқалган. Унга кўра ўқув-билиш фаолияти

даражаси унинг характери, ўқувчиларнинг мустақиллик даражасига мувофиқ аниқланади: 1) репродуктив (унумли, самарали); 2) изоҳли-кўргазмали; 3) муаммоли; 4) қисман-изланувчан; 5) изланувчан.

М.Ҳ.Усмонбоева эса ўқувчиларнинг интеллектуал фаолликларидан келиб чиққан ҳолда ўқув-билиш фаолияти даражаларини ўзига хос тарзда белгилайди: 1) репродуктив (унумли, самарали); 2) эвристик; 3) креатив [15].

Бизнинг фикримизча ҳам, ўқув-билиш фаолияти даражаларини қуйидагича белгилаш талабаларнинг бу борадаги амалий ҳаракатларини уларнинг моҳиятидан келиб чиққан ҳолда бир-биридан фарқлаш ва янада аниқ баҳолаш имкониятини таъминлайди: 1) репродуктив (унумли, самарали); 2) эвристик; 3) тадқиқот; 4) креатив.

Хулоса. Талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини ривожлантиришда тадқиқот характеридаги амалий ҳаракат кўникма, малакаларига эга бўлишлари муҳим аҳамиятига эга. Чунки улар олий таълим муассасаларида таҳсил олиш жараёнида бир қатор илмий характердаги тадқиқотлар (курс иши, бакалаврлик ва магистрлик диссертацияларини тайёрлашга қаратилган ҳаракатлар)ни амалга оширади.

Шундай қилиб, ўқув-билиш фаолиятининг иккала томони ҳам бир-бири билан чамбарчас боғлиқдир. Ўқув-билиш фаолиятини фаоллаштириш муаммоси турли йўналишларда ўрганилади: биологик, психологик, педагогик, социологик ва бошқалар. Умумий маънода ўқув-билиш фаолияти – ҳиссий қабул қилиш, назарий тафаккур ва амалий фаолият бирлиги саналади. У шахс турмушининг ҳаётий босқичларида турли фаолият кўринишлари, ижтимоий муносабатлар, шунингдек, ўқув жараёнидаги турли предметли-амалий ҳаракатларни бажаришда амалга ошади. Бироқ, фақат таълим жараёнидаги билишгина шахс ўқув-билиш фаолиятининг ўзига хос тав-

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЧЕРЕЗ РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

СЫН УМАРОВА АЗИЗБЕК ГАЙРАТБЕК - ДОКТОРАНТ АГУ

Аннотация: В данной статье представлена информация о формировании профессиональных навыков учителя и развитии чувства профессиональной ответственности.

Аннотация: Ушбу мақолада ўқитувчининг касбий кўникмаларини шакллантириш ва касбий масъулият хиссини ривожлантириш бўйича маълумотлар берилган.

Abstract: This article provides information on the formation of the teacher's professional skills and the development of a sense of professional responsibility.

Ключевые слова: Педагог, компетентность, профессиональная деятельность, модель, образование, непрерывное образование, принципы, ответственность, индивидуальное развитие, профессиональная этика.

Kalit so'zlar: O'qituvchi, kompetentsiya, kasbiy faoliyat, namuna, ta'lim, uzluksiz ta'lim, tamoyillar, mas'uliyat, individual rivojlanish, kasbiy etika.

Key words: Teacher, competence, professional activity, model, education, continuing education, principles, responsibility, individual development, professional ethics.

Одним из приоритетных направлений, определяющих уровень общественно-политического развития Республики Узбекистан, признано развитие сферы образования. Жизнь с чувством ответственности в сердце каждого человека, связывающего свою судьбу с судьбой страны, служит фактором подъема общества и нации на высоту.

Напротив, за недостаточно развитым чувством ответственности скрывается множество примеров трагических финалов в судьбах жизни человека, общества и государства.

Основным критерием развития профессиональной компетентности будущих учителей является образование и ответственность. Воспитание - это социальное отношение, проявляемое семьей, обществом и разными людьми друг к другу, которое влияет на формирование и развитие человека в определенном направлении. Законы и постановления, связанные с образованием человека, первоначально выражались в различных легендах, повествованиях и панднамах. Знаменитый философ Востока Абу Наср Фараби умело

описал двенадцать добродетелей воспитания в своем труде "Город добродетельных людей".

Во главе угла каждого центра знаний должны стоять такие мысли Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиева, как "Мудрое изречение Абдуллы Авлони о том, что "Образование - это вопрос жизни - или смерти, или спасения - или разрушения, или счастья - или катастрофы". " содержат несколько значений.

На Западе в произведениях Яна Амоса Коменского особое внимание уделяется вопросам образования. "Великая дидактика" содержит ценные сведения об обучении подчинению естественности. "Процесс физического и умственного развития ребенка такой же, как процесс роста в природе, и педагог в воспитании ребенка, как отметил Его Святейшество Руми, Необходимо знать природные особенности ребенка, так же, как он учитывает правила биологического развития дерева.

И. Г. Песталоций, Герберт, К. Д. Ушинский в ходе своей деятельности высказали

основные проблемы педагогики применительно к проблеме воспитания и научно обосновали тот факт, что педагогика является наукой о воспитании. Педагогическая профессия требует важной социальной значимости и ответственности. Потому что педагоги - архитекторы жизни молодых людей, строящие будущее.

"Сегодня мы несем ответственность за то, чтобы будущие учителя и молодежь в целом понимали идейно-политические взгляды на мир, развитие общества, мысли и мышления, законы развития природы. Прежде всего, мы должны подготовиться их к профессиональной деятельности, помочь им приобрести профессию, оказать поддержку развитию нашей страны. Нам необходимо сформировать ответственность за решение задач". Именно эта ответственность требует от педагогов приобретения профессиональной компетентности, оказания идейно-воспитательного воздействия на учащихся, обеспечения оптимального состояния развития.

Понятие "ответственность" в переводе с арабского означает "ответственность", "подотчетность". "Означает ответственность за результат действия или поведения". В узбекском языке понятие "ответственность" используется как альтернатива понятию "ответственность". Например, юридическая ответственность, административная ответственность и государственная ответственность...

Социально-философская сущность этого понятия раскрыта в энциклопедии "Образование", то есть "ответственность - это ответственность за действия и результат их последствий".

Ряд наших ученых, проводивших научные исследования в годы независимости, считают, что понятие "ответственность" использовалось в философской литературе XIX века. На наш взгляд, "ответственность" как понятие в социальном смысле анализировалось Платоном еще в древности в гармонии с понятием справедливости, которое

относится к философско-этическому выражению отношений между обществом и государством: "... несправедливость, если она обнаружена, наказывается и покрывается покровом позорного стыда", а также

"...нарушение законов причиняет такой вред, что постепенно переходит в характер людей и отсюда распространяется в более широком масштабе на отношения граждан в сфере труда, посягает даже на сами законы и государственный строй. , ...в конечном итоге разрушает частную жизнь и переворачивает жизнь общества", его философские взгляды находят отклик и сегодня. Понятие "ответственность" впервые было использовано в науке Томасом Гоббсом в 17 веке. Т. Гоббс определил это понятие как граждане, объединенные общественными отношениями.

используется в смысле абстрактной ответственности перед действиями государства. И. Кант выражал личную ответственность долгом, а Г. Гегель - мысленным восприятием определенного поведения. К XIX веку в философских исследованиях на понятие "ответственность" смотрели как на духовно-нравственную категорию и, прежде всего, связывали общественно-политические процессы и события в зарубежных странах с философско-религиозным учением через Протестантская точка зрения.

При изучении проблемы ответственности в педагогике, философии и социологии она рассматривается как социально-философское понятие, имеющее свои особенности, как отдельная категория в общественном развитии и индивидуальном сознании.

Способность человека достигать высоких результатов и проявлять большое мужество напрямую связана с высокоразвитым состоянием ответственности. Также, исходя из результатов научных исследований и жизненных наблюдений исследователей, ответственность можно понимать как важный критерий психологической зрелости личности. В частности, согласно научному анализу В. П. Прядеина, ответственность

в раннем подростковом и взрослом возрасте - это социоцентризм (умение оценивать свои действия с точки зрения общества), интернальность (склонность искать причины событий своей жизни в себе), ориентация на результат, осознанность (основанная на осознанных мотивах в каждой работе, ясно представляя себе результат), стенизм (побуждение к деятельности, преобладание эмоций), эржетизм и другие качества.

Н.В. Лейфрид в своей диссертационной работе "ответственный тип личности - успехи человека, обладающие личными внутренними резервами, принятием на себя ответственности, собственными возможностями в достижении поставленной цели и

он объясняет в связи с такими качествами, как полная реализация способностей, нахождение выхода из трудностей, несмотря на их существование.

Жил-был король, у которого был сын, не похожий ни на кого другого. Пэры и братья этого наследного принца ходили на охоту и развлекались. Он любил запирается в своей комнате и оставаться взаперти весь день. Сердце короля было сокрушено печалью сына. Однажды он позвонил мудрому человеку. Он сообщает ему о состоянии сына и приказывает найти решение этой проблемы.

Он говорит, что если не сможет найти решение этой проблемы в течение недели, то уйдет.

Мудрый человек глубоко задумался. Зная, что принц бессилен спасти его из этой ситуации, он вынужден отправиться далеко, чтобы спасти свою жизнь. Мудрый человек, бездомный и отчаянно нуждающийся в стране, встречает на пастбище по дороге молодого пастуха. Он подходит к мальчику, который пасет овец, и разговаривает с ним. Во время разговора мальчик-пастушок спросил мудреца:

- Дядя, если ты немного присмотришь за моей овцой. Утром спешил и забыл победать, поехали в деревню!

Мудрец согласился.

Занятый собой, он не увидел, как ягненок упал в овраг. Ягненок поспешил спасти ребенка, настороженный стоном матери. Спуститься со скалы было трудно. Ему было трудно поднять бедное животное. Все его усилия были напрасны, но мудрец не переставал бороться, он боролся, боролся. В результате ему удалось спасти ягненка.

Собеседник так старался выполнить данное "другу" обещание и спасти ягненка, что его тревоги были забыты...

В этот момент мысль сотрясла его тело, как молния: "Когда человек занят какой-то серьезной работой, когда на него возложена ответственная задача, у него нет времени беспокоиться о мелких заботах..."

Мудрец прибежал и рассказал правителю об этом факте и сказал, что нашел решение.

- "Олампано, если вы хотите, чтобы ваш ребенок вышел из депрессии, дайте ему ответственное задание. Распределите обязанности, которые будут постоянно держать вас в напряжении. Причина проблем принца - безделье и безответственность по отношению к самому себе. Если возложенная на него ответственность серьезна и важна, ваш сын как можно скорее вернется к жизни и будет стремиться жить".

Ответственность воспитывается с детства. Родители внимательно наблюдают, как их дети выполняют порученную им работу (своевременное и полное выполнение или нет), помогают им, учат нести ответственность за результаты своей работы, думать и анализировать то, что каждое действие имеет определенные последствия. Личный пример родителей также важен в формировании у детей понятия "ответственность". "Уклад жизни в семье, нравственная среда, отношение родителей друг к другу, отношения между родителями и детьми, поощрение детей, обучение их самостоятельному, позитивному мышлению, самоконтролю помогут сделать ответственное воспитание более успешным."

В одной из проповедей Его Святейшества Алломы Джалалуддина Руми приводилось следующее рассуждение: "На первый взгляд ветвь - это сам плод, но на самом деле ветвь создана для плода. Будет ли садовник сажать фрукты, не намереваясь приносить плоды? Поэтому, хотя кажется, что плод произошел от дерева, на самом деле дерево было строением из плода. В этом процессе Его Святейшество Руми имеет в виду воспи-

тание поколений, их ответственное воспитание.

Ответственность - это осуществление профессиональной или общественной деятельности или осуществление определенного поведения, а также полное понимание и ответственность своего долга перед обществом, государством, определенной группой или коллективом.

Использованной литературы:

1. Абдуллаева Н.Ж. Бўлажак ўқитувчиларда касбий масъулиятни шакллантириш педагогик муаммо сифатида. International scientific journal volume 1 issue 8 uif-2022: 8.2 | issn: 2181-3337
2. Арламов, А. А. Методологические ориентиры воспитания личности гражданина России / А. А. Арламов // Педагогика. – 2010.
3. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования//Высшее образование сегодня. 2003 № 5 С. 34-42
4. Равен Ж. Компетентность в современном обществе. Выявление, развитие и реализация. М., 2002 С- 258.
5. Стратегия модернизации содержания общего образования: Материалы для разработки документов по обновлению общего образования. М., 2001.
6. Ожегова С.И. Словарь русского языка. М., 1990. 916 с.
7. Кузьмина Н.В.Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. М.: Высш.шк., 1990. С.89-90
8. Краткая философская энциклопедия. – М. : Прогресс ; Энциклопедия, 1994.
9. Муслимов Н.А., Каримова Н. Касб таълими ўқитувчиларининг амалий компетентлигини шакллантириш 2 технологияси. – Т.: «Иқтисодиёт», 2012.

ФОРМИРОВАНИЕ СЕНСОРНЫХ ЭТАЛОНОВ В ДОШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ

АЛИХОДЖАЕВА Г.С.

и.о.доцента кафедры Педагогика и психология дошкольного образования
Ташкентского государственного педагогического института

Annotatsiya: Maqolada bolaning hissiy madaniyatini tarbiyalash bosqichlari maktabgacha yoshdagi bolalarda atrofdagi dunyoning ob'ektlari va hodisalari haqidagi idrok va g'oyalarni rivojlantirish jarayonlari sifatida ko'rib chiqiladi. Sensor rivojlanish dunyoni bilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi, uning birinchi bosqichi hissiy tajribadir.

Kalit so'zlar: hissiy standartlar, didaktik o'yin, sensor ta'lim, didaktik vazifa, shablon.

Аннотация: В статье рассмотрены этапы воспитания сенсорной культуры ребенка так как развитие у дошкольников процессов восприятия и представлений о предметах и явлениях окружающего мира. Сенсорное развитие служит основой познания мира, первой ступенью которого являются чувственный опыт.

Ключевые слова: сенсорные эталоны, дидактическая игра, сенсорное воспитание, дидактическая задача, шаблон.

Abstract: The article discusses the stages of educating a child's sensory culture as the development of preschoolers' processes of perception and ideas about objects and phenomena of the surrounding world. Sensory development serves as the basis for knowledge of the world, the first stage of which is sensory experience.

Key words: sensory standards, didactic game, sensory education, didactic task, template.

Сенсорное развитие – это развитие у ребенка процессов восприятия и представлений о предметах и явлениях окружающего мира. Ребенок рождается на свет с готовыми органами чувств: у него есть глаза, уши, его кожа обладает чувствительностью, позволяющей осязать предметы. Это лишь предпосылки для восприятия окружающего мира. Чтобы сенсорное развитие проходило полноценно, необходимо целенаправленное сенсорное воспитание. Ребенка следует научить рассматриванию, ощупыванию, выслушиванию и сформировать у него перцептивные действия. Но обследовать предмет, увидеть, осязать его недостаточно.

Необходимо определить отношение выявленных свойств и качеств данного предмета к свойствам и качествам других предметов. Для этого ребенку нужны мерки, с которыми можно сравнить то, что он в настоящий момент воспринимает. Общепринятыми мерками, так называемыми

«эталонами», которые сложились исторически, сравнивают, сопоставляют результаты восприятия. Это системы геометрических форм, шкала величин, меры веса, звуковысотный ряд, спектр цветов, система фонем родного языка и т. д. Все эти эталоны должны быть усвоены ребенком.

Сенсорное воспитание служит основой познания мира, первой ступенью которого является чувственный опыт. Успешность умственного, физического, эстетического воспитания в значительной степени зависит от уровня сенсорного развития детей, т. е. от того, насколько совершенно ребенок слышит, видит, осязает окружающее.

Ребенок на каждом возрастном этапе оказывается наиболее чувствительным к тем или иным воздействиям. В этой связи каждая возрастная ступень становится благоприятной для дальнейшего нервно-психического развития и всестороннего воспитания дошкольника. Чем меньше ребенок,

тем большее значение в его жизни имеет чувственный опыт. На этапе раннего детства ознакомление со свойствами предметов играет огромную роль. Профессор Н. М. Щелованов называл ранний возраст «золотой порой» сенсорного воспитания.

Именно ранний дошкольный возраст большинством исследователей считается наиболее благоприятным для совершенствования деятельности органов чувств, накопления представлений об окружающем мире. Выдающиеся зарубежные ученые в области дошкольной педагогики (Ф. Фребель, М. Монтессори, О. Декроли), а также известные представители отечественной дошкольной педагогики и психологии (Е. И. Тихеева, А. В. Запорожец, А. П. Усова, Н. П. Сакулина, Л. А. Венгер, Э. Г. Пилюгина, Н. Б. Венгер и др.) справедливо считали, что сенсорное развитие, направленное на обеспечение полноценного интеллектуального развития, является одной из основных сторон дошкольного воспитания.

Л. А. Венгер разработал систему дидактических игр по сенсорному воспитанию, которая была направлена на обучение детей точно, полно и расчленено воспринимать предметы, их разнообразные свойства и отношения (цвет, форма, величина, расположение в пространстве). Основой для таких игр служат сформированные представления о построении игрового сюжета, о разнообразных игровых действиях с предметами. Игры - занятия, поэтому и относятся к прямому обучению детей с использованием разнообразных игровых приемов.

Дидактическая игра представляет собой многоплановое, сложное педагогическое явление: она является и игровым методом обучения детей дошкольного возраста, и формой обучения, и самостоятельной игровой деятельностью, и средством всестороннего воспитания личности ребенка.

Дидактическая игра как игровой метод обучения рассматривается в двух видах: игра - занятия и дидактические или

автодидактические, игры. В первом случае ведущая роль принадлежит воспитателю, который для повышения интереса детей к занятию использует разнообразные игровые приемы, создает игровую ситуацию, вносит элементы соревнования и др. Использование разнообразных компонентов игровой деятельности сочетается с вопросами, указаниями, объяснениями, показом.

С помощью игр – занятий воспитатель не только передает определенные знания, формирует представления, но и учит детей играть. Основой для игр детей служат сформулированные представления о построении игрового сюжета, о разнообразных игровых действиях с предметами. Важно, чтобы затем были созданы условия для переноса этих знаний и представлений в самостоятельные, творческие игры.

С помощью игр - занятий воспитатель не только передает определенные знания, формирует представления о построении игрового сюжета, о разнообразных игровых действиях с предметами. Важно, чтобы затем были созданы условия для переноса этих знаний и представлений в самостоятельные игры.

Занятия по сенсорному воспитанию включаются не только в предметную, но и в элементарную конструктивную деятельность: рисование, выкладывание мозаики.

Последние научные данные свидетельствуют о возможности выработки у детей первых дней и месяцев жизни тонких дифференцировок предметов разной формы, величины, цветовых тонов и оттенков. Например, дети трехмесячного возраста отличают такие объемные формы, как прямоугольная призма, куб, шар, цилиндр, конус, такие плоские формы, как квадрат, круг, треугольник. В трехлетнем возрасте у детей накапливается определенный сенсорный опыт, который используется при рисовании (особенно по замыслу), выкладывание несложных сюжетов с помощью мозаики.

В раннем детстве еще нет возможности

и необходимости знакомить детей с общепринятыми сенсорными эталонами, сообщать им систематические знания о свойствах предметов. Однако проводимая работа должна готовить почву для последующего усвоения эталонов, т. е. строиться таким образом, чтобы дети могли в дальнейшем, уже за порогом раннего детства, легко усвоить общепринятые расчленения и группировку свойств.

Сенсорное развитие неразрывно связано с развитием эстетическим. Если человек способен отличать оттенки цветовой гаммы, разнообразие вкусов, запахов и звуков в полной мере воспринимает красоту окружающего мира и наслаждается ею. Если же опыт сенсорного развития невелик - это отрицательно скажется на развитии воображения.

Именно с восприятия предметов и явлений окружающего мира начинается познание. Все другие формы познания - запоминание, мышление, воображение - строятся на основе образов восприятия, являются результатом их переработки. Поэтому нормальное интеллектуальное развитие невозможно без опоры на полноценное восприятие.

Значение сенсорного развития ребенка для его будущей жизни выдвигает перед теорией и практикой дошкольного воспитания задачу разработки и использования наиболее эффективных средств и методов сенсорного воспитания в детском саду. Главное направление сенсорного воспитания должна состоять в вооружении ребенка сенсорной культурой.

Сенсорная культура ребенка результат усвоения им сенсорной культуры, созданной человечеством.

Большое значение в сенсорном воспитании имеет формирование у детей представлений о сенсорных эталонах – общепринятые образцы внешних свойств предметов. В качестве сенсорных эталонов цвета выступают семь цветов спектра и их оттенки

по светлоте и насыщенности, в качестве эталонов формы - геометрические фигуры, величина - метрическая система мер.

В дошкольной организации ребенок обучается рисованию, лепке, конструированию, знакомится с явлениями природы, начинает осваивать основы математики и грамоты. Овладение знаниями и умениями во всех этих областях требует постоянного внимания к внешним и внутренним свойствам предметов. Так, для того чтобы получить в рисунке сходство с изображаемым предметом, ребенок должен достаточно точно уловить особенности его формы, цвета, материала.

Конструирование требует тщательного исследования формы предмета, его структуры и строения. Ребенок выясняет взаимоотношение частей в пространстве и соотносит свойства образца со свойствами имеющегося материала. Без постоянной ориентировки во внешних свойствах предметов невозможно получить объективные представления о явлениях живой и неживой природы, в частности об их сезонных изменениях. Формирование элементарных математических представлений предполагает знакомство с геометрическими формами и их разновидностями, сравнение объектов по величине. При усвоении грамоты огромную роль играет фонематический слух - точное дифференцирование речевых звуков - и зрительное восприятие начертания букв. Эти примеры легко можно было бы возвести в энциклопедию.

Усвоение сенсорных эталонов - длительный и сложный процесс, не ограничивающийся рамками дошкольного детства и имеющей свою предысторию. Усвоить сенсорный эталон - это вовсе не значит научиться правильно называть то или иное свойство объекта. Необходимо иметь четкие представления о разновидностях каждого свойства и, главное, уметь пользоваться такими представлениями для анализа и выделения свойств самых разнообразных предметов в

самых различных ситуациях. Иначе говоря, усвоение сенсорных эталонов - это адекватное использование их в качестве «единиц измерения» при оценке свойств веществ.

В каждом возрасте перед сенсорным воспитанием стоят свои задачи, формируются определенное звено сенсорной культуры.

В процессе действий с предметами ребенок учиться различать их форму. Малыша необходимо научить таким действиям, при которых он мог бы понять, что от умения определить форму зависит результат его деятельности. Поэтому первые игры и упражнения должны быть основаны на практических действиях, требующих опоры на форму предметов, так как ребенок может еще не выделять форму зрительно и тем более не знать ее названия.

В дальнейшем он вычленяет форму зрительно. Сначала делает это недостаточно точно, проверяя с помощью другого способа - примеривания. Лишь на основе длительного использования способов проб и примеривания в самых разных ситуациях и на самых разных объектах у ребенка может возникнуть полноценное зрительное восприятие формы, умение вычленить ее из предмета и соотносить с формой других предметов.

Наиболее успешно сенсорные способ-

ности развиваются в продуктивной деятельности, в частности в конструировании. Здесь сенсорные процессы осуществляются не изолировано от деятельности, а в ней самой, раскрывающей богатые возможности для сенсорного воспитания в широком его понимании.

Конструируя, ребенок учиться различать не только внешние качества предмета, образца (форму, величину, строение); у него развиваются познавательные и практические действия. В конструировании ребенок, помимо зрительного восприятия качества предмета, реально, практически разбирает образец на детали, а затем собирает их модель (так в действительности осуществляется он анализ и синтез).

Развитие сенсорного восприятия в дошкольном возрасте влияет на мышление, речь, эстетическое восприятие окружающего мира, воображение, и как следствие творческие способности ребенка. Ведь только тонко чувствующий, замечающий малейшие оттенки цветов или звуков ребенок способен по-настоящему насладиться красотой музыкального или художественного произведения, а в последствии и создать его самостоятельно.

Литература:

1. Грищенко, Т. А. Сенсорное развитие детей на занятиях в специальных образовательных учреждениях [Текст] : метод. пособие / Т. А. Грищенко. – М. : ВЛАДОС, 2014.
2. Жукова, О. С. Развивающие игры для будущих первоклассников [Текст]/О. С. Жукова. – М.: Астрель, 2008.
3. Исаев, Д. Н. Практикум по психологии умственно отсталых детей и подростков [Текст]: учебное пособие для студентов педагогических вузов /Д. Н. Исаев, Т. А. Колосова. : КАРО, 2012. – 176 с.
4. Исаев, Д. Н. Умственная отсталость у детей и подростков [Текст] / Д. Н. Исаев: руководство. – СПб. : Речь, 2003.
5. Казанцева, Е. В. Особенности психолого-педагогического сопровождения детей с умеренной и тяжелой умственной отсталостью в системе обучения и воспитания в школе VIII вида / Е. В. Казанцева // Журнал «Образование и наука». 2010. №2. С 121-130.

НРАВСТВЕННОЕ И ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ВОСПИТАНИЕ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

КЕНЖАЕВ ШАВКАТЖОН ХУСАНОВИЧ
Гулистанский государственный университет

Аннотация: В условиях нарастающих темпов глобализации задачи, стоящие перед образованием страны, заключаются в том, чтобы усовершенствовать его на основе обновленной образовательной философии и методологии, иметь высокую мораль, социальную ответственность, творческое мышление, высокообразованное и профессионально подготовленное, готовое к жизни. В быстро меняющихся социальных и экономических условиях окружающая среда требует формирования поколения, способного оказывать положительное влияние на окружающую среду.

Ключевые слова: Глобализация, образование, философия, методология, этика, культура, ценности, дизайн.

Актуальность темы: Образование рассматривается как создание у человека картины мира путем представления себя в мире культур, формирование системы отношений человека с природой, другими людьми, обществом и самим собой. Человек усваивает культурные ценности посредством своего разума, воли, чувств, познавательных способностей, в результате чего формируется индивидуальное творчество. Само проявление такой индивидуальности означает не только наследование и потребление культуры, но и ее развитие. Такое понимание привело к формированию новой парадигмы в педагогике - принципа гармонии с новыми ценностями в обществе, составляющими основу личностно-ориентированного образования - саморазвития личности, самообразования и проявления самостоятельного проектирования.

Процесс формирования нравственных качеств как сложного социального явления неразрывно связан с национальными, религиозными, историко-нравственными и правовыми факторами. В

этом смысле национальные и религиозные ценности являются не только историко-духовным наследием нашего народа, но и важным фактором воспитания и формирования всесторонне развитой личности и это определяет актуальность выбранной темы.

Цель исследования состоит в совершенствовании системы подготовки будущих учителей к нравственному и профессиональному воспитанию учащихся в высших образовательных учреждениях.

Задачи исследования:

- научно обоснование педагогических возможностей совершенствования системы нравственного воспитания учащихся;

- разработка целостной модели формирования у будущих учителей компетенции нравственного воспитания учащихся;

- усовершенствование педагогического алгоритма подготовки будущих учителей к нравственному воспитанию учащихся;

- разработка научно-методических

рекомендаций, направленных на расширение педагогических возможностей будущих учителей по нравственному воспитанию учащихся.

Методы исследования. При осуществлении исследования и формулировании научно-педагогических выводов использованы такие методы научного исследования, как наблюдение, собеседование, социальный опрос, тестирование, теоретико-логический анализ, сравнение, педагогический эксперимент, обобщение, математико-статистический анализ.

Научная новизна исследования заключается в следующем:

- усовершенствованы такие дидактические этапы, как осмысление,

- усвоение, разъяснение, на основе когнитивно-целевого обеспечения соразмерности степени повторного воздействия на педагогико-психологические особенности (педагогическая культура, интеллектуальная активность, коррекция) процесса подготовки будущих учителей к нравственному воспитанию учащихся в их дальнейшей деятельности;

- уточнены компоненты профессиональной компетенции подготовки будущих учителей к нравственному воспитанию путем ассоциативной интеграции методов воспитания (дебаты, фасилитация) в динамику воспитательного процесса;

- усовершенствована эффективность процесса подготовки будущих педагогов к нравственному воспитанию на основе мотивационно-диагностической адаптации таких технологий акмеологической мотивации, как профессиональное мастерство (проектирование учебного занятия, управление педагогическим процессом, владение педагогическими приемами), деонтологические качества;

- усовершенствованы традиционные методы подготовки будущих педагогов к нравственному воспитанию на основе внедрения новой технологической коучинговой программы «Интенсивное воспитание - залог прогресса», основанной на последовательности дидактических и результативных компонентов.

Государственная политика Узбекистана в сфере образования закреплена Законами «Об образовании». В этих нормативных документах определены стратегия и тактика реформирования всей системы образования и её структур, цели и конкретные задачи подготовки высококвалифицированных специалистов, отвечающих современным требованиям рынка труда, социальному заказу общества.

Характерной особенностью национальной модели подготовки кадров является включение в неё таких компонентов, как личность, государство, общество, непрерывное образование, наука производство.

Личность-главный компонент этой модели. Поэтому формированию личности обучаемого придаётся первостепенное значение. С точки зрения новой парадигмы образования, данных педагогических и психологических наук именно личностные качества специалиста в совокупности с профессионализмом определяют его конкурентоспособность.

Система среднего специального образования призвана обеспечить подготовку высококвалифицированных, конкурентоспособных специалистов на уровне экономически развитых демократических государств, отвечающих требованиям высокой духовной культуры и нравственности.

Главная цель сферы образования - в процессе образовательно-воспи-

тательной работы проводить в жизнь исторические традиции и обряды, духовно-нравственные ценности нашего народа, опираясь на принципы демократии и гуманизма, а также опираясь на общечеловеческие ценности обогащать содержание образовательно-воспитательного процесса, в этих целях открыть широкие возможности инициативности педагогического коллектива в учебном заведении.

Изучение научного наследия наших великих предков, внедрение их в образовательный и воспитательный процесс является священной обязанностью каждой творческой личности. Сегодня считается злободневным изучением и исследование культурно-духовного наследия прошлого не только с позиций истории, но и с позиций народной педагогики. Поэтому очень важно обобщение и изучение историко-педагогических материалов, которые принято называть народной педагогией.

Результаты исследования и анализ. Изучение узбекской народной педагогики, традиций наставничества имеет важное значение в нравственном воспитании молодёжи, использовании традиций народной педагогики, а также её современных методов в педагогической деятельности.

Процесс формирования личности педагога - это не только накопление простых знаний, опыта, навыков и умений, но и усовершенствование личности педагога, его духовно-нравственных и педагогических качеств.

Обучаясь в учебном заведении, будущие педагоги осваивают социальный опыт, структуру духовно-нравственных понятий, формируют свои понятия, чувства, отношение к деятельности и причины деятельности. Это имеет важное

значение при формировании у них интересов, желаний, стремлений и действий, пробуждающих процесс социализации. Поэтому система учебно-воспитательной работы в вузе должна оказывать практическую помощь при формировании у будущих педагогов этих качеств и особенностей. Следует подчеркнуть, что воспитание подрастающего поколения как всесторонне развитой личности, являясь одной из первейших задач сегодняшнего дня, требует глубоко овладения будущими специалистами психолого-педагогических знаний, закономерностей образования и воспитания. Для того, чтобы претворить в жизнь эти требования, необходимо дать будущим кадрам не только необходимые профессиональные знания и умения, но и воспитать их высоко нравственными, интеллигентными специалистами. Не случайно одним из главных приоритетов реализации идеи национальной независимости является формирование духовно богатой и нравственно цельной, гармонично развитой личности, обладающей независимым мировоззрением и самостоятельным мышлением. На современном этапе мир меняется динамично и плюралистическим путём, ставит массу острых проблем, в числе которых качество воспитания молодёжи. Первый Президент Республики Узбекистан И.А.Каримов, раскрывая сущность общенациональной социальной программы действий по повышению качества воспитания и обучения учащейся молодёжи нашей республики, сказал: «Говоря о здоровом поколении, прежде всего, подразумеваю поколение здоровое не только физически, но и вместе с тем со здоровым духом, мыслью, твёрдой верой, образованное, культурное, любящее свою Родину» [1].

Современное молодое поколение как будущее нашей страны должно иметь высокую духовно-нравственную культуру на основе национальных и общечеловеческих ценностей. Духовно-нравственная культура молодёжи – это сложная система её личностных качеств, которая характеризует степень развития и саморазвития его нравственных ценностей, убеждений, мотивов, знаний, умений, чувств и способностей, которые он проявляет в различных ситуациях нравственного выбора и нравственной деятельности в сравнении с теми высокогуманными ценностями, принципами, правилами, которые в современной социокультурной среде и деятельности принято считать нормативными или идеальными [2].

Подготовка студентов по педагогическим направлениям сегодня требует особого подхода. Прежде всего необходимо формировать у будущих педагогов положительное отношение к самой педагогической профессии, что предполагает повышение престижности и авторитета педагога, качества подготовки работников образования, создание условий для развития личности учителя и позволяет раскрыть новые стороны действительности человеческих отношений, связанные с выбором людьми их жизненных интересов, ориентиров, процессом социализации личности.

В условиях постиндустриального общества и усиления темпов глобализации обеспечение конкурентоспособности Узбекистана требует формирование молодого высокообразованного и профессионально подготовленного поколения, обладающего высокой нравственностью и социальной ответственностью, креативным мышлением, готового не только

жить в динамично меняющихся социальных и экономических условиях, но активно и позитивно влиять на окружающий мир. Такие задачи, стоящие перед отечественным образованием, предполагают его совершенствование на основе обновленной философии и методологии образования, поиска более эффективных способов управления образованием, модернизацией и развитием образования, обучения и воспитания.

Воспитание будущего специалиста в высшем учебном заведении должно быть ориентировано на развитие их патриотизма, профессионализма, интеллигентности, конкурентоспособности. При этом воспитание будущего специалиста как интеллигентной личности ориентировано на развитие у него высокой культуры общения и поведения, высокого уровня эрудиции, эстетической и художественной культуры, прогрессивных взглядов и убеждений, толерантности и уважительного отношения к людям другой национальности, взглядов и убеждений. Воспитание студента как высоконравственной личности ориентировано на развитие высокого уровня нравственных качеств (честности, ответственности, обязательности, доброжелательности); нравственной культуры, включая понимание высоконравственных национальных и общечеловеческих ценностей; гуманистических взглядов, убеждений и мировоззрения. Воспитание будущих кадров как профессионалов должно быть направлено прежде всего на развитие у них глубокого интереса и любви к будущей профессии, профессиональной эрудиции и компетенции, сознание профессионального интереса и ответственности, способности ставить и творчески решать профессиональные задачи в избранной

сфере деятельности. Воспитание у них конкурентоспособности требует от них трудолюбия, непрерывного профессионального саморазвития, развитие коммуникативности и лидерских качеств, ответственности, способности доводить начатое дело до конца и выполнять работу на высоком уровне качества.

Таким образом, осуществление всестороннего развития молодых специалистов, в том числе и будущих педагогов требует глубокого переплетения и взаимного проникновения основных направлений воспитания, чтобы все они представляли собой единый, целостный процесс. Каждое из них нацелено на формирование определенной подсистемы качеств развивающейся личности студентов. В педагогике известны разные варианты основных направлений воспитания, таких, как физическое, нравственное, умственное, трудовое, эстетическое, патриотическое и другие. Поэтому, хотя оно реализуется и должно реализоваться посредством разнообразных педагогических воздействий, для него можно указать наиболее адекватную его целям ведущую единицу таких воздействий. Для умственного воспитания – это задача овладения, на основе проникновения в закономерности изучаемой области действительности, достаточно общим и эффективным способом действий в ситуациях некоторого типа или применительно к менее определенным ситуациям, задача усвоения или выработки адекватной стратегии их разрешения. В области физического воспитания – это задача достижения запланированного результата в сфере физических возможностей студента, например, овладения двигательным действием на уровне, достаточно близком к эталонному и так далее. Так или иначе, в четырех направ-

лениях - умственном, физическом, трудовом, эстетическом воспитании основной путь их реализации лежит через заранее спланированный и систематически осуществляемый процесс. Эти направления можно назвать образовательными. Процесс нравственного воспитания в отличие от них требует более специального подхода, с учётом политической, общественной жизни в стране и даже во всём мире.

Сегодня особое значение приобретает профессиональное воспитание, профессиональная ориентация будущих специалистов, так как в условиях глобализации с внедрением во все сферы новых инновационных, информационно-коммуникативных технологий принципиальным образом обновляется и содержание деятельности. При этом важно умение ориентироваться во всем потоке информации, который обрушивается сегодня на нас, умение выделить из этого потока то необходимое, которое бы отвечало требованиям воспитания духовно-нравственной, гармонично-развитой личности.

Выводы: Исходя из вышеизложенного, нужно сказать, что воспитание всесторонне развитого молодого поколения, глубокое усвоение будущими специалистами педагогических-психологических знаний, овладение навыками воспитательной работы являются важнейшими требованиями сегодняшнего дня. Для того, чтобы осуществить в жизнь в эти задачи, необходимо не только дать будущим кадрам знания по всем обучаемым предметам по специальности, но и формировать у них профессиональные умения и навыки. При воспитании будущих квалифицированных педагогов, любящих свою профессию, необходимо учитывать следующие рекомендации:

- усиление внимания к будущей профессии, понимания каждым студентом значимости проводимой им образовательно-воспитательной деятельности и её глубокой взаимосвязи с деятельностью в семье, дошкольных учреждениях и в школе;

- обеспечение единства теории и практики при формировании личности учащихся в процессе педагогической деятельности;

- усиление взаимосвязи студента посредством педагогической практики с будущим объектом деятельности;

- обеспечение успешности и эффективности формирования у студентов необходимых профессиональных качеств – верности профессии, любви к профессии и интересов;

- обеспечение овладения студентами навыками будущей профессии, навыков и умений саморазвития, научного исследования, внедрения новых технологий в учебный процесс и др.

Вышеизложенное свидетельствует о том, насколько сложно и многообразна педагогическая деятельность педагогов среднего специального образовательного учреждения и какие требования предъявляют к ней общество и государство. Исходя из этого, каждый педагог должен осознавать, что педагогическая деятельность является зеркальным отражением его способностей, состоящих из конструктивно-проектируемого, организационного, коммуникативного и других компонентов, а их совершенствование и развитие отражается на качестве подготовке специалистов разного профиля.

Кроме вышеизложенного, при формировании профессиональной подготовки будущих специалистов следует обратить внимание на вооружение их культурой общения и овладение ими механизмами использования этих навыков в повседневной жизни и деятельности.

Литература:

1. Каримов И.А. Своё будущее мы строим своими руками. - Т.7.- Т.: Узбекистан, 1999. – 208 с.
2. Ўзбекистон Республикаси “Ўзлуксиз маънавий тарбия концепцияси”. -Тошкент. – 2020 .
3. Уманский Я., Арапов А. Общественное развитие и воспитание молодежи Узбекистана: диалог азийской и европейской культур. // Педагогика. 1992. № 5-6. С 46-48.
4. Куронов М. Ўзбекистон умумий ўрта таълим мактабларида миллий тарбиянинг илмий педагогик асослари: Пед. фан. док. дисс. Т. 1998. - 316 б.
5. Куронов М. Ёшларни миллий мафкуравий тарбиялаш-технологик масала Таълимда Янги педагогик технологиялар: муаммолар ва ечимлар. - Т.1999. Б. 32-37
6. Кенжаев Ш.Х. “Ёшларни ахлқий тарбиялаш тизими самарадорлиги”- Т. 2020.“Мумтоз сўз”.-Монография.

Referense:

1. Umanskiy Ya., Arapov A. Obhestvennoe razvitie i vospitanie molodeji Uzbekistana: dialog aziyskoy i evropeyskoy kultur. \ Pedagogika. 1992. № 5-6. S 46-48.
2. Kosto'lev F. V. Uchit po novomu: nujni li otsenki-balli. Kniga dlya uchitelya. – M.: Vlado, 2000. – 104 s.
4. Quronov M. O'zbekiston umumiy o'rta ta'lim maktablarida milliy tarbiyaning ilmiy pedagogik asoslari: Ped. fan. dok. diss. T. 1998. - 316 b.
5. Quronov M. Yoshlarni milliy mafkuraviy tarbiyalash-texnologik masala Ta'limda Yangi pedagogik texnologiyalar: muammolar va echimlar. - T.1999. B. 32-37.

ЎҚУВЧИЛАР КАСБИЙ КЎНИКМАЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА РОБОТОТЕХНИКАНИНГ ЎРНИ

Б.ЛАФАСОВ

Низомий номидаги ТДПУ ўқитувчиси

Аннотация. Ушбу мақолада бугунги кунда хорижий тажрибалар асосида “Баркамол авлод” болалар мактабларида ташкил этилган “Робототехника” тўгараклари муҳандислик кўникмаларини ривожлантиришдаги ўрни ва таълим жараёнидаги авзаллиги ҳамда робототехникани ўргатиш таълим жараёнидаги инновацион технологияларидан бири эканлиги ҳақида.

Калит сўзлар: Модернизациялаш, робототехника, кўникма, мобиль, таълим модели, робот дизайнер, муҳандислик кўникмалари.

Аннотирование. В данной статье рассматривается роль робототехники в развитии инженерных навыков и преимуществ в образовательном процессе, а также тот факт, что преподавание робототехники является одной из инновационных технологий в образовательном процессе.

Ключевые слова: модернизация, робототехника, мастерство, мобильность, модель обучения, робот-конструктор, инженерные навыки.

Annotation. This article discusses the role of robotics in the development of engineering skills and advantages in the educational process, as well as the fact that the teaching of robotics is one of the innovative technologies in the educational process.

Keywords: modernization, robotics, skill, mobility, training model, robot designer, engineering skills.

XXI аср ахборот ва замонавий илмий билимлар асри ҳисобланади, шунинг учун замонавий жамият ривожланиши ҳар биримиздан юқори даражадаги тайёргарликни талаб қилади. Турли соҳалардаги билим ва тайёргарлик даражасини ривожланганлиги, яъни саноат ва ишлаб чиқариш соҳаларининг ривожланишида юқори малакали кадрларга бўлган эҳтиёжлардан келиб чиқади. Шу муносабат билан бугунги кунда замонавий таълим тизими ахборот ва мобиль шароитда яшаш ва ишлашга асосланган муаммоларни ҳал қилишга ҳаракат қилмоқда[1].

Замонавий дунёда истиқболли муҳандис кадрлар тайёрлашда, ёш авлодни тарбиялаш, энг янги технологияларни жорий этиш зарурлигини кўрсатмоқда. Замонавий жамиятнинг устувор йўналишларидан бири бу “Робототехника”дир. Бугунги

кунда робототехника автоматлаштирилган тизимларни ишлаб чиқиш билан шуғулланади. Шу тамоилга амал тариқасида турли ҳил ўқитиш соҳасидаги техник ва муҳандислар мураккаб техник тизимларни ишлаб чиқиш ва автоматлаштиришда иштирок этмоқдалар. Ҳозирги вақтда муҳандислик ихтисосликлари жамият тараққиёти соҳаларидан энг машҳурларидан бирига айланмоқда. Ҳар бир ўсиб бораётган мутахассис юқори маълумотли ва муҳандислик соҳасида малакали бўлиши учун, ёшлиқдан техник ижодкорлик қобилатларини ривожлантириш кераклигини англамоқда. Умумий ўрта таълим мактабларининг ҳар бир битирувчиси замонавий жамиятда келажак ҳаётига профессионал даражада тайёр бўлиши кераклигини тушуниб етмоқда.

Ўқувчилар касбий тайёргарлигини

авволо касбий кўникма ва малакалар шаклланиши жараёни билан бевосита боғлиқ бўлиб ўқувчилар тамонидан дастлабки касбга оид тушунчалар, маълум иш ҳаракат турлари, ушбу ҳаракатларни амалга ошириш усуллари ва мураккаб технологик жараёнларни тушуниш ҳолатлари билан белгиланиб, педагогика фанлари доктори профессор Ў.Қ.Толипов томонидан касбий кўникма ва малакалар шаклланиш жараёнини бир нечта босқичларга ажратиш кўрсатилган.

Ушбу босқичларнинг биринчиси маълум меҳнат, иш ҳаракат ва технологик операцияларни дастлабки таништирув аҳамияти муҳим ҳисобланиб, вазифаси ўқувчини нимага ва қандай эришиш тўғрисидаги билимлар, ўз ҳаракатларини мустақил назорат қила олиш имконини берувчи йўналишлар билан таништиришни кўзда тутди.

Иккинчи босқичда кўникма ва малакалар ҳосил бўлишининг амалий босқичи ҳаракат элементларини эгаллашдан бошланади деб ҳисоблайди.

Навбатдаги малака ва кўникмалар шаклланишининг учинчи босқичи дастлабки кўникмаларнинг такомиллашиши ва мустаҳкамланиши, унинг машқлар ёрдамида малакага айланиб бориши билан белгиланади. [2-3].

Учала босқични эгалаш учун ҳозирги кунда ўқитиш ва ўргатишнинг инновацион технологияларни қўллаш бугунги кунда долзарб муаммолардан бири бўлиб робототехникани ўргатиш ушбу муаммоларни ечими сифатида кўрсатилмоқда. Робототехникани ўргатишни яна бир долзарблиги муҳандисликни эгаллаш, когнитив тадқиқот ва конструктив фаолиятни ривожлантиришдан иборатдир. Ўқув жараёнида содда муҳандислик ва робототехника воситаларидан фойдаланиш орқали ўқувчиларнинг техник ижодкорлигини ривожлантириш давлат таълим стандарти

талаблари билан белгиланган.

Муҳандислик кўникмаларидаги асосий нарса бу аниқ техник, технологик, ишлаб чиқариш, ташкилий ва бошқарув муаммолари ва вазифаларини техник воситалар ёрдамида ҳал қилиш, инновацияларни илгари суриш ва амалга оширишни назарда тутди. Бугунги кунда жамиятимиз ривожланиш тендецияларидан бири бўлган рақамли иқтисодиётни ривожлантиришда техник иқтисодий, самарали ва юқори сифатли натижаларга эришиш, шунингдек, ишлаб чиқариш ва меҳнатни, машиналар ва технологияларни инсонпарварлаштириш учун лозим бўлмоқда.

Таълим жараёнида фойдаланиладиган роботлар ҳозирги пайтда тобора муҳим ва долзарб бўлиб бормоқда. Бу муҳандислик кўникмаларини шаклланиши ва ривожланиши жараёнинг муҳим объекти ҳисобланади. Робототехника муҳандислик таълимининг бир қисми бўлиб бугун биз бу билан фаол равишда шуғулланишимиз керак бўлмоқда. Мактабдан бошлаб муҳандислик касбларини оммалаштириш мақсадида ҳозирги кунда турли танловлар, мусобақалар ташкил этиш лозим бўлмоқда. Робототехника ўқувчиларни илғор ривожланиш режимида ривожлантиради, яъни робототехника информатика, математика, технология, физикага асосланган. Асосий вазифамиз инновацион таълим сермахсуллигини аниқлаш, таъминлаш ва шакллантиришдан иборатдир ҳамда ўқувчиларни ўқитишнинг узлуксизлиги орқали муҳандислик кўникмаларни ривожлантириш, янги авлод робот дизайнер воситаларини ишлаб чиқишдан иборатдир.

Ҳар бир мамлакатнинг глобал иқтисодиётдаги роли ва аҳамияти бевосита унинг юқори технологияларга эга бўлишига ҳамда иқтисодий тежамкорликга эга бўлишига боғлиқ бўлиб, муҳандислик таълимини ривожлантириш ҳам шундай

муаммоларига қаратилган.

Бу технологик таълимнинг фан ва ишлаб чиқариш билан интеграцияси ҳисобланиб таълим асосларидан бошланадиган динамик тизимни яратиши керак, аниқроғи болалар боғчаси, мактаб ва мактабдан ташқари таълим жараёнида узликсиз ва узвийлик асосида. Жамиятнинг ҳозирги ривожланиш босқичи муҳандислик ва технологиянинг жадал ривожланиш суръатлари билан тавсифланади. Янги ғоялар доимий равишда зарур бўлиб, рақобатбардош маҳсулотлар яратиш, юқори малакали кадрлар тайёрлашнинг заминидир. Ташқи шароитлар ижодий ҳаётни амалга ошириш учун зарур шартлардан бири ҳисобланиб, ўқувчилар шахсий имкониятларини рўёбга чиқаришнинг муҳим воситасидир.

Бугунги кунда таълим жараёнида ўрганилаётган робототехникага оид ўқув материалларининг асосини ҳаракатнинг механик узатилиши ва элементар дастурлашнинг асосий тамойилларини ўрганишни ташкил этади. Бу эса яқка, жуфт ёки жамоавий тарзда ишлаш орқали ўқувчилар қандай қилиб моделларни яратиш ва дастурлаш, тадқиқотлар ўтказиш, ҳисоботлар ёзиш ва муҳокама қилишни ўрганишларига замин яратмоқда. Ўқувчилар томонидан ушбу моделлар билан ишлаш вақтида пайдо бўладиган ғоялар, уларнинг ёшлигидан касб – ҳунар тайёргарлигини такомиллаштириш воситаси ҳисобланади. Замонавий дунёда муҳандислик кўникмаларининг ривожлантирилиши етарли даражада муҳим рол ўйнайди.

Робототехникани ривожланиши ўтган асрнинг 90-йилларда хорижий педагогика тизимда махсус йўналиш сифатида - янги ўрганиш фалсафаси билан боғлиқ "Лего педагогикаси" – конструкционизм сифатида ривожлана бошлаган. Унинг муаллифи С.Паперт (С.Паперт) ҳисобланиб Лего кон-

структори, компьютер дастурлари ёки қум қалъалари тарзида ўз фалсафасини ўқтира бошлаган бўлиб, ўқувчиларни улар билан ишлашга жалб қилинган бўлса, шу билан бирга янги билимларни яратишда хизмат қилиши мумкинлигини ҳам аниқлашган. Лего дизайнери конструкционизм фалсафасида ўқитиш воситаси сифатида жуда мос келди ва ўзининг фаол ҳаракатини бошлади.

Қисқа вақт ичида Лего дизайнерларининг тўпламлари болалар ва ўқитувчилар орасида катта шухрат қозонди, чунки улардан фойдаланиш фаол когнитив фаолиятни ўйин лаҳзалари билан уйғунлаштиришга имкон беради. Бугун хорижий мамлакалар таълим тизимида бошланғич синфлардан бошлаб то юқори синф ўқувчилари ҳам робототехникани ўрганишни бошлаб юборишган бўлиб, турли мусобақаларда муваффақиятли иштирок этмоқда.

Инсоният тарихи давомида илмий-техник тараққиёт жадал суратларда ривожланиб замонавий робототехника илмий-техник тараққиётнинг муҳим йўналишларидан бирига айланиб бормоқда, бунда механика ва янги технологияларнинг муаммолари сунъий интеллект муаммолари билан боғлиқ ҳолда ўз ечимларини топади. Дунёда робот технологиясининг жадал ривожланиши - бу технологик сифат кўрсаткичларига нисбатан мутлақо янги бозор талабларидан келиб чиқадиган табиий жараён машиналари ва ҳаракатланувчи тизимларни яратишга имкон яратмоқда.

Замонавий дунёда робототехника воситаларини инсон фаолиятининг турли соҳаларида қўллаш соҳаси жуда кенг бўлиб у ўсишда давом этмоқда. Роботлардан фойдаланиш инсоннинг оғир ва хавфли ишларда иштирокини сезиларли даражада камайтириши мумкин. Масалан, муодофаа, кимёвий, атом соҳаларида ишлаш,

ёнғинларни операторнинг ёрдамсиз ўчирадиган, қутқарув ишларини бажарадиган ёки илгари номаълум бўлган жойда ҳаракатланадиган қурилмалар ва машиналар. Аста-секинлик билан роботлар инсоннинг одатий ҳаётига ҳам кириб келмоқда. Шундай роботлардан бири мобиль роботлардир.

Мобиль роботлардан фойдаланиш бизга кундалик эҳтиёжларни қондиришга имкон беради:

роботлар - васийлар, роботлар - энага, роботлар - уй бекалари ва бошқалар, натижада замонавий жамият ҳақиқатан ҳам ушбу соҳада малакали мутахассисларга эҳтиёж сезмоқда.

Бугунги кунда робототехникани ўрганишда қуйидагиларни ҳисобга олиш зарурлиги бизнинг фикримизнинг асосидир:

- нафақат ўтмишдаги ютуқларни, балки келажакда фойдали бўлган технологияларни ўрганиш;

- таркибий қисмларнинг билим ва фаолият йўналишлари бўйича махсус таълим [1].

Робототехникани ўрганиш ўқувчиларга касбий кўникмаларини ривожлантиришга имкон беради асосан роботлар қурилиши бир гуруҳда бўлиб ўтади, мустақил бўлишни ўрганади шу билан биргаликда ностандарт ечимлар, ижодий фикрлашни ривожлантиришга асосланади.

Шунингдек, робототехника нафақат муҳандислик фанлари калити сифатида ўрганилиши, балки рифожлантириши ҳам мумкин. Робот дизайнерлари физика, математика, физика ва технология фанларидан ўқув тажрибаларини намойиш қилиш учун фойдаланиши мумкин, бу бизга ҳақиқий дунё аксини кўришга имкон беради. Роботлардан фойдаланиш ўқув жараёнини янада қизиқарли ва тушунарли бўлишини таъминлайди. Ўқувчи ўзи яратган ва ўзини кўрган нарсани яхшироқ билади.

Шунинг учун робототехника асосларини мактаб ўқув дастури давомида қўллаш зарурдир.

Ўқувчиларни робототехника соҳасидаги тадқиқотларга жалб қилиш, техник маълумотлар ва бошланғич муҳандислик билимлари билан алмашиш, янги илмий-техник ғояларни ишлаб чиқиш ўқув жараёнида янги педагогик ёндашувлар ва янги ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш орқали юқори сифатли таълим олиш учун зарур шарт-шароитларни яратади. Технология феноменини тушуниш, технология қонунларини билиш имкон беради.

Ўқув жараёнида робототехника бизга бир қатор фойдали вазифаларни ҳал қилишга имкон беради: дизайнда нозик моторли кўникмаларни ривожлантириш, ижодий шахсни тарбиялаш, дастурларнинг блок-схемаларини ёзишда мантикий фикрлаш, дастурлаш тилларини ўрганиш, замонавий технологиялар билан танишиш, тегишли соҳада бўлажак мутахассисларни тайёрлашнинг дастлабки босқичини амалга ошириш. Бироқ, амалда, таълим муассасалари моддий базани таъминлашда қийинчиликларга дуч келади. Робототехника дарсларини ўтказиш учун маълум тўпламлар керак бўлади, уларнинг танланиши кўп нарсага боғлиқ. Робототехника фанининг тармоқларидан бири сифатида ўқув жараёнига жорий этилиши бизга таълим олдида турган муаммоларни ҳал этишда бир қадам яқинлашишга имкон беради.

Бугунги кунда баркамол авлод болалар мактабларда робототехника тўлиқ тўгарак шаклида мавжуд бўлиб, ушбу соҳада дарслар олиб борадиган марказлар ҳам ташкил этилмоқда. Баркамол авлод болалар мактаби ўқувчиларининг ўқув робототехника соҳасидаги фаолиятини ташкил қилиш учун бугунги кунда бозорда ўқувчиларга структурани тезда йиғиш, сенсор

ва электр моторларини улаш, дастур яратиш ва робот моделини ишга туширишга имкон берадиган бир қатор дизайнерлар таклиф этилмоқда. Кўпгина таълим муассасаларида робототехника машғулотларини ташкил қилиш учун энг машхур дизайнер LEGO Mindstorms EV3 ва ARDUINO. Ушбу дизайнерлар 1998 йилдан бери

ишлаб чиқариш дунёнинг кўплаб мамлакатларида кенг тарқалган. LEGO конструктор қисмларининг юқори сифати етарли куч, хавфсизлик, махсус воситаларни талаб қилмайдиган монтажнинг қулайлиги билан бирлаштирилган. Дизайнер дастурлаш тизимлари болаларнинг ёшига мослаштирилган.

Адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 30 сентябрдаги “Халқ таълими тизимидаги мактабдан ташқари таълим самарадорлигини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4467-сонли қарори.
2. Толипов Ў.Қ. Олий педагогик таълим тизимида умуммеҳнат ва касбий кўникма ва ма-лакаларни ривожлантиришнинг педагогик технологиялари: Пед. фан. докт. ... дисс. – Тошкент: 2004. – 314 б.
3. Leaning, M. A study of the use of games and gamification to enhance student engagement, experience and achievement on a theory-based course of an undergraduate media degree.// *Journal of Media Practice*, 16(2), 2015. Pp. 155- 170.
4. Сосновский С.А., Гиренко А.Ф., Галиев И.Х. Информатизация математической компоненты инженерного, технического и естественнонаучного обучения в рамках проекта MetaMath.// *Образовательные технологии и общество*. Выпуск № 4, том 17, 2014. - С.446- 457.
5. Байденко В.И. Болонский процесс: Результаты обучения и компетентностный подход (книга- приложение 1) / Под науч. ред. д-ра пед. наук, профессора В.И. Байденко. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2009. – 536 с.
6. Pardabaev J.E. ““STEAM” - Education as an innovative approach to the development of vocational training for students” // *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*. Vol. 8 No. 3, 2020. ISSN 2056-5852

ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ТАЛАБАЛАРИНИНГ ЭКОЛОГИК КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

ИСМАТОВА НАРГИЗА ИКРАМОВНА

Қарши муҳандислик-иқтисодиёт институти ўқитувчиси

Аннотация. Мақолада талабаларни экологик компетенциясини шакллантириш ва экологик таълим жараёнини ташкил этиш учун самарали инновацион технологияларни қўллашнинг долзарблиги, талабаларнинг экологик компетенциясини ривожлантиришнинг педагогик тажрибаси, талабаларнинг экологик компетенциясининг таркибий қисмлари, талабаларнинг экологик компетенциясини ривожлантириш воситалари ва шакллари босқичлари атрофлича ёритилган.

Калит сўзлар: экология, компетентлик, компетенция, шахс, ривожланиш, йўналиш, талаба, ўқитувчи, тажриба, ёрдам, изланиш, янгилик, натижа, жараён, сифат, шакллантириш.

Аннотация. В статье подробно освещается актуальность применения эффективных инновационных технологий для формирования экологической компетентности студентов и организации процесса экологического образования, педагогический опыт развития экологической компетентности студентов, компоненты экологической компетентности студентов, этапы, средства и формы развития экологической компетентности из студентов.

Ключевые слова: экология, компетентность, компетенция, личность, развитие, направление, студент, преподаватель, опыт, помощь, исследование, инновация, результат, процесс, качество, формирование.

Annotation. The article covers in detail the relevance of the application of effective innovation technologies for the formation of environmental competence of students and the organization of the environmental education process, pedagogical experience of the development of environmental competence of students, components of environmental competence of students, the stages of means and forms of development of environmental competence of students.

Key words: ecology, competence, competence, personality, development, direction, student, teacher, experience, help, research, innovation, result, process, quality, formation.

Кириш. Замонавий ҳаёт шароитида жамият экологик хавфсизликни тўлиқ таъминлашнинг долзарб эҳтиёжини бошдан кечирмоқда, бу биринчи навбатда ривожланган ностандарт фикрлаш ва ижтимоий-табiiй дунёни сақлашга алоҳида эҳтиёткорлик ва масъулият билан муносабатда бўлган экологик жиҳатдан баркамол бўлишга асосланади. Ушбу мақсадга эришиш экологик таълимни тўғри ташкил этиш ва экологик таълим жараёнини ташкил этиш учун самарали инновацион технологиялардан фойдаланиш асосида амалга оширилади.

Талабаларнинг экологик компетенциясини тўпланган тажриба, олинган экологик билимлар, шаклланган қадрият-мотивацион

муносабатлар, ўзига хос хусусиятларга асосланган ижтимоий-табiiй муҳитни сақлаш учун экологик фаолиятни амалга оширишга қаратилган ҳар томонлама самарали таълим сифатида тушунамиз. Инсон ва табиат ўртасидаги муносабатларни ўзгартиришнинг долзарблиги охирги 50 йил ичида одамлар экотизимларни дунё тарихидаги бошқа даврларга қараганда тезроқ ва кучлироқ ўзгартирдилар.

Шу билан бирга, экологик таълимнинг бир қатор муаммолари бугунги кунда ҳам долзарблигича қолмоқда. Улардан бири атроф-муҳит сифатини яхшилаш учун экологик муаммоларни ҳал қилишда шахсий иштирок этиш учун кўникмалар, муноса-

батлар, кадриятлар ва мотивацияни шакллантиришдир. Таълимни модернизация қилишни белгилловчи асосий ҳужжатлар ва давлат таълим стандарти компетенцияга асосланган ёндашув доирасида шакллантирилиши ва ҳал қилиниши керак бўлган вазифани кўйди, бу эса таълим нафақат ўқувчиларнинг маълум миқдорни ўзлаштиришга йўналтирилганлигини назарда тутди.

Асосий қисм. Атроф-муҳит муаммоларини ҳал қилишни ўрганиш жараёнида ўқувчиларнинг экологик компетенциясини шакллантиришнинг мазмун компонентида иккита асосий йўналишни ажратиб кўрсатиш мумкин. Биринчи мазмунли қатор экологик қарама-қаршиликларнинг моҳиятини, ижтимоий-экологик ва иқтисодий муаммолар ва барқарор ривожланиш концепциясини ҳозирги ва келажак авлодларнинг ҳаёт сифатини яхшилашга қаратилган бошқарув стратегияси сифатида очиб беради. Иккинчи мазмун йўналиши экологик муаммоларни аниқлаш, ҳал қилиш ва олдини олишнинг назарий ва амалий усулларини, ҳаёт сифатини яхшилаш ва яшаш муҳитининг ҳолатини яхшилаш бўйича амалий экологик фаолият тажрибасини ўз ичига олади.

Шу билан бирга, биологик хилма-хилликнинг йўқолишига ва экотизим хизматларининг ўзгаришига олиб келадиган ҳаракатлантирувчи омиллар ё доимий бўлади ёки вақт ўтиши билан кучаяди [7].

- Ўтган асрда табиий экотизимларнинг инсон томонидан тўлиқ ўзгартирилган экотизимларга айланиши ва биологик хилма-хилликдан фойдаланиш натижасида кўпчиликнинг фаровонлиги ошди.

- Биологик хилма-хилликнинг йўқолиши ва экотизим хизматларидаги ўзгаришларнинг энг муҳим тўғридан-тўғри омиллари яшаш муҳитининг ўзгариши, иқлим ўзгариши кабиларда намоён бўлади.

Д.С.Ермаков [8] экологик компетенцияни шахснинг экологик жиҳатдан тегишли

мураккаб турдаги ҳаракатларни амалга оширишдаги мазмунли қобилияти, салоҳияти ва тажрибаси, экологик компетенцияни эса ушбу қобилият, потенциал, тажриба мазмунига мос келадиган тартибга солувчи талаб сифатида белгилайди.

А.Н.Захлебныйнинг [9] фикрига кўра, экологик компетенция қуйидаги омилларни ҳисобга олган ҳолда ўз таълим фаолиятини лойиҳалаш ва ташкил этиш қобилиятини ўз ичига олади: фазовий-предметли ва вақтинчалик шароитлар; таълим объектлари ўртасидаги муносабатлар; Давлат стандарти ва таълим парадигмаси талаблари; индивидуал талабалар ресурслари экологик таълимнинг натижасидир.

С.В. Алексеевнинг [1] фикрича, экологик компетенция - бу инсоннинг "инсон - жамият - табиат" тизимида ўзлаштирилган экологик билимлар, кўникмалар, эътиқодлар, мотивлар, кадриятлар тушунчаларига мувофиқ ҳаракат қилиш қобилиятини белгилайдиган интеграл сифати, экологик аҳамиятга эга. Баркамоллик - бу шаклланган кадриятлар ва мотивлар, билимлар, таълим ва ҳаётий тажриба, индивидуал хусусиятлар, мойиллик ва эҳтиёжлар асосида ҳаётий вазиятларда юзага келадиган турли даражадаги муаммолар ва вазифаларни ҳал қилиш қобилияти билан тавсифланади.

Д.С.Ермаков [8] экологик компетенциянинг таркибий қисмларини аниқлайди: когнитив, мотивацион-қийматли, фаолият-амалий. Экологик компетенциянинг таълим компетенциялари тизимидаги ўрнини аниқлаш учун таснифлашда турли ёндашувлар мавжудлигини аниқлаш мумкин. Д.Равеннинг [13] фикрича, экологик компетенция компетенциялар рўйхатида йўқ, мазмунан энг яқини келажак ҳақида ўйлаш тенденциясидир; унинг имкониятлари ва ресурсларини (хам моддий, ҳам инсоний) аниқлаш учун атроф-муҳитни ўрганиш; қарор қабул қилиш қобилияти; шахсий жавоб-

гарлик.

Асосий компетенциялар сифатида қуйидагилар аниқланди [4].

1. Ўқиш – тажрибадан фойдалана олиш; билимларингизнинг ўзаро боғлиқлигини ташкил қилиш ва уни тартибга солиш.

2. Қидирув - турли маълумотлар базаларига сўров ўтказиш; атроф-муҳитни ўрганиш; мутахассис билан маслаҳатлашиш.

3. Фикрлаш - ўтмиш ва ҳозирги воқеалар ўртасидаги муносабатни ташкил қилиш; жамиятимиз тараққиётининг у ёки бу жиҳатларига танқидий муносабатда бўлиш; ноаниқлик ва мураккабликка қарши тура олиш; мунозараларда қатнашиш.

4. Ҳамкорлик - гуруҳда ҳамкорлик қилиш ва ишлаш олиш; қарорлар қабул қилиш - келишмовчилик ва низоларни ҳал қилиш; музокара қила олиш; лойиҳаларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш имкониятига эга бўлиш.

5. Ишга киришиш - лойиҳада иштирок этиш; масъулиятли бўлиш; гуруҳ ёки жамоага қўшилиш.

6. Мослашувчанлик – ахборот-коммуникациянинг янги технологияларидан фойдалана олиш; тез ўзгаришлар шароитида мослашувчанликни исботлаш.

Компетенцияга асосланган ёндашувни қўллашнинг иккинчи жиҳати сифатида шахсий-фаолият жиҳатини таъкидлаш керак, бунда компетенциялар тўплами нафақат тузилган ижтимоий тажриба ва шахсий тажрибага, балки фаолиятнинг асосий турларига ҳам асосланади. Талабаларга ижтимоий тажрибани ўзлаштириш, замонавий жамиятда ҳаётий кўникмалар ва амалий фаолиятни эгаллаш имконини беради [5].

Экологик компетенцияни ривожлантириш технологиясида бешта асосий компонентни ажратиш мумкин: мақсадли, мазмунли, процессуал, ташкилий, диагностик. Экологик компетенцияни шакллантиришнинг умумий мақсади экоцентрик типдаги

экологик онгнинг ташувчиси, экологик қадриятлар ва экологик фаолиятнинг маъноси, экологик фикрлаш, экологик тафаккур, экологик тоза шахсни шакллантириш учун педагогик шарт-шароитларни яратиш сифатида белгиланиши керак. Экологик маданият, акс ҳолда - "инсон-табиат" тизимининг ўз-ўзини ривожлантиришнинг ажралмас, қўшма субъекти сифатида ҳаракат қилишга қодир ва тайёр шахсни шакллантириш учун, унинг шаклланишида ривожланишнинг умумий табиий тамойилларини ҳам, табиатни ҳам инсоннинг мавжудлиги амалга оширади [6].

Шахсга йўналтирилган субъект-субъект педагогик парадигмасида ушбу умумий мақсад ўқув жараёни субъектларининг ўзаро боғланган, келишилган мақсадларида конкретлаштирилади, уларни қуйидагича белгилаш мумкин: - маҳаллий ҳамжамият ва умуман жамият учун - таълим сифатини яхшилаш. ҳаёт сифати, атроф-муҳит ҳолатини яхшилаш; экологик саводли, билимли ва баркамол шахсларни тайёрлаш; - ўқитувчи учун - экологик муаммоларни амалий ҳал этишга кўмаклашиш ва яшаш муҳити ҳолатини яхшилаш учун зарур бўлган билим, кўникма, қобилият, мотивация, муносабатлар, экологик фаолият тажрибасини ўзлаштириш учун шароит яратиш; - талаба учун - экологик фаолиятга қобилият, тайёргарлик ва тажрибани ривожлантириш, онгсиз қобилиятсизлик даражасидан онгли компетенция даражасига қадар экологик муаммоларни аниқлаш ва ҳал қилиш бўйича ўз ваколатларини ошириш.

Бизнинг фикримизча, экологик компетенцияни ривожлантириш жараёнида ўрганишга ёрдам бериш усулидан фойдаланиш зарурати туғилади, бунда ўқитувчи билимнинг ягона манбаи эмас, балки вазиятни таҳлил қилиш усули ёки вазиятни таҳлил қилиш (кейс усули, вазият усули). Мунозаралар, жуфтлик ва гуруҳларда муҳокама қилиш, шунингдек, ижодий фаолиятни рағ-

батлантириш усулларидан (ақлий хужум, қарорлар дарахтлари, морфологик таҳлил, диалогик ўрганиш, айниқса, лойиҳа технологияси, модулли таълим технологияси) кенгроқ фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Шундай қилиб, компетенцияларнинг шаклланиши мазмуннинг ўзгаришини эмас, балки ўқитиш технологияларининг ўзгаришини ифодалайди. Олинган натижалар ўқувчиларнинг экологик компетенциясини ривожлантириш бўйича жиддий хулосалар чиқариш учун етарли эмас, аммо улар таълимнинг ушбу босқичида экологик таълимни такомиллаштириш нуқтаи назаридан ўқитувчи учун қўлланма бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Талабаларнинг экологик компетенциясининг таркибий компонентлари:

Экологик - билим компоненти

Мотивацион - мақсадли компонент

Аксиологик компонент

Ижодий ва фаолият компоненти

Ташаббус - шахсий компонент

Талабаларнинг экологик компетенциясини шакллантиришни олий таълимнинг таълим тизими шароитида экологик компетенциянинг юқоридаги компонентларини актуаллаштириш ва ривожлантириш орқали талабанинг шахсини ривожлантиришнинг мақсадли ва динамик жараёни саналади [15].

Талабаларнинг экологик компетенциясини юқори даражада ривожлантириш шаклида олиб борилаётган ишларнинг асосий мақсадини ифодалаган ҳолда, биз ўқитувчини қўллаб-қувватлашни унинг ривожланишининг асосий воситаси сифатида кўриб чиқдик, бу психологик-педагогик фаолиятнинг самарали тури бўлиб, унга асосланади, ўқитувчи ва талаба ўртасидаги ҳамкорликнинг асоси ва шахсий ривожланиш траекториясини амалга ошириш орқали талабанинг экологик йўналтирилган ривожланиши учун мақбул психологик-пе-

дагогик шароитларни таъминлаш зарур саналади.

Талабаларнинг экологик компетенциясини ривожлантириш бўйича амалий тажрибамиз педагогик ишларни режалаштириш ва амалга оширишнинг қуйидаги жиҳатларини ҳисобга олиш муҳимлигини кўрсатди:

1) олий таълимнинг таълим муҳитини умумий кўкаламзорлаштириш ва ўқитиладиган ўқув фанларининг фанлараро алоқаларини топиш орқали талабаларни ҳар томонлама, узлуксиз ва изчил равишда атроф-муҳитга йўналтирилган касбий тайёргарлик тизимини таъминлаш, бу эса атрофдаги воқеликни ўз-ўзидан тушунишга ёрдам беради. инсон, табиат ва жамиятнинг ўзаро чамбарчас боғлиқлиги, шунингдек, атроф-муҳит сифати ҳолати учун шахсий жавобгарликни англаш;

2) экология ва табиий фанларнинг назарий фанларини ўзлаштирган талабалар билан бир қаторда ижтимоий аҳамиятга эга бўлган экологик фаолиятни бевосита амалга оширишни таъминлайдиган ўқув жараёнининг амалиётга йўналтирилган йўналишидир [3].

Т.М.Ковалева [10], А.А.Кежов [11] ва бошқалар, асарларини назарий таҳлил қилиш асосида талабаларнинг экологик компетенциясини ривожлантириш шароитида қуйидаги асосий кўрсатмаларни аниқладик:

- талабанинг танлаш эркинлигини ва унинг ўз эҳтиёжлари, қизиқишлари, қадриятлари, интилишлари, индивидуал шахсий хусусиятларини тушуниш асосида экологик йўналтирилган таълим ва ривожланишнинг оптимал самарали усуллари, воситалари, усуллари ва воситаларини мустақил аниқлаш;

- экологик фаолиятнинг сифати, суръати ва табиати ва ўз ривожланиш траекториясини амалга ошириш учун талабанинг шахсий жавобгарлигини янгилашга эътибор қаратиш;

- таълимни ривожлантиришнинг кенг кўламли ташқи омиллари ва шароитларидан фойдаланиш, талабанинг эҳтиёжлари ва индивидуал шахсий имкониятлари билан боғлаш [2].

Таълим жараёнида талабаларнинг экологик компетенциясини ривожлантиришнинг турли хил воситалари ва шакллари қўлланилади.

Биринчи маълумот ва мотивацион босқич талабаларнинг индивидуал диагностикасини амалга ошириш, уларнинг экологик компетенциясини шакллантириш мотивациясини ривожлантириш ва талаба портфолиосини тузиш, сўровномалар ўтказиш, интервью, тест, мотивацион ва экологик билимлар тизимини шакллантиришни назарда тутлади.

Иккинчи ташкилий-конструкторлик босқичида талаба мустақил ўз-ўзини ўқитиш фаолияти, индивидуал ва гуруҳли маслаҳатлар, ўйин дизайни ва ресурслар харитасини таҳлил қилиш жараёнида ўзининг шахсий ривожланиш траекториясини лойиҳалаш масалалари билан шуғулланади.

Учинчи амалга ошириш-фаолият босқичи фанлараро амалиётга йўналтирилган илмий-тадқиқот лойиҳаларини амалга ошириш орқали минтақанинг долзарб экологик муаммоларини ҳал қилиш учун экологик тадбирларни амалга оширишда талабаларнинг иштироки билан боғлиқ. Экологик компетенцияни шакллантиришнинг муҳим жиҳати талабаларнинг маърузаларни тайёрлаш ва экологик йўналишда маърузалар, тақдиротлар ва маҳорат дарсларини ўтказишдаги фаол ишлаши эди. Бу босқичда талабалар ҳам атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва асраб-авайлаш мақсадида ҳудуддаги долзарб экологик муаммоларни ҳал этиш бўйича ташаббус ва лойиҳаларни амалга оширди.

Тўртинчи рефлексив-аналитик босқичда фаолият натижаларини таҳлил қилиш ва

ўз-ўзини таҳлил қилиш, муваффақият ва қийинчиликлар сабабларини тушунишга қаратилган ақс эттириш, шунингдек, кейинги ривожланиш истиқболларини муҳокама қилиш амалга оширилди. Бу босқичда ишнинг ўзига хос шакллари ва усуллари сифатида ўз-ўзини ва ўзаро баҳолаш, ақлий ҳужум, маслаҳат, суҳбат ва бошқалар усуллари қўлланилади.

Талабаларнинг экологик компетенциясини шакллантириш учун қулай шарт-шароитларни мақсадли таҳлил қилишнинг долзарблиги, биринчи навбатда, минтақавий ва глобал миқёсга эга бўлган экологик муаммоларнинг тез ёмонлашиши билан боғлиқ. Иккинчидан, олий таълимда экологик йўналтирилган ўқув жараёнини ташкил этишнинг объектив ва субъектив омилларини ўрганиш бўйича илмий тадқиқотларнинг алоҳида аҳамияти жамият ва давлатнинг инсонпарварликка йўналтирилган, юксак савияга эга бўлажак мутахассисларни шакллантиришга бўлган объектив эҳтиёжи билан боғлиқ ҳолда қайд этилган.

Компетенцияга асосланган ёндашувнинг концептуал ғоялари ва тамойилларига асосланган “талабанинг экологик компетенцияси” тушунчасини билим, мотивацион ва қадрият муносабатлари, индивидуал хусусиятлардан иборат шахснинг яхлит шаклланиши сифатида таҳлил қилинади.

Маълумки, психологик-педагогик шарт-шароитлар таълим фаолиятининг энг муҳим таркибий қисми бўлиб, ўқув жараёнининг ягона чора-тадбирлар мажмуини ифодаловчи, бир-бири билан чамбарчас боғланган ва аниқ педагогик мақсадга эришишга қаратилган. Таълим жараёнининг мазмуни хусусиятлари, ўқув жараёнининг субъектлари ўртасидаги билвосита муносабатларни ўрнатиш ва сақлашга қаратилган педагогик усуллар, шакллар, технологиялар ва таълим муҳитининг ўзига хос воситалари, тажриба ва индивидуал шахсий хусуси-

ятлар (эхтиёжлар, мақсадлар, қизиқишлар, фазилятлар, қобилиятлар, қадриятлар ва бошқалар) талабаларнинг экологик компетенцияларини шакллантиришда аҳамиятли саналади [12].

Муваффақиятли изланиш ва психологик-педагогик шароитларни аниқлашга тайёргарлик ишларини тўғри ташкил этиш ёрдам беради: педагогик мақсаднинг аниқ баёни, режалаштирилган якуний натижанинг мазмунли хусусиятларини батафсил тақдим этиш, ўқув жараёнининг хусусиятлари ва ресурсларини ҳисобга олган ҳолда, таълим муҳити, шунингдек, белгиланган мақсадга эришиш учун ўқув жараёни ташкил этиладиган ва амалга ошириладиган ижтимоий-маданий, ўзига хос хусусиятларини аниқлаш муҳим саналади.

Биз амалга ошираётган ишларнинг мақсади ва режалаштирилган натижаси талабаларнинг юқори даражадаги экологик компетенцияга эришишидир. Экологик вазиятнинг кескин ёмонлашуви муносабати билан экологик жиҳатдан баркамол битирувчиларни тайёрлашнинг бугунги кундаги алоҳида аҳамияти ва долзарблигини англаган ҳолда, биз экологик йўналтирилган ўқув жараёнини амалга ошириш, профили ва йўналишидан қатъи назар, барча талабаларининг экологик фаолиятда фаол иштирокини ташкил этишни мақсадга мувофиқ ҳисобланади [14].

Талабаларнинг экологик компетенциясини ривожлантириш шароитида психологик-педагогик шарт-шароитлар таълим жараёнида амалга оширилиши мумкин ва бевосита уни оптималлаштириш ва самардорлигини оширишга қаратилган. Бинобарин, биз аниқлаган шарт-шароитлар педагогик тизимнинг қуйидаги объектив ва субъектив хусусиятларининг йиғиндиси билан белгиланади:

- мақсад ва вазифалар;
- субъектларнинг ўзига хос хусусият-

лари

- таълим жараёни иштирокчилари ва уларнинг ўзаро таъсирининг ўзига хос хусусиятлари;

Ижтимоий-маданий тадбирларни ташкил этиш

- ишни режалаштириш ва амалга оширишни ташкил этиш омиллари ва тамойиллари;

- мазмунли ва услубий усуллар;

- бошқарув ва назорат шакллари;

- олинган натижаларни баҳолаш ва уларни тузатиш воситалари [2].

Биз аниқлаган психологик-педагогик шарт-шароитлар доирасида амалга оширилди, бу бизнинг фикримизча, талабаларнинг экологик компетенциясини шакллантиришнинг максимал ўзгарувчанлиги, шахсийлаштирилиши ва амалиётга йўналтирилганлигини таъминлашга имкон беради [3].

Талабаларининг экологик компетенциясини шакллантиришнинг умумий психологик-педагогик шартлари қуйидагилардан иборат.

1. Экологик йўналтирилган фаолият субъектларининг илмий-ижодий фаолиятига ўқувчиларни жалб қилиш. Бундан кўзланган асосий мақсад – жамоат ва таълим ташкилотлари билан ҳамкорлик, мулоқот ва алоқалар ўрнатиш асосида долзарб ижтимоий аҳамиятга эга экологик муаммоларни ҳал этишдан иборат.

2. Талаба учун унинг фаол касбий ва шахсий ривожланишини таъминлайдиган шахсий ривожланиш траекториясини жорий этиш орқали талабаларнинг экологик компетенциясини шакллантириш доирасида амалга оширишнинг аниқ ифодаланган амалиётга йўналтирилган йўналишини таъминлаш.

3. Олий таълим профессор-ўқитувчиларининг малакасини ошириш тизимини мақсадли назарий ва амалий машғулотлардан ўтказиш ва уларнинг ўқиш давомида замо-

навий олий таълим шароитида талабаларнинг экологик компетенциясини самарали шакллантиришга тайёрлигини ривожлантириш.

Хулоса. Танланган педагогик шартлар замонавий олий таълим шароитида талабаларнинг экологик компетенциясини ривожлантиришга қаратилган фаолият самарадорлигини оширишга ёрдам беради. Улар орқали ижтимоий-маданий тадбирлар, таълим жараёнига кириш, талабаларни ўз касбий ва шахсий ривожланишининг мустақил субъектлари сифатида ўзларининг ички салоҳияти ва интеллектуал, ижтимоий, коммуникатив, шахсий ва гуруҳли экологик фаолиятнинг турли шакллари фаол

ўзлаштириш ва иродавий, ташаббускорлик, ижодий, ахлоқий ва бошқа индивидуал шахсий фазилатларни ривожлантириш имкониятига эга бўладилар. Муваффақиятли изланиш ва психологик-педагогик шароитларни аниқлашга тайёргарлик ишларини тўғри ташкил этиш ёрдам беради: педагогик мақсаднинг аниқ баёни, режалаштирилган якуний натижанинг мазмунли хусусиятларини батафсил тақдим этиш, ўқув жараёнининг хусусиятлари ва ресурсларини ҳисобга олган ҳолда, таълим муҳити, шунингдек, белгиланган мақсадга эришиш учун ўқув жараёни ташкил этиладиган ва амалга ошириладиган ижтимоий-маданий, ўзига хос хусусиятларини аниқлаш муҳим саналади.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Алексеев С. В. Экологическое образование в базовой школе // Вестник образования России. СПб.: Специальная литература, 2012. № 21. С. 19.
2. Бабанский, Ю.К. Избранные педагогические труды / Ю.К. Бабанский; сост. М.Ю. Бабанский, авт. вступ. ст. Г.Н. Филонов и др. – М. : Педагогика, 1989. – 558 с.
3. Базаров, Е.Л. Экологическая компетентность будущих специалистов: психолого-акмеологические условия и факторы развития / Е.Л. Базаров // Акмеология. – 2009. – № 2. – С. 33–38.
4. Волочков А. А., Ермоленко Е. Г. Ценностная направленность личности как выражение смыслообразующей активности // Психологический журнал. 2004. № 2. С. 17–33.
5. Гершунский Б. С. Философия образования для XXI века (В поисках практико-ориентированных образовательных концепций). М.: ИнтерДиалект, 1997. 697 с.
6. Дерябо С. Д. Экологическая психология: диагностика экологического сознания. М.: Московский психолого-социальный институт, 1999. 310 с.
7. Демидова О. А. Оценка экосистемного риска при экологическом обосновании строительства промышленных объектов // ЭКП: Экология и промышленность России. 2007. № 3. С. 50–52.
8. Ермаков Д. С. Формирование экологической компетентности учащихся. М.: МИОО, 2009. 180 с.
9. Захлебный А. Н. Экологическая компетенция как новый планируемый результат экологического образования // Стандарты и мониторинг в образовании. 2008. № 2. С. 11–16.
10. Ковалева Т.М. Профессия «тьютор» / Т.М. Ковалева, Е.И. Кобыща, С.Ю. Попова (Смолик), А.А. Теров, М.Ю. Чередилина. - М.; Тверь: СФК-офис, 2012. - 246 с.
11. Кежов А.А. Тьюторство в образовательном процессе // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. - 2018. - №2 (78). - С. 211-213.
12. Леванова, Е.А. Образовательная среда вуза / Е.А. Леванова, А.Б. Серых, Т.В. Пушкарева, Л.В. Трегубова // Глобальный научный потенциал. – СПб. : ТМБ принт. – 2012. – № 19. – С. 212–213.
13. Равен Д. Педагогическое тестирование: проблемы, заблуждения, перспективы // Школьные технологии. 1999. № 3. С. 151–178.
14. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования / А.В. Хуторской // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. 58–64.
15. Чеканушкина Е.Н., Рябинова Е.Н. Стратегия метапредметности в формировании экологической компетентности студентов // Вестник

АЛИШЕР НАВОЙИ АСАРЛАРИДАГИ ФИТОНИМЛАРНИНГ ДЕРИВАЦИОН ХУСУСИЯТЛАРИ

УСМАНОВА МАХФУЗА САДИКОВНА

Жиззах ДПУ, в.б.доцент

Аннотация: Ушбу мақолада Алишер Навоий асарларидаги фитонимлар грамматик тузилишига кўра содда, қўшма ва таркибли турларга бўлиниши баён этилган. Асосан, ясама ва қўшма фитонимлар таҳлили, уларнинг морфологик ва синтактик усулда ясалганлиги изоҳлаб берилган.

Калит сўзлар: луғат, фитонимлар, қиёсий таҳлил, семантик-услубий йўналиш, морфологик ва синтактик усул, содда, қўшма ва таркибли.

Аннотация: В данной статье установлено, что фитонимы в произведениях Алишера Навои по своему грамматическому строю делятся на простые, сложные и содержательные типы. В основном поясняется анализ искусственных и сложных фитонимов, их морфологическое и синтаксическое образование.

Ключевые слова: лексика, фитонимы, сопоставительный анализ, семантико-методическое направление, морфологический и синтаксический метод, простой, комбинированный и содержательный.

Annotation: In this article, it is stated that phytonyms in the works of Alisher Navoi are divided into simple, compound and content types according to their grammatical structure. Basically, the analysis of artificial and compound phytonyms, their morphological and syntactic formation is explained.

Key words: vocabulary, phytonyms, comparative analysis, semantic-methodical direction, morphological and syntactic method, simple, combined and content.

Кириш. Навоий асарларидаги фитонимлар грамматик тузилишига кўра учга бўлинади: содда, қўшма ва таркибли. Биз ушбу мақоламизда ясама ва қўшма фитонимлар таҳлилини беришни жоиз деб топдик. Тадқиқотимиз шуни кўрсатдики, ясама фитонимлар морфологик ва синтактик усулда ясалган. Мақолада Алишер Навоий асарлари тилидаги ўсимлик номлари тўпланиб, уларнинг деривацион хусусиятлари тадқиқ этилди, таркибида ўсимлик ва дарахт номлари бўлган қўшма сўзлар, сўз бирикмаларининг ҳам семантик-услубий жиҳатлари, бадииятдаги ўрни таҳлил қилинди.

Адабиётлар таҳлили. Алишер Навоий асарлари тилининг сўз бойлиги статистик метод орқали атрофлича чуқур тадқиқ этилган: шоир асарларидаги сўзларнинг қайси тилга мансублиги юзасидан монография эълон қилинган, алоҳида асарларининг лексикаси лексик-грамматик, лексик-семантик, лексик-тематик, семантик-стилистик,

лингвопоэтик жиҳатлардан диссертация иши сифатидаги тадқиқотларга тортилган, унинг асарлари тилидаги терминлар, атоқли отлар махсус ўрганилган. Навоий асарлари тилини ўрганишга салмоқли ҳисса қўшган А.Рустамов, Ф.Абдуллаев, Ғ.Абдурахмонов, О.Усмонов, Э.Фозилов, Б.Бафоев, С.Аширбоев, У.Санакулов, Э.Умаров, Х.Дониёров, Ҳ.Дадабоев, Н.Хусанов, Ш.Умарова, И.Носиров, З.Ҳамидов, Б.Юсупов, Д.Абдувалиева, Ш.Ҳайитов ва бошқа олимларнинг номларини алоҳида эътироф этиш лозим.

Тадқиқот методологияси. Фитонимларнинг деривацион хусусиятларини тадқиқ қилишда, фитонимларнинг грамматик хусусиятлари, уларнинг ясалиши ўрганилди. Морфологик ва синтактик жиҳатдан ясалганлиги борасида тавсифий усул билан бир қаторда, номларни таҳлил қилишнинг тарихий-қиёсий ва тарихий-этимологик усуллардан ҳам фойдаланилди. Керакли ўринларда Навоий асарлари тилидаги фитонимларнинг

деривацион хусусиятлари қиёсланди ва уларнинг фарқли ва ўхшашлик томонлари очиб берилди.

Таҳлил ва натижалар.

Арғувон сўзидан ясалган арғувонгун, арғувоний сўзлари (-гун, -ий) «қизил тусли, қизил рангли» маъноларида қўлланган:

Арғувонгун юз бинафша ранги хат жоним олур,

Хилъати бўлсун онинг гар арғувоний, гар бинафш. («ХМ», IVб-271)

Арғувоний тўн била то жилва қилдинг, ваҳки, бор,

Ҳайратингдин арғувон шоҳиға ҳар яфроғ доғ. («ХМ», IIб-303)

Байтларда арғувонрез ясама сўзи (-рез) «қонли кўз ёши тўқувчи» маъносини ифодалайди:

Юз узр ила қўпти сарви навхез,

Наргисларин айлаб арғувонрез. («ЛМ», 8862)

Арғувонҳад ясама сўзи эса (-ҳад) «қизил юзли» маъноси учун қўлланган:

Кейнида неча каниз ҳамқад,

Борча гулрух арғувонҳад. («ЛМ», VIII-37)

Лола сўзидан -зор ва -истон қўшимчалари ёрдамида ясалган сўзлар «лолазор, лола ўсган жой» маъносида қўлланган:

Ёрсиз вайронда қон йиғлармен охир, сиз қилинг,

Ёр бирла гашти боғу лолазор, эй дўстлар. («ХМ», IIIб-144)

Гар юзи май тобидан гул-гул эрур қон ёшим,

Юз уза тим-тим томиб, лоласитон бўлдило. («ХМ», IIIб-574)

Лолазор сўзи туркий изофали бирикма таркибида «назокат», «гўзаллик» маъноси учун қўлланган:

Эй лутф жаҳонининг баҳори,

Юзунг бу баҳор лолазори! («ЛМ», 81a20)

Лола сўзи ва айламоқ кўмакчи феълидан ҳосил қилинган аналитик шакл «хол-хол қизартирмоқ» маъносини ифодалайди:

Лолагун гўрни шикор айлаб,
Қонидин ерни лолазор айлаб. («СС», 180-5)

Лолазор ва этмоқ сўзлари воситасида ҳосил қилинган феъл аналитик шакли «қонатмоқ» маъносини англатган:

Юзни тирноғ ила фиғор этган,

Барги насринни лолазор этган. («СС», 91-26)

Шоирнинг байтларида лоловор, лолагун, лолафом ясама сўзлари (-гун, -вор, -фом) «лоладек қизил», «қизил ранг», «лола каби» маъноларни ифодалаши билан маънодош сўзлар сифатида намоён бўлади:

Лоларух ва лоларухсор ясама сўзлари (-рухсор) «лолага ўхшаш қизил юзли», гўзал маъшуқа» маъноларини англатган:

Лоларухлар васлида юз йил киши қилса нашот,

Бир замонлиғ билки, доғи фурқатиға арзимас. («ХМ», IVб-228)

Лолалар кўнглумга қонлиғ доғлардур, навбахор,

Ким ватанга лоларухсорим азимат қилмади. («ХМ», Ia-434)

Наргиз сўзидан -зор қўшимчаси билан ясалган наргисзор «наргислар ўсган жой, наргисзор» маъносини англатади:

Сен қаро ер узра хоболуд кўзга сув уруб,
Кўз етарча ерни ул сув бирла наргисзор қил. («ХМ», Ib-406)

Бу сўздан ясалган насринфом (-фом) «насрин рангли, насрин гулдек» маъносини ифодалайди:

Кумушдек ранги насринфом онинг,

Кумушдин гунчадек андоми онинг. («ФС», 112)

Бу сўздан ясалган а) –зор: нилуфарзор – «нилуфарлар ўсган жой» маъносида:

Нилуфар юзиға шабнам сочкучи ҳам ул, шабнам суйидин нилуфарзор,
балки гулистони Эрам очкучи ҳам ул. («МК», 2);

б) –гун: нилуфаргун – «нилуфар рангли» маъносида:

Нилуфаргун либос бирлан шох,

Қасри нилуфар этти манзилгоҳ. («СС», 1089);

в) –вор: нилуфарвор – «нилуфар каби, нилуфардек» маъносида:

Нилуфарвор сўгвор эрди,

Нилуфар ичра ашкбор эрди. («СС», 1095)

Савсан сўзидан ясалган савсаний – «савсан ранг, сапсар рангли» маъносини ифодалайди:

Ичкали гулранг май наргис масаллик жоми бор,

Савсаний тўн бирла улким сарвдек андоми бор. («ХМ», IVa-101)

Суман сўзидан ясалган қуйидаги ясама сўзлар турли маъноларни англатишга хизмат қилган:

а) – без: суманбез – «хушбўй ҳид тарқатувчи»:

Елга рухсору танинг очиб, магар бердинг ҳаёт,

Ким умид аҳлиға гулпошу суманбез эсти ел. («ХМ», IVб-397)

...гулшани таъблари гулафшон ва суманбез сархайлға вусули илоҳи етсун. («МН», 135);

б) –бўй, суманбў(й) – «суман каби хушбўй», «ёқимли маҳбуба»:

Навойи риштаи фикри чекар маъни суманбўйин,

Хуш ул тожирки, Юсуф чехра кўргузай танобидин. («ХМ», Iб-179)

Эй мусулмонлар, ўларменким, эрур,

Асру ул сарви суманбў раъно. («ХМ», IIIa-23)

в) –со, сумансо(й) – «суманга ўхшаган, суман каби»:

Ҳам субҳ шамомаси сумансо,

Ҳам шом насими сунбулосо. («М», XIII-88)

Куйдуруб кўнглум, кўзумни тийра қилди, то анга,

Юз ўти барги суман, зулфи сумансо бўлди дуд. («ХМ», IVб-65);

г) –бар, суманбар – «оқбадан, гўзал маҳбуба»:

Олди чун илгига ул хури суманбар кўзгу,

Аксидин қилди аён руҳи мусаввар кўзгу. («ХМ», IБ-518)

Ким, ғам ема эй гули суманбар,

Зулфунг сочиб ул юз узра анбар. («ЛМ», 71a-7)

Сумбул сўзидан ясалган сўзлар қуйидаги маъноларда қўлланган:

а) –истон, сунбулистон – «сунбулзор, сунбуллар ўсган жой»:

Олам аҳлининг вафосизлиғларидин чексам оҳ,

Сунбулистон айлағай юз гулшану бўстонни дуд. («ХМ», Iб-143)

б) –осо, сунбулосо – «сунбулга ўхшаш»:

Ҳам субҳ шамомаси сумансо,

Ҳам шом насими сунбулосо. («М», XIII-88)

в) –омиз, сунбуломез – «сунбулли, сунбул аралаш»:

Ки сен мундин бурун хоманг қилиб тез,

Суман баргини қилдинг сунбуломез. («ФШ», 291)

Руммон сўзига арабча сўз ясовчи -ий қўшимчаси қўшилиб, «анорранг – қип-қизил, тўқ қизил» маъносида қўлланган:

Заҳмлиқ кўнглум лабинг шавқида бўлмиш қон аро,

Лаъли руммоний била ёқути аҳмар кўнглидек. («ХМ», IIa-182)

Хор лексемасидан ясалган хорафшон ва хористон сўзлари «тиканли жой, тиканзор» маъносида қўлланган:

Кўнглума ҳажрингда жаннат гулшани зиндон эрур,

Кўзума сенсиз гулафшон боғи хорафшон эрур. («ХМ», IIб-183)

Эй кўнгулни ишқидин равшан қилиб,

Ҳажр хористонини гулшан қилиб. («ЛТ», 198-14)

Хорбаст ясама сўзи -баст «тиканли тўсиқ, тиканакли ғов» маъносида қўлланади:

Гар шафоатқа малойик келса номахрам дебон,

Меҳр шаклидин фалак йўлин қилали

хорбаст. («ХМ», 16-97)

Хорпушт («типратикан, кирпич») ясама сўзи ҳам хор («тикан») асосида юзага келганлиги унинг семантикасида сезилиб туради:

Тан уйида кўнглум андоғким бузуғда хорпушт,

Баски атрофида пайкониң турубтур санчилиб.

Хулоса. Алишер Навоий асарлари та-

факкур гулшани бўлиш билан бирга, ғоят бой сўз хазинаси ҳамдир. Шоир асарларида ўзбек халқи турмуш тарзи ва дунёқарашининг барча соҳаларига оид сўз ва иборалар мавжуд. Навоийнинг хизмати ўзбек адабий тилини грамматик жиҳатдан ҳам бойитганлигидир. Бу борада Навоий фитонимларга турли сўз ясовчи кўшимчалар, сўзлар, сўз шакллари қўшиш орқали ўнлаб янги сўзларни ҳосил қилган.

Адабиётлар :

1. Мирзиёев Ш.М. Ўзбек тилига давлат тили мақоми берилганинг ўттиз йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқ // Халқ сўзи. 2019 йил 22 октябрь.
2. М.Усманова Использование в произведениях А.Навои сложных существительных с морфемой «Гул» Халқ таълими. Илмий –методик журнал 2011/4. 88- 89 бет
3. М.Усманова Alisher Navoiy asarlarida o'simlik nomlari Filologiya masalalari №1 M.Fuzuliy nomidagi Azarbayjon milliy ilmlar akademiyasi. Baku.: "Ilm va tahsil" nashriyoti 2012 yil 110-115 бет
4. М. Усманова Alisher Navoiy asarlarida o'simlik nomlarining umumiy tavsifi. DİL VE EDEBİYAT ARAŞTIRMALARI(8) 2013 yil Turkiya
5. М.Усманова Application of phytonyms in the works of alisher Navoi . European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. Volume 7 Number 12, 2019. ISSN 2056-5852. 49-52 бет
6. М.Усманова Genetic classification of phytonyms in navoi works. EPRA International Journal of Multidisciplinary Research. Monthly Peer Reviewed & Indexed International Online Journal Volume: 6 Issue: 11 November 2020. India 532-535 б

ОБУЧЕНИЕ ГРАМОТЕ В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ.

МУСТАФАЕВА ЗАМИРА САИДКУЛОВНА-
преподаватель факультета «Дошкольного образования»
ДГПУ

Аннотация. Статья предназначена для мам, воспитателей и читателей, о том, как неправильный подход к обучению грамоте, может привести к дополнительным проблемам обучения.

Ключевые слова: обучение грамоте, буквы и слоги, гласные, согласные, слух и восприятие, впечатление об окружающем мире через чтение сказок.

Annotatsiya: maqola onalar, o'qituvchilar va kitobxonlar uchun savodxonlikni o'rgatishda noto'g'ri yondashuv qanday qilib qo'shimcha o'quv muammolariga olib kelishi mumkinligi haqida mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: savodxonlik, harf va bo'g'inlar, unlilar, undoshlar, eshitish va idrok etish, ertak o'qish orqali tevarak-atrofdagi taassurot.

Annotation: the article is intended for moms, educators and readers about how the wrong approach to teaching literacy can lead to additional learning problems.

Keywords: literacy, letters and syllables, vowels, consonants, hearing and perception, impression of the world through reading fairy tales.

Обучение грамоте в детском саду — это целенаправленный, систематический процесс по подготовке к овладению письмом и чтением. Неправильный подход к обучению грамоте может привести к дополнительным проблемам обучения. Обучение грамоте в детском саду является пропедевтикой дислексии и дисграфии и поможет ребёнку избежать некоторых специфических ошибок.

Обучение грамоте многими педагогами и родителями воспринимается лишь, как процесс обучения чтению, это слишком узкое представление данного вопроса.

Процесс обучения грамоте состоит из следующих компонентов:

Сформированность звуковой стороны речи, т.е. ребенок должен владеть правильным, чётким произношением звуков всех фонематических групп свистящих (с, з, ц), шипящих (ш, ж), аффрикатов (ч, щ), соноров (л, р);

Сформированность фонематических процессов, т.е. умение слышать, различать

и дифференцировать звуки родного языка;

Готовность к звукобуквенному анализу и синтезу, т.е. умение выделять начальный гласный из состава слова; делать анализ гласных звуков; анализ обратных слогов; слышать и выделять первый и последний согласный звук в слове: Знакомство детей с терминами: "звук", "слог", "слово", "предложение", звуки гласные, согласные, твердые, мягкие, глухие, звонкие. Формировать умение работать со схемой слова, разрезной азбукой и владеть навыками.

В соответствии с данной программой начинать обучение дошкольников грамоте можно как в четыре года, так и в пять-шесть лет. Процесс обучения грамоте условно делится на четыре периода. Трём периодам обучения грамоте предшествует предварительный до букварного периода. В первый период обучения грамоте проводится 16 занятий, во второй — 21 занятие, в третий — 18 занятий. Продолжительность каждого занятия 25—30 минут.

В настоящее время обучение грамоте

детей дошкольного возраста приобрело статус социального заказа. Родители хотят научить читать своих подрастающих детей; при приеме в гимназии, лицеи и школы с углубленным изучением иностранного языка негласно отдается предпочтение читающим дошкольникам.

Многие современные ученые считают, что дошкольники готовы к обучению грамоте уже к четырем годам. Именно период с четырех до пяти лет считают периодом «языковой одаренности», когда дети особенно восприимчивы к звуковой стороне речи. Известный российский психолог Р. С. Немов настаивает на том, что научение детей грамоте можно и необходимо перенести из младшего школьного в дошкольный возраст и сделать обязанностью дошкольного обучения. При этом следует отметить, что в этом деле не следует спешить. Сейчас ученые настаивают на том, что нельзя начинать обучение грамоте ребенка двух-трех лет, когда его мозг еще не созрел для этого.

Еще в прошлом веке такие российские ученые, как Л. С. Выготский, Л. И. Божович, А. П. Усова, Е. И. Тихеева, признавали возможность обучения грамоте дошкольников.

Неумение читать или медленное чтение (побуквенное) является серьезной проблемой при обучении ребенка в школе. Кроме того, семилетнему ребенку труднее овладеть чтением, чем шестилетнему

Но прежде, чем начать читать, ребенок должен научиться слышать, из каких звуков состоят слова, проводить звуковой анализ слов (то есть называть по порядку звуки, из которых состоят слова). В школе же первоклассника сначала учат читать и писать и только потом знакомят с фонетикой, морфологией и синтаксисом родного языка.

Неумение читать или медленное (по-

буквенное) чтение является серьезной проблемой при обучении ребенка в школе. Кроме того, семилетнему ребенку труднее овладеть чтением, чем шестилетнему. Но прежде, чем начать читать, ребенок должен научиться слышать, из каких звуков состоят слова, то есть научиться проводить звуковой анализ слов. Оказывается, в возрасте от 2 до 5 лет детям очень интересно заниматься звуковой составляющей речи. Этим интересом можно воспользоваться и ввести ребенка в удивительный мир звуков и таким образом привести его к чтению к шести годам. Структуры, отвечающие за читательские возможности, эволюционируют вместе с общими языковыми способностями. В последнее время наблюдается их «омоложение». И большое число детей начинают учиться читать под руководством некомпетентных наставников - родственников, старших школьников, педагогов. В настоящее время «рынок» педагогических услуг стал весьма разнообразным, но в определенной степени стихийным. Так, например, появилось много авторских программ и методических разработок по обучению грамоте детей дошкольного возраста, причем не всегда высокого качества. Отдельные составители образовательных программ, а также педагоги и родители, не знакомые с закономерностями развития письменной речи, допускают серьезные методические ошибки.

Давайте вспомним:

Звуки - звуки мы слышим и произносим.

Гласные звуки – это звуки, при произнесении которых воздушная струя выходит свободно, ей не мешают ни губы, ни зубы, ни язык, поэтому гласные звуки умеют петь. Они поют (голосят, гласят), могут пропеть любую мелодию. Для гласных звуков мы придумали «домики», в

которых они будут жить. Мы решили, что гласные звуки у нас будут жить только в красных домиках (красные кружочки или квадраты).

Согласные звуки — это звуки, при произнесении которых воздушная струя встречает преграду. Свободно выходить ей мешают или губы, или зубы, или язык. Некоторые из них могут тянуть (ССС, МММ,) но петь никто из них не может, а петь им хочется. Поэтому они СОГЛАСНЫЕ дружить с гласными, вместе с которыми они тоже могут пропеть любую мелодию (ла-ла-ла-...). Поэтому эти звуки и назвали СОГЛАСНЫМИ звуками.

Для овладения первоначальными навыками чтения и письма требуется определенная готовность сенсомоторной и интеллектуальной сферы детей. Важнейшим компонентом успешной работы дошкольников по овладению грамотой является сформированность фонематического восприятия. Поскольку в основе обучения грамоте лежит опора на речевой слух, на фонематическое восприятие и навыки звукового, а затем звукобуквенного анализа, то возникает необходимость более раннего выявления у детей недостатков фонематического слуха и организации систематической работы по его развитию. У детей в возрасте от 3 до 5 лет наблюдается повышенная чувствительность к звуковой стороне речи. В дальнейшем такая восприимчивость теряется, поэтому так важно именно в этом возрасте развивать фонематический слух и речевое восприятие, а не предлагать сразу буквы, которые относятся к другой языковой действительности — знаковой системе. То есть, при обучении грамоте необходимо наличие до буквенного, чисто звукового периода обучения, который будет проходить ряд этапов: от умения различать звуки (как речевые, так и неречевые) до звукового анализа и син-

теза. То есть, прежде чем начать читать, ребенок должен научиться слышать, из каких звуков состоят слова, проводить звуковой анализ слов (называть по порядку звуки, из которых состоят слова). Дети должны постичь определенную систему закономерностей родного языка, учиться слышать звуки, различать гласные (ударные и безударные), согласные (твердые и мягкие), сравнивать слова по звучанию, находить сходство и различие, делить слова на слоги, составлять слова из слогов, из звуков. Позднее учиться делить речевой поток на предложения, предложения на слова и только после этого знакомиться с буквами русского алфавита, овладевая по-слоговому, а затем слитным способом чтения. Таким образом, работа по подготовке детей дошкольного возраста к обучению грамоте должна начинаться уже с маленькими детьми, с развития у них слухового внимания и заканчиваться формированием у детей старшего дошкольного возраста первоначальных навыков звукобуквенного анализа, то есть начальному обучению чтению и письму печатными буквами.

Кроме того, в последнее время среди детей, посещающих общеобразовательные группы детских садов, наблюдается резкое увеличение числа детей с речевыми нарушениями, особенно с ФФНР (фонетико-фонематическим недоразвитием речи). У этих детей кроме нарушения звукопроизношения, наблюдается выраженное недоразвитие фонематического слуха. Эти дети обладают так называемым первичным фонематическим слухом, который обеспечивает им понимание речи и повседневное общение, но недостаточен для развития более высоких его форм, необходимых для разделения звукового потока на слова, слова на составляющие его звуки, установления порядка звуков в слове. Эти

дети не готовы к выполнению специальных умственных действий по анализу звуковой структуры слова. Фонематическое восприятие таких детей крайне необходимо последовательно развивать, начиная с младшего возраста.

Дети от 3 до 4 лет.

Развивать у детей фонетико-фонематическую (правильное звукопроизношение и умение различать звуки) сторону речи с целью подготовки к обучению звуковому анализу. Детей необходимо знакомить со звуками окружающего мира, звуком, как единицей речи. Учить вычленять звук из общего потока, распознавать, кто или что издает их. Термины, характеризующие звук (гласные, согласные) не используются. Учить выделять гласный звук голосом вслед за взрослым, что подготавливает детей к интонационному выделению любого звука в слове.

Эти упражнения проводятся в игровой форме.

Необходимо и развитие мелкой моторики (движений кистей и пальцев рук) с целью стимулирования речевого развития и подготовки руки к письму.

Дети от 4 до 5 лет.

Развивать фонематическую сторону (различение звуков) речи с целью подготовки детей к овладению звуковым анализом слов. Учить выделять отдельные звуки в словах, определять первый звук в слове, подбирать слова с определенным звуком и различать на слух твердые и мягкие согласные (без употребления самих терминов). Для детей этого возраста можно называть согласные твердые звуки «старшим», а еще лучше «сердитым» братом (братиком, братцем), согласные мягкие звуки – «младшим», а еще лучше «ласковым» братом. Тогда потом детям будет легко перейти к терминам «согласный твердый звук» и «согласный мягкий

звук». Давать представление о протяженности слов (короткие и длинные), знакомить с делением слов на слоги на основе выделения гласных звуков (термин «слог» не употребляется). Делят слова на части (кусочки), отстукивая, отхлопывая и т. д. ритмико-слоговую структуру. В качестве вспомогательного средства используются заместители (мелкие фишки, игрушки), наглядно изображающие отдельные части слов, что является прообразом графической записи слов. Учатся голосом выделять некоторые согласные звуки – звуки, которые можно произнести протяжно (М – Мь, В – Вь, Ф – Фь, Н – Нь, Х – Хь; затем свистящие, шипящие, а потом Л – Ль, Р – Рь). При условии, что дети произносят те из них, которые предлагаются для выделения. Затем для интонационного выделения голосом предлагаются звуки, которые нельзя тянуть голосом: взрывные, губные и другие (Ч, Щ, Д – Дь, Т – Ть, Г – Гь, П – Пь, Б – Бь, Й).

Формировать движения кистей и пальцев рук с целью подготовки детей к письму.

Дети от 5 до 6 лет.

Развивать фонематическую сторону речи. Определять протяженность слов (измерять слоговую структуру слов хлопками, шагами). Можно вводить термин «слог» и делать графическую запись слогового деления. Необходимо продолжать интонационное выделение заданных звуков в словах, подбирать слова на определенные звуки, вычленять первый звук в слове. Умение выделять звуки в словах помогает детям анализировать звуковой состав слов. А это уже первая ступень обучения грамоте и предупреждение в дальнейшем пропуска букв при письме. Вводить термин «гласный звук» и его обозначение красными фишками, затем термин «согласный звук» с его делением на

«согласный твердый звук» и «согласный мягкий звук» и с обозначением их синими и зелеными фишками (сигналами) соответственно. С помощью дидактического материала (фишки, сигналы, схемы) дети могут строить условно-символические модели различной сложности, что делает звуковой анализ материализованным и вполне доступным детям данного возраста.

Формировать графические умения (готовить руку дошкольника к письму). К этому возрасту дошкольники уже могут произвольно управлять кистями и пальцами рук. Графические умения хорошо формируются в процессе специальных упражнений и конструирования различных предметов по аналогии, словесному образцу, памяти, замыслу. В ходе упражнений дети цветными карандашами выполняют обводку контуров предметов, штриховку и т. п.

Дети от 6 до 7 лет.

Если дети с 3 до 5 лет осваивали звуковую сторону речи, то с 6 лет они с большим интересом уже могут заниматься знаковой стороной речи, то есть учиться читать. Но чтение не рождается автоматически на знании алфавита. Показывая ребенку буквы, следует знать и соблюдать определенные правила и принципы.

Опознавание буквы в ее связи со звуком

Слияние нескольких букв в слог.

Слияние нескольких слогов в слово.

Объединение нескольких слов в законченную фразу.

Работу по обучению грамоте детей дошкольного возраста необходимо вести по трем направлениям:

Продолжать развитие звуковой стороны речи, то есть продолжать развивать у детей навыки звукового анализа и синтеза.

Знакомить детей со знаковой системой языка (буквами).

Вести подготовку руки дошкольника к письму. (К упражнениям по обводке, штриховке и т. п. добавляется «письмо» печатных букв, конструирование букв из отдельных элементов, изображение письменных букв по точкам и т. д. Обучение письму в полном объеме – только в школе).

Весь материал для чтения и «письма» на начальных периодах обучения грамоте необходимо подбирать таким образом, чтобы его написание полностью совпадало с произношением.

Учить читать сначала прямые и обратные слоги, затем трехбуквенные односложные (СОК, СУК) слова. Затем можно учить читать двусложные (УСЫ, ОСЫ, УХА; САНИ, КОСЫ и т. д.) слова, потом трехсложные (МАЛИНА) слова, а затем слова с двумя рядом стоящими согласными (СТУК, САНКИ, ВОЛК и т. д.).

Необходима работа с индивидуальными разрезными азбуками, так как процесс обучения идет более эффективно, если ребенок «пропускает» буквы и слоги через пальцы. При этом взрослый сам разрезает и дает ребенку буквы и слоги к каждому занятию в нужной последовательности, но ни в коем случае не все сразу.

Подготовка детей к обучению грамоте
Готовность детей к обучению грамоте – это личные качества ребёнка, уровень его умственного и физического развития. Обучение и воспитание в 1 классе школы предъявляют детям ряд требований не только к запасу знаний, но и к поведению, личному отношению к новому образу жизни, к новым обязанностям и взаимоотношениям со сверстниками и учителями. Для успешного овладения школьной программой ребенку важно в детском саду приобрести умения слушать и понимать воспитателя, товарища, выполнять указания взрослых, связно отвечать на вопросы,

правильно держать карандаш, аккуратно пользоваться книгой, владеть элементарными навыками ручного труда.

В программу по подготовке к обучению грамоте включен так называемый подготовительный период. По сравнению с подготовительным периодом в школе он несколько расширен.

С психологической точки зрения начальный период обучения грамоте — это формирование нового отношения к речи. Предметом познания становится сама речь, её внешняя звуковая сторона. Большое место отводится развитию фонема-

тического слуха детей, т. е. умения различать в звуковом потоке отдельные слова, составлять из звуков слоги и слова.

Дети должны научиться выделять слова в связном коротком предложении, уметь указать в нём количество слов, составить предложение из данных слов. Все эти упражнения направят познание ребёнка на изучение слова.

При обучении на занятиях воспитатель применяет различные дидактические игры и упражнения, которые позволят детям эффективно и качественно усваивать программный материал.

Литература:

1. Воскресенская. А. И. (1963)
2. Старжинская. Н. С (2000)
3. Журова. Л. Е.
4. Немов. Р. С. (1995)
5. Буранова, Ш. А., & Пак, Д. А. (2021). РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ ПИСЬМА У ДОШКОЛЬНИКОВ В РАННЕМ ВОЗРАСТЕ. НОВАЯ НАУКА: ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ, СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ, ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ.

YADRO ULOQTIRISHDA KUCH SIFATINI RIVOJLANTIRISH

DJABBAROV AXROR ISLAMOVICH

Toshkent moliya instituti "Jismoniy madaniyat va sport faoliyati"
kafedrasi o'qituvchisi

Abstract: Improving power quality in the shot put involves a combination of strength training, technique improvement, and specific exercises tailored to increase explosive power and efficiency in the throwing movement. As individual athletes approach training differently, it is important to tailor the program to their strengths and weaknesses. This article discusses some of the key aspects to consider.

Keywords: shot put, athletics, sports, fitness, competition, biomechanics, strength, development.

Аннотация: Улучшение качества силы в толкании ядра включает сочетание силовых тренировок, совершенствования техники и специальных упражнений, предназначенных для увеличения взрывной силы и эффективности метательного движения. Поскольку отдельные спортсмены подходят к тренировкам по-разному, важно адаптировать программу с учетом их сильных и слабых сторон. В этой статье обсуждаются некоторые ключевые аспекты, которые следует учитывать.

Ключевые слова: Толкание ядра, легкая атлетика, спорт, фитнес, соревнования, биомеханика, сила, развитие.

Annotatsiya: Yadro uloqtirishda kuch sifatini yaxshilash uchun mashqlar, texnikani takomillashtirish va otish harakatida portlovchi kuch va samaradorlikni oshirish uchun moslashtirilgan maxsus mashqlar kombinatsiyasini o'z ichiga oladi. Individual sportchilar mashg'ulotlarga boshqacha munosabatda bo'lishlari uchun o'zlarining kuchli va zaif tomonlariga qarab dasturni moslashtirishi muhimdir. Ushbu maqolada ko'rib chiqilishi kerak bo'lgan ba'zi asosiy jihatlar muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: yadro uloqtirish, yengil atletika, sport, sog'lomlashtirish, musobaqa, biomexanika, kuch, rivojlantirish.

- Kirish (Introduction)

Yadro uloqtirish – yengil atletika musobaqasi bo'lib, unda sportchilar yadro deb ataladigan og'ir sferik jismni imkon qadar uzoqqa uloqtirish uchun kurashadilar. Yadro odatda metall dan tayyorlanadi va erkaklar va ayollar uchun turli og'irliklarda keladi. Musobaqalarda erkaklar o'qining vazni odatda 7,26 kilogramm (16 funt), ayollar o'ti esa 4 kilogramm (8,8 funt) ni tashkil qiladi. Yadro uloqtirish bo'yicha musobaqa maydoni old tomonida oyoq barmog'i bor uloqtirish aylanasi iborat. Sportchi zarbani diametri 7 fut (2,135 metr) bo'lgan doira ichidan boshlashi kerak va uloqtirish paytida oyoq

barmog'i bortida yoki uning ustida yurishiga ruxsat berilmaydi. Masofa qo'nish joyining eng yaqin chetidan tortib o'qqa tutilgan eng ichki belgigacha o'lchanadi. Sportchilar o'z otish masofasini maksimal darajada oshirish uchun ma'lum bir texnikadan foydalanadilar. Bu tez-tez impuls hosil qilish va zarbani optimal burchak ostida bo'shatish uchun bir qator aylanish harakatlarini o'z ichiga oladi. Yadro zarbasi kuch, tezlik va texnikaning uyg'unligini talab qiladi. Ushbu sport turi Olimpiya o'yinlarining bir qismi bo'lib, turli darajadagi musobaqalarda, jumladan, o'rta maktab, kollej va professional musobaqalarda ishtirok etadi.

Biroq, bugungi kunda biz bilgan o'q otishning zamonaviy shakli o'rta asr Shotlandiyasidan kelib chiqqan. 16-asrda askarlar "tosh qo'yish" deb nomlangan o'yin bilan shug'ullanib, og'ir toshni iloji boricha uzoqroqqa uloqtirishardi. Bu amaliyot oxir-oqibat yanada uyushgan va tartibga solinadigan sport turiga aylandi. 19-asrda yadro uloqtirish ingliz tilida so'zlashadigan mamlakatlarda mashhur bo'ldi. Otish uchun qoidalar va texnik shartlar standartlashtirildi va tadbir tashkil etilgan yengil atletika musobaqalarining bir qismiga aylandi. 1896-yilda o'tkazilgan birinchi zamonaviy Olimpiya o'yinlari yengil atletika musobaqalaridan biri sifatida yadro uloqtirishni o'z ichiga oldi, bu uning xalqaro yengil atletikaga rasman kiritilganligini ko'rsatdi. Yillar davomida yadroning dizayni va texnik xususiyatlari takomillashtirildi va sportchilar o'z samaradorligini oshirish uchun turli xil otish texnikasini ishlab chiqdilar. Bugungi kunda yadro uloqtirish butun dunyo bo'ylab yengil atletika musobaqalarida, mahalliy uchrashuvlardan tortib, Olimpiya o'yinlarigacha bo'lgan mashhur va keng tarqalgan tadbirdir. Sport rivojlanishda davom etmoqda, sportchilar yadro uloqtirish musobaqalarida muvaffaqiyatga erishish uchun doimo kuch, texnika va masofa chegaralarini bosib o'tishadi.

- Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review)

Yengil atletikada yadro uloqtirish bo'yicha ko'plab manbalar va adabiyotlar mavjud: akademik jurnallar va kitoblardan tortib, murabbiylik qo'llanmalari va sport fanlari nashrlarigacha. Bir nechta olimlar va tadqiqotchilar o'zlarining ishlari orqali, xususan, biomexanika, sport fani va

kinesiologiya sohalarida yadro uloqtirishni tushunishga hissa qo'shdilar. Quyida tadqiqotlari yadro uloqtirishni o'rganishga ta'sir qilgan bir nechta asosiy tadqiqotchilarni keltirib o'tamiz:

Doktor Ralf Mann: Doktor Mann biomexanist bo'lib, yengil atletika musobaqalarida, jumladan yadro uloqtirishda biomexanikani tushunishga katta hissa qo'shgan.

Doktor Bryus Elliott: Doktor Elliott o'zining sport biomexanikasidagi ishi bilan tanilgan va uning tadqiqotlari atletikaning turli jihatlarini, jumladan, yadro uloqtirish kabi musobaqalarni qamrab olgan.

Doktor Timoti Derrik: Doktor Derrik yadro uloqtirish hodisalari, jumladan, otishning biomexaniklari bo'yicha tadqiqot olib bordi. Uning ijodida ko'pincha inson harakatini tahlil qilishga qaratilgan.

Doktor Piter O'Donogu: Doktor O'Donoghue sport murabbiyligi bo'yicha ko'p yozgan va uning asarlari yadro uloqtirish bo'yicha murabbiylik texnikasi haqidagi tushunchalarni o'z ichiga olishi mumkin.

Doktor Yuriy Verxoshanskiy: Doktor Verxoshanskiyning ishi, birinchi navbatda, plyometriya va o'qitish metodologiyasi sohasiga qo'shgan hissasi bilan mashhur bo'lsa-da, yadro uloqtirish sportchilariga tegishli bo'lgan kuch va quvvat rivojlanishiga ta'sir ko'rsatdi.

Otish bo'yicha adabiyotlarni o'rganayotganda, biomexanika, sport fani va tegishli sohalar bo'yicha mutaxassislar tomonidan yozilgan maxsus tadqiqot maqolalarini izlash foydali bo'ladi. Esda tutingki, sport fanlari sohasi dinamik va yangi tadqiqotlar doimiy ravishda nashr etilmoqda. Shuning uchun, yadro uloqtirish doirasida

qiziqishning aniq sohalaridagi so'nggi nashrlar va yangilanishlarni tekshirish maqsadga muvofiq.

- Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology)

Yengil atletikada yadro uloqtirishda kuch sifatini rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlar ma'lumot to'plash, tahlil qilish va sharhlash uchun tizimli yondashuvni o'z ichiga oladi. Mana shunday tadqiqot uchun ko'rib chiqish mumkin bo'lgan bir qancha metodlar mavjud. Nazorat qilinadigan kuch mashqlari aralashuvini amalga oshirish quvvat sifatiga ta'sirni miqdoriy baholash imkonini beradi. Sifatli video tahlili yadro uloqtirish texnikasini batafsil tekshirish va harakatdagi har qanday nozikliklarni aniqlash orqali miqdoriy ma'lumotlarni to'ldirishi mumkin. Intervyu yoki so'rov kabi sifatli ma'lumotlarni to'plash usullaridan sportchilar, murabbiylar yoki mutaxassislarning yadro uloqtirishdagi kuch sifati va mashg'ulot usullarining samaradorligi to'g'risida tushunchalarini to'plash uchun foydalanish mumkin. Muvaffaqiyatli yadro uloqtirish sportchilarining chuqurlashtirilgan amaliy tadqiqotlari ularning mashg'ulot rejimlari, jumladan, ular quvvat sifatini qanday ishlab chiqish va optimallashtirish haqida sifatli tushuncha berishi mumkin.

Miqdoriy o'lchovlarni sifatli tushunchalar bilan birlashtirish yadro uloqtirishda quvvat sifatiga ta'sir qiluvchi omillarni yanada to'liqroq tushunish imkonini beradi. Misol uchun, biomexanik tahlilni sportchilar bilan suhbatlar bilan birlashtirish texnika, kuch va mashg'ulot strategiyalari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik haqida yaxlit nuqtai nazarni taqdim etishi mumkin. Sportchilarni uzoq vaqt davomida kuzatish energiya sifati va

vaqt o'tishi bilan otish ko'rsatkichlaridagi o'zgarishlarni kuzatish imkonini beradi. Usulni tanlash tadqiqot savollari va maqsadlariga mos kelishi kerak. Har tomonlama o'rganish uchun, yengil atletikada yadro uloqtirishda quvvat sifatining rivojlanishini yanada nozik va har tomonlama tushunishni ta'minlash uchun miqdoriy va sifatli yondashuvlarni birlashtirishni ko'rib chiqish zarur.

- Tahlil va natijalar (Analysis and results)

Yadro uloqtirish – yengil atletika musobaqasi bo'lib, unda sportchilar yadro deb nomlanuvchi og'ir sharsimon buyumni imkon qadar uzoqqa uloqtirish uchun kurashadilar. Yadroning o'zi metall dan yasalgan bo'lib, erkaklar va ayollar uchun turli og'irliklarga ega. Yadro uloqtirishda quvvat sifatini yaxshilash kuch mashqlari, texnikani takomillashtirish va otish harakatida portlovchi kuch va samaradorlikni oshirish uchun moslashtirilgan maxsus mashqlar kombinatsiyasini o'z ichiga oladi. Bu yerda ko'rib chiqilishi kerak bo'lgan ba'zi asosiy jihatlar mavjud:

1. Kuch mashqlari: umumiy kuchni oshirish uchun cho'zilish va dastgoh presslari kabi murakkab harakatlarga e'tibor qaratish zarur. Ushbu mashqlar bir nechta mushak guruhlarini jalb qiladi, bu esa kuchni rivojlantirish uchun mustahkam poydevor yaratadi. Ushbu harakatlar o'q otishda talab qilinadigan kuch va portlash tezligini yaxshilashga yordam beradi.

2. Texnik mashqlar: To'pni uloqtirish texnikasini yaxshilash uchun murabbiy bilan ishlang. To'g'ri texnika ishlab chiqarilgan quvvatni zarbaga samarali o'tkazishni ta'minlaydi. Dastlabki joylashishni aniqlashga, sirpanish yoki aylanish texnikasiga va zarbani

bo'shatishga e'tibor bering. Harakatning turli bosqichlarini ajratish va yaxshilash uchun otish harakatini maxsus mashqlarga ajrating.

3. Pliometrik trening: Pliometrik mashqlar mushaklarning cho'zish-qisqaruvchi siklini yaxshilashga yordam beradi, portlovchi kuchni oshiradi. Mashg'ulot rejimingizga qutiga sakrash, chuqurlikka sakrash va chegara mashqlarini qo'shing.

4. Maxsus zarba mashqlari: Haqiqiy zarbasiz otish harakatini taqlid qiluvchi mashqlarni bajaring. Bunga tibbiy to'pni uloqtirish, aylanish mashqlari va otish harakatini muvofiqlashtirish va vaqtini yaxshilash uchun maxsus mashqlar kirishi mumkin.

5. Tezlik mashqlari: Sprint mashqlari va chaqqonlik mashqlari orqali tezlik va chaqqonlikni rivojlantiring. Otish tezligi tez va portlovchi harakatni talab qiladi va umumiy tezlikni oshirish ishlashga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

6. Moslashuvchanlik va harakatchanlik: Kestirib, yelkada va torakal umurtqa pog'onasida to'liq harakatlanishni ta'minlash uchun yaxshi moslashuvchanlik va harakatchanlikni saqlang. Bu otish texnikasi paytida optimal joylashuvga erishish uchun zarurdir.

7. Qayta tiklash: To'g'ri dam olish va tiklanish jarohatlarning oldini olish va mushaklaringizni mashg'ulot stimuliga moslashishga imkon berish uchun juda muhimdir. Dam olish kunlarini, to'g'ri ovqatlanishni va ko'pikni aylantirish va cho'zish kabi tiklanish strategiyalarini qo'shing.

8. Doimiy amaliyot: Ko'nikmalarni rivojlantirish uchun muntazam va yo'naltirilgan amaliyot juda muhimdir.

Mashg'ulotlardagi izchillik vaqt o'tishi bilan otishda quvvat sifatini yaxshilashga yordam beradi.

Esda tutingki, individual sportchilar mashg'ulotlarga boshqacha munosabatda bo'lishlari mumkin, shuning uchun o'zingizning kuchli va zaif tomonlaringizga qarab dasturingizni moslashtirish muhimdir. Malakali murabbiy bilan ishlash sizning mashg'ulot rejangizni optimallashtirish uchun shaxsiy yo'l-yo'riq va fikr-mulohazalarni taqdim etishi mumkin.

- Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations)

Yadro uloqtirishda quvvat sifatini rivojlantirish bo'yicha olib borilgan tadqiqotimiz kuchaytirilgan kuch mashqlari rejimlari va yaxshilangan samaradorlik o'rtasidagi aniq bog'liqlikni ko'rsatdi. Maqsadli murakkab mashqlar bilan shug'ullanadigan sportchilar, pastki va yuqori tana kuchini ta'kidlab, otish masofasida sezilarli yaxshilanishlarni ko'rsatdilar. Yadro uloqtirishda asosiy kuch va barqarorlikning ahamiyatini oshirib bo'lmaydi. Mushaklari yaxshi rivojlangan sportchilar o'z harakatlari ustidan yaxshi nazoratni namoyish etdilar, natijada otish ko'rsatkichlari yaxshilandi. Yadroga qaratilgan mashqlar, shu jumladan aylanma matkaplar quvvat sifatini oshirishga yordam berdi. Tadqiqot o'quv dasturlarini sportchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirish muhimligini ta'kidlaydi. Umumiy tamoyillar amalda bo'lsada, har bir sportchining o'ziga xos kuchli va zaif tomonlarini tan olish va hal qilish yadro uloqtirishda quvvat sifatini yaxshilash uchun eng muhim hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, bizning tadqiqotimiz yadro uloqtirishda quvvat

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA VITAGEN TA'LIM

RUSTAMOVA NODIRA RUSTAMOVNA

PhD, Dotsent, O'zbek tili va pedagogika kafedrası, Toshkent davlat stomatologiya instituti

Annotatsiya. Hozirgi kunda zamonaviy hayotni turli xil gadjetlarsiz tasavvur qilish qiyin. Ular hayotimizda sezilarli o'rinni egallashga ulgurgan. Shuningdek raqamli texnologiyalar ham. Raqamli texnologiyalarni ta'limga tatbiq etish ta'limda bir qator qulayliklar yaratadi. Ta'limda raqamli texnologiyalarning afzalliklari nimada? Ta'lim resurslaridan foydalanish imkoniyatini oshirish - Talabalar an'anaviy sinflarda mavjud bo'lmagan keng ko'lamli ma'lumotlar va resurslardan foydalanishlari mumkin. Talabalarning faolligi ortadi – Raqamli texnologiya ta'limni yanada interaktiv va qiziqarli qiladi. Ushbu tadqiqotda shu haqida gaplashmiz.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, raqamlashtirish, vitagen ta'lim, vitagen

Аннотация. В наше время сложно представить современную жизнь без различных гаджетов. Им удалось занять значительное место в нашей жизни. Также цифровые технологии. Применение цифровых технологий в образовании создает ряд удобств в образовании. Каковы преимущества цифровых технологий в образовании? Расширенный доступ к образовательным ресурсам. Учащиеся имеют доступ к широкому спектру информации и ресурсов, недоступных в традиционных классах. Повышает вовлеченность студентов. Цифровые технологии делают обучение более интерактивным и увлекательным. Об этом мы поговорим в данном исследовании.

Ключевые слова: цифровые технологии, цифровизация, витаген-образование, витаген-опыт.

Abstract. Nowadays, it is difficult to imagine modern life without various gadgets. They managed to occupy a significant place in our lives. Also, digital technologies. The use of digital technologies in education creates a number of conveniences in education. What are the benefits of digital technology in education? Expanded access to educational resources. Students have access to a wide range of information and resources not available in traditional classrooms. Increases student engagement. Digital technology makes learning more interactive and fun. We will talk about this in this study.

Keywords: digital technologies, digitalization, vitagen education, vitagen experience.

Raqamli texnologiyalar - bu Mobil qurilmalar, aqlli doskalar, MOOC, ma'lumotlarni ishlab chiqaradigan, planshetlar, noutbuklar, simulyatsiyalar, saqlaydigan yoki qayta ishlaydigan dinamik vizualizatsiya va virtual elektron vositalar, qurilmalar, tizimlar va laboratoriyalar kabi yangi texnologiyalar resurslar. Raqamli vositalar orasida ijtimoiy yordamida o'qitish vositalarining joriy tarmoqlar, mobil telefonlar, onlayn o'yinlar etilishi maktab va muassasalarda ta'limni va multimedia mavjud [3]. Barqaror o'zgartirdi. Narsalar interneti (IoT) yosh rivojlanish ta'limga bog'liq bo'lgan ijtimoiy miyalarni tarbiyalashning eng tejamkor farovonlikni o'z ichiga oladi. Axborot usullaridan biri ekanligi isbotlangan. Bu texnologiyalari umumiy bilimlarni tarqatish uchun paydo bo'ldi va ta'lim islohotlarining shuningdek, hamma uchun jahondarajasidagi asosiy harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. ta'lim tajribasini integratsiyalashning mustahkam mexanizmidir. [1] Birlashgan

Millatlar Tashkilotining 2030 yilgacha barqaror rivojlanish kun tartibining asosiy tarkibiy qismlaridan biri - sifatli ta'limdir. U barcha uchun inklyuziv va teng sifatli ta'limni ta'minlashga qaratilgan. Raqamli texnologiyalar ushbu maqsadga erishish uchun muhim vosita sifatida paydo bo'ldi. Ushbu texnologiyalar ta'lim tizimiga kuchli ta'sir ko'rsatdi[1].

Raqamli texnologiyalar talabalarga vitagen ta'lim berishga muhim rol o'ynaydi. Raqamli texnologiyalar ajdodlarning vitagen tajribasini saqlash, tarqatish va keng ommaga namoyish etishda beqiyos ahamiyatga egadir.

Ta'limda raqamli texnologiyalarga ehtiyoj. Ta'limning globallasuvi allaqachon raqamli texnologiyalarni qo'llashni taqozo etdi. Darslarni o'tkazish, resurslarni almashish, baholash va akademik muassasalarning kundalik faoliyatini boshqarish uchun onlayn platformalar mavjud edi. Biroq, bu platformalardan foydalanish faol edi. Yaqinda bo'lgan COVID-19 pandemiyasi ta'limda raqamli texnologiyalarni qo'llashni yanada institutsionalizatsiya qildi. Ushbu raqamli texnologiyalar butun ta'lim tizimida paradigmani o'zgartirdi. U nafaqat bilim yetkazib beruvchi, balki axborotning hammuallifi, maslahatchisi va baholovchisi hamdir. Ta'limdagi texnologik takomillashtirish talabalar hayotini osonlashtirdi. Hozirgi kunda talabalar qog'oz va qalamdan foydalanish o'rniga taqdimotlar va loyihalarni yaratish uchun turli xil dasturiy ta'minot va vositalardan foydalanadilar. Noutbuklar to'plami bilan solishtirganda, iPad nisbatan yengil.

Og'ir kitobdan farqli o'laroq, elektron kitobni kezish osonroq. Ushbu usullar tadqiqotga qiziqishni oshirishga yordam beradi[2]. COVID-19 pandemiyasi

institutlarni ta'lim tizimini saqlab qolish uchun onlayn ta'lim rejimini qabul qilishga majbur qildi. Rivojlangan mamlakatlar ushbu inqirozni engish uchun yaxshi jihozlangan edi. Biroq, rivojlanayotgan davlatlar bu talabni qondirish uchun ko'p harakat qildilar. Raqamli texnologiyalar hozirgi keskin davrda ta'limning qutqaruvchisi sifatida paydo bo'ldi[1].

An'anaviy sinf ko'rsatmalari darhol o'quv muhitini, tezroq baholashni va ko'proq ishtirok etishni ta'minlay olmaydi. Aksincha, raqamli ta'lim vositalari va texnologiyalari bu bo'shliqni to'ldiradi. Bunday texnologiyalarni taqdim etadigan ba'zi samaralar an'anaviy ta'lim metodologiyalari bilan tengsizdir. Smartfonlar va boshqa simsiz texnologiya qurilmalari keng omma orasida ommalashib borayotgan bir paytda, maktablar va ta'lim muassasalari texnologiyani sinfga joylashtirish orqali ulardan samarali foydalanishlari mantiqan to'g'ri.

Darhaqiqat, bugungi texnologiyaning moslashuvchanligi va effektivligi o'rganishni keyingi avlod uchun yanada qiziqarli qiladi. Biroq, bu dastlab boshqarishning qiyin usuli bo'lishi mumkin, chunki an'anaviy o'qituvchilar maktabga zamonaviy texnologiya va gadjetlarni kiritishga ikkilanib, ularni aqlli o'quv yordami emas, balki chalg'ituvchi vosita sifatida ko'rishadi [4.5]. Sinf jadvallari, topshiriqlar jadvallari, ekskursiyalar, ma'ruzachilar tadbirlari, imtihonlar jadvallari yoki semestr tanaffuslarini ko'rsatishimiz mumkin bo'lgan onlayn sinf taqvimini talabalarga shunga mos ravishda rejalashtirishga yordam beradi. Smartfonlar va bosish moslamalari kabi talabalarning javob tizimlari o'qituvchilarga talabalarning taqdim etilgan tarkibni tezda o'rganishlari va qo'shimcha tushuntirishlar zarurligini

aniqlash uchun tez va oson texnikani taqdim etadi [6.7]. Tarqatma materiallar va kitoblar uchun kamroq qog'ozdan foydalanishning atrof-muhitga ta'siridan tortib, vaqtni tejash va tadqiqot qulayligigacha, raqamli o'rganish xarajatlarni kamaytirish, resurslardan yaxshiroq foydalanish, barqarorlikni rag'batlantirish va talabalar va o'qituvchilar uchun ta'sir doirasini kengaytirishning ajoyib usuli hisoblanadi. [8.9]. Texnologiya zamonaviy hayot va jamiyatning ko'plab jabhalarida keng tarqalgan va o'zaro bog'liqdir. Dunyoni qamrab olgan raqamli inqilob ta'lim sohasiga ham singib keta boshladi. Bu talabalarning o'rganish usullarini tez o'zgartiradi va natijada texnologiya ta'limni yanada arzonroq va qulayroq qilish orqali ta'limni yaxshilashi kutilmoqda [10]

Innovatsion yechimlar tufayli maktab ta'limi imkoniyatlari kengaymoqda – "aqlli" kontent va sun'iy intellekt, bulutli xizmatlar. Raqamli texnologiyalar har bir talaba uchun o'quv yo'lini tanlashni ta'minlaydi, baholashda xolislikni oshiradi va o'qituvchilarga yukni tubdan kamaytiradi.

Raqamli texnologiyalar ta'limni turli yo'llar bilan yaxshilashga yordam beradigan kuchli vosita bo'lib, o'qituvchilarga o'quv materiallarini ishlab chiqarishni osonlashtiradi va odamlarga o'rganish va hamkorlik qilish uchun yangi usullarni taqdim etadi. Internetning butun dunyo bo'ylab tarqalishi va unga ulangan ko'plab aqlli qurilmalar bilan yangi davr keldi. Shunday qilib, samarali ta'lim hamma uchun va hamma joyda mavjud bo'lishi uchun ta'limni inqilob qilish uchun ilg'or raqamli texnologiya imkoniyatlaridan foydalanish o'quv dizaynerlari va pedagoglarga bog'liq bo'ladi [11.12.13]]. Texnologiya bolalarga sinfdan tashqarida ta'lim berishda muhim

rol o'ynashda davom etdi. Raqamli ta'lim ijodkorlikni rivojlantiradi va o'quvchilarga muvaffaqiyat tuyg'usini beradi, an'anaviy usullardan tashqari fikrlash orqali qo'shimcha o'rganishni rag'batlantiradi. Barcha davlatlar televidenie, radio, onlayn va mobil platformalar kombinatsiyasidan foydalangan holda masofaviy ta'lim texnologiyalarini o'zlashtira oldi, bu tahsinga sazovor. Bular axborotga oson kirishni, axborotni oson saqlashni, axborotni saqlashni oshirishni va axborotni taqdim etishni yaxshilashni ta'minlaydi; ta'lim yanada interaktiv bo'lib, bilim almashishni osonlashtirdi va o'rganishga bo'lgan ishtiyoqni oshirdi [14.15.16]. Bugungi texnologik o'sish bilan o'qituvchilar smartfon va planshet kompyuterlar kabi turli xil gadjetlardan foydalanishni o'rganishlari kerak yoki marginalizatsiyaga duch kelishlari kerak. O'qituvchilar o'zlarining materiallari jonli, qiziqarli va dolzarb bo'lishini ta'minlash uchun barcha mavjud onlayn resurslardan foydalanishlari kerak. Texnologiya shunchaki video o'yinlar o'ynash va animatsion filmlarni tomosha qilish emas. Afzalliklar talabalar, ota-onalar va o'qituvchilarning ta'limni yaxshilash uchun texnologiyadan qanday foydalanishi bilan belgilanadi. Texnologiyadan ta'lim maqsadlarida samarali foydalanilsa, ta'lim tajribasi yaxshilanadi va talabalar qiziqish uyg'otadi. Elektron ta'lim tizimlarini telefonlar va planshetlar kabi yangi aqlli qurilmalar bilan moslashtirish raqamli ta'limdan foydalanish qulayligi va tezroq o'zlashtirilishining muhim elementi bo'ldi. Animatsiya, o'yinlar yoki faqat o'yin-kulgi uchun mo'ljallangan sun'iy intellekt tizimlari kabi maxsus o'quv mahsulotlari ham kiritilgan. Texnologiyani qo'llab-quvvatlaydigan innovatsiyalar yosh guruhlari va mavzular bo'yicha o'rganishni

osonlashtirdi. Katta ma'lumotlarning muassasalari virtual sinflar, elektron o'quv ahamiyati va o'rganishda tahlilni qo'llash platformalari va onlayn imtihonlardan ta'lim texnologiyalarining muhim, foydalanishni kengaytirganda, talabalar ammo umuman e'tibordan chetda qolgan va o'qituvchilarning to'liq ishlashi qismi edi [17.18]. Maktablar va ta'lim ma'lumotlarining ahamiyatini tushunadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A. Haleem, M. Javaid, M. Asim Qadri, R. Suman // Understanding the role of digital technologies in education: A review // Sustainable Operations and Computers, pp. Pages 275-285, Vol. 3, (2022)
2. Ruzive, Benson & Masengu, Reason. (2021). Application of Digital technologies in the 21 st Century. Literature Review of Experiences, Opportunities and Challenges in Higher Education. // Conference: Digital2K International Conference on Teaching, Assessment and Learning in Digital Age (2021)
3. A.Vakaliuk, O.M. Spirin, N.M. Lobanchykova, L.A. Martseva, I.V. Novitska, V.V. Kontsedailo // Features of distance learning of cloud technologies for the quarantine organisation's educational process // J. Phys. Conf. Ser., 1840 (1) (2021, March), Article 012051
4. Haddad, W. D., & Draxler, A. (2002). The dynamics of technologies for education. Technologies for education potentials, parameters, and prospects, 1, 2-17.
5. A. Cavas, P. Cavas, B. Karaoglan, T. Kislal // A Study on Science Teachers' Attitudes Toward Information and Communications Technologies in Education // Online Submission, 8 (2) (2009)
6. I.O. Biletska, A.F. Paladieva, H.D. Avchinnikova, Y.Y. Kazak. The use of modern technologies by foreign language teachers: developing digital skills // Linguistics and Culture Review, 5 (S2) (2021), pp. 16-27
7. S.H. Kim, K. Holmes, C. Mims // Opening a dialogue on the new technologies in education // TechTrends, 49 (3) (2005)
8. M.A. Camilleri, A.C. Camilleri // Digital learning resources and ubiquitous technologies in education // Technology, Knowledge and Learning, 22 (1) (2017), pp. 65-82
9. M. Beardsley, L. Albó, P. Aragón, D. Hernández-Leo // Emergency education effects on teacher abilities and motivation to use digital technologies // British Journal of Educational Technology (2021)
10. A.J. Cañas, J.W. Coffey, M.J. Carnot, P. Feltovich, R.R. Hoffman, J. Feltovich, J.D. Novak // A summary of literature pertaining to the use of concept mapping techniques and technologies for education and performance support // Report to the Chief of Naval Education and Training (2003), pp. 1-108
11. V. Varea, G. González-Calvo, A. García-Monge // Exploring the changes of physical education in the age of Covid-19 // Physical Education and Sport Pedagogy, 27 (1) (2022), pp. 32-42
12. L. Lockyer, J. Patterson // Integrating social networking technologies in education: a case study of a formal learning environment // 2008 eighth IEEE international conference on advanced learning technologies, IEEE (2008, July), pp. 529-533
13. R.N. Carvalho, C.E.F. Monteiro, M.N.P. Martins // Challenges for university teacher education in Brazil posed by the Alpha Generation // Research in Education and Learning Innovation Archives (2022), pp. 61-76
14. J. Hsu // Innovative technologies for education and learning: Education and knowledge-oriented applications of blogs, wikis, podcasts, and more // International Journal of Information and Communication Technology Education (IJICTE), 3 (3) (2007), pp. 70-89
15. R. Grainger, Q. Liu, S. Geertshuis // Learning technologies: A medium for the transformation of medical education? // Med. Educ., 55 (1) (2021), pp. 23-29
16. E. Lacka, T.C. Wong // Examining the impact of digital technologies on students' higher education outcomes: the case of the virtual learning environment and social media // Studies in Higher Education, 46 (8) (2021), pp. 1621-1634
17. C.C. Lewis, C.E. Fretwell, J. Ryan, J.B. Parham // Faculty use of established and emerging technologies in higher education: A unified theory of acceptance and use of technology perspective // International Journal of Higher Education, 2 (2) (2013), pp. 22-34
18. N. Bergdahl, J. Nouri // Covid-19 and crisis-prompted distance education in Sweden // Technology, Knowledge and Learning, 26 (3) (2021), pp. 443-459

UYUSHMAGAN YOSHLARNI KASB-HUNARGA YO‘NALTIRISH BO‘YICHA ELEKTRON AXBOROT RESURLARI VA TA‘LIM VOSITALARIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI HAMDA IMKONIYATLARI

USMANOVA GULNOZA UCHQUNBAYEVNA
Nizomiy nomidagi TDPU o‘qituvchisi

Annotatsiya. Elektron ta‘lim resurslari zamonaviy axborot texnologiyalari muhitida o‘qitishning didaktik, dasturiy va texnik interfaol majmuasidan tashkil topadi. Elektron ta‘lim resurslari an‘anaviy majmualaridan farqliroq, o‘qitishning kompyuter va an‘anaviy texnologiyalari birligi sifatida namoyon bo‘ladi. Elektron ta‘lim resurslari asosida o‘quv jarayonini tashkil etishda multimedia texnologiyalarining qo‘llanilishi ta‘lim oluvchilarga o‘qishga qiziqishni yanada orttiradi, ta‘limning interaktiv xususiyati asosida qo‘llanilishi ta‘lim oluvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi va o‘quv materiallarini o‘zlashtirilishining samaradorligini oshiradi.

Kalit so‘zlar: taqdimotlar, onlayn, ta‘minot, zamonaviy axborot texnologiyalari, fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi, o‘quv materiallari.

Аннотация. Электронные образовательные ресурсы представляют собой дидактический, программно-технический интерактивный комплекс обучения в среде современных информационных технологий. Электронные образовательные ресурсы отличаются от своих традиционных наборов и представляют собой единство компьютерных и традиционных технологий обучения. Использование мультимедийных технологий при организации учебного процесса на основе электронных образовательных ресурсов повышает интерес учащихся к обучению, использование обучения на основе интерактивного характера обучения развивает мыслительные способности учащихся и делает учебные материалы более полезными. эффективность его обработки.

Ключевые слова: презентация, онлайн, расходные материалы, современные информационные технологии, развивает мышление, учебные материалы.

Annotation. Electronic educational resources are a didactic, software and hardware interactive learning complex in the environment of modern information technologies. Electronic educational resources differ from their traditional sets and represent a unity of computer and traditional teaching technologies. The use of multimedia technologies when organizing the educational process based on electronic educational resources increases students' interest in learning; the use of learning based on the interactive nature of learning develops students' thinking abilities and makes educational materials more useful. efficiency of its processing.

Keywords: presentations, online, consumables, modern information technologies, develops thinking, educational materials.

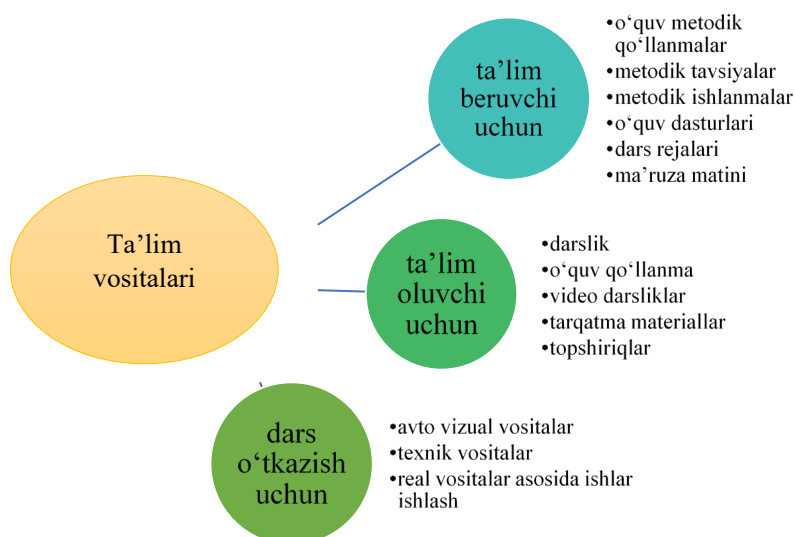
Elektron axborot ta‘minot resurslarini yaratishda keng ishlatilib kelinayotgan dasturiy ta‘minotlardan biri «Isaring» dasturi hisoblanadi. Odatda, taqdimotni o‘tkazishga tayyorlanish jarayonida aksariyat hollarda Micrasword – PoirPont dasturiy ta‘minotidan foydalaniladi. Ammo bunday taqdimotlar faqat mazkur mahsulot formatidagina bo‘lishi mumkin (ppt, pptx). Hozirgi vaqtda

internet texnologiyalarining rivojlanishi va o‘z navbatida masofali ta‘lim turining paydo bo‘lishi natijasida taqdimot fayllarini internet brauzerining o‘zida onlayn ravishda to‘g‘ridan to‘g‘ri ko‘rish uchun flash (swf) formatida yoki HTML 5 texnologiyasi asosida yaratilgan fayl bo‘lishi kerak. Hozirga kelib, PowerPoint dasturida tayyorlangan taqdimotdan flash-rolik shakllantirish

imkoniyatini beruvchi dasturlar yaratilgan.

Elektron ta'lim resurslari zamonaviy axborot texnologiyalari muhitida o'qitishning didaktik, dasturiy va texnik interfaol majmuasidan tashkil topadi. Elektron ta'lim resurslari an'anaviy majmualaridan farqliroq, o'qitishning kompyuter va an'anaviy texnologiyalari birligi sifatida namoyon bo'ladi. Elektron ta'lim resurslari asosida o'quv jarayonini tashkil etishda multimedia texnologiyalarining qo'llanilishi ta'lim oluvchilarga o'qishga qiziqishni yanada orttiradi, ta'limning interaktiv xususiyati

asosida qo'llanilishi ta'lim oluvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi va o'quv materiallarini o'zlashtirilishining samaradorligini oshiradi. Shu bilan bir qatorda elektron ta'lim resurslari real hayotlarda namoyish qilinishi qiyin yoxud murakkab bo'lgan jarayonlarni modellashtirish va kuzatish imkoniyatini beradi, o'quv materiallarining o'zlashtirilishi nafaqat darajasiga ko'ra, balki ta'lim oluvchilar erishgan mantiq va qabul qilishlari darajasiga ko'ra ham samarali bo'lishini bildiradi.

Real ta'lim vositalariga o'qitishda qo'llaniladigan barcha real yordamchi vositalar: video platformasi orqali darsliklarni- telefon, kompyuter, planshet, graficheskiy planshet, qog'oz, Qalam, tayyor mahsulotlar va hokazolar kiradi.

Texnik vositalariga proektor, kino apparat, o'quv televideniesi, videomagnitafon, kompyuter, videofilmlar, multimedia va hokazolar kiradi.

Chop etilgan o'quv materiallarga quyidagilar kiradi:

- video platformasi orqali qo'yilgan

barcha o'quv materiallar;

- video platformasi orqali qo'yilgan barcha ko'rgazmali materiallar kiradi.

Elektron ta'lim resurslari hamda masofaviy ta'lim o'quv-metodik ta'minotining samarali integratsiyasini ta'minlashi, talabalarga mustaqil izlanish yo'li bilan materiallarni topish, o'rganish hamda muammoli masalalarni hal etish orqali ularda ma'lum tadqiqot ishlarini amalga oshirish ko'nikmalarini shakllantirishi, ta'lim oluvchilarning kurs, malakaviy bitiruv ishlarini bajarishda, uyushmagan yoshlarni

kasb hunarni egallashi tayyorlashda o'quv materiallari bilan mustaqil tanishish, tanlab olish, axborot hamda ma'lumotlarni tahlil eta olish kabi malakalarni shakllantirishi uchun sharoit yaratishi kabi didaktik vazifalarni ham amalga oshiradi.

Elektron ta'lim resurslaridan foydalanishda o'quvchilar faol ishtirok etadi, topshiriq ustida ishlaydilar, o'zgalarning

fikr - mulohazalarini muhokama qiladilar, tinglaydilar, savollar beradilar, bir-biridan yordam so'raydilar, yordam berishni o'rganadilar. Elektron ta'lim resurslarining samaradorligi, avvalo, undan foydalanishga puxta tayyorgarlik ko'rishga bog'liq. O'qituvchi uchun darsga tayyorlanish eng mas'uliyatli va eng muhim ish hisoblanadi.

Elektron ta'lim resurslaridan mavzuga tayyorlanish o'qituvchidan dastlab quyidagilarni inobatga olishni talab etadi:

- Itformaga a'zo bo'lish
- texnikalar bilan ta'minlanish
- elektron ta'lim resurslaridan mavzuga oid materiallarni topish;
- dars shaklini moslanib, dars uchun soatlarni o'z xohshiga moslab o'zlashtirish;
- mavzu manbalari bilan tanishib chiqish;
- mavzuga oid materiallarni elektron ta'lim resurslaridan tushunib olish,

Uyushmagan yoshlarga tushunish qiyinlik qiladigan mavzularni izohlash metodini belgilash;

- dars rejasini tuzish;
- darsni o'tkazish metodini tanlash;

- darsning maqsad va vazifasiga mos didaktik materiallardan foydalanish;
- dars mavzusining oldingi va keyingi dars bilan bog'liq tomonlarini ochish;
- mavzuni bayon qilish usulini aniqlash;
- uy vazifasini tekshirish metodlarini belgilash;
- beriladigan savollarni tuzatish va javobini ham tayyorlab qo'yish;
- mavzuga doir qiziqarli topshiriqlar tayyorlab qo'yish;
- uyga beriladigan vazifalarni belgilash.
- platformaga uyushmagan yoshlar tomonidan uy vazifalarni doimo joylab borish tushunchasini tushuntirib berish.
- tug'ilgan savollarni qayti veb tarmoqlari orqali qoldirishidan tashqari unga qo'shimcha

«telegram grupp» orqali doimo javobini olish

Tajribalardan ma'lumki, o'quv jarayonida o'quvchilarning psixologik xususiyatlariga muvofiq ish olib borilsa, ular bilimlarini yaxshi o'zlashtiradilar.

Bilimlarni o'zlashtirishning muhim sharti uni tushunishdir. Ta'lim oluvchilarning ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirishda elektron ta'lim resurslaridan foydalanish o'ziga xos afzalliklarga ega.

U ta'lim oluvchilarni mantiqiy fikrlashga, fanga ilmiy va ijodiy yondashishga o'rgatadi, ular uchun o'quv mavzularini oson o'zlashtirishiga, ilmiy dunyoqarashining shakllanishiga muhim omil bo'lib xizmat qiladi, bilimlarni mustahkam egallashga yordam beradi, his tuyg'ularga ta'sir etib, mashaqqatli aqliy faoliyat natijasida fanga va kasbga nisbatan muhabbat uyg'otadi. Elektron ta'lim resurslarni loyihalashtirish, ishlab chiqish va o'quv jarayonida keng foydalanish dolzarb masalaga aylanmoqda, chunki ulardan ommaviy ravishda ta'lim sohasida qo'llanila boshlandi. Oxirgi vaqtlarda elektron o'quv nashrlarning turli xillari yaratilib, ular o'z tarkibiga oddiy gipermatn darslikdan tortib masofaviy o'qitishning kompleks tizimlarigacha qamrab olmoqda.

Elektron ta'lim resurslarni quyidagi turlarga ajratish mumkin:

- matnning elektron versiyasi;
- kitobning gipermatnli elektron versiyasi;
- grafik, jadval, rasmlar va gipermatnlar mavjud darslik;
- animatsiya, ovoz, grafik, jadval, rasmlar va gipermatnlar mavjud darslik;
- animatsiya, ovoz, grafik, jadval, rasm,

gipermatnli va test tizimlari mavjud darsliklar.

Oliy kasbiy ta'limda mutaxassislardan psixologik-pedagogik va ishlab chiqarish bo'yicha texnologik (muayyan kasb asosida) tayyorgarlik talab etiladi.

Malaka talablarida bo'lajak uyushmagan yoshlarni o'qitish uchun kasb ta'limi o'qituvchisiga pedagogik faoliyat bo'yicha quyidagi talablar qo'yilgan:

- kasb-hunar ta'limi tizimining mos ta'lim muassasalarida tayyorgarlik yo'nalishida nazarda tutilgan o'quv fanlari bo'yicha nazariy mashg'ulotlarni o'tkazish qobiliyatiga ega bo'lishi;

-kasb-hunarta'limitizimining ta'lim o'quv muassasalarida tayyorgarlik yo'nalishida nazarda tutilgan o'quv fanlari bo'yicha amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarini, jumladan o'quv laboratoriyalarida o'tkazish qobiliyatiga ega bo'lishi;

- zamonaviy axborot va pedagogik texnologiyalardan foydalanib nostandart o'quv mashg'ulotlarini ishlab chiqish va o'tkazish qobiliyatiga ega bo'lishi;

- o'qitilayotgan fanlar bo'yicha darslarni o'tkazish uchun zarur bo'lgan o'quv-metodik hujjatlarni shakllantirish va tuzish qobiliyatiga ega bo'lishi;

-o'qitilayotgan fan bo'yicha mashg'ulotlarni o'tkazish uchun o'qitishning texnik vositalarini ishlab chiqish va ulardan foydalanish qobiliyatiga ega bo'lishi;

- mustaqil ta'lim va ijodiy izlanish natijasida o'qitilayotgan fan hamda pedagogik faoliyat sohasidagi metodlar, vositalar va shakllar tizimida o'z-o'zini muntazam takomillashtirib borish qobiliyatiga ega bo'lishi kerakligi belgilab qo'yilgan.

Shuningdek bo'lajak uyushmagan yoshlarni kasb – hunarga yo'naltirish bo'yicha

kasb ta'limi o'qituvchisi ta'limning samarali shakl va usullarini izlab topish, o'quv uslubiy tayyorgarlik faoliyatini kuchaytirish, o'zining kasbiy kompetentligini shakllantirishda maxsus fanlardan mashg'ulotlarni tashkil etishning shakl, metod, vositalarini to'g'ri tanlay olishi lozim.

Bizning fikrimizcha uyushmagan

yoshlar o'z kasbiy sohasi bo'yicha egallagan bilimlarini amaliyotda qo'llay olishi bilan birga pedagog uchun muhim bo'lgan kasbiy sifatlarga ega bo'lishi (o'z-o'zini rivojlantirish, yangiliklarga intilish va h.k) yoki bir so'z bilan aytganda kasbiy kompetentlikka ega bo'lishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-son Farmoni // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. – № 6 (766) -70-modda. – T.: Adolat, 2017. – 38 b.
2. Zagvyazinskiy V.I. Pedagogicheskoe tvorchestvo uchitelya. - M.: Pedagogika, 1987.-159 s.
3. Щербakova T.K. Sovremennaya model professionalnoy podgotovki prepodavateley // rofessionalnoe obrazovanie. - Moskva.2005.-№ 7.-B. 33.
4. Boltaboev S.A., Mullaxmetov R.G. va Sattorov V.N. "Kasb tanlashga yo'llash" (ma'ruzalar matni). Toshkent: TDPU, 2000 y. 48 bet.

TA'LIM TIZIMIDA TESTOLOGİYADAN FOYDALANISHNING NAZARIY ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH IMKONIYATLARI

XALIKOV FAROXIDIN

Andijon davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotasiya: Mazkur maqolada talabalarning ta'limdagi yutuqlarini baholashda ko'plab omillarni hissobga olish va ijtimoiy-pedagogik muhit va shart-sharoitlarni ham hissobga olish talab etiladi. Bugungi kunda ta'limda ta'limda pedagogik o'lchovlarni zamonaviylashtirish va xalqaro dasturlarni joriy etishning zarurati ortib bormoqda. Xalqaro baholash dasturlarining bosh maqsadi maktabda o'rganayotgan bilimlarini talabalar tomonidan kundalik hayotda qo'llanishi holati qanday ekanligi to'g'risidagi fikr-mulohazalar bayon qilingan.

Аннотация: В данной статье необходимо учитывать множество факторов и учитывать социально-педагогическую среду и условия при оценке учебных достижений учащихся. Сегодня возрастает необходимость модернизации педагогических мероприятий и внедрения международных программ в образовании. Основная цель международных программ оценки – предоставить обратную связь о том, как учащиеся применяют знания, полученные в школе, в повседневной жизни.

Annotation: In this article, it is necessary to take into account many factors and take into account the socio-pedagogical environment and conditions when evaluating the educational achievements of students. Today, the need to modernize pedagogical measures and introduce international programs in education is increasing. The main goal of international assessment programs is to provide feedback on how students apply the knowledge they learn at school in everyday life.

Kalit so'z va iboralar: zamonaviy jamiyat, mustaqil ta'lim, zamonaviy dunyoqarash, ijtimoiy zarurat, raqamli iqtisodiyot, baholash jarayoni, innovasion va raqamli, bozor iqtisodiyoti, Ta'lim va tarbiya, ilmiy-metodik.

Ключевые слова и фразы: современное общество, независимое образование, современное мировоззрение, социальная необходимость, цифровая экономика, процесс оценки, инновационное и цифровое, рыночная экономика, Образование и обучение, научно-методическое.

Key words and phrases: modern society, independent education, modern worldview, social necessity, digital economy, evaluation process, innovative and digital, market economy, Education and training, scientific and methodical.

Kirish (Видение/Introduction). Global o'zgarishlar davrida turli darajadagi ta'lim sifatini baholash tizimining rivojlanish tendensiyalari, ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro solishtirma dasturlarida O'zbekiston Respublikasining ishtirok etishi ta'lim tizimining salohiyatini oshirish imkoniyati sifatida qaraladi. Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro solishtirma dasturlar natijalarining kompleks tahlillari

ta'lim oluvchilarning o'qish, tabiiy fanlar, matematik fikrlash va ijodiy fikrlashini baholash, xalqaro dasturlar metodologiyasi va baholash mezonlaridan milliy o'quv-uslubiy va o'lchov materiallarini yaratishda foydalanishga turtki bo'ladi.

Ta'lim orqali jamiyatda kelajakdagi vazifalarni bajarishga qodir bo'lgan yangi avlod shakllanadi. Dunyoda ta'lim sifati, saviyasi va darajasini aniqlab beruvchi

talabalarining ta'limdagi yutuqlarini baholashning xalqaro dasturlari mavjud bo'lib, ular rivojlangan davlatlardagi ta'lim sifatini yanada oshirishda asosiy mezon sifatida keng qo'llanib kelinmoqda.

Ta'lim oluvchining bilim darajasini, unda ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni shakllanganlik darajasini bevosita ko'rish imkoni mavjud emas: o'qituvchi ularni bevosita (savol-javob, kuzatish, topshiriqlar bajartirish orqali) ko'rish, o'lchashi mumkin. Bunday o'lchash natijasida chiqarilgan natijalar asosida esa ma'lum bir qarorlar qabul qilinadi.

Validlik – testning sifatini belgilaydigan eng asosiy tushuncha. Validlik deganda testning maqsadidan kelib chiqqan holda test natijalari yordamida chiqariladigan xulosalarning qay darajada ilmiy va empirik jihatdan asosli ekanligi tushuniladi. Demak, test natijalari asosida chiqarilgan xulosalar va ushbu xulosa asosida qabul qiligan qarorlar asoslangan bo'lishi lozim.

Validlik pedagogik o'lchovlarning (testologiyaning) eng asosiy tushunchasi bo'lishiga qaramay, bu tushunchaning ta'rifi bo'yicha mutaxassislar orsida yakdillik bo'lmagan. Test asosida asosli (valid) xulosalar chiqara olishimiz va bu xulosalar asosida to'g'ri qarorlar qabul qila olishimiz uchun testni tuzish, uni o'tkazish, uning natijalarini qayta ishlash bilan shug'ullanuvchi tashkilotlar validlikning bir qancha dalillarini keltrishlari kerak.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya (литература и методология /Methods). Testning mazmuni bilan bog'liq dalillar keltirish uchun testning mazmuni va test yordamida bahlanishi lozim bo'lgan konstrukt tahlil qilinadi.

Testning mazmunini belgilayotganda bir qancha tamoyillar hissobga olinishi lozim:[1]

- test mazmunining test maqsadiga

muvofiqligi

- tekshirilayotgan bilimning muhimligi
- testga fanning muhim elemayentlari kiritiladi.

- test topshiriqlari mazmunining to'g'riligi- testga faqat to'g'ri ma'lumotlar kiritilishi kerak noto'g'ri baxstlab ma'lumotlarni testga kiritib bo'lmaydi.

- test mazmunida fanning hozirgi rivojlanish darajasi aks etganligi- testga eskirgan, o'z ahamiyatini yo'qotgan ma'lumotlar kiritilmaydi.

- test mazmunining kompleksligi va to'g'ri balanslashtirilganligi –test tekshirilayotgan domenga kiriuvchi muhim elemayentlarning barchasini qamrab olishi kerak.

- test mazmunida fan mazmunining reprezentativ aks etganligi - tekshirilayotgan domenga kiradigan har bir elementni baholash va u haqida asosli xulosa chiqorish uchun yetarli darajada test topshiriqlari bo'lishi mumkin.

- test mazmunining tizimligi – testga kiritilgan topshiriqlar fan mazmunini tizimli ravishda aks ettirishi zarur;

- test shaklining test mazmuniga bog'liqligi;

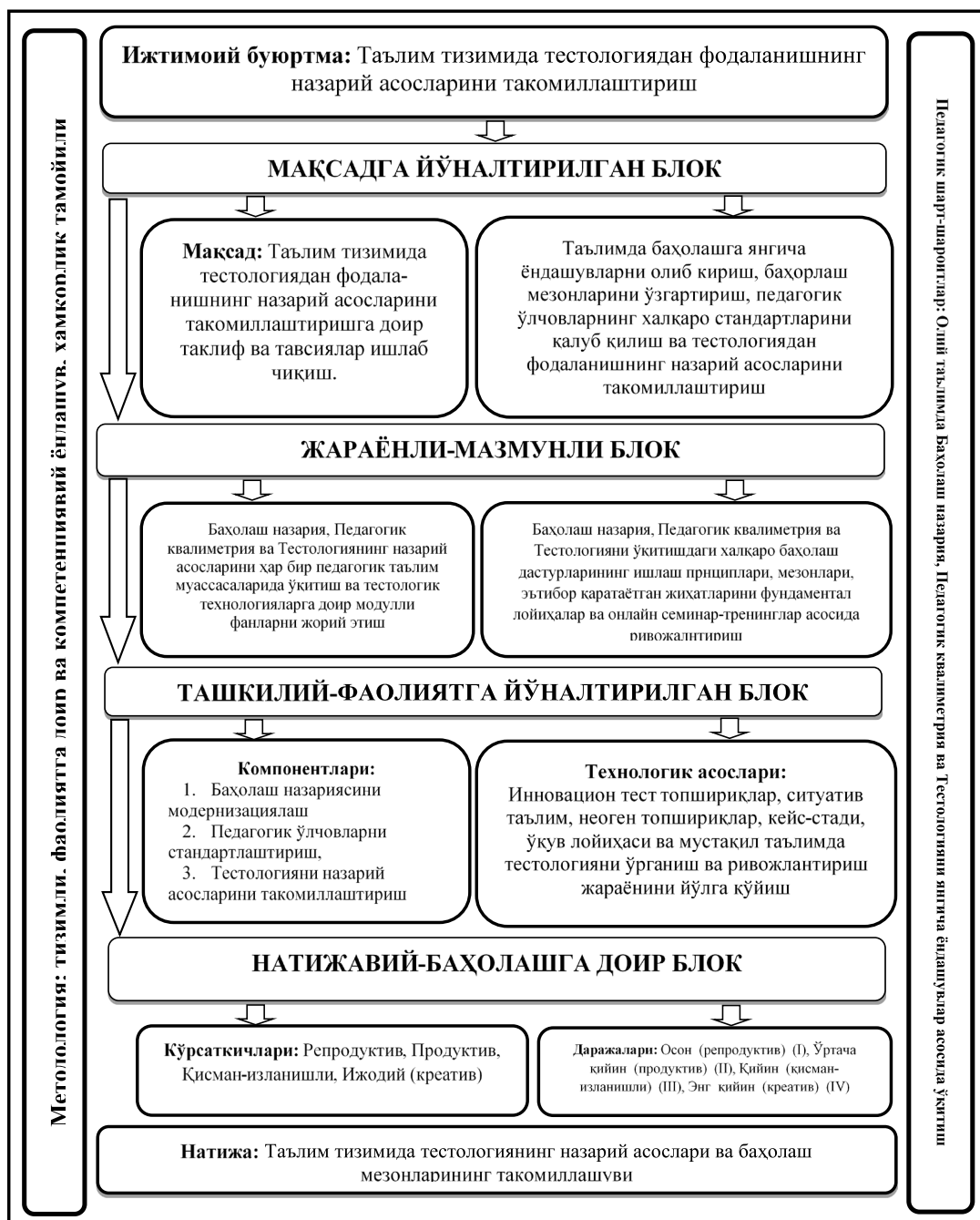
- test mazmunining varriativligi – agar test har xil kunlarda o'tkaziladigan bo'lsa, test topshiriqlari test topshiriluvchilarga oldindan ma'lum bo'lib qolmasligi uchun parallel test formalari ishlatilishi mumkin.

Pedagogik test – muayyan bilim sohasi bo'limlari bo'yicha sinaluvchilarning tayyorgarlik darajasini xolisona aniqlash imkonini beruvchi test topshiriqlari to'plamidir[2]. Pedagogik test materiallarini ishlab chiqishda ularni oddiy topshiriqdan, ya'ni savol va javoblarni taqdim etish shaklida emas, balki uni yaratish va qo'llash jarayonida pedagogik o'lchovlar nazariyasi, testologiya qoidalari asosida ishlab

chiqishdir[3]. Testologiya qonun-qoidalari asosida tuzilgan test topshiriqlarini o'quv jarayoniga joriy qilish ta'lim jarayonidagi muammolarni ob'yektiv baholashga imkon beradi. Test sinovlari muammolariga bag' ishlangan ilmiy va uslubiy adabiyotlarda

pedagogik testlarning turli xil tasniflari taklif qilinishi bilan birga test topshiriqlarining asosiy shakllari, test topshiriqlarini loyihalashga qo'yiladigan umumiy talablar bayon qilingan.

Pedagogik testlarning eng keng tarqalgan

2.1–rasm. Ta'lim tizimida testologiyadan fodalanishning nazariy asoslarini takomillashtirishning pedagogik modeli

turi bitta to'g'ri javobdan iborat bo'lgan test topshiriqlari bo'lib, ularda o'rganilayotgan fanning asosiy bo'limlari yoki mavzulariga binoan test topshiriqlari tuziladi. Tuzilgan test yordamida talabalarning o'quv materialini o'zlashtirish darajasi sinov paytida tekshiriladi va ularning bilim va ko'nikmalari qay darajada ekanligi aniqlanadi. Sinov uchun rejalashtirilgan bilim va ko'nikmalar ro'yxatiga o'rganilayotgan fanning konseptual apparatini o'zlashtirish, aniq faktlarni bilish, o'rganilayotgan materialni tushuntirish, umumlashtirish, tizimlashtirish qobiliyati va shu kabi boshqa talablar kiritilishi mumkin. Pedagogik adabiyotlarda o'quv mazmuni va mutaxassisliklarni rejalashtirishda e'tiborga olinishi lozim bo'lgan o'quv maqsadlari tasnifini ishlab chiqishga harakatlar qilinmoqda. Adabiyotlarda pedagogik test topshiriqlarini tuzish uslubiga qarab, to'rtta shaklga ajratiladi:[3] yopiq test topshirig'i; ochiq test topshirig'i; muvofiqlikni ta'minlash topshirig'i va to'g'ri ketma-ketlikni tuzish topshirig'i kabilardir. Biz buni quyidagi jadval orqali batafsil yoritib beramiz.

Test variantini yaratishda test topshiriqlarining barcha ko'rsatilgan shakllaridan foydalanish mumkin, ammo bilimni baholash uchun o'tkaziladigan yakuniy sinov uchun test variantini yaratishda bir xil shaklni tanlab olish tavsiya etiladi.

Talabalarda ijodiy faoliyat tajribalarini tarkib toptirish va rivojlantirishda o'quv kurslari mazmunidan o'rin olgan Keys-stadi topshiriqlari va qiyinlik darajalari produktiv, qisman-izlanishli va ijodiy (kreativ) testlar muhim o'rin tutadi. Shuni qayd etish lozimki, professor-o'qituvchilar ta'lim-tarbiya jarayonida talabalarning o'zlashtirgan bilim, ko'nikma, malakalari va kompetensiyalarini nazorat qilish va baholashda kvalimetriyaning asosiy

metodlaridan biri, test topshiriqlaridan foydalanish, nazorat tarkibiga standart va nostandart test topshiriqlari kiritishi lozim.

Yuqoridagi fikrlar e'tiborga olingan holda talabalar tomonidan ta'lim mazmunining barcha tarkibiy qismlarini o'zlashtirish darajasini aniqlashda standart test topshiriqlari bilan bir qatorda nostandart test topshiriqlaridan foydalanish zarurati kelib chiqmoqda.

Talabalar tomonidan ta'lim mazmunining asosiy tarkibiy qismlarini aniqlashda foydalaniladigan nazorat turlaridan biri test topshiriqlari bo'lib, ularni maqsadga muvofiq hola shakllantirish va o'z o'rnida foydalanish uchun mazkur jarayonning nazariy asoslarini bilish zarur.

Ta'lim-tarbiya jarayonining tashkil etilishi va uning samaradorligini aniqlashda o'tkaziladigan nazorat va uning turlarini xilma-xillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim-tarbiya jarayoni yaxlit sistema bo'lib, uning tashkil etilishi, borishini nazorat qilish, olingan natijalarga muvofiq avvalo o'qituvchining pedagogik faoliyatini tahlil etish, Reyting tizimiga muvofiq talabalarning o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalaridagi tipik kamchiliklarni aniqlash va ularni korreksiyalash yo'llarini belgilashni taqozo etadi.

Talabalarning o'quv rejadan o'rin olgan kurslar bo'yicha o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarini aniqlash va baholashda nazorat turlaridan biri ham test topshiriqlari sanaladi. Test topshiriqlari didaktik materiallar sirasiga mansub bo'lib, u quyidagi funksiyalarni amalga oshiradi:

Test topshiriqlarining ta'limiy funksiyasi. Test topshiriqlari talabalarning o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalaridagi tipik kamchiliklarni aniqlash barobarida, ularni o'z bilimlarini orttirish maqsadida muntazam

va tizimli fan asoslarini o'rganishga undaydi.

Test topshiriqlarining tarbiyaviy funksiyasi. Test topshiriqlari talabalar tomonidan to'g'ri javobni topish jarayonida muayyan bilish qiyinchiliklarini his etishi, muammoni hal etish maqsadida aqliy operatsiyalar: tahlil, sintez, qiyoslash, umumlashtirish va xulosa yasash kabilarni bajarishi orqali ularda barkamollikka zamin tayyorlaydigan sifatlar: iroda, ongli intizom, muayyan o'quv muammolarini hal etishga safarbarlik, chidamlilik, sabr-toqat, yutuqlarga erishish uchun bilimi va kuchini sarf etishi orqali shaxs sifatida rivojlanishiga imkoniyat yaratadi.

Test topshiriqlari talabalarining egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini mustahkamlash, rivojlantirish, erishilgan natijalarda o'zining ulushi muhim o'rin tutishini e'tiborga olgan holda shaxs va kelgusi faoliyatidagi ma'suliyatini anglagan holda o'z-o'zini rivojlantirishga undaydi.

Testologlar test topshiriqlari test tuzish qoidalariga mos holda tuzilganligini test materiallarining sifati bilan bog'laydilar va o'quv jarayonlaridagi sinovlarda va ayniqsa, yakuniy nazorat sinovlarida mana shunday test topshiriqlaridan foydalanishni tavsiya etadilar. Biroq test materiallarining sifati, test tuzuvchilar tomonidan ishlab chiqilgan test topshiriqlari tekshirilishi, sinalishi, muhokamalardan o'tkazilishi va mutaxassis ekspertlar tavsiyasi kabi bir necha bosqichlardan o'tishi talab etiladi. Ushbu talablarga javob beradigan test topshiriqlari bir xil sharoitda aprobatsiyadan o'tkaziladi va uning natijalari testologiyada foydalaniladigan statistik usullar orqali statistik tahlili bilan baholanadi.

Natijalar (Результаты/Results). Oliy ta'lim sharoitida talabalar guruhlarida 30 kishini tashkil qilganda va seminar darsi davomida barcha talabalar bilan savol javob

qilish vaqt nuqtai nazaridan imkoniyat bo'lmaganda, seminar darsi oxirida testdan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bunday holda, taklif qilingan test variantlari o'rganilayotgan mavzu bo'yicha 10 dan ortiq bo'lmagan savollarni o'z ichiga olishi kerak va shunga muvofiq ularni amalga oshirish uchun 7-10 daqiqa vaqt ajratiladi. Seminarlarda ishlatiladigan testlarda juda ko'p sonli savollar bo'lmasligi kerak.

Bu yerda vaqt omilini hisobga olish juda muhimdir. Shu munosabat bilan har bir test topshirig'ini bajarish uchun sinaluvchiga, qoida tariqasida, 1 daqiqadan 2 daqiqagacha vaqt (vaqt vazifaning murakkabligiga qarab) kerakligini eslatib o'tish o'rinlidir. Seminar davomida test sinovlarini qo'llashni rejalashtirishda yuqorida aytib o'tilgan masalalarni e'tiborga olish kerak.

Test yordamida talabalarining mustaqil olgan ta'limini qay darajada o'rganganligini aniqlash hamda olgan bilimlarini baholashda ham foydalanish mumkin. Bunda test topshiriqlari o'rganilayotgan fanning o'quv dasturida belgilangan mavzularni qamrab olgan holda ishlab chiqiladi va ma'ruza kursi uchun foydalanish tavsiya etilgan o'quv adabiyotlarning mazmunini ham aks ettirishi kerak. Bu esa talabaning e'tiborini o'rganilayotgan mavzuning yoki bo'limning eng muhim jihatlariga qaratishga imkon beradi.

O'quv topshiriqlari oldindan ko'rsatilgan usullarni talabaning mustaqil qo'llash ko'nikmasini shakllantirish uchun qo'llaniladi. Fan darsliklarida o'quv topshiriqlari murakkabligiga qarab belgilab qo'yilgan. Yuqori murakkablikdagi topshiriqlarning bajarilishi talabaning mazkur mavzu bo'yicha yaxshi o'zlashtirganligini belgilaydi. Nazorat topshiriqlari orqali talabaning individual savodxonligi baholanadi. Nazorat topshiriqlari ko'p

hollarda bir qancha o'quv topshiriqlarining birlashmasidan iborat bo'lib, ma'lum vaqtda o'tilgan mavzularga oid bir qancha topshiriqlarni o'z ichiga oladi. Mazkur topshiriqlarda mavzulararo topshiriqlar kamdan-kam uchraydi va asosan mavzularga oid topshiriqlardan iborat bo'ladi. Talabalar ko'p holatda bunday topshiriqlarni chorak yakunlari yoki sinfdan sinfga ko'chish imtihonlarida yechishadi.

Yangi O'zbekistonda ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi qoshida ta'lim sifatini baholash bo'yicha «Xalqaro dasturlarni amalga oshirish Milliy Markazi» tashkil etilgan. Milliy markazning asosiy vazifalari va faoliyatining yo'nalishlari etib quyidagilar belgilab qo'yilgan:

- xalqaro baholash dasturlari va tanlovlarini tashkil etish hamda muvofiqlashtirishda O'zbekiston Respublikasining milliy vakili sifatida ishtirok etish;

- yoshlarning savodxonligini hamda bilimlarini amaliyotda qo'llash qobiliyatini rivojlantirish borasida davlat va nodavlat tashkilotlarining faoliyatini muvofiqlashtirishni ta'minlash;

- ta'lim tizimida o'qish, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlardan bilim darajasini rivojlantirishning innovasion metodlarini ishlab chiqish va joriy etishga yo'naltirilgan ilmiy izlanishlar olib borish;

- ta'lim sifatini baholash sohasida xalqaro aloqalarni o'rnatish, xalqaro loyihalarni ishlab chiqish va bajarish;

- xalqaro ilmiy anjumanlar, simpoziumlarni tashkil etish va o'tkazishda ishtirok etish;

- ta'lim sifatini baholash sohasida fundamental va amaliy dasturlar o'tkazish;

- O'zbekiston va dunyoning boshqa mamlakatlari ta'lim sifatini qiyosiy baholash;

- ta'lim sifatini baholash bo'yicha dasturlarni ilmiy va uslubiy jihatdan qo'llab-quvvatlash;

- xalqaro baholash dasturlarini ta'lim jarayoniga joriy etish bo'yicha tizimli monitoring olib borish, ushbu sohadagi ilg'or tajribalarni ommalashtirish va uning asosida ta'lim muassasalari uchun tavsiyalar va qo'llanmalar ishlab chiqarishda ishtirok etish;

- ta'lim oluvchilarning bilim darajasini xolisona baholash va xalqaro miqyosda solishtirish asosida doimiy monitoring olib borish;

- ta'lim tizimining rivojlanish tendensiyalarini xalqaro miqyosda taqqoslash;

- o'qitishning innovasion usullaridan foydalangan holda ona tili, matematika va tabiiy yo'nalishdagi fanlar bo'yicha o'quv-uslubiy tavsiyalar tayyorlash.

Ta'lim sifatini baholash xalqaro dasturlarida ishtirok etish O'zbekistonga quyidagi imkoniyatlarni beradi:

- dasturlarda olingan natijalar mamlakatdagi ta'lim sifati va uning xalqaro standartlarni hisobga olgan holda egallagan o'rni to'g'risida xulosalar chiqarish imkonini beradi;

- natijalar milliy ta'lim tizimini isloh qilish, ta'lim mazmunini, pedagog kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirish dasturlarini takomillashtirish hamda mutaxassislar tomonidan darsliklarning yangi avlodini yaratishda qo'llaniladi;

- xalqaro dasturlar ta'lim sohasidagi milliy dasturlarni sifatli o'tkazishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi;

- O'zbekistonda turli tashkilotlarning yetakchi mutaxassislarini jalb qilgan holda xalqaro dasturlarda ishtirok etish orqali mahalliy mutaxassislarda monitoring dasturlarini o'tkazish madaniyati rivojla-

nadi, ta'lim sifatini baholashning xalqaro standartlarga moslashuviga olib keladi;

— milliy ta'lim sifatini baholashdagi nazorat materiallarini xalqaro dasturlarda qo'llaniladigan nazorat materiallari sifati daraja-sida ishlab chiqish imkonini beradi. Shuningdek, mazkur dasturda ishtirok etish pedagogik dasturlarda solishtirma dasturlarning rivojlanishiga turtki bo'ladi. Shu bilan bir qatorda, xalqaro miqyosda ishlatiladigan atamalar keng joriy etiladi. Dastur natijalari albatta iqtisodiy o'sishga xizmat qiladi, mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy sohalarda kadrlar masalasida uzoqni o'ylab qilinadigan rejalarni tuzishda katta ma'lumotlar bazasi yaratilishiga sabab bo'ladi.

Talabalarni ta'limdagi yutuqlarini baholash xalqaro dasturida OTMLar reytingini o'rganishda ularning ixtisoslashuvi, joylashuvi kabi omillarni hisobga olgan holda toifalarga ajratishga e'tibor qaratilishi, ta'lim sifati nafaqat o'qituvchi-talaba munosabatiga, balki atrof-muhit va shart-sharoitlarga ham bog'liqligi, o'qituvchi ish rejasini shakllantirishda talabalarda mavzularni hayotga tatbiq etish ko'nikmalarini rivojlantiruvchi maqsadlarni belgilab olishi lozimligi, o'qituvchilarni psixologik jihatdan qo'llab-quvvatlash va motivatsiyalash, xalqaro dasturlar natijalariga past ko'rsatkichli OTMLarni jazolash maqsadida emas, aksincha keyinchalik ta'lim tizimidagi islohotlarni amalga oshirishda yordam beradigan tahliliy ma'lumotlar olinishida ko'makchi sifatida qaralishi, talabalarga aynan

O'zbekistonda ta'limning xalqaro raqobatbardoshligini oshirish, ta'lim tizimida zamonaviy ta'lim texnologiyalari, o'qitish va ta'lim-tarbiyaning yangi metodlarini joriy qilish, talabalarning o'qishga bo'lgan qiziqishi va motivatsiyasini oshirishga

e'tibor qaratish ta'limning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib bormoqda. Hududlarda yangi oliygohlar qurish, rekonstruksiya qilish, ularning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, shu bilan birga ta'lim standartlarini yangilash ko'zda tutilgan. Ta'lim standartlarini yangilashda xalqaro ilg'or tajribalardan, jumladan, xalqaro dasturlar talablariga alohida e'tibor qaratish va foydalanish tavsiya etilgan.

Talabalarning ta'limdagi yutuqlarini baholashning maqsadlaridan biri talabalarning kundalik hayotda kuzatuvchan, o'rganishga intiluvchan va OTMda o'rgangan bilimlarini turli vaziyatlarda, holatlarda qo'llay olish ko'nikmasini tadqiq qilishdan iborat. Albatta, bu kabi topshiriqlarning dastur vazifalari sifatida tanlab olinishi avvalambor iqtisodiy nuqtai nazardan ekspertlar tomonidan to'g'ri, deb qabul qilingan. Kasbiy faoliyatda, mustaqil hayotdagi masalalar, muammolar yoki holatlar murakkab bo'lib, bir qancha bilim, tajriba va ko'nikmalarni qo'llashni talab etadi.

Talabalarning asosiy tanyach kompetensiyalari ikki turga bo'linadi:

- 1) baholash mumkin bo'lgan kompetensiyalar;
- 2) baholash mumkin bo'lmagan kompetensiyalar.

Baholash dasturlari talabalarning asosiy tayanch kompetensiyalarini tashkil etuvchi komponentlarini kvantativ jihatdan o'lchash, kuzatish, taqqoslash imkoniyatini bermaydi. Jumladan, talabning motivatsiyasi, qiziqishi, intiluvchanligi, tasavvuri, yondashuvi, shuningdek ijtimoiy kompetensiyalarini o'lchash imkonsizdir. Ishning birinchi bobida keltirilgan dasturlar tarixidan ham kuzatish mumkin bo'lgan muhim jihat shundan iboratki, standartlarda hamisha qisqa vaqt ichida aniq raqamlarda

o'lchash mumkin bo'lgan metodlar tanlanadi. Yuqorida dasturda qo'llanilgan uchta asosiy tayanch atama keltirilgan va ularning tahlili ham shuni ko'rsatadiki, faqatgina topshiriqlar orqali tayanch kompetensiyalarning asosiy elementlarini aniq raqamlarda o'lchash imkoni mavjud. Qolgan elementlarni esa kontekstual ko'rsatkichlar asosida kvalitatif usulda, foizlarda aniqlash mumkin. Kontekstual ko'rsatkichlar esa talabning asosiy tayanch kompetensiyalarining shakllanish shart-sharoitlari sifatida ko'riladi. Jumladan, dasturda talabalar, o'qituvchilar, ota-onalar va OTM rahbariyati uchun mo'ljallangan so'rovnomalar asosiy tanyach kompetensiyalarning shakllanishi shart-sharoitlarini tahlil qiladi.

Muhokama (Обсуждение/Discussion). Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, dasturda ishtirok etuvchi davlatlarning ta'limga mas'ul shaxslari, ilmiy-dasturiy ishlari ko'p jihatdan mazkur shart-sharoitlarni tahlil qilib, shu asosda keyingi dasturda talabalarning savodxonligini oshirish yuzasidan yangi konsepsiyalar ishlab chiqishadi.

Rivojlangan Amerika Qo'shma Shtatlari, Angliya, Germaniya, Yaponiya ta'lim tizimida mehnat bozorining o'rni kattaligi yaqqol sezilib turadi. Mehnat bozorining mehnat resurslari va uning sifatiga bo'lgan talablari o'sib borar ekan, ta'lim tizimi ushbu talablarni bajarishga moslashib boradi. Mehnat bozori talablari ta'limning maqsadi sifatida shakllanib kelgan. Mehnat bozori bevosita ta'lim tizimiga kerakli mutaxassislariga «buyurtmachi» ekan, mehnat bozorida ta'lim tizimi mutaxassislariga bo'lgan talablarni shakllantirib kelgan. Ta'lim tizimi esa mehnat bozoriga moslashgan holda ta'lim standartlariga mazkur talablarni

singdirib kelgan. O'quv jarayonining tashkil etilishi, o'quv jarayonining mazmuni, qo'llaniladigan metodlar va fanlar didaktikasi ham mehnat bozorida talab etilayotgan kompetensiyalarga moslashtirib kelinmoqda.

Mashhur faylasuf Seneka ning «Non scholae, sed vitae discimus»[5] (OTM uchun emas, hayot uchun o'qish kerak) jumlasini ta'limning asosiy maqsadini ko'rsatib o'tgan. Hayot uchun muhim bo'lgan bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish, talabning kelgusi hayotida zarur bo'ladigan bilimlar, ko'nikmalarni shakllantirish OTMlar oldida turgan vazifadir.

Digitalizatsiya (axborotni raqamli shaklga o'tkazish) orqali ko'pchilik "iste'molchilar"ga aylanib bormoqda va o'z navbatida bilim va ko'nikmaga bo'lgan qiziqish kamayib bormoqda. U talabalarning hayotda o'z yo'nalishini topishi aynan OTM ta'limining hozirgi davrdagi asosiy vazifasi bo'lib bormoqda. Shu nuqtai nazardan OTMlarning vazifasi bilim berishgina emas, balki talabalardan digital texnologiyalar yordamida mustaqil ma'lumot qidirish va ularni taqdimot qilish ko'nikmasini shakllantirishdir. Jamiyatdagi bo'layotgan o'zgarishlar, muammolarni o'quv jarayonida topshiriqlar sifatida joriy qilinishi talabalarning qiziqishini mustahkamlaydi. O'quv guruhlarida rasmiy holatda o'zgarishlar va muammolarni turli metodlar bilan hal qilish aynan OTMning vazifasidir. O'qituvchi esa moderator vazifasini bajaradi va yetarli ma'lumotlar, topshiriqlar bilan ta'minlab boradi.

Jamiyatda bilimlarning eskirishi, ularning foydasi yo'qligi haqida fikrlar mavjud. Bu talabalarga ham o'z ta'sirini o'tkazib boradi. Barcha bilimlar eskirmaydi, aksincha yangi bilimlar uchun poydevor vazifasini o'taydi. OTMlarda

kompetensiyaviy yondashuv esa bilim berishni inkor qilmagan holda, amaliyotga qo'llash, foydalanishga yo'naltirilgan kompetensiyalarga yo'naltirishni taqozo etadi. Bu yondashuvning muammoli jihati shundaki, o'quv mashg'ulotida ko'proq metodik jihatiga e'tibor qaratiladi, bu esa mazmundan uzoqlashishga olib keladi. Talabalarning o'quv material, darsliklarga e'tibori nisbatan kamayadi. Kompetensiyaviy yondashuvli konsept bilan ishlayotganda hozirgi davr o'qituvchisidan metodika va mazmun ustida ko'proq ishlash talab etiladi. Axborot jamiyatidagi ma'lumotlar oqimining kattaligi talabalarni jalb eta oladigan, o'quv maqsadida foydalaniladigan materiallar topishda professional mahorat talab etiladi.

Odatda talabaning ma'lum bir kompetensiyani egallashini yohud ushbu kompetensiyaning egallash bosqichlari qanday ketayotganligini baholash maqsadga muvofiqdir. O'z navbatida OTM tizimidagi mavjud baholash tizimidagi takomillashtirilishi lozim bo'lgan jihatlaridan biri –baholash jarayonining ijtimoiy-psixologik nuqtai nazardan tahlil qilinishga muhtojligidir. Auditoriyadada barcha talabalar oldida o'qituvchi tomonidan talabalar baholarining oshkora ma'lum qilinishi, talabalar tomonidan faqat yaxshi baho uchun o'qishi o'z navbatida kompetensiyaviy yondashuvli o'qitish konsepsiyasiga zid hisoblanadi. Qoniqarsiz baho oluvchi talabalarning fanlarga bo'lgan qiziqishining susayishi, talabaning ruhiyatiga salbiy ko'rsatishi ko'p dasturlarda ilmiy jihatdan isbotlangan.

OTMlarda baholash tizimining to'g'ri yo'lga qo'yilishi bevosita tayanch va fanga oid umumiy kompetensiyalar asosida bo'lishi maqsadga muvofiqdir. Ta'lim standartida, malaka talablarida

barcha kompetensiyalar sanab o'tilgan.[6] Talaba va ota-ona uchun har bir malaka talabalarining qay darajada egallanganligi haqidagi to'liq ma'lumotli baholash ko'p jihatidan foydaliroq hisoblanadi. Shu tarzda kompetensiyaviy yondashuvli baholash tizimiga o'tiladi.

O'zbekiston Respublikasi davlat ta'lim standartlarida egallangan kompetensiyalarning darajasi A1, A2, B1, B2, S1 va S2 darajalarni o'z ichiga oladi. Har bir darajaning mezonlari ishlab chiqilgan. Mazkur darajalar baholash bilan bevosita bir xil mazmunga ega. Shunday ekan, kundalik va doimiy baholash o'rniga ta'lim standartlariga asosan darajaviy baholash ko'p jihatdan maqsadga muvofiqdir. Baho o'quv jarayonida bilimni belgilovchi aniq mezon emas, balki talabalarni faollikka undovchi, rag'batlantiruvchi vositadir. O'qituvchilarning talabalarni qaysi mezonlar asosida baholashi doimo bahsli mavzu bo'lib kelgan.[7]

Baholash ta'lim tizimida, ta'lim siyosatida har doim munozaralarga sabab bo'ladi. Ko'pgina davlatlarda, masalan xalqaro baholash dasturlarida yuqori natijalarga erishadigan Finlyandiya davlatida ham o'quvchilar baholanmaydi. Germaniyada esa boshlang'ich sinflarda o'quvchilar baholanmaydi. O'quvchilarning bilimni baholashga oid dasturlar bir necha yillardan buyon davom etib kelmoqda. Dasturlar natijalariga ko'ra baho berish adolatli emasligi, baholashda xatolarga yo'l qo'yilishi va o'quvchilarning bilim olishiga salbiy ta'sir ko'rsatishiga oid xulosalar mavjud. O'qituvchining faoliyati bevosita baholash jarayoni bilan parallel ravishda ketadi. Agar jamiyatda maktablar haqida shakllangan tasavvurlarni umumlashtiradigan bo'lsak, baholash doimo asosiy mavzu bo'lib kelgan. Bu sa,

o'z navbatida, davlatning ta'lim siyosatida vosita va shu bilan birga davlat ta'lim sifatining indikatori vazifasini o'taydi. Shu maqsadda harbir ta'lim muassasasida o'quv yili davomida ichki va tashqi monitoring o'tkazib boriladi. Uning natijasiga ko'ra, maktablarning reytingi, o'qituvchilar salohiyati va talabalarning savodxonligi aniqlanadi. Baholash reyestrlari o'qituvchi, talaba va ota-ona uchun to'liq ma'lumotlarni o'zida aks ettiradi va bahoga nisbatan ko'proq funksiyaga ega bo'ladi.

Ta'lim muassasalari reytinglarini tashkil etish va aniqlash usullari turli-tuman bo'lib, davlatlarning ta'lim tizimlari va oliy ta'limni baholash usullari bilan bevosita bog'liqdir. Hozirgi kunda bir qator xorijiy davlatlar, jumladan Amerika Qo'shma Shtatlari, Buyuk Britaniya, Germaniya, Polsha, Niderlandiya, Ispaniya, Yaponiya, Xitoy, Rossiya, Ukraina kabi davlatlar ta'lim muassasalari reytingini aniqlash va qo'llash bo'yicha boy tajribaga ega. Ulardagi mavjud reyting tizimlari turli yondoshuvlar asosida ta'lim tizimlari xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ishlab chiqilgan.

AQSHda reytinglar o'tkazishda uch guruh sifat ko'rsatkichlari ishlatiladi:

talabalar muvaffaqiyati, o'qituvchilar tarkibi erishgan yutuqlari va OTMning akademik imkoniyatlari. Ushbu ko'rsatkichlarni reyting ko'rinishiga o'tkazishda vaznlash va jamlash usuli qo'llaniladi.

Buyuk Britaniyada reytingni ommaviy axborot vositalari statistik manbalardan olingan ma'lumotlarga asoslanib aniqlaydi. Ko'rsatkichlar orasida ilmiy ishlarga ham e'tibor qaratilgan. Ta'lim muassasasi haqidagi kadrlar iste'molchilari fikrlari asosiy ko'rsatkichlardan biri sifatida qabul qilinadi.

Xulosa (Заклучение/ Conclusion). Xulosa o'rnida aytishimiz mumkinki, pedagog-o'qituvchilarning pedagogik testlarni ishlab chiqish bo'yicha o'z qarashlari va mulohazalari mavjuddir. Shuning uchun test topshiriqlarini ishlab chiqish bo'yicha alohida darsliklar, ilmiy maqola mualliflari tomonidan taklif qilinayotgan yondashuvlar, talab va takliflarni ham e'tiborga olish kerak. Bu esa test sinovlarida olingan natijalarni tahlil qilish, test topshiriqlarini ishlab chiqishdagi yutuq va kamchiliklarni aniqlashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Воробьева С.В. Современные средства оценивания результатов обучения в общеобразовательной школе. Изд. 2-еб пер. и доп. –Москва.: Юрайт. 2019. –С. 396.
2. Аванесов В. С. Теоретические основы разработки заданий в тестовой форме: Пособие для профессорско-преподавательского состава высшей школы. М.: МГТА 1995. – 95 с.
3. Баратов А.А. Таълим сифатини баҳолашда асосий педагогик ўлчов воситаси бўлган тест топшириқларининг назарий асослари ҳақида. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Давлат тест маркази, “Ахборотнома” илмий-услубий журнали, Тошкент ш., 2018 й. №3, 4-9 бет.
4. Қосимов С., Сапаев М., Юсупов А. Европа тажрибалари асосида Ўзбекистон олий таълим муассасалари рейтинг тизимини такомиллаштириш. Урганч, 2009.-41 б.
5. Қосимов С., Сапаев М., Юсупов А. Европа тажрибалари асосида Ўзбекистон олий таълим муассасалари рейтинг тизимини такомиллаштириш. Урганч, 2009.-41 б.
6. Reiss K., Weis M., Klieme E., Köller O. PISA 2018. Grundbildung im internationalen Vergleich // 1.Auflage. Münster: Waxmann, 2019. 266 S.
7. Lethiger H. Lern-und Leistungsaufgaben in einem kompetenzorientierten Unterricht // <https://www.budrichjournals.de/index.php/HiBiFo/article/viewFile/10123/8722>.

ЎҚУВ-БИЛИШ ФАОЛИЯТИ ВА УНИ ФАОЛЛАШТИРИШ МОҲИЯТИ

РУЗИЕВ ШУХРАТ ИСЛАМОВИЧ,

Шахрисабз давлат педагогика институти “Ижтимоий фанлар” кафедраси ўқитувчиси

Аннотация: мақола олий педагогик таълимда ўқув-билиш фаолиятини фаоллаштириш жараёнини тизимли ташкил этишга бағишланган бўлиб, бу талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини ошириш усуллари ва технологияларини ўзгартиришга имкон бериши, ўқув-билиш фаолиятини фаоллаштириш жараёнини тизимли ташкил этиш, интерфаол шакл ва усуллардан фойдаланиш ўқитувчи фаолиятини ҳам ўзгартириши, касбий маҳоратини ошириши, талабанинг амалий йўналишини мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Калит сўзлар: талаба, таълим, усул, ҳаракат, интилиш, изланиш, ижодкорлик, фаолият, тизимлилик, ёндашув, амалийлик, йўналиш, натижа, сифат, шаклланиш.

Аннотация: статья посвящена системной организации процесса активизации учебно-познавательной деятельности в высшем педагогическом образовании, что позволяет изменить методы и технологии повышения активности учебно-познавательной деятельности студентов, системную организацию процесса. Активизации учебно-познавательной деятельности, использования интерактивных форм и методов, меняется деятельность учителя, совершенствуется профессиональное мастерство, служит укреплению практической направленности обучающегося.

Ключевые слова: ученик, образование, метод, действие, стремление, поиск, творчество, деятельность, система, подход, практичность, направление, результат, качество, формирование.

Annotation: the article is devoted to the systematic organization of the process of activating educational and cognitive activities in higher pedagogical education, which allows to change the methods and technologies of increasing the activity of educational and cognitive activities of students, the systematic organization of the process of activating educational and cognitive activities, the use of interactive forms and methods, and the teacher's activity changes, improves professional skills, serves to strengthen the student's practical orientation.

Key words: student, education, method, action, aspiration, search, creativity, activity, system, approach, practicality, direction, result, quality, formation.

Кириш. Таълим тизими ислохотларни амалга ошириш жараёнида шахсинг ҳар томонлама камол топиши, ёшларнинг самарали таълим олиши учун кенг имкониятлар яратиб берилмоқда. Ҳозирги кунда таълим жараёнида интерфаол методлар, инновацион технологиялар, педагогик ва ахборот технологияларини ўқув жараёнида қўллашга бўлган қизиқиш, эътибор кундан-кунга кучайиб бормоқда. Ҳар бир бўлажак мутахассис таълим тизимини ислоҳ қилишнинг зарурлигини тушуниб этиши ва унинг ама-

лиётда таълим муассасалари инновацион жараёнларига қўшилишдаги аҳамиятини англаб этиши ҳамда яратиш имкони мавжуд бўлган инновацион майдонда ўзини кўриш ва энг муҳими, янгиликларни ўзлаштиришдан иборат. Илм-фан жадал таракқий этаётган, замонавий ахборот-коммуникация тизимлари, воситаларини тез янгиланиб бориши, таълим олувчилар олдида уларни жадал эгаллаш билан бир қаторда мунтазам ва мустақил равишда билим излаш вазифасини қўймоқда. Бу вазифаларни ҳал қилиш

учун эса биринчи навбатда ўқув жараёнини тубдан ислоҳ қилиш, унга жаҳоннинг ривожланган давлатларида кенг қўлланилаётган замонавий инфор­мацион ва педагогик технологияларни изчиллик билан татбиқ этиш зарур. Маълумки, барча даврларда ҳам ўқитиш мазмуни, таълим тизими ижтимоий таракқиёт билан ўзаро мувофиқликда ривожланиб келган. Рўй берган ижтимоий ўзгаришларнинг барчаси муайян даражада таълим мазмунида ўз аксини топади. Буни илм-фан, техника ва технология соҳаларида рўй берган ўзгаришларнинг ўқитиш жараёнига татбиқи мисолида ҳам кўриш мумкин. Бугунги кунда таълим муассасаларида асрлар давомида инсоният томонидан асосланган илмий билимлардан ёш авлодни хабардор этиш мақсадида тизимли, изчил, узлуксиз ва, албатта, мақсадга мувофиқ равишда педагогик фаолият олиб борилади. XX асрда техника ва технология соҳаларининг жадал ривожланиши эса ижтимоий, иқтисодий ҳамда маданий ўзгаришлар, илм-фан, техника ва технология ютуқларини таълим мазмунига сингдиришда пешқадамликка эришилди. Жамиятда бозор иқтисодиёти муносабатларининг қарор топиши билан боғлиқ равишда ишлаб чиқариш жараёнида фаолият юритаётган, шунингдек, олий таълим муассасаларида тайёрланаётган кадрларда назарий билимларни амалиётга бевосита, самарали татбиқ эта олиш қобилиятини ривожлантиришга бўлган эҳтиёж шаклланди. Олий таълим муассасаларида бўлажак мутахассисларнинг ўқув-билиш фаоллигига эга бўлишлари юқорида қайд этилган эҳтиёжни қондиришнинг муҳим омилларидан бири ҳисобланади.

Асосий қисм. Бугунги кунга келиб, миллий таълим тизимининг ҳуқуқий асосларини шакллантириш учун кенг шароит яратилди. Ўз навбатида, ислохотлар таълим тузилмаси ва мазмун-моҳиятини такомиллаштириш имконини берди. Шунингдек,

мутахассислик бўйича билимларини доимо бойитиб боришни, янги ахборотларни ўрганишни, муҳим ижтимоий талабларни англай олишни, янги маълумотларни излаб топиш, уларни қайта ишлаш ва ўз фаолиятида қўлай билишни тақозо этади.

В.В.Афанасьевнинг фикрича, ўқув-билиш фаолияти - бу талабаларнинг идрок этилаётган нарса ва ҳодисалардан хабардор бўлишлари, улар ҳақидаги ғояларни аниқлаштиришлари, уларни олдинги ғоялар билан боғлашлари, ўрганилаётган объектларда муҳим бўлган нарсаларни ажратиб кўрсатиш ва улар ўртасида боғланишларни ўрнатишлари мумкин бўлган фаолиятдир [1].

Е.В.Данилованинг таъкидлашича, ўқув-билиш фаолиятининг белгилари: мотивация, хабардорлик, мақсадлилик, оралик мақсадлар билан белгиланадиган босқичма-босқичлик, якуний натижа ҳақида тасаввурга эга бўлиш, олинган натижани керакли натижа билан таққослаш ва унга эришиш учун фаолиятга тегишли тузатишлар киритиш [6].

Н.В.Дородневанинг фикрига кўра, ўқув-билиш фаолияти - бу бошқалар томонидан олинган билимларнинг маълум бир доирасини ўзлаштириш ва атрофдаги воқелик ҳақида ўз илмий тушунчасини ривожлантириш жараёни саналади [7].

Ўқув-билиш фаолияти - бу таълим муаммоларини ҳал қилишга, ушбу воқеликка, ўқув предметига ва келажакдаги мутахассисга когнитив ва ҳиссий-қийматли муносабатни шакллантиришга қаратилган, талабанинг атрофдаги воқелик билан мақсадли, ташқаридан бошқариладиган ёки мустақил равишда ташкил этилган ўзаро таъсири бўлиб, ўқув-билиш фаолияти кенг маънода, субъектнинг акс эттирувчи-ўзгартирувчи фаолияти асосида юзага келадиган билиш турларидан бири сифатида қаралади ва айнан шу жараёнда талабаларни шаклланган

фаол шахс мавқеиға олиб келадиган шахсий фазилатларнинг тизимли ва изчил шаклла-ниши такомиллаштирилади [8].

Бизнинг фикримизча, ўқув-билиш фао-лияти - бу мақсадли жараён бўлиб, унинг да-вомида талаба янги билим ва кўникмаларни эгаллайди, ҳаёт ҳақидаги тушунчасини кен-гайтиради ва қобилиятларини яхшилайдди.

Ўқув-билиш фаолияти кўп қиррали тушунча бўлиб, у ақлий, пертсептив, объ-ектив, рамзий, мнемоник фаолиятни, шу-нингдек, ўқитиш ва тарбиявий мотивларни камраб олади ва вазифаларни эвристик ҳал қилишда талабанинг мақсадли фаолияти са-налади.

Ўқув-билиш фаолиятининг асосий пси-хологик-педагогик хусусияти бу фаолият-нинг боришига сезиларли таъсир кўрсата-диган когнитив фаолиятнинг индивидуал услубидир [8].

Турли нуқтаи назарларни умумлашти-риб, В.В. Афанасьев ўқув-билиш фаолият-нинг асосий хусусиятларини кўрсатди:

1. Талабаларнинг ўз ишларини режа-лаштиришлари, батафсил кўрсатмаларсиз ва ўқитувчининг бевосита ёрдамсиз топ-шириқларни бажаришлари киради. Бундан ташқари, иккинчисининг роли фақат таш-килий ва функционал боғлиқ бўлган назорат таъсири призмаси орқали кўринади.

2. Ички, талабаларнинг ўзларига юкла-тилган билим вазифаларини ҳал қилишда мустақиллик ва ижодий фаоллик намоён бўлишида, ўқув-билиш ҳаракатларнинг бар-ча даражаларидан ўтишда намоён бўлади: топшириқни намуна асосида такрорлашдан тортиб қисман изланиш ва ҳатто тадқиқот ҳаракатларигача. Бундан ташқари, ўқув-би-лиш фаолиятининг ўзи сифат жиҳатидан ўз-гаришларга учрайди ва изчил ривожланади [1].

3. Умумий:

а) талабаларни ижодий меҳнатга ундай-диган, маънавий ва жисмоний куч сарфлаш-

ни талаб қиладиган ўқув, амалий ёки бошқа муаммо кўринишидаги ўқув-билиш (ёки ишлаб чиқариш-амалий) вазифанинг мав-жудлиги;

б) талабалар ўз-ўзини тузатиш ва таъ-лим натижаларини яхшилаш;

в) ўқув вазифасида гносеологик ва ди-дактик нуқтаи назардан тўлиқ бўлган, ўз-лаштирилиши талабанинг шахс сифатида ривожланишига ҳисса қўшадиган, уни "ўзи-ни-ўзи фаоллаштирадиган" материалнинг мавжудлиги [1].

Ўқув-билиш фаолияти мақсади - ўқув-билиш компетенцияларни (умумий ма-даний ва касбий) эгаллашдир. Ўқув-билиш фаолияти тамойиллари орасида: когнитив фаолият принципи [7] ва бошқалар Ўқув-би-лиш фаолияти Ўқув-билиш фаолиятининг методологик асослари: фалсафий даражада - гносеология; аниқ илмий даражада - ком-петенцияга асосланган ёндашув (асосий) ва унинг асосида бир бутунга бирлаштирилган когнитив, шахсий ва фаолият ёндашувлари ҳисобланади [1].

Ўқув-билиш фаолиятини фаоллашти-риш жараёни талабанинг ижтимоий ин-теллекти намоён бўладиган фаолиятнинг мазмуни ва тузилишини белгилайди, бу шахснинг ўқув-билиш фаолият натижаларини башорат қилиш ва объектив баҳолаш қобилияти сифатида тушунилади. Ўқув-би-лиш фаолиятини фаоллаштириш турлари:

1) операцион жиҳатдан самарали (таъ-лим маълумотларини ўзлаштириш учун);

2) маъно ясовчи (субъективликни риво-жлантириш учун) [3].

Таълим тизимининг йўналиши билиш-нинг ташқи объектга (ўқув фанларига мос келадиган вазифанинг мазмуни), ўзига (ўз ютуқлари ва қийинчиликларни энгиш имко-ниятлари) қаратилганлиги билан белгилана-ди [2].

Муаммони ҳал қилиш ўқув-билиш фао-лиятни ривожлантириш омилига айланади,

агар у талабада нафақат когнитив, балки шахсий ва шахслараро қийинчиликларни келтириб чиқарса, бу унинг фаолиятига акс эттирувчи объектларни киритиш имконини беради. Талабаларнинг ўқув-билиш фаолияти таркибидаги муаммоларни ҳал қилиш билимларнинг предмет тузилишини ўзгартиришга олиб келади, бу шахсан аҳамиятли бўлади.

Талабанинг ўқув-билиш фаолияти мақсадларга эришиш учун когнитив, ахлоқий иродавий жараёнларнинг бутун мажмуасини мақсадли ҳаракат қилишда намоён бўладиган талабанинг ягона шахсий-фаолият сифати бўлиб, билимларни ўзлаштиришнинг маълум даражасига талабаларнинг ўз когнитив фаолиятисиз эришиб бўлмайди, бунга куйидагилар киради:

- 1) хусусият, яхлит шахс сифати;
- 2) фаол ҳолат (фаолият) [7].

Талабаларнинг таълимдаги фаоллиги - бу ихтиёрий ҳаракат, фаол ҳолат бўлиб, у шахснинг ривожланган ўқув ва когнитив фаолиятини тавсифлайди. Фаол талаба билимга ҳар томонлама, чуқур қизиқишнинг намоён бўлиши, мақсадга эришиш учун куч, эътибор, ақлий ва жисмоний кучни қўллаш билан тавсифланади. Талабанинг ўқув-билиш фаоллиги унинг ўқув жараёнининг мазмуни ва жараёнига, когнитив фаолиятнинг ўзига бўлган муносабатида, когнитив қизиқишларнинг йўналиши ва барқарорлигида, билиш ва фаолият усулларини самарали ўзлаштиришга интилишида намоён бўлади. Замонавий психология ва педагогиканинг тадқиқотлари асосида фаолиятнинг иккита асосий даражасини ажратиб кўрсатиш мумкин: биринчи даража - кўпайиш элементлари устунлик қиладиган фаолият, иккинчи даража - ижодкорлик элементлари устунлик қиладиган фаолият [6].

А.И.Шаповалнинг сўзларига кўра:

1) репродуктив-имитатив (талабанинг ўз фаолияти етарли эмас);

2) изланиш-ижро этувчи (талаба мустақил равишда таълим муаммосига ечим топишга ҳаракат қилади);

3) ижодий (таълим вазифасини ҳам, уни ҳал қилиш усулларини ҳам талабанинг ўзи таклиф қилади) [17].

Ю.Т.Хамидулинанинг ёзишича:

1) такрор ишлаб чиқариш (билимларни ўзлаштириш ва кўпайтириш истаги, моделга мувофиқ ҳаракат қилиш усулини ўзлаштириш);

2) шарҳловчи (ўрганилаётган нарсанинг маъносини аниқлаш, ходисанинг моҳиятига кириб бориш, ходисалар ва жараёнлар ўртасидаги боғлиқликни тушуниш, ўзгарган вазиятда билимларни қўллаш усулларини ўзлаштириш истаги);

3) ижодий (фақат ходисалар ва уларнинг муносабатларининг моҳиятига чуқур кириб боришга эмас, балки бунинг учун янги йўл топишга қизиқиш ва истак) [16].

В.С.Кукушиннинг сўзларига кўра:

1) рағбатлантирувчи-маҳсулотли, пасив (талаба энг бақувват ва виждонли меҳнат билан маълум ёки дастлаб топилган ҳаракат усули доирасида қолади; вазифалар бошқа вазифалар билан боғлиқ ҳолда алоҳида таҳлил қилинади);

2) эвристик (бир қатор вазифаларни таққослаш, бунинг натижасида вазифалар тизими учун умумий бўлган янги қонуниятлар очилади);

3) ижодий (кашф қилинган нақш шунчаки ечим эмас, балки мустақил муаммога айланади, уни ўрганиш учун талаба ўз ичидан мотивацияланган фаолиятни бошлашга тайёр).

Ҳар қандай даражадаги фаолият вазиятли, эпизодик характерга эга бўлиши ёки доимий шахсий сифатга кўтарилиши мумкин. Яъни, шахснинг фаолиятга бўлган муносабатининг барқарорлигига қараб, ўқув-билиш фаолиятнинг муайян турларида, маълум шароитларда намоён бўладиган

ситуацион фаоллик ва талабага яхши хусусият билан тавсифланган ижодий фаолиятни фарқлаш керак. Бундай ҳолда, талаба шахсининг йўналиши ўқув-билиш фаолияти учун кучли ва барқарор мотивлар билан ифодаланади [8].

Ўқув-билиш фаолиятини фаоллаштириш шартлари: Мотивация - бу фаолиятни рағбатлантирувчи мотивлар йиғиндиси, мотивнинг ҳаракат жараёни бўлиб, ўқув-билиш фаолиятини фаоллаштиришга айнан мотив адекват бўлади. Фақат шу мотив, бошқа нарсалар тенг бўлса, фаолиятни иложи борича самаралироқ қилиши мумкин. Фақат мотив талабани маърузада ўқиганлари билан ўқиганларини солиштиришга, матннинг турли қисмларини таҳлил қилиш ва солиштиришга, маълумотнома адабиётлари билан маслаҳатлашишга, ўзи тушунадиган эслатмаларни ёзишга ва тезис ёзишга мажбур қилади. Юқори ижобий мотивация юқори қобилиятлар ёки зарур билим, кўникма ва малакалар етарли даражада таъминланмаган тақдирда зарур бўлиши мумкин [7]).

Талабанинг таълимга ижобий муносабати - бу олий таълим фанларининг эҳтиёжлари, мотивлари, қизиқишлари, қобилиятлари, баҳолашлари ва ҳиссий ҳолатининг табиатини акс эттирувчи таълим ва билишнинг турли жиҳатлари билан онгли, танлаб, индивидуал алоқаларнинг ажралмас тизими бўлиб, фан бўйича билимларни ўзлаштириш жараёни ва натижаларининг муваффақиятини таъминлаш, келажакдаги касбий фаолиятда зарур бўлган кўникма ва кўникмаларни олиш тизими саналади [2].

Ўқув-билиш фаолиятини фаоллаштиришда мақсадларни аниқ белгилаш, таълим стратегияларини ўзлаштириш, билим кўникмаларни шакллантириш. Ю.Т.Хамидулина уларнинг турларини (репродуктив-когнитив, инструментал-алгоритмик, маҳсулдор-трансформатив, ижодий-излаш [16]) ва уларнинг ривожланиш даража-

ларини тавсифлаш мумкин бўлган учта асосий мезонни аниқлади:

а) мустақиллик. фикрлаш ва ҳаракатлар, яъни муаммони кўриш ва ҳал қилиш, мулоқот қилиш усуллари, билимлар тизими ва малакалар тизими ўртасидаги боғлиқлик;

б) кўникма ва ҳаракатларнинг тўлиқлиги: кўникма ва ҳаракатлар ҳажми, кўникмаларнинг назарий ва долзарб элементлари ўртасидаги боғлиқлик;

с) кўникмаларни ривожлантиришнинг умумий табиати ва йўналиши, мотивация ва когнитив фаолиятга рефлексив муносабат [16].

Ўқув-билиш фаолиятини фаоллаштиришнинг педагогик шартлари: Ўқитувчига талабанинг билиш фаолиятининг моҳиятини олдиндан кўришга ва шунга мос равишда ушбу жараёни бошқаришга имкон берадиган ўқув-билиш вазифанинг аниқ баёни зарур.

Ўқув-билиш фаолиятини фаоллаштириш - бу: талабаларда билимларни ўзлаштириш ва амалиётда қўллашда қизиқиш уйғотиш, фаоллигини, ижодкорлигини, мустақиллигини ошириш мақсадида билим ва ўқув қуроллари тизимини такомиллаштиришга қаратилган мақсадли фаолият; мавжуд билимларни такомиллаштириш ва янги билимларни излаш бўйича талаба фаолиятининг йўналиши бўлиб, олий таълим жараёнидаги ўқитувчининг таълимни оптималлаштириш, ақлий зўриқиш, билим, қобилият ва кўникмаларни ўзлаштириш жараёнида ихтиёрий саъй-ҳаракатларни ривожлантириш, барча ақлий жараёнлар ва ҳолатларнинг ҳаракатларини мувофиқлаштиришга қаратилган ҳаракатлари ҳисобланади [10].

Ўқув-билиш фаолиятини фаоллаштириш стимуляциясини катта кичик гуруҳларга бўлиш мумкин:

- 1) ҳиссий рағбатлантириш усуллари;
- 2) қизиқишни ривожлантириш усуллари;

3) жавобгарлик ва мажбуриятларни шакллантириш усуллари;

4) талабаларнинг ижодий қобилиятлари ва шахсий фазилятларини ривожлантириш усуллари [11].

Талабалар доимий равишда ахборот муҳотида мавжуд билим, кўникма ва кўникмаларни мустақил равишда кенгайтириш ва қўллаш зарурати билан дуч келадиган мустақил ўқув-билиш фаолияти учун вазиятларни мақсадли моделлаштириш ва ривожлантириш имкониятига эга бўладилар [9]. Ўқитиш шароитида талабанинг позициясига мос келадиган технологиялардан фойдаланиш қуйидагича бўлиши мумкин: ахборотни пассив идрок этиш ва ўзлаштириш; қайта ишланган ахборотни фаол мустақил излаш, топиш, ўзгартириш ва кўпайтириш; керакли маълумотларни топиш, уни ўзгартириш ва ўз касбий маҳоратини ошириш учун энг яхши тарзда фойдаланиш зарур. Талабанинг биринчи позицияси ўқитувчидан "жараёнга йўналтирилган технологиялар" ёки "доимий текшириш ва кўрсатмалар орқали бошқариш технологиялари" каби технологиялардан фойдаланишни талаб қилади. Иккинчиси - талабанинг ўқув-билиш фаолиятини рағбатлантирадиган технологиялар. Учинчиси, муаммо ва вазифаларни белгилаш, муҳокамалар, муҳокамалар, биргаликда режалаштириш ва бошқаларга йўналтирилган технологиялардир [13].

Талабаларнинг мустақил таълим фаолиятини қўллаб-қувватлаш учун ахборот интерфаол муҳоти - бу талабанинг ўқув-билиш фаолияти самарадорлигини ошириш учун ўқув жараёнига ахборот технологияларини жорий этишни таъминлайдиган таркибий қисмлардан иборат махсус яратилган тизим бўлиб, ахборот интерфаол муҳоти кўп қиррали яхлит воқеликка асосланади, мутахассиснинг замонавий компьютер технологиялари ва телекоммуникация воситаларидан фойдаланиш асосида касбий фаолиятини

амалга ошириши учун шарт-шароитлар мажмуини таъминлайди. Бундан ташқари, бу нафақат интерактив ахборот муҳотида шўнғиш, балки ушбу муҳит иштирокчисига муайян муаммони ҳал қилишнинг тўғрилигини тушуниш, натижаларга эришиш жараёнига ҳамкасбларининг муносабатини қабул қилиш ва баҳолаш имкониятидир [14].

Ўқув-билиш фаолиятини фаоллаштиришда ахборот маданияти - бу жамият яратган ахборот маконидан керакли маълумотларни олиш ва билим олиш қобилияти бўлиб, ахборот маданиятининг асосини ташкил этувчи бешта элемент мавжуд:

- 1) ахборот манбалари;
- 2) янги ахборотни излаш технологиялари;
- 3) янги маълумотларни йиғиш технологиялари;
- 4) янги ахборотни таҳлил қилиш технологиялари;
- 5) ахборотни тақдим этиш технологиялари [15].

Ўқув адабиётлари билан ишлаш талаба ўқув-билиш фаолиятининг таркибий қисмларидан биридир. Адабиёт ва матн билан ишлашда инсон ижтимоий табиатини актуаллаштириш ва ривожлантириш шакли сифатида белгиланган. Ушбу фаолиятнинг мақсади муаллиф томонидан киритилган матннинг маъносини тушунишдир. Ўқув адабиётининг мазмунини ўзлаштириш - бу муаллиф билан биргаликдаги фаолият, шунингдек, улар билан биргаликдаги фаолият объекти ҳақида у билан мулоқот қилиш бўлиб, матнни тушуниш - муаллиф ва талаба ўртасида ўзаро тушунишни ўрнатишдир. Олий таълимда ҳар қандай фанни ўрганиш жараёнида фойдаланиладиган матнлар ўқув материални умумлаштириш даражаси ва унинг тузилишига кўра таснифланади: ўқув дастурлари ва ўқув-услугий мажмуалар, дарсликлар, ўқув қўлланмалар, бирламчи манбалар, луғатлар ва маълумотномалар

шулар жумласидандир.

Адабиёт билан ишлаш жараёни бир неча даражаларга эга бўлиб, уларнинг ҳар бири ўз мазмуни билан унинг самарадорлигини ошириш йўлларини (техникасини) кўрсатади [15].

Биринчи даража - талабанинг муаллиф билан ҳамкорликда бўлган ва диалогик хусусиятга эга бўлган билиш фаолияти. У қуйидаги техникалар орқали амалга оширилади: матнга саволлар бериш; тезис; мавҳумлаштириш; шарҳлаш; назорат саволларига жавоблар.

Адабиёт билан ишлашнинг иккинчи даражаси индивидуал когнитив фаолиятни ташкил қилишни ифодалайди. У матн мазмунини (мнемоник қурилмалар) энг самарали ассимиляция қилиш ва мустаҳкамлашга олиб келадиган аниқ ҳаракатларни ўз ичига олади. Буларга қуйидагилар киради: матн мазмуни режасини тузиш; график диаграммасини тузиш; оралик ва йиғма жадвалларни тузиш.

Адабиёт билан ишлашнинг учинчи даражаси адабиётлардан фойдаланиш ва улар билан библиографик материал сифатида ишлашни таъминлайдиган ташкилий ҳаракатлар тартибини ўз ичига олади. У маълум бир фан бўйича керакли адабиётлар билан самарали ишлаш (ҳаракат) учун зарур шарт-шароитларни яратадиган операцияларни ўз ичига олади. Босқичлар:

1) курс дастурига мурожаат қилиш ва уни пухта ўрганиш;

2) кутубхонадан китоблар олиш ёки интернетда тегишли манбаларни топиш.

Портфолио маълумотларини тўплаш ва тизимлаштириш технологияси "Портфолио" - бу талабаларнинг ўқув-билиш фаолияти натижалари билан ишлаш технологияси бўлиб, ундан таълим натижаларини намойиш қилиш, таҳлил қилиш ва баҳолаш, рефлексни ривожлантириш, хабардорлик, тушуниш даражасини ошириш учун фойда-

ланиш мумкин. Портфель билан ишлаш жараёнида маълумотни қайта ишлаш ва тизимлаштириш каби ўқув-билиш фаолиятининг таркибий қисмлари янада аниқроқ бўлади ва таркибни танлаш, ўзини ўзи баҳолаш ва ўзини тақдим этиш кўникмалари шаклланади. Портфолио технологияси ахборотни излаш, ахборотни тизимлаштириш, материалларни тайёрлаш, янги нарсаларни ўрганиш, инновацион ёндашувларни ўзлаштириш ва ҳоказо функцияларини бажаради. Портфель ўз муаллифига ўз ваколатларини баҳолаш учун энг муҳим деб ҳисоблаган таълим фаолияти натижаларини намойиш этиш имконини беради; у нафақат натижаларни, балки олдинги натижалар билан солиштирганда тараққиётни ҳам кўриш имконини беради [16].

Хулоса. Ижтимоий соҳаларда яққол намён бўлаётган тезкорлик ўз навбатида таълим жараёнида талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини фаоллаштириш заруриятини ҳам юзага келтирмоқда. Зеро, шиддатли ахборот оқимининг юзага келганлиги ҳамда глобаллик касб этганлиги бугун ўқув жараёнида талабаларга етказиб берилаётган ўқув материалининг изчил янгилаб бориш зарурлигини тақозо этмоқда. Таълим жараёнида талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини фаоллаштириш талабаларни умумий ва ихтисослик йўналишлари бўйича муҳим билимлар билан қуроллантириш борасида тезкорликка эришиш зарур. Талабалар томонидан умумий ва касбий фанлар асосларининг пухта ўзлаштирилиши уларни меҳнат бозоридаги кучли рақобатга бардошли қилиб тайёрлаш имконини беради. Мутахассис сифатида талабаларнинг тўлақонли шаклланиши фақат ўқитувчи ва унинг фаолиятигагина эмас, балки ўқув машғулотлари жараёнида талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини фаоллаштиришга ҳам боғлиқ. Замонавий шароитда кун сайин янгиланиб бораётган билимларни ўзлаштиришга интилиш,

ALOHIDA EHTIYOJLI BOLALARGA KO'RSATILAYOTGAN XIZMATLAR SIFATINI OSHIRISH

UBAYDA YUNUSOVNA FAYZIYEVA

Chirchiq davlat pedagogika universiteti pedagogika fanlari nomzodi,
dotsent

BO'RONBOYEVA SHAHZODA, BOYQULOVA POKIZA,
ERKINOVA DURDONA

Chirchiq davlat pedagogika universiteti 2-kurs talabalari

Annotatsiya: maqolaning asosiy maqsadi inklyuziv ta'limni tashkil qilish shart-sharoitlari, samarali olib borish omillarini o'rganishdan iborat. Ushbu ilmiy ishda alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalarga inklyuziv ta'limni tashkil qilish, jarayon mobaynida ota-onalar, mahalla, o'qituvchining roli, munosabati yoritilgan. Shuningdek kar va zaif eshituvchi bolalarning inklyuziv ta'limi ijtimoiy hayotga moslashuvi masalasi ilmiy maqolaning eng muhim jihatlaridir.

Аннотация: Основная цель статьи – исследование условий организации инклюзивного образования, факторов эффективной реализации. В данной научной работе освещены организация инклюзивного образования для детей с особыми образовательными потребностями, роль и отношение родителей, соседей и учителей в процессе. Также важнейшими аспектами научной статьи являются вопросы инклюзивного образования глухих и слабослышащих детей и адаптации к социальной жизни.

Abstract: The main goal of article is to study the conditions for organizing inclusive education, the factors of effective implementation. In this scientific work, the organization of inclusive education for children with special educational needs, the role and attitude of parents, neighborhood, and teacher during the process are heighlited. Also, the issue of inclusive education of deaf and hard-of-hearing children and their adaptation to social life are the most important aspects of the scientific article.

Alohida ehtiyojli bolalarga ko'rsatilayotgan xizmatlar sifatini oshirish orqali inklyuziv ta'lim va tarbiyani rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarining shtatlarini bosqichma-bosqich optimallashtirish orqali to'liq shtatli maxsus o'qituvchilar birligini ajratish rejalashtirilgan edi, biroq birinchi o'quv yili oxirigacha shtat ajratilmadi. Bu esa amalga oshirish jarayoni sifatiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

Kadrlar tayyorlashni takomillashtirish va kadrlar tayyorlashning boshlang'ich bosqichida reabilitatsiyaga erishish orqali ko'zda tutilgan ixtisoslashtirilgan ta'lim

muassasalari xodimlarini optimallashtirish nuqtai nazaridan kamida uch yil talab qilinadi (chunki yangi milliy dasturga o'tish, test sinovlari va yutuqlar vaqt talab etadi).

Shaxsiy ta'lim dasturlarini ishlab chiqish va takomillashtirish ta'minlanadi. Individual dasturlar o'quv yili oxirigacha ishlab chiqilmagan va o'qituvchilarga yetkazilmagan, buning natijasida inklyuziv sinflarda o'qituvchilarning faoliyatida katta qiyinchiliklar yuzaga keldi, bu bolalarning fanlar bo'yicha o'quv materialining sifatiga katta ta'sir ko'rsatdi.

Oliy o'quv yurtlarining maxsus o'qituvchilar bilan ta'minlash va yuqori

kurs talabalarini pedagogika yo'nalishiga pedagogik amaliyot davrida jalb etish ham birinchi o'quv yili yakuniga qadar to'liq bajarilmagan. Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligidan ko'ngillilar ajratish haqidagi buyruq oradan bir yil o'tib chiqdi. Shuningdek, quyidagilar o'z vaqtida bajarilmagan:

- uslubiy bazani yaratish, inklyuziv ta'limni joriy etish holatini o'rganish, inklyuziv ta'lim g'oyalarini aholi o'rtasida targ'ib qilish va tarqatish bo'yicha ishlarni tashkil etish. Inklyuziv ta'limni sifatli amalga oshirishga qaratilgan xalqaro va respublika konferensiyalari, inklyuziv sinf o'qituvchilari, individual dasturlar bo'yicha ishlovchi mutaxassis o'qituvchilar, umumta'lim maktablari psixologlari uchun o'quv seminarlarini tashkil etish va o'tkazish.

Shu va boshqa ko'plab sabablarga ko'ra, kar va zaif bolalarning aksariyat ota-onalari uyda yoki internat sharoitida ta'lim olishni afzal ko'rishadi.

Ta'limning qisman inklyuziv shaklidan mamnun bo'lgan va birgalikda ta'limga ijobiy munosabatda bo'lgan ota-onalar bor va qiyinchiliklar ularni qo'rqitmaydi.

Mazkur qoida jamiyatning barcha tuzilmalarini safarbar qilishga mo'ljallangan klasterning barcha sub'yektlarini jalb qilgan holda inklyuziv ta'limni tashkil etish va joriy etishda klasterli yondashuvni qo'llashning ishonchiligi va maqsadga muvofiqligini ham tasdiqlaydi.

Shuningdek, o'qituvchilar uchun barcha zarur, majburiy shart-sharoitlar va metodik yordamdan foydalangan holda sifatli ta'lim olish uchun shart-sharoitlar yaratishdir.

YUNESKO xalqaro tashkiloti tomonidan qabul qilingan kar va zaif eshituvchi bolalar ta'limining qabul qilingan jahon standart talablariga muvofiq inklyuziv ta'limning maqsadlari barcha bolalarni umumiy ta'limga qamrab olish va ularning tengligini

ta'minlashdan iborat.

Shu bilan birga, jahon tajribasidan kelib chiqqan holda, inklyuziv ta'limni amalga oshirishning asosi bo'lgan inklyuziv ta'limning o'ziga xos qoidalari mavjud bo'lib, unda har bir bola yashash huquqiga egaligi, baxtli bolalikka munosib ekani, o'z o'rniga ega ekanligi alohida talqin etiladi. Sifatli ta'lim olish huquqi, boshqalar bilan muloqot qilish zarurati, ular jismoniy, hissiy va aqliy muammolardan qat'i nazar, barcha boshqa bolalar kabi bir xil, jamiyatning teng huquqli a'zolari, bolalarning moslashuvi va ijtimoiylashuvi birgalikdagi harakatlar bilan amalga oshiriladi. inklyuziv ta'lim ishtirokchilari soni o'z sinfidagi maktab-internatdagidan ko'ra umumta'lim maktablaridagi hayotga, uyda bo'lish, muloqot qilish va mahallada yashashga yaxshiroq moslashish; barcha ta'lim muassasalari barcha bolalar uchun foydalanish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Barcha talabalar uchun do'stlik va o'zaro tushunish ta'lim muvaffaqiyatining kalitidir; bolalar o'rtasidagi bag'rikenglik, inklyuziv ta'lim muvaffaqiyatining asosiy kaliti hisoblanadi.

Ota-onalar haqida talqin qilinadi: kar va zaif eshituvchi bolalarning ota-onalari o'z farzandlari uchun baxtli bo'lish huquqiga ega. O'z farzandining jamiyatga moslashishini ta'minlashning asosiy figurasidir. Inklyuziv ta'lim ta'lim jarayonining barcha tuzilmalarining hamkorligiga asoslanadi.

Treningni tashkil etish va mazmuni haqida - eshitishda muammosi bo'lgan bolalar uchun individual ta'lim rejasi inklyuziv ta'limning zarur elementi, kar va zaif eshituvchi bolalarni boshqa bolalardan o'qitishning farqi, majburiy tibbiy, psixologik va pedagogik yordam; maxsus bolaning ijtimoiylashuvi va ijtimoiy integratsiyasi, birinchi navbatda, belgilangan maxsus ta'lim tizimi, qulay ijtimoiy muhit, ota-onalarning

malakali yondashuvi, yashash joyida ta'lim olish imkoniyati, alohida ehtiyojli bolalarning umumiy ta'limdagi hayotga yaxshiroq moslashishi bilan bog'liq bo'lgan maktablar, uyda bo'lish, muloqot qilish va o'z turidagi maktab-internatga qaraganda mahallada yashash;

O'qituvchining yordami va faoliyati:

- o'quvchilarning real imkoniyatlarini hisobga oladigan va ularning alohida ta'lim ehtiyojlarini qondiradigan ta'lim yo'nalishlarini, shu jumladan, individual yo'nalishlarni ishlab chiqish va amalga oshirish, shaxsiy yondashuv inklyuziv ta'lim samaradorligini qanday ta'minlashi, inklyuzivlikning ahamiyati va universal ehtiyoji, bu kar va zaif eshituvchi bolalarning ijtimoiy tajribasini o'zlashtirish, ta'lim imkoniyatlarini yaxshilash, sog'lom bolalarda bag'rikenglik, faollik va mustaqillikni rivojlantirish, moslashuvchan ta'lim muhiti

- ta'lim jarayonini yordamchi vositalar va texnologiyalar bilan jihozlash (qulay va samarali kirishni ta'minlashning texnik vositalari);

- ta'lim va sotsializatsiya uchun tuzatish va rivojlantiruvchi fan muhiti;

- talabalar jamoasini birlashtirish, hamkorlik, o'zaro ta'sir va o'zaro yordam ko'nikmalarini rivojlantirish;

- ijtimoiy integratsiya va inklyuziv ta'limga oid davlat qonunchiligining axloqiy me'yorlariga tayanish imkoniyati, umumiy ta'lim tizimi o'qituvchilarining maxsus pedagogik vakolatlarga ega bo'lishi;

- integratsiya jarayonini amalga oshirishda jamoaviy yondashuv integratsiya jarayoniga jalb qilingan barcha mutaxassislar uning izchilligi va yaxlitligini ta'minlagan holda bir jamoa bo'lib hamkorlik qiladilar;

- kar va zaif eshituvchi bolalarni yaxlit pedagogik jarayonga integratsiyalashuvi, paradigmasi va maxsus pedagogik qo'llab-

quvvatlash texnologiyalarini amalga oshirish;

- har bir bola o'z imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda barcha o'quvchilar bilan birgalikda umumiy o'quv fanini o'z imkoniyatlari doirasida o'zlashtiradi va ushbu fan bo'yicha o'z bilimlarini jamoaviy bilimga qo'shadi;

- muassasaning ta'lim tizimini ta'lim jarayoni ishtirokchilarining bag'rikenglik idroki va munosabatlarini shakllantirish va rivojlantirishga yo'naltirish.

Mahalla va jamoat tashkilotlarining ishtiroki:

- mahallada, ota-onalar jamoasida, mahalla bolalari jamiyatida o'tkaziladigan tadbirlar orqali imkoniyati cheklangan bolalarga bag'rikenglik ko'nikmalarini shakllantirishda jamoatchilikning faol ishtiroki;

- mahalla vakillarining mahalla xotin-qizlari o'rtasida xotin-qizlar masalalari bo'yicha olib borayotgan ishlari, har bir oila farzandlarining yordamga muhtoj bolalarga insonparvar, mehr-oqibatli munosabatda bo'lishi, hovlida, o'yin maydonchalarida yordam ko'rsatish va boshqalar.

- mahalla mas'ul shaxslarining davlat muassasalari, savdo shoxobchalari, madaniy-ma'rifiy muassasalar bilan muayyan qo'llab-quvvatlashga muhtoj bolalarning to'siqsiz kirishi, alohida e'tibor ko'rsatishi, ta'mirlash xizmatlari ko'rsatishi yoki istalgan faoliyatni amalga oshirishi;

- ko'rishida, harakat-tayanch a'zolarida, eshitishda muammosi va boshqa muammosi bo'lgan bolalarning erkin harakatlanishi va o'yin maydonchalarida ishtirok etishi uchun sharoit yaratish;

- ko'rish, eshitishda nuqsoni bo'lgan, harakatlanishi cheklangan bolalarning mahalla kutubxonalarini va jamoat kutubxonalarida (naushniklar va audiokitoblar bilan ovoz kuchaytiruvchi qurilmaning mavjudligi),

ayniqsa, viloyatlar va qishloq joylarda kirishlari uchun sharoit yaratish;

- eshitishda muammosi bo'lgan bolalarni sport majmualarida, sport tadbirlari va musobaqalarda ishtirok etishlari uchun sharoit yaratishda mahallalarga ko'maklashish.

Yuqorida sanab o'tilgan barcha umume'tirof etilgan tartib va qoidalar, inklyuziv ta'limni tashkil etish, amalga oshirish, monitoring qilish, ta'lim jarayonini sifatli tashkil etishni ta'minlashga qo'yiladigan talablar muvaffaqiyatli inklyuziv ta'limga erishishning kalitidir.

Inklyuziv ta'limni amalga oshirish muvaffaqiyati sub'ektlarning birgalikdagi harakatlarini to'g'ri tashkil etish bilan chambarchas bog'liq. Keyingi bobda inklyuziv ta'limni amalga oshirishda kompleks yondashuv modeli, uning tamoyillari, yondashuvlari va texnologiyalari masalalari yoritilgan. Kar va zaif eshituvchi bolalarga ham sifatli xizmat ko'rsatiladi. Inklyuziv ta'lim kar va zaif eshituvchi bolalarni ham qamrab oladi.

Xulosa

1. Respublikamizda alohida ehtiyojli bolalarni tarbiyalash hukumatimiz va butun jamiyatimizning muhim muammolaridan biridir. Keyingi yillarda yaratilgan qonunchilik bazasi buning isbotidir. Hukumatimiz tomonidan inklyuziv ta'limni tashkil etish va joriy qilish masalalari bo'yicha qabul qilingan qator hujjatlardan kelib chiqib, 2021-2022-o'quv yilidan boshlab amalga oshirish boshlandi. Bunday qaror ko'plab ochiq muhokamalar, shuningdek, xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda amalga oshirilayotgan loyihalarning ijobiy natijalari asosida qabul qilindi.

2. Erishilgan natijalarga qaramasdan, amalga oshirishning uslubiy, tashkiliy va psixologik muammolari bilan bog'liq bo'lgan bir qancha hal etilmagan jihatlari

ham mavjud. Mamlakatimizda eshitishda muammosi bo'lgan bolalar ta'lim tizimini takomillashtirishda ularning sifatli va munosib ta'lim olish huquqini ta'minlash asosiy mezon hisoblanadi. Shu sababli, bir qator hujjatlarda bolalarning imkoniyatlariga mos keladigan individual yondashuvlarni joriy etish vazifasi ta'kidlangan. Bolaning qaysi ta'lim turida o'qiganligidan qat'i nazar, uning fan asoslarini o'zlashtirishi, ijtimoiy hayot uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni egallashini ta'minlaydigan metodik tizimga aniq ehtiyoj paydo bo'ladi.

3. Dasturlar mazmunidagi katta farq va turli toifadagi bolalar uchun ta'lim imkoniyatlaridagi farq hisobga olindi va hamma uchun yagona ta'lim maydonini yaratishga harakat qilinganda, ta'lim sifatiga qandaydir ta'sir ko'rsatishi kutildi. Inklyuziv ta'lim kontseptsiyasi ajratilgan ta'limning ustunligini rad etadi, ta'lim jarayonini takomillashtirish orqali bolalarni qamrab olishni kengaytirish yo'lini tasdiqlaydi. Bu barcha eshitishda muammosi bo'lgan bolalar uchun ta'lim turini tanlash imkoniyatini beradi. Jamiyatda yangi tushunchalarni tushunish boshlanadi va qarama-qarshi nuqtai nazar shakllanadi. Birinchi navbatda, barcha fuqarolarning o'ziga xos xususiyatlari va farqlariga qaramay, ta'lim olishdan teng foydalanishga chaqiradi.

4. Inklyuziv ta'lim pedagogikasi uchun taklif etilayotgan integratsiyaviy ijtimoiy-pedagogik yondashuv, birinchi navbatda, ijtimoiy makonni qurish usullari va mexanizmlarini, munosabatlarni tarbiyalash va ta'lim omili sifatida o'rganish va tushuntirish nuqtai nazaridan qimmatli bo'lib chiqadi. Bolalarni ijtimoiylashtirish, ularning xususiyatlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda yondashuv doirasida biz eshitishda muammosi bo'lgan bolalar ishtirokchiga aylangan muhitda shakllangan

ko'p darajali munosabatlarning yangi sifatini ko'ramiz. Ushbu yondashuv bizga bir nechta yo'nalishlarni birlashtirgan holda bolani ta'lim muhitiga kiritish muammolarini o'rganishga imkon beradi. Shaxsning ijtimoiy rivojlanishi, ijtimoiy muhitni tayyorlash, shaxs va atrof-muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sirni ta'minlash, ehtimol, bunday integratsiyalashgan

yondashuvdan foydalanish inklyuziv ta'limning bir qator parametrlarini ajratib ko'rsatishga imkon beradi. Uning asosiy vazifalaridan birini hal qilish uchun eng muhimi, eshitishda muammosi bo'lgan bolalarni ijtimoiylashtirish vazifasi uning mustaqil hayot tarziga erishishini belgilaydi. Mustaqil shaxsga aylantiradi.

Foydalanilgan Adabiyotlar:

1. Бола ҳуқуқлари тўғрисида Конвенция. Халқаро ЮНИСЕФ ташкилоти. Тошкент, 1989.– 48 б.
2. Всемирная декларация об образовании для всех и рамки действия для удовлетворения базовых образовательных потребностей // Всемирная конференция по образованию для всех. 9 марта 1990, Джомтьен, Таиланд. – URL: <http://www.un.org/>
3. Ю.Файзиева. Имконияти чекланган болалар учун ихтисослаштирилган давлат умумтаълим мактаб-интернатларининг келажаги - касбий таълим беришда”Инклюзив таълимнинг долзарб масалалари: муаммо ва уларнинг ечимлари мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференция материаллари тўплами Тошкент – 2021
4. У.Ю.Файзиева. Условия для качественной и эффективной организации инклюзивного образования
Инклюзив таълимнинг долзарб масалалари: муаммо ва уларнинг ечимлари мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференция материаллари тўплами Тошкент – 2021
5. Н.Н.Малофеев. От равных прав к равным возможностям, от специальной школы к инклюзии. Известия РГПУ им. Герцена. 2018. №190. 8-15 стр.
6. Королева И.В., Пудов В.И., Зонтова О.В. Реабилитация постлингвальных детей и взрослых с кохлеарными имплантатами // Дефектология - Москва, 2001. № 5. - С.21-34
7. У.Ю.Файзиева Теоретические основы кластерной модели инклюзивного образования Монография // Издательство “NISO - POLIGRAF” Ташкент, 2023.

O'QUVCHILARNI OMMAVIY SPORT SOG'LOMLASHTIRISH JARAYONIGA TAYYORLASHNING PEDAGOGIK MODELI VA METODIKASI

ARABBOYEV HURSHID

Toshkent axborot texnologiyalar universiteti Farg'ona filiali mustaqil tadqiqotchisi

Annotasiya: Mazkur maqolada modellashtirish obyekti sifatida o'quvchilarni ommaviy sport sog'lomlashtirish jarayoniga tayyorlash jarayoni, predmetini esa, ularda jismoniy ta'limga ustuvorlik berish asosida ommaviy sport sog'lomlashtirish jarayoniga tayyorlash tizimini takomillashtirishning mazmuni o'quvchilarni ommaviy sport sog'lomlashtirish jarayoniga tayyorlashga qaratilgan modelni ishlab chiqish takomillashtirish vazifalar to'g'risidagi fikr mulohazalar bayon qilingan.

Kalit so'z va iboralar: bo'lajak pedagoglar, jismonan sog'lom, zamonaviy dunyoqarash, ilmiy-nazariy qarashlar, uzluksiz ta'lim, jismoniy tayyorgarlikni, barkamol inson, ta'lim standartlari, fuqarolik jamiyatini, ilmiy-metodik.

Аннотация: В данной статье в качестве объекта моделирования рассматривается процесс подготовки студентов к процессу массовой спортивной реабилитации, а предметом - содержание совершенствования системы подготовки к процессу массовой спортивной реабилитации на основе придания приоритета физическому воспитанию в им представляет собой модель, направленную на подготовку студентов к процессу массовой спортивной реабилитации. Излагаются мнения и комментарии о задачах развития и совершенствования.

Ключевые слова и фразы: будущие педагоги, новые разработки, современное мировоззрение, научно-теоретические взгляды, непрерывное образование, индивидуальные качества, всесторонне развитая личность, образовательные стандарты, гражданское общество, научно-методология.

Abstract: In this article, one of the main tasks of future pedagogues in modern society today is high professional competence and intellectual potential, loyalty, ideological conviction, and love for their profession. This distinguishes educators from other professions. Many programs on improving the quality and efficiency of education, forming their practical skills in subjects, and opinions on the priority tasks were expressed.

Key words and phrases: future pedagogues, new development, modern outlook, scientific-theoretical views, continuous education, individual qualities, well-rounded person, educational standards, civil society, scientific-methodology.

Kirish (Видение/Introduction). Hozirgi kunda ta'lim muassasalari oldida turgan muhim masalalardan biri, bu umumiy o'rta ta'lim o'quvchilarining jismoniy faolligini shakllantirish va ularning sog'lig'iga to'g'ri munosabatda bo'lishdir. Ushbu muammolarni turli xil ijtimoiy-pedagogik vositalar va usullar bilan hal qilish mumkin, shu o'rinda, bolalar va o'spirinlarning jismoniy faolligini shakllantiradigan yoki to'sqinlik qiladigan turli xil omillarni hisobga olish maqsadga

muvofiqdir. «Dunyoda sog'lomlashtiruvchi ta'lim texnologiyalari asosida o'quvchilarning valeologik madaniyatini rivojlantirish, harakatli o'yinlar vositasida jismoniy sifatlarni shakllantirishning innovatsion texnologiyalarini ishlab chiqish, sport to'garaklarini tashkil etishning interaktiv modellarini takomillashtirishga doir qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Ayniqsa, o'quvchi-oshlarda jismoniy tarbiya va sportga qiziqishni shakllantirishda

uzviylik va uzluksizlikni ta'minlash, sport to'garaklarini tashkil etishga qo'yiladigan valeologik va psixo-pedagogik talablarni takomillashtirish, to'garak mashg'ulotlarini loyihalash va rejalashtirishning texnologik asoslarini konstruktiv imkoniyatlarini kengaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, klasterli va genderli yondashuv asosida sport to'garaklari faoliyatini tashkil etishning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish, madaniyatshunoslikka doir va kompetensiyaviy yondashuvlarga ustuvorlik berish asosida o'quvchilarning jismoniy madaniyatini rivojlantirishning didaktik tizimini ishlab chiqish zaruriyati yuzaga kelmoqda". Shunday ekan, o'quvchilarni sog'lom turmush tarziga tayyorlashda ommaviy sport sog'lomlashtirish jarayonining ahamiyati yuqori hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya (литература и методология /Methods). Innovatsion ta'lim muhitida o'quvchilarning aqliy rivojlanishini o'stirish uchun turli usul va tamoyillar qo'llanmoqda. Shu bilan birga dars samaradorligini oshirishning yangicha mexanizmlarini ishlab chiqish orqali o'quvchilarning fanlarni o'zlashtirishdagi imkoniyatlarini oshirish tizimini takomillashtirish zarurati ortib bormoqda. O'quvchilarni ommaviy sport sog'lomlashtirish jarayoniga tayyorlashning zamonaviy pedagogik tarbiya metodikasi – ommaviy sport sog'lomlashtirishga doir pedagogik jarayonning xususiyatlari, vazifalari, shakli va metodlarini o'z ichiga qamrab olgan kompleks tarbiyaviy jarayondir. Aslida ommaviy sport sog'lomlashtirish jarayoni o'quvchilarda jismoniy sifat va qobiliyatlarni namoyon qilishga yo'naltirilgan jarayondir. Bugungi kunda

jamiyatda ommaviy sport sog'lomlashtirish jarayonini takomillashtirish, sog'lom turmush tarzi madaniyatini o'stirish mezonlarining ishlab chiqilishi va bu boradagi ilmiy tadqiqotlarni olib borish qamrovini kengaytirish dolzarb vazifalardan biri ekanligi namoyon bo'lmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev 2020-yilning 24 yanvarida Oliy Majlisga murojaatida «aholi o'rtasida sog'lom turmush tarzini keng qaror toptirish zarur, buning uchun hududlarda aholi va, ayniqsa, yoshlar uchun yangi sport obyektlarini qurish, yoshlar orasida iqtidorli sportchilarni seleksiya qilishning tashkilot – tuman – hudud – Respublika bosqichlaridan iborat 4 bosqichli tizim joriy etilishini ta'kidlab o'tdi. Maktab bitiruvchilarini oliy ta'lim bilan qamrab olish darajasini 2020-yilda kamida 25% ga, kelgusida 50 - 60% ga yetkazishni, talabalar qabul qilish davlat grantlarini ikki barobarga oshirish, qizlar uchun alohida grantlar ajratishini malum qildi". Shunday ekan, o'quvchilarni ommaviy sport sog'lomlashtirish jarayoniga tayyorlash tizimini takomillashtirishda mamlakatimizda jismoniy tarbiya ta'limini takomillashtirish, sog'lom turmush tarzi madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan tashkiliy-huquqiy va ta'limiy islohotlar asos qilib olindi.

Tadqiqotchi X.Xakimov fikricha, «yosh avlodni har tomonlama, jumladan aqliy, ma'naviy-axloqiy va jismoniy jihatdan rivojlanishida jismoniy tarbiya asosiy o'rinlardan birini egallaydi. Chunki jismoniy tarbiya o'quvchilarni sog'lom va baquvvat qilib o'stirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Jismoniy tarbiya o'quvchilarning sog'liqlarini mustahkamlash bilan birgalikda organizmini chiniqtirish, jismoniy

jihatdan to'g'ri rivojlanishini hamda uning ishlash qobiliyatini oshirishni ta'minlaydi. O'quvchilarda o'z sog'liklarini asrash, uni doimo saqlash uchun g'amxo'rlik qilish tuyg'ularini rivojlantirish, o'quvchilarda yangi harakat turlari borasida ko'nikma va malakalar hosil qilish ularni jismoniy tarbiyaga oid maxsus bilimlar bilan qurollantiradi. Jismoniy tarbiya fani o'quvchilarning yoshiga, jinsiga muvofiq keladigan (kuch, tezkorlik, chaqqonlik, sabr-toqat, sabotmatonat, chidamlilik, iroda va hissiyotni boshqara olish) sifatlarini takomillashtirish, ularda shaxsiy gigiyenani saqlashga nisbatan ongli munosabatni o'stiradi". Shuning uchun ham, umumta'lim maktablarida jismoniy va ma'naviy-axloqiy tarbiya integratsiyasini ta'minlashda jismoniy tarbiya darslarida qo'llaniladigan har bir jismoniy mashq yoki o'yinning ma'naviy-axloqiy tomoniga e'tibor berish zarur hisoblanadi.

Natijalar (Результаты/Results). Mazkur tadqiqot ishi doirasida pragmatik, tizimli-funksional modelni ishlab chiqish maqsad sifatida belgilandi. Modelning mazkur turi o'quvchilarni ommaviy sport sog'lomlashtirish jarayoniga tayyorlash tizimini takomillashtirish, shuningdek, takomillashtirilgan tizimning boshlang'ich va yakuniy holati o'rtasidagi farqqa erishishga imkon beruvchi tadqiq etilayotgan jarayonlarni aks ettirishga yordam beradi.

Bizning tadqiqotimizda modellashtirish obyekti sifatida o'quvchilarni ommaviy sport sog'lomlashtirish jarayoniga tayyorlash jarayoni, predmetini esa, ularda jismoniy ta'limga ustuvorlik berish asosida ommaviy sport sog'lomlashtirish jarayoniga tayyorlash tizimini takomillashtirishning mazmuni va metodik tizimi tashkil etdi.

O'quvchilarni ommaviy sport sog'lomlashtirish jarayoniga tayyorlashning tizimli-funksional modeli maqsadga yo'naltirilgan, nazariy-metodologik, mazmunga doir, tashkiliy va natijaviylik komponentlarini o'zida aks ettirdi.

Yuqorida ishlab chiqilgan model o'quvchilarni ommaviy sport sog'lomlashtirish jarayoniga tayyorlashga qaratilgan mualliflik yondashuvi bo'lib, unda sport turlariga ustuvorlik berish, sog'lom turmush tarzi, gigiyena tarbiyasini shakllantirishga e'tiborni kuchaytirishga qaratilgan faoliyat hisoblanadi. Bunda ta'lim muhitini to'g'ri tashkil etish, samarali metodlarni qo'llash samaradorlikni namoyon qiladi. Maqsadga yo'naltirilgan blok o'quvchilarni ommaviy sport sog'lomlashtirish jarayoniga tayyorlash tizimining boshqa bloklari uchun yetakchi rol o'ynaydi. Mazkur blok mazmunini aniqlashtirish asosida tadqiqot sohasiga doir ta'lim standarti va ijtimoiy buyurtma, meyoriy-huquqiy asoslar belgilab olindi. Shuningdek, modelning maqsad va vazifalari ham aniqlashtirildi.

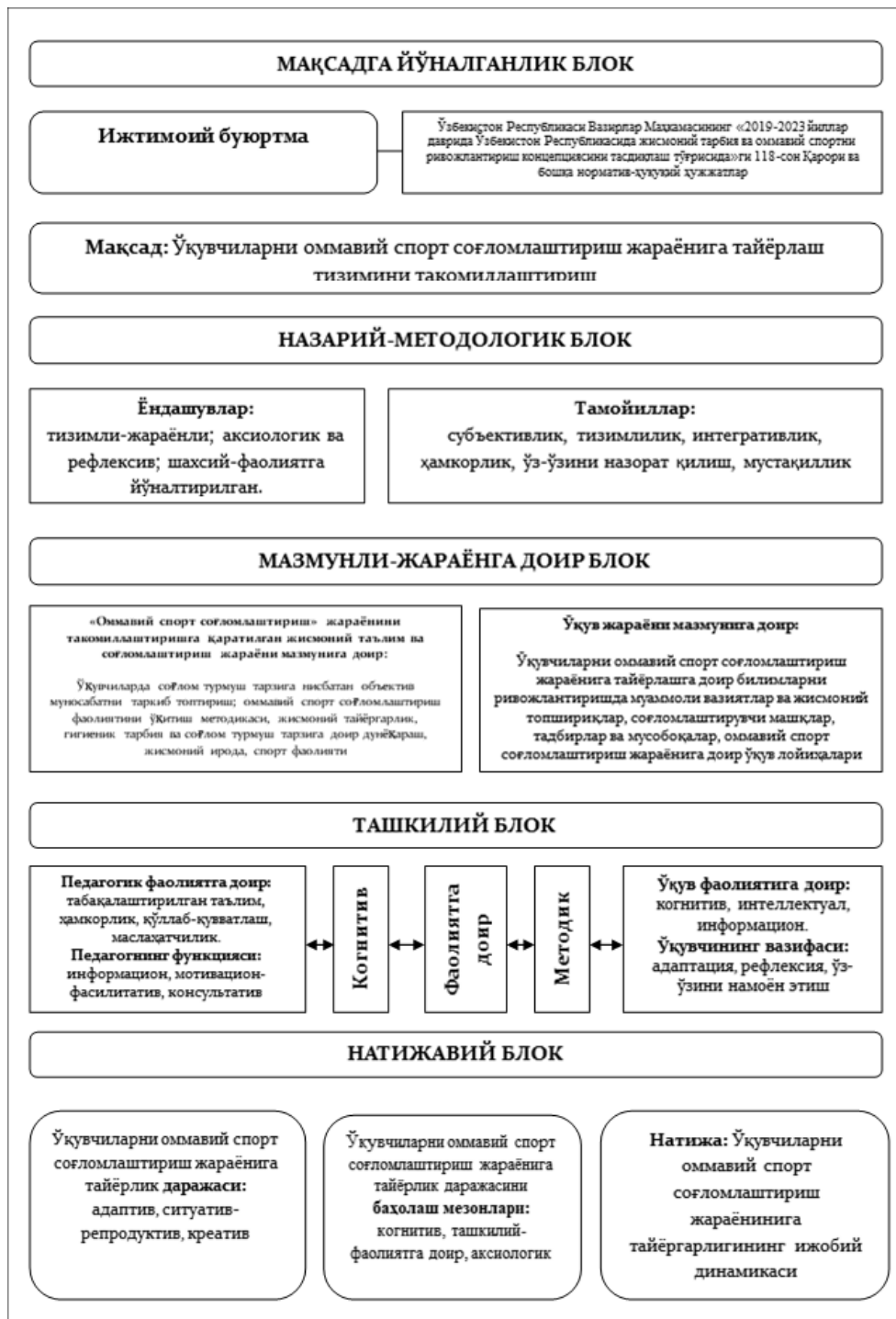
O'quvchilarni ommaviy sport sog'lomlashtirish jarayoniga tayyorlashga qaratilgan modelni ishlab chiqish jarayonida quyidagi vazifalarni hal etish ko'zda tutildi:

1) o'quvchilarni ommaviy sport sog'lomlashtirish jarayoniga tayyorlash modelini ishlab chiqishga doir metodologik yondashuvlarni aniqlashtirish;

2) modelning blok-tuzilmasini aniqlashtirish;

3) model blok va elementlari o'rtasidagi aloqadorlikni ochib berish;

4) modelning blok-tuzilmasi va elementlariga tavsif berish.

2.2-shakl. O'quvchilarni ommaviy sport soғlomlashtirish jarayoniga tayyorlashning tizimli-funksional modeli

O'quvchilarni ommaviy sport soғlomlashtirish jarayoniga tayyorlashning yuqorida ko'rsatilgan maqsad va vazifalari kompleks metodologik yondashuvlar bilan bog'liq. Metodologik yondashuvni o'rganish

obyekti, tadqiqotning umumiy strategiyasiga rahbarlikni amalga oshirish tamoyili nuqtayi nazaridan tadqiqotning qat'iy metodologik yo'nalganligi sifatida talqin qilinadi. Demak, mazkur tadqiqot ishi doiroasida ishlab

chiqilgan modelning maqsadi va vazifalari aniqlashtirib olingandan keyin, uning metodologik asoslarini ham aniqlashtirish, belgilab olish kerak bo'ladi.

Ommaviy sport sog'lomlashtirishga qaratilgan jismoniy ta'limning ijtimoiy ahamiyatini, jamiyat uchun ijobiy ta'sirini ko'rsatib berish orqali sog'lom gigiyenik muhitni shakllantirish mumkin bo'ladi. Shu bilan birga umumiy o'rta ta'lim tizimida o'quvchilarni ommaviy sport sog'lomlashtirish jarayoniga tayyorlashda sportni ommalashtirishga doir tadbirlarni tashkil etish, yuqori natijalarga erishgan sportchilar, olimpiada va jahon chempionlari bilan uchrashuvlarni tashkil etish maqsadga muvofiq bo'ladi. Shuningdek, «ruhiy adoptatsiyalash va psixologik ta'sir ko'rsatish orqali o'quvchilarda motivatsiya shakllanishiga asosiy e'tiborni qaratish» lozim. Ushbu maqsadlarni amalga oshirishda o'qituvchi-murabbiylar quyidagilarni bilishi lozim:

- «o'quvchilarni ommaviy sport sog'lomlashtirish jarayoniga tayyorlashning ilmiy va pedagogik maqsadlari, ko'zlangan natijalar hamda ularni amalga oshirishga qaratilgan vazifalarini belgilash;

- o'quvchilarni ommaviy sport musoboqalarida ishtirok etish ko'nikmalarini shakllantirish, shu bilan birga ommaviy sport tadbirlarida ishtirok etishga tayyorlash;

- o'quvchilarni ommaviy sport sog'lomlashtirish jarayoniga yo'naltiruvchi o'qituvchi-murabbiylar, sport ustalari faoliyatini burokratik to'siqlardan ozod qilish".

Muhokama (Обсуждение/
Discussion). O'quvchilarni ommaviy sport sog'lomlashtirish jarayoniga tayyorlashga

qaratilgan dars mashg'ulotlarida ilg'or pedagogik texnologiyalarni tatbiq qilish uchun, dastavval, mashg'ulotning mazmunidan kelib chiqib o'quv maqsadi aniq belgilab olinishi, maqsadga ko'ra natijalarni kafolatlash, kafolatlangan natijaga ko'ra o'quv jarayonini loyihalash kabi didaktik tizimni ishlab chiqish talab etiladi.

O'quvchilarni ommaviy sport sog'lomlashtirish jarayoniga integratsion dars mashg'ulotlari asosida tayyorlashda pedagogik texnologiyalardan foydalanishning samaradorligi yuqori bo'lishi tajribasinoz ishlarimizda ham ma'lum bo'ldi. Shuningdek, «o'quvchilarda ham sog'lom turmush tarzi madaniyatiga qadriyatli munosabatni shakllantirish jarayoni o'quv-tarbiya jarayonining ta'limiy qadriyatlaridan biri sifatida o'qituvchi va o'quvchilarning aksiologik, kognitiv, hissiy va xulq-atvorli munosabatining tarkibiy qismlarini integratsiyalashuvini nazarda tutadigan maqsadli va boshqariladigan o'zaro ta'siri, shuningdek, o'quvchilar orasida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilishga qaratilgan kelgusidagi faoliyatga tayyorlashga ko'maklashish dolzarb ahamiyatga egadir". Demak, o'quvchilarda sog'lom turmush tarziga aksiologik munosabatni shakllantirish, ommaviy sport jarayonida faol ishtirok etish ko'nikmalarini rivojlantirish ham muhim vazifalardan biridir.

Jismonan barkamol, axloqan pok, estetik didli, e'tiqodli, sadoqatli, texnika ilmining zamonaviy asoslarini puxta egallagan, har taraflama ma'naviy yetuk, jismonan garmonik rivojlangan kishini tarbiyalash hozirgi kungacha davrimizning asosiy vazifalaridan biri deb hisoblanib kelindi. Hozir ham bu yondashuv ham o'z ahamiyatini yo'qotgani

yo‘q. Zero, «jismonan sog‘lom va axloqiy jihatdan barkamol insongina komillik darajasiga ko‘tariladi, jamiyat taraqqiyotiga xizmat qilishga qodir bo‘lgan ijtimoiy shaxsga aylanadi. Demak, jamiyatning yuksak taraqqiyotga erishishi, yoshlarning yuksak jismoniy va axloqiy madaniyatiga bog‘liq. Chunki, fozil inson har qanday sharoitda ham o‘zining sof insoniy fazilatlarini yo‘qotmaydi. Bu esa o‘zida jismoniy va axloqiy sifatlarning mujassamlashganligidan dalolat beradi. Binobirin, odamiylikningasl ma‘nosini ham yuksak jismoniy vaaxloqiy xususiyatlar belgilaydi, desak to‘g‘ri bo‘ladi”. Jismoniy tarbiya maqsadlarida foydalaniladigan tadbirlarning (rejim, chiniqish, harakat ko‘nikmalarining shakllanishi) majburiydir. Maktab davri davomidagi jismoniy tarbiya jarayonining uzluksizligi, muntazamligi, rejaligidan, jismoniy og‘irlik va dam olishning majburiy almashinib turishi asosidagi jismoniy tarbiya mashg‘ulotlarining aniq izchilligidan, mashg‘ulotlarning izchilligi, ketma-ketligi, mazmunan o‘zaro aloqadorligidan iboratdir. Ya‘ni, bilimlar, malaka va ko‘nikmalarining o‘zaro aloqasi va bir-biriga bog‘liqligidan namoyon bo‘ladi: o‘quvchilarning materialni o‘zlashtirishi unga tayanib yangi materialni

o‘zlashtirishga o‘tishlariga imkon beradi, yangi material esa o‘z navbatida o‘quvchilarni keyingisini bilishga tayyorlaydi.

Xulosa (Заклучение/Conclusion). Xulosa qilganda, jismoniy sifatlarni rivojlantirishda ularning (kuch, tezkorlik, chaqqonlik, chidamlilik va hokazolarning) barchasini o‘zaro uzviy bog‘lab olib borishni tarbiya jarayoni taqozo qiladi. Lekin, sportning ma‘lum bir turida muayan fazilat kuchliroq shakllanadi, rivojlanadi va u yetakchi harakat sifati tarzida nomoyon bo‘ladi. Boshqa sifatlarni ham nisbatan rivojlanadi, lekin ular yordamchi, ko‘makchi harakat sifati tarzida namoyon bo‘lishi mumkin. Masalan, sport o‘yinlaridan basketbolda asosan chaqqonlik sifatini rivojlantiradi deb hisoblansa, tezlik yordamchi sifati tariqasida rivojlanadi. Lekin basketbol chidamlilikni ham tarbiyalashda asosiy vositadir. Og‘ir atletikachilarda kuch jismoniy sifati yetakchi fazilat sanaladi. Amaliyotda bu mashqlar orqali chidamlilik va egiluvchanlik ham ko‘makchi jismoniy sifati tarzida rivojlanishini guvohimiz. Umuman, chaqqonlikni rivojlantirish uchun ko‘proq o‘yinlardan: sport o‘yinlari, tennis, stol tennisi, xokkey, regbi va boshqalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan Adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси // Халқ сўзи, 2018 йил 23 декабрь.
2. 2019-2023 йиллардаги Ўзбекистон Республикасида жисмоний тарбия ва оммавий спортни ривожлантириш концепцияси. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси. 2019 йил 14 февраль. www.lex.uz
3. Мирзиёев Ш.М. Нияти улуғ халқнинг иши улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. –Тошкент.: Ўзбекистон. 2019. –Б. 124.
4. Iermakov S.S., Cieslicka M, Muszkieta R. Physical culture in life of Eastern- European region students: modern state and prospects of development. Physical education of students, 2015. №6. –S. 16–30. <http://dx.doi.org/10.15561/20755279.2015.0603>
5. Makhamov A.Y. The importance of the physical training in shaping health lifestyles for prospective teachers, Scientific Bulletin of Namangan State University: 2019. Vol. 1: Iss. 10, Article 68. <https://uzjournals.edu.uz/namdu/vol1/iss10/68>.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING O'QUV VA KOGNITIV KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHGA YO'NALTIRILGAN MUSTAQIL ISHLARNI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARI.

RAXMANOVA MAXSUDA USMANOVNA

O'zbekiston-Finladiya pedagogika instituti Pedagogika va gumanitar fanlar
fakulteti o'qituvchisi

Annatasiya: Bo'lajak o'qituvchilarning mustaqil ishi ta'lim jarayonining asosiy shakllaridan biri bo'lib, pedagogik ta'limning asosiy tarkibiy qismidir. Shu bilan birga, mustaqil ish turi, shakllari va usullari, o'quvchilarning bo'lajak o'qituvchilarning o'quv va kognitiv kompetensiyasini shakllantirishga nisbatan mustaqil faoliyati natijalarini nazorat qilish ta'lim jarayonida murakkab komponent hisoblanadi.

Аннотация: Самостоятельная работа будущих учителей является одной из основных форм образовательного процесса и является основным компонентом педагогического образования. При этом вид, формы и методы самостоятельной работы, контроль результатов самостоятельной деятельности учащихся в отношении формирования учебно-познавательной компетентности будущих учителей являются сложным компонентом образовательного процесса.

Annotation: The independent work of budushchikh uchiteley yavlyaetsya odnoy iz osnovnykh form obrazovatel'nogo protsesa i yavlyaetsya osnovnym komponentom pedagogicheskogo obrazovaniya. Pri etom vid, formy i metody samostoyatel'noy raboty, kontrol rezultate samostoyatel'noy deyatel'nosti uchashchihsya v otnoshenii formirovaniya uchebno-poznavatel'noy kompetentnosti budushchih uchiteley yavlyayutsya slojnym komponentom obrazovatel'nogo protsesa.

Kalit so'zi: mexanizm, sub'ekt, texnologiya, o'zgaruvchi, o'zgarimas, maqsadli, tipik, ob'ekt, kognitiv, professional.

Ключевые слова: механизм, субъект, технология, переменный, фиксированный, целевой, типичный, объектный, когнитивный, профессиональный.

Key words: mechanism, subject, technology, variable, fixed, target, typical, object, cognitive, professional.

Bo'lajak pedagoglarning mustaqil ishini ilmiy-uslubiy jihatdan ta'minlashning dolzarbliigi ustuvor yo'nalish bilan belgilanadi. Ushbu turdagi o'quv faoliyatini tizimli tashkil etishda amaliy faoliyat, shuningdek bo'lajak o'qituvchilarning o'quv va kognitiv foaliyat tarkibni bilishlariga bo'lgan ehtiyoji, mustaqil ishning texnologiyalari va turlari, bo'lajak o'qituvchining professional tayyorgarligini boshqa asosiy vakolatlar orasida belgilovchi o'quv va kognitiv qobiliyatini shakllantirishda uning rolini tushunishdir. Mustaqil ish bo'lajak o'qituvchilar tayyorlashni muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Mustaqil ishning to'laqonli tarkibi,

mustaqil ish bo'lajak o'qituvchilarning ta'lim va kognitiv kompetensiyasini samarali shakllantirishga yordam beradigan pedagogik shart-sharoitlarni aniqlash imkonini beradi. Ma'lumki, mustaqil ishni tashkil etishning auditoriya va auditoriyadan tashqari shakllariga ajratiladi.

Bizga ma'lumki auditoriyadagi mustaqil ishi o'qituvchining rahbarligi va nazorati ostida har xil turdagi nazorat, ijodiy, amaliy mashg'ulot vazifalarini bajarishga qaratilgan. Bo'lajak o'qituvchilarning nazorat qilinadigan mustaqil ishi sub'ektlarning o'zaro ta'sirida amalga oshiriladi: talaba o'qituvchidan mustaqil ish uchun topshiriqlarni bajarish

bo'yicha aniq ko'rsatmalar yoki tavsiyalar oladi. Shu bilan birga, mustaqil ishlarni boshqaradigan o'qituvchining pozitsiyasi xatolarni tuzatish jarayoniga bog'liq bo'ladi. Oliy ta'limda o'quv jarayonini amalga oshirishda (ma'ruzalar, seminarlar va boshqalar) ta'lim va kognitiv kompetensiyani shakllantirishda bo'lajak o'qituvchilarning auditoriyadagi mustaqil ishlarini bajarilishi ya'ni ko'rish, tinglash, qayd qilish, tushunish, yodlash vazifalarini mustaqil o'zlashtirishi muhimligi bilan ahamiyat ega. "Umumiy pedagogika" o'quv fanidan modullar bo'yicha taklif etilayotgan o'quv materialini takrorlash mustaqil ish uchun topshiriqlar va loyihalash vazifalari o'qituvchi tomonidan amalga oshiriladi.

Ushbu turdagi vazifalar bo'lajak o'qituvchilarning ta'lim va kognitiv kompetensiyasini shakllantirishning u yoki bu bosqichida juda samarali bo'lishi mumkin. Bizning fikrimizcha, nafaqat auditoriyadagi mustaqil ish uchun o'quv topshirig'ining mazmuni, balki uni amalga oshirish jarayoni ham fundamental ahamiyatga ega. Bu ishda auditoriyadan tashqari mustaqil ishlarda tarbiyaviy vazifalarni amalga oshirish ham nazarda tutilgan. U bo'sh vaqt rejimida o'qituvchining yordamisiz bo'lajak o'qituvchilar tomonidan amalga oshiriladi. O'quv-kognitiv kompetensiyani shakllantirishga qaratilgan auditoriyadan tashqari mustaqil ishlar ma'ruza davomida olingan nazariy materialni tahlil qilish, ma'ruzalar tayyorlash, tadqiqot, ijodiy vazifalarni bajarish va hokazolarga qaratilgan bir qator o'quv vazifalarini nazarda tutishi mumkin.

Mustaqil ish turlariga kelsak, ular juda xilma-xil ekanligini aytish kerak. Bu xilma-xillik mustaqil ish turlarini tasniflashga yondashuvlar turli parametrlarga asoslanganligi bilan izohlanadi.

Umumiy pedagogika fanida mustaqil

ishlarni tasniflash asoslaridan biri didaktik maqsaddir. Mustaqil ish jarayonida talabalarni bilim qobiliyatlarini rivojlantirish oliy ta'limda o'quv jarayonini tashkil etish jarayonida asosiy omillardan biri bo'lib, bizning tadqiqotimizda yangi bilimlarni olish uchun maqsadli va tizimli faoliyat bo'lib, auditoriyada va auditoriyadan tashqarida amalga oshiriladi.

Bo'lajak o'qituvchilarning auditoriyadan tashqari mustaqil ishlari uchun o'quv vazifalari mazmunini ishlab chiqish va amalga oshirish, birinchi navbatda, kognitiv tajribani oshirishga qaratilgan bo'lib, u faqat ma'lumot hajmini oshirish bilan cheklanib qolmasdan, balki shaxsiy va professional o'z-o'zini rivojlantirishga o'z hissasini qo'shadi.

Boshqa tomondan, ta'lim vazifasi ta'lim mazmunini amalga oshirish shaklidir. Shu nuqtai nazardan, ta'lim vazifasi ma'lum bir shaklda ishlangan, assimilyatsiya qilinadigan ta'lim mazmuni (o'quv materiallari) qismidir. O'quv materiallari bilan jihozlanishi mumkin bo'lgan shakllar ta'lim topshiriqlarining turlari hisoblanadi. O'quv materiallari bilan jihozlanishi mumkin bo'lgan shakllar ta'lim topshiriqlarining turlari hisoblanadi.

Haqiqiy ta'lim jarayonida o'quv vazifasi bir vaqtning o'zida ikkala funksiyani ham bajaradi: talabalarga o'quv topshirig'ini bajarishni taklif qilish orqali o'qituvchi nafaqat o'rganishning ma'lum bir maqsadini amalga oshiradi, balki o'quvchiga ular o'rganishi kerak bo'lgan o'quv materialini taklif qiladi. O'quv vazifasi o'quv jarayonida o'quv materialidan samarali foydalanish vositasi ekanligini ham alohida ta'kidlaymiz. Bizning tadqiqotimizda didaktik maqsadlarga qarab ma'lum o'quv vazifalari (o'zgarmas, o'zgaruvchan, maqsadli) qo'llaniladi.

O'zgarma ta'lim vazifalari-mustaqilishni bajarish jarayonida dars mavzusini o'rganish uchun standart talablar bilan bog'liq bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishni ta'minlaydi.

Invariant topshiriqlar o'quvchilarga ularning ma'lum bir fan bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalari darajasini hisobga olgan holda taqdim etiladi.

O'zgaruvchan o'quv vazifalari - bu bo'lajak o'qituvchilarga mustaqil ishni bajarish jarayonida vazifalarning mohiyatini, harakat darajasini va usulini, qiziqish mavzusini tanlash huquqini beradigan va muammoni optimal hal qilish variantlarini topishga qaratilgan vazifalardir.

Ushbu turdagi vazifalarning ahamiyati shundaki, ular mavzusini tanlash huquqini beradigan va muammoni optimal hal qilish variantlarini topishga qaratilgan vazifalardir. Ular bo'lajak o'qituvchilarga yaratilgan vaziyatlarda erkin, mustaqil va ijodiy harakat qilish qobiliyatiga ega bo'lgan potentsial imkoniyatlarini tekshirish va amalga oshirish imkonini beradi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, mustaqil ishlar deganda shunday o'quv faoliyati tushuniladiki, unda bilimlarning egallanishi bilan birga, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarning shakllantirilishi ham nazarda tutiladi. Bu amaliyotda xususiy-didaktik maqsadlarga bog'liq ravishda 5 ta mustaqil ish turi sifatida amalga oshirilishi mumkin. Mustaqil ishlar xususiy-didaktik maqsadining birinchi turi – bu faoliyat algoritmi ma'lumotlari va vazifalari sharoitidan iborat, ya'ni dastlabki (birinchi bosqich) o'quv va kognitiv bilimlarni shakllantirish omillari asosida tinglovchilarda shakllanadigan va ulardan talab qilinadigan malakalarni va qobiliyatlarni aniqlashdir. Bu maqsadga yetish uchun bo'lajak o'qituvchilar tomonidan idrok qilinadigan vazifalarni bajarish va amalda qullash zarurligi ko'zda tutiladi. Mustaqil ishlar xususiy-didaktik maqsadining ikkinchi turi – bu faoliyat algoritmidan ma'lumotlarni va vazifalarni bajarish sharoitidan iborat, ya'ni dastlabki (ikkinchi bosqich) o'quv va kognitiv

bilimlarni shakllantirish omillari asosida tinglovchilarda shakllanadigan va ulardan talab qilinadigan malakalarni aniqlashdir. Bu maqsadga yetish uchun bo'lajak o'qituvchilar tomonidan idrok qilinadigan vazifalarni bajarish va uni amaliyotga tadbiq etish zarurligi ko'zda tutiladi.

Mustaqil ishlar xususiy-didaktik maqsadining uchinchi turi – bunda o'quv va kognitiv o'zlashtirilgan axborotlarni xotirada qayta ishlashga va tipik vazifalarni, ya'ni bilimlarning uchunchi bosqichini bajarishga qaratilgan bilimlar shakllanadi. Mustaqil ishlarning uchunchi turi umumiy tavsifnomasi shundaki, bunday ishlarda vazifalarni hal qilish g'oyasi (tamoyili) e'lon qilinadi, talabalardan ushbu g'oyani (tamoyilni) rivojlantirib, konkret sharoitga tatbiq etish usul va uslublari talab qilinadi. Mustaqil ishlar xususiy-didaktik maqsadining to'rtinchi turi- talabalarda to'rtinchi bosqich, ya'ni tipik bo'lmagan vazifalarni bajarish chog'ida shakllanadigan bilimlardan iboratdir. Bu maqsadga Bo'lajak o'qituvchilardan o'rganilayotgan ob'ektdagi o'zgarishlar sabablari algoritmi asoslarini tuzishni talab qiladigan bilish (idrok qilish) masalalarini yechish jarayonida erishish mumkin.

Mustaqil ishlar xususiy-didaktik maqsadining beshinchi turi – ijodiy faoliyat omillarini yaratishdir. Bunday ishlarni bajarishda bo'lajak o'qituvchilarning bilish faolligi shundan iboratki, bunda talabalar muhokama qilinayotgan ob'ekt mohiyatiga tobora chuqur kirib boradi, zarur bo'lgan yangi, oldindan noma'lum bo'lgan g'oyalarni topish va yangi axborotlarni yuzaga keltirish tamoyillarini hal qilish uchun zarur bo'lgan yangi munosabatlarni amalga oshiradi. Bunda bo'lajak o'qituvchilar vazifalarni bajarishning har bir bosqichida o'zi yaratishi lozim bo'lgan, yangi hatti-harakatlar mohiyatini belgilovchi vazifalar va axborotlar ustida bosh qotirishga majbur bo'ladi.

Pedagogikaga oid adabiyotlarda mustaqil ishlarning quyidagi turlari qayd qilinadi:

1) berilgan namunalar bo'yicha mustaqil ishlarni bajarish;

2) rekonstruktiv-variantivli topshiriqlarni amalga oshirish;

3) evristik (qisman, ijodiy) ishlar;

4) o'z ustida ijodiy tadqiqiy ishlar.

Berilgan namunalar bo'yicha mustaqil ishlar tipik vazifalarni ko'rsatilgan namunalar orqali bajarish, turli mashqlarni namuna asosida yechishdir. Ular berilgan materialni materialni aniq o'zlashtirishga omil bo'ladi, lekin bo'lajak o'qituvchilarning ijodiy faolligini o'stirishga yordam bermaydi.

Rekonstruktiv-variantivli topshiriqli mustaqil ishlar nafaqat bilimlarning amaliy bajarishni tavsiflaydi, balki bilimlar tuzilmasini qayta ishlab chiqishni, masala, muammoni yechishda mavjud bilimlarni birvarakayiga qullashni ko'zda tutadi.

Evristik (qisman ijodiy) mustaqil ishlar ma'ruza, laboratoriya va amaliy mashg'ulotlar hamda seminarlarda qo'yilgan ayrim masala, mashq, muammolarni mustaqil bajarish bilan bog'liqdir.

Tadqiqiy mustaqil ishlar tadqiqot muammosini ko'ra olish, uni mustaqil ifodalash, amaliy farazni ilgari surish malakasini, muammoni hal qilish rejasini ishlab chiqish va uni hal qilishni nazarda tutadi.

Ijodiy tadqiqiy ishlarda asosiy vazifa muammoli vaziyatning yuzaga kelishini ta'minlaydigan sharoit yaratishdan iborat bo'ladi. Bo'lajak o'qituvchilar o'z faoliyatida tayyor namunalardan xoli bo'lgan holda masalaning hal qilinish yo'llarini qidiradi, tadqiq qiladi. Bunday ishlar sirasiga eksperiment o'tkazishga, jihozlar, maketlar va dastgohlarni loyihalashga bog'liq bo'lgan vazifalar kiradi.

Shunday qilib, mustaqil ishlar ta'limning eng muhim metodi bo'lib, tinglovchilarning

mashg'ulotlarga tayyorlanishdagi, olingan bilim, malaka va ko'nikmalarni mustahkamlash jarayonidagi individual faolligini oshiradi.

Mustaqil ishlarni samarali tashkil etishning asosiy shartlari quyidagilardan iborat deb hisoblaymiz:

1) mustaqil ishlarning ilmiyligi, uning tadqiqiy xarakteriga bog'liqligi;

2) talabalar mustaqil ravishda o'z bilimlarini yanada oshirib borishga bo'lgan ehtiyojning shakllantirishi;

3) talabalarga oid mustaqil ishlarning vazifalarini individuallashtirish;

4) talabalarni mustaqil ishlarini tashkil etishga metodik rahbarlik qilish.

Bo'lajak o'qituvchilarni o'quv va kognitiv faoliyatini rivojlantirish uchun tuzilgan mustaqil ta'lim jarayoni uning aniq shakli, metodlari va usullarini qamrab olishi shart.

Mustaqil ta'limning asosiy metodi bo'lajak o'qituvchilar o'quv va kognitiv faoliyatida adabiyotlar ustida individual ishlash metodidir. Bu metod axborotlar oqimida eng muhim o'quv materialiga oid axborotni topish, unga to'g'ri yondashish va baho berish, ushbu axborotdan o'zining kasbiy faoliyatida foydalanish malakasini shakllantiradi. Qo'lga kiritilgan axborotlar asosida mustaqil mashq qilish metodlaridan foydalanish imkonini beradi. Bu metoddan foydalanish amaliy faoliyatda zarur bo'ladigan sifat ko'rsatkichlarini ta'minlaydi.

Bu vazifalarni bajarishni biz tadqiqotimizda quyidagicha ifodalaymiz.

Birinchi faoliyat-o'quv topshirig'ini tahlil qilish o'qituvchidan mustaqil ishlash uchun o'quv topshirig'ini olgan holda, talabalar topshiriq matni bilan dastlabki tanishishadi va uni tahlil qilishni boshlaydilar: ular tarkibiy qismlarga vazifani ajratib, ularni tushunishadi;

Ikkinchi faoliyat—mustaqil ish jarayonida

berilgan o'quv topshirig'ini bajarish usulini izlab topishdir. Topshiriqni bajarish uchun zarur bo'lgan bilim qobiliyatlarini talabalarning shaxsiyati bilan taqqoslagan holda uyg'unlashtirish;

Uchinchi faoliyat –mustaqil ish jarayonida berilgan vazifani bajarish talabalar uchun mavjud bilim darajasi, ko'nikma va malakalar o'rtasidagi ziddiyatni va ushbu vazifani hal qilish uchun zarur darajani shakllantiradi. Belgilangan munosabatlar turi muayyan tasavvurlar shaklida ko'rinadigan ta'lim vazifasini bajarish usulini, yaqinlashib kelayotgan mustaqil faoliyat modelini belgilaydi;

To'rtinchi faoliyat –mustaqil ish jarayonida bajarilgan topshiriqni tekshirish, bu bosqichda talabalarni topshiriqni bajarish jarayonidan olib tashlash, unga tashqi tomondan qarash, natijada mustaqil ish uchun o'quv topshirig'ini bajarish usuli sxematik tarzda namoyon bo'lishi bilan belgilanadi.

Beshinchi faoliyat –mustaqil ishlash vazifasini o'rganish bu bosqichda maqsad va shart-sharoitlarni aniqlashtirish va batafsillashtirish, ular o'rtasida tizimli va mantiqiy aloqalarni o'rnatish va ushbu muammoni hal qilish usuli asosida tarkib toptirishni taqoza etadi.

Oltinchi faoliyat –mustaqil ish jarayonida bajarilgan topshiriqning natijasini shakllantirishni taqoza etadi, taqdim etilgan harakatlar ketma-ketligini bajarishni nazorat qiladi, talabalarni muayyan natijaga olib keladi, hamda mustaqil ish uchun topshiriqni bajarishda talabalarga tayinlangan shaxsiy ta'lim mahsuloti ekanligini anglatadi.

Yettinchi faoliyat –mustaqil ishda ijro jarayonini tahlil qilish bu bosqichda ta'lim vazifasi nafaqat ta'lim mazmunini amalga oshirish shaklidir, balki ta'lim jarayonida o'quv mustaqil faoliyatining shakllanishini ta'minlaydigan jarayon hisoblanadi.

Ushbu yetti bosqichdan beshtasi

majburiydir va har qanday o'quv topshirig'ini bajarish jarayonida mavjud bo'ladi. Qolgan ikki bosqich (o'quv topshirig'ini amalga oshirishni tadqiq qilish va tahlil qilish) ixtiyoriy bo'lib, ko'p vazifalarni bajarish jarayonida bu amalga oshmaydi.

Maqsadli tashkil etilgan mustaqil ish bo'lajak o'qituvchilarning o'zaro bog'liq qadriyatlar va motivlar, nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalar yig'indisida mujassamlangan o'quv va kognitiv kompetensiyasini yetarli darajada shakllantirish uchun asosiy talabni amalga oshirishni nazarda tutadi, shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan o'quv va kognitiv faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan fan modullarni uzlashtirishda xizmat qiladi .

Mustaqil ishni tashkil etishda asosiy omil nazariy bilimlarni amaliy vazifalarga uyg'unlashtirishdir, chunki bosqichma-bosqich olib boriladigan mustaqil faoliyat bo'lajak o'qituvchilarning o'quv va kognitiv kompetensiyasini shakllantirishda eng yuqori natijalarga erishadi. Shu bilan birga, bunday ishlar tizimli va doimiy bo'lishi nazarda tutiladi. Bu maqsadli vazifalarni amalga oshirishda bo'lajak o'qituvchilarni mustaqil ishlarini loyihalash, modellashtirish, dasturlash, kasbiy kompetentligini rivojlantirish kabi tarkibiy qismlarini amalga ta'dbiq qilish nazarda tutiladi. Maqsadli vazifalarni bajarishda tuzilmaviy modulni takomillashtirish, raqamli ta'lim muhitida kasbiy kompetentligini rivojlantirish, zamonaviy dasturiy vositalarni ta'lim jarayoniga keng tatbiq etish, talabalarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda har bir talabaga alohida moslasha oladigan o'quv materialini yaratish, hamda individual ta'limni loyihalashtirish bo'yicha ilmiy tadqiqot ishimizga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Bo'lajak o'qituvchi o'z bilimini mustaqil

oshirish faoliyatini aniq bir maqsadga yo'naltirishi va bu maqsadga erishish uchun quyidagi shartlarga rioya qilishi kerak.

- talabalarning intilishlari, qiziqishlarini chuqur his qilishi, tushunishi, ularning ma'naviy ehtiyojlarini hisobga olgan holda qondirishi;

- talabalar bilan emotsional aloqa o'rnatish, ularning aqliy, axloqiy va amaliy faoliyati tomonlariga faol ta'sir etish va rivojlantirish.

- bo'lajak o'qituvchi umumkasbiy fanlari bo'yicha savollar ro'yxatini mustaqil o'rganib chiqishi va ularni bajara olishi shart.

- talaba o'zining pedagogik mahoratini oshirish ustida ishlash tizimining eng samarali usullari hamda yo'llarini topishi va tanlab olishi kerak.

- bo'lajak o'qituvchi aniq sharoitlarni hisobga olgan holda va ularga mos tarzda individual holda yoki jamoa bilan birga o'z bilimini oshirish shakllaridan

foydalanishi, amaliy mashqlar bajarishi maqsadga muvofiqdir.

Bo'lajak o'qituvchi o'z bilimlarini oshirishni doimiy ijodiy izlanishlar tarzida tashkil etishi va ma'lum maqsadga yo'naltirishi zarur.

Buning uchun talaba:

- ijodiy izlanishlar jarayonini boshqarishga tayyor bo'lishi;

- ijodiy izlanishlarning samaradorligi o'qituvchining pedagogik, psixologik va nazariy tayyorgarligiga bog'liq bo'lishini esda tutishi lozim.

Hozirda oliyta'lim muassasalarida professor-o'qituvchilari bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda mustaqil ijodiy faoliyat kadrlar tayyorlash sifatini oshirishning muhim omili ekanligiga e'tibor qaratilmoqda. Talabaining o'rni – o'qituvchi rahbarligidagi mustaqil ish jarayonida mustaqil ravishda bilim, ko'nikma va malakalarni egallashga, muammoni shakllantirishga va uni yechishning to'g'ri

yo'llarini topishga qodir bo'lgan ijodkor shaxs bo'lib yetishishdan iborat. Talabalarning tayyor ko'rsatma va tavsiyalar olmasdan topshiriq hamda vazifalarni mustaqil ijodiy bajarishlariga zamin yaratmoqdalar.

1. Talabani mutaxassisligi bo'yicha o'z bilimini mustaqil oshirish mazmunini pedagogik amaliyot o'tayotgan ta'lim muassasasidagi amaliyotning sharoitlariga moslashtirishi kerak.

2. Bo'lajak o'qituvchi ma'lum maqsad asosida va muayyan tartibda o'zida quyidagi sifatlarni shakllantirib borishi kerak:

- talabalarning intilishlari, qiziqishlarini chuqur his qilish, tushunish, ularning ma'naviy ehtiyojlarini hisobga olib bilish;

- talabalar bilan emotsional aloqa o'rnatish, ularning aqliy, axloqiy va amaliy faoliyati tomonlariga faol ta'sir etish.

3. Talaba umumkasbiy va maxsus fanlari bo'yicha dasturdagi mustaqil ish savollar ro'yxatini mustaqil o'rganib chiqishi va mazmunan anglab yetishi shart.

4. Talaba o'zining pedagogik mahoratini, o'quv va kognitiv kompetensiyasini oshirish ustida ishlash tizimining eng samarali usullari, yo'llarini tanlab uni amaliyotga qullay olishi kerak.

5. Talaba yaratilgan sharoitlarni hisobga olgan holda va ularga mos tarzda individual holda yoki jamoa bilan birga o'z o'quv va kognitiv kompetensiyasini oshirish shakllaridan foydalanishi, amaliy mashqlar bajarishi maqsadga muvofiqdir.

6. Talaba o'z o'quv va kognitiv kompetensiyasini oshirishni doimiy ijodiy izlanishlar tarzida tashkil etish va ma'lum maqsadga yo'naltirishi zarur.

Xulosa qilib aytganda talabalar o'z-o'zini boshqara olishiga ko'ra – mustaqil ish ijodiy jarayonni tashkil eta olish qobiliyatini rivojlantiribgina qolmay, o'z fikrlarini zarur yo'nalishda boshqara olishga, yangi yechimlarni topishga, g'oyalar topish

Bo'lajak o'qituvchini tayyorlashda mustaqil ishni tashkil etishning pedagogik jarayoni

Talabalarning mustaqil ish haqidagi tushunchalarini aniqlash, nazariy va amaliy bilim olishda o'quv va kognitiv kompetinsiyasini faoliyatini tahlil qilish, mustaqil bilim olish ko'nikma va malakalarini o'rganish asosida ularga bilim olishning ijtimoiy pedagogik ahamiyati to'grisida ma'lumot berish

Talabalarni mustaqil ta'lim olishga bo'lgan ehtiyoji va ungata'sirko'rsatuvchi psixologik omillarni o'rganish, o'quv va kognitiv kompetinsiyasini rivojlantirish jarayonida mustaqil

Ishlab chiqilgan mustaqil ish mazmuni asosida auditoriyada va auditoriyadan tashqarida mustaqil ta'lim olish o'quv yuklamalari hamda vaqt miyorlarini aniqlash

Didaktik jarayonni amalga oshirish maqsadida mustaqilishning tashkiliy shakllari, samarali metod va vositalarini tanlash

Ta'lim maqsadini amalga oshirish uchun talabalarning mustaqil ta'lim olishga qiziqish va ehtiyojlarini e'tiborga olib, muayyan mavzular bo'yicha topshiriqlar, ishlanmalar, tavsiyalar ishlab chiqish

Talabalarda mustaqil ta'lim olish ko'nikma va malakalarining shakllanganlik darajalarini aniqlash vazifalarini ishlab chiqish

Talabalarda mustaqil bilim olishda o'quv va kognitiv kompetinsiyasini rivojlanganlikdagi ko'nikma va malakalarini shakllanganlik darajasini aniqlash

imkonini beruvchi manbalarga intilishga zamin yaratadi. Talabalar o'z ijodiy faolligini ta'minlash uchun o'zlariga mustaqil ravishda sharoit yarata olishga, kasbiy rivojlanish imkoniyatlarini aniqlashga, bilimlarni nazorat qilish va baholashga, mustaqil ta'lim olishda zamonaviy texnika hamda

texnologiyalar imkoniyatlaridan foydalana olish ko'nikmasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, bo'lajak o'qituvchilarning o'quv-kognitiv kompetensiyasini shakllantirishning pedagogik mexanizmlarida mustaqil ishning xususiyatlarini ko'rib chiqib,

biz quyidagi xulosalarga kelamiz.

Mustaqil ish talabalarda quyidagi kompetensiyalarni tarkib toptiradi:

-shaxsiy, kasbiy, individual xususiyatlarni namoyon etish;

-kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish;

- umumkasbiy va ixtisoslik fanlariga oid kompetensiyalarni rejalashtirish;

-o'quv topshiriqlarini tartibga solish va nazorat qilish uchun ongli ravishda foydalana bilish; ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga

asos bo'ladi.

Mustaqil ish jarayoni shaxsning rivojlanishida asosiy omil bo'lib, uning kelgusi faoliyatida mustaqil ishlay olish xususiyatlarini tavsiflovchi hamda kasbiy kompetentligini shakllantiruvchi bo'lib xizmat qiladi. Mustaqil ish mazmuni mehnat xarakteriga bevosita emas, balki bilvosita ta'sir etib, mustaqil ta'lim uchun imkoniyat topa olishiga bog'liq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tojiev M., Xurramov A. Ta'lim jarayonini pedagogik texnologiya asosida tashkil qilishda qo'llaniladigan zamonaviy ta'lim usullari–Toshkent, 2014.–80b
2. Xaydarova O.Q. Bo'lajak o'qituvchilarni ta'lim jarayoniga texnologik yondashuvga tayyorlash: Ped. fan. nomz. ... diss. avtoref. – T.: 2004.
3. Алексеева, Т. Б. Организация самостоятельной работы студентов по педагогике: развитие профессиональных компетенций: учебно- методический комплекс. Ч. III / Т. Б. Алексеева, Р. У. Богданова / под редакцией А. П. Тряпицыной. – Санкт-Петербург : РГПУ им. А. И. Герцена, 2009. – 167 с.
4. Adizov B.R. Boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari. Ped. fan. dokt. ... diss. – T: 2003. – 280 b

KAOLINNI BOYITISH JARAYONINI BOSHQARISH SISTEMASINING ALGORITMIK STRUKTURASINI ISHLAB CHIQISH

KAMOLOV ESHMUROD RAXMONOVICH

Alfiraganus universiteti. Matematika va fizika kafedrası katta o'qituvchisi.

Anotatsiya: Ushbu maqolada biotexnologik jarayonlarini boshqarish masalalarining algoritmlashtirilishi boshqaruv bo'yicha bir qator funktsiyalarning bajarilishi bilan bog'liq ekanligi ko'rsatib o'tiladi, xamda ma'lumotlar noaniqligining murakkab sistemalar uchun xarakterli bo'lgan asosiy ko'rinishlari va turlari o'rganildi. Noaniqliklarning turlicha sinflari mavjud bo'lib, ularning har doim ham tasodifiylik va noaniqlik bilan bog'liq emasligi ko'rsatishga harakat qilindi.

Kalit so'zlar: Boshqarish parametrlari, nazorat datchiklari, funktsional-algoritmik strukturasi, to'liqmas ma'lumotlar, qarorlar qabul qilish, sub'ektiv cheklov, sun'iy intellekt nazariyasi.

Abstract: This article shows that the algorithmization of biotechnological process management issues is related to the performance of a number of management functions, as well as the main manifestations and types of information uncertainty characteristic of complex systems were studied. It has been shown that there are different classes of uncertainties, which are not always related to randomness and uncertainty.

Key words: Control parameters, control sensors, functional-algorithmic structure, incomplete information, decision-making, subjective limitation, theory of artificial intelligence.

Аннотация: В данной статье показано, что алгоритмизация вопросов управления биотехнологическими процессами связана с выполнением ряда функций управления, а также изучены основные проявления и виды информационной неопределенности, характерные для сложных систем. Существуют разные классы неопределенностей, и была предпринята попытка показать, что они не всегда связаны со случайностью и неопределенностью.

Ключевые слова: Параметры управления, датчики управления, функционально-алгоритмическая структура, неполная информация, принятие решений, субъективное ограничение, теория искусственного интеллекта.

Kirish.

Biotexnologik jarayonlarni boshqarish sistemasining keltirib o'tilgan funktsional-algoritmik strukturasi biotexnologik sistemalarni modellashtirish va boshqarishning shunday asosiy bosqichlari va vazifalarini ko'rsatib beradiki, ular ob'ektning sifatli va samarali faoliyat yuritishiga sharoit yaratadi. Biotexnologik jarayonlarni (BTJ) avtomatik boshqarishda ob'ektning xossalari va boshqarish algoritmi tomonidan ta'minlanadigan boshqarish sifati, EHMning talab etilgan samaradorligi kabi bir qator ko'rsatkichlarini o'z ichiga olgan etarlicha to'la matematik tavsifi talab etiladi. Loyihalashtirish matematik masalasining

va BTJni boshqarish sistemalari sintezining to'g'ri va aniq qo'yilishini quyidagilar mavjud bo'lganda amalga oshirish mumkin: ob'ekt holatini parametrlarini tavsiflovchi va xarakterlovchi o'zgaruvchilar, nazorat va boshqarish parametrlari, matematik model, boshqarish kriteriyalari, hamda boshqaruv o'zgaruvchilariga qo'yiladigan cheklovlar. BTJ ni boshqarish sistemasi bilan loyihalashtirish bir qator murakkabliklarni hosil qiladiki, ular modellashtirish va optimizatsiyalashtirishda katta o'lchamli masalalarni echish zaruriyati bilan bog'liq.

Strukturizatsiyalashtirish va dekompozitsiya usullarining qo'llanilishi loyihalashtirish masalalarini echishni

birmuncha osonlashtirish imkonini beradi. O'z navbatida mazkur bosqichning realizatsiya qilinishi tadqiqotning ma'lumotlarni yig'ish, saqlash va dastlabki ishlov berishdan boshlab qism sistemalarning har biri va biotexnologik kompleks hamda boshqarish algoritmlarining sintezi uchun matematik modellarni qurishgacha bo'lgan hamma bosqichlarini yuqori darajada avtomatizatsiyalashtirishni talab etadi.

Bunday yondashish masala echimini integrallash, moslashuvchanligini va ishonchliligini oshirish imkonini beradi. Tadqiq etilayotgan BTJ xususiyatlarining tahlili boshqarish masalalarining zaruriy ro'yxatini aniqlash imkonini berdi.

Asosiy qism.

BTJ texnologik jarayonlarini boshqarish masalalarining algoritmlashtirilishi boshqaruv bo'yicha bir qator funktsiyalarning bajarilishi bilan bog'liq.

BTJni boshqarish sistemasining funktsional-algoritmik strukturasi 1- rasm da keltirilgan.

"Nazorat bloki" quyidagi elementlardan tuzilgan: texnologik jarayonlar va jihozlarning nazorati, bevosita o'lchashlar, nazorat datchiklari, laboratoriya tahlili. Nazorat va parametrlarning prognozi masalalarini echish uchun turli usullar qo'llaniladi. Hozirgi kunda qarorlar qabul qilishni avtomatlashtirish sohasida qarorlar qabul qilishni qo'llab-quvvatlovchi sistemalar va biotexnologik sistemalarni (BTS) boshqarishning ekspert sistemalari jadal rivojlanmoqda. Texnologik jarayon kechishini tavsiflashda BTSni boshqarish sistemalarida foydalaniladigan ma'lumot ko'pincha to'la aniqlanmagan bo'ladi, shuning uchun texnologik jarayonlarda va qarorlar qabul qilishda (QQQ) to'liqmas ma'lumotni (TM) ko'rinishlari va turlari bo'yicha tahlil qilish masalasi paydo bo'ladi.

Murakkab BTSdagi boshqaruv yana shunisi bilan murakkablashadiki, real ishlab chiqarish sharoitlarida noaniqliklar turli ko'rinishlarda yuz beradi. Bu noaniqliklar o'lchashlarning, maqsadlarning, cheklovlarning va QQQlarning aniq emasligi tufayli quyidagi tamoyillarga ko'ra paydo bo'lishi mumkin (1-rasm).

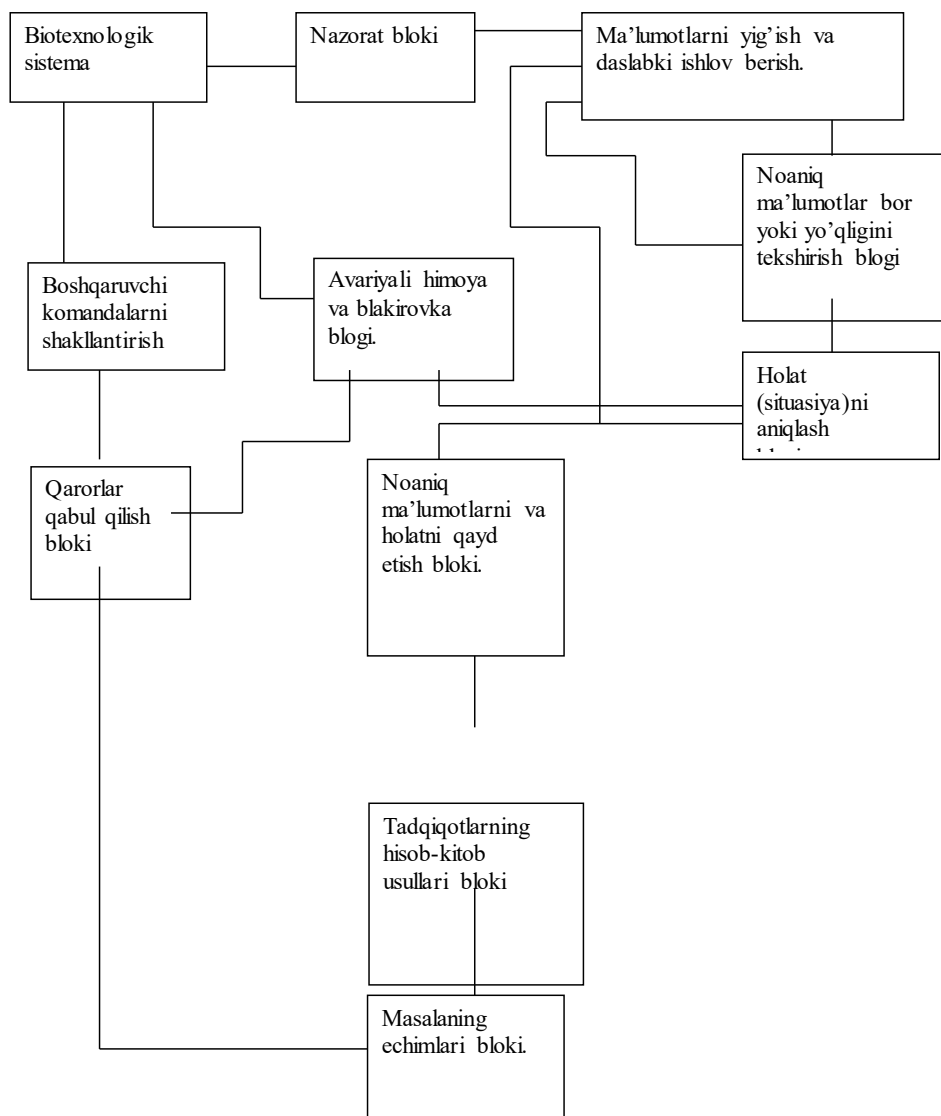
- boshqarish ob'ektidan bevosita olingan yoki hisob-kitob va identifikatsiyalashtirish natijasida olingan dispetcherlik ma'lumotidagi katta xatolik; noaniqlikning bu turi obektning boshlang'ich va joriy holatini va unga atrof-muhitning ta'sirini aniqlashni qiyinlashtiradi;

- boshqarish obekti modellarining aniq emasligi (murakkab jarayonning ideallashtirilgan modelining ortiqchaligi, chiziqilashtirish, diskretlashtirish, apparatlarning real xarakteristikalarini almashtirishdagi xatoliklar, parametrlarning qiymatlarini ularning prognoz qiymatlari bilan almashtirilishi va h.k.) yoki ularning aniq emasligi; subektiv cheklovlar va kriteriyalarning borligi tufayli yuz beradigan noaniqlik. Bu kriteriyalar va cheklovlarning hammasi noaniq to'plamlar nazariyasi yordamida lingvistik o'zgaruvchilar ko'rinishida tasvirlanishi mumkin;

- ba'zi parametrlar haqidagi ma'lumotning qisman yoki to'la etishmasligi, masalan, Angren kaolinini boyitish jarayonlari uchun ifloslantiruvchilar (temir, titan, marganets va boshqa birikmalar) sifatidagi metallar tarkibining aniq o'lchamlarining etishmasligi ular holatining rejimlarini belgilashda va diagnostika qilishda katta noaniqliklarga olib keladi;

- murakkab BTJ da kriteriyalarning ko'pligi, bir-biriga zid bo'lgan modellar va qarorlar qabul qilish usullari bilan bog'liq noaniqliklar;

- ko'p pog'onali ierarxik sistemalarda, BTJ ham xuddi shunday sistema, qarorlar qabul

1- rasm. Kaolinni boyitish jarayonini boshqarish sistemasining algoritmik strukturasi

qilish jarayoni shunisi bilan farq qiladiki, boshqaruvning har bir darajasida va har bir qism sistema uchun aniq (nuqtama-nuqta) maqsadlar va qarorlarning qo'yilganligi koordinatsiyalashtirish jarayonini qiyinlashtiradi va qarorlarning interaktiv xarakterda bo'lishini taqazo etadi.

QQQ masalalarida ko'p uchraydigan noaniqliklarning turlarini quyidagicha guruhlariga ajratamiz. Klassifikatsiyaning birinchi darajasi etishmayotgan ma'lumotlarning miqdorini xarakterlovchi

atamalardan tuzilgan.

QQQ masalalarining elementlari haqidagi ma'lumotlarning to'la etishmasligi noma'lumlik holatiga olib keladi.

Ma'lumotlarning etarli emasligi, noaniqlik, noadekvatlik va nokorrektlik to'la bo'lmagan holat haqida guvohlik beradi.

QQQ masalalarining elementlari haqidagi ma'lumotlarning qisman etishmasligini etarli emaslik deb ataymiz.

To'la ma'lum bo'lmagan (to'la aniqlanmagan) ma'lumot ko'rinishidagi to'la emaslik

ob'ektlarning turlari, kattaliklarning miqdorlari, ular orasidagi munosabatlarga tegishli bo'lishi mumkin [2].

Ma'lumotlarning to'lib-toshib ketishi natijasida ham to'la emaslik holati yuz berishi mumkin. O'ta katta hajmdagi ma'lumotlarni kayta ishlab chiqishning imkonsizligi ularning biror qismini tashlab yuborishga, maqsadlar va kriteriyalar ichidan birinchi va ikkinchi darajalilarini ajratish, asosiy va ikkinchi darajali faktorlarni ko'rsatish, munosabatlarni (nokorrektlik holatini) aniqlashni zarur qilib qo'yadi. Bundan tashqari, amaliyot ko'rsatadiki, aniq ma'lumotning o'rnini bosuvchi tasdiq tadqiq etilayotgan masalalarning ixtiyoriy elementlariga ta'lluqli bo'lishi mumkin. Shu tarzda qurilgan boshqarish modeli ko'pincha tadqiq etilayotgan sistemani noadekvat tavsiflashga (noadekvatlik holatiga) olib keladi.

QQQ masalalarining elementlari haqidagi hamma ma'lumotlarni to'plab ham to'la aniqlikka erishmaslik mumkin (bir qiymatli emaslik holati) [3].

Agar QQQ masalasining biror obektini tavsiflash uchun bittadan ortiq til obektidan foydalanilgan bo'lsa, u holda sinonimlik holati haqida gapirish mumkin. faqat qaror qabul qilayotgan shaxsning tili (lingvistik noaniqlik holati), balki tashqi muhit (fizik noaniqlik holati) ham shubhalilikka manba bo'lishi mumkin. Fizik noaniqlikning paydo bo'lish sabablari turlicha bo'lishi mumkin. Ulardan ba'zilarini, boshqarish ob'ekti uchun xarakterli bo'lganlarini qarab chiqamiz.

Har qanday boshqaruv o'lchashlar bilan bog'liq, har qanday o'lchash esa xatoliklar bilan yuz beradi, xatolikning xarakteri esa asbob-uskunaga bog'liq bo'lganligi uchun boshqaruv shu turdagi to'siqlar ichida sodir bo'ladi. Bundan tashqari, har qanday qabul qiluvchi va eslab qoluvchi texnik qurilma o'zining aniqligiga ega bo'lib, bu uning

asosiy xarakteristikalaridan biridir. Bu aniqlik miqdorlarning yaxlitlanish xatoligini topadi. O'lchash xatoliklari va yaxlitlash xatoliklari real miqdorlarni aniq o'lchashga imkon bermaydi (aniq emaslik holati).

Tashqi muhitda bir necha imkoniyatlarning borligi, bu imkoniyatlarning har biri tasodifiy tarzda kerakli imkoniyatga aylanishi mumkinligi tasodifiylik holatini keltirib chiqaradi.

Real ob'ekt faoliyati davomida o'zining xossalarini o'zgartirishi mumkin. Bu o'zgarishlar adashtiruvchi xarakterga ega va ular ob'ektning parametrlari yuqorida sanab o'tilgan noaniqlik holatlari to'liqmas ma'lumot (TM) larni qo'llash bosqichida konkret ko'rinishda paydo bo'ladi, ubahsli holatga olib kelishi mumkin; - QQQning biror holatidagi tasodifiylik, to'la emaslik noaniqlik sharoitlarida qarorlar qabul qilish zaruriyatiga olib keladi; - sinonimlik quyidagi turdagi noaniqlikda paydo bo'lishi mumkin: ma'lumot u saqlanayotgan ko'rinishda so'ralmaydi, va bu ko'rinishlarning bir xil ekanligini aniqlay olmaydi; - tabiiy tilning asosiy xossasi bo'lgan oshkormaslik (indamaslik) noaniqlikning manbasi bo'lib qolishi mumkin.

Xulosa

Shunday qilib, noaniq hodisalarni, voqealar va faktlarni, hamda ob'ektlar va operatsiyalar orasidagi aloqalarni qarab chiqish shuni ko'rsatadiki, noaniqliklarning turli sinflari mavjud bo'lib, ular har doim ham tasodifiylik va nopuxtalik bilan bog'liq emas.

TM ning ba'zi sinflari uchun suniy intellekt nazariyasi, ehtimolliklar nazariyasi, G. Shefferning guvohliklar nazariyasi, Lukasevichning cheksiz ko'p qiymatli logikasi, L. Zadening noaniq to'plamlar nazariyasi va h.k.lar foydali va samarali bo'lishi mumkin. TMni qo'llaganda paydo bo'ladigan eng muhim masalalardan biri

SHARQ MUTAFAKKIRLAR MEROSI ASOSIDA TALABA-YOSHLARDA POZITIV DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISH METODLARI

YAKUBOVA SHAXNOZA ERKINBAEVNA.

UrDU mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Sharq mutafakkirlar merosi asosida talaba-yoshlarda pozitiv dunyoqarashni shakllantirishda metodlardan foydalanishning ahamiyati va mohiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: Metod, pozitiv, dunyoqarash, ta'lim, tarbiya, innovatsiya, bilim, intilish, reproduktiv, tushuntirish, mushohada,

Аннотация. В данной статье освещается важность и суть использования методов в формировании позитивного мировоззрения у учащихся на основе наследия восточных мыслителей.

Ключевые слова: Метод, позитив, мировоззрение, образование, обучение, инновация, знание, стремление, репродуктивный, объяснение, наблюдение,

Annotation. This article highlights the importance and essence of using methods in the formation of a positive worldview among students based on the heritage of Eastern thinkers.

Keywords: Method, positive, outlook, education, learning, innovation, knowledge, aspiration, reproduction, explanation, observation,

Kirish. Ajdodlarimiz merosining yoshlar dunyoqarashini shakllantirishdagi pedagogik ahamiyati beqiyos bo'lib, O'zbekiston Respublikasi davlat siyosatida mazkur meros vositasida yoshlarning dunyoqarashini shakllantirish, ularning ma'naviy-ijtimoiy mobilligini oshirish, madaniy olamini boyitishga alohida ehtibor qaratish nazarda tutilgan. Sharq mutafakkirlar merosi asosida talaba-yoshlarda pozitiv dunyoqarashni shakllantirishda metodlardan foydalanish alohida ahamiyatga ega.

Tarixiy madaniy tajribalardan inson komlotini ta'minlovchi vositalar va metolarni qo'llashga alohida e'tibor qaratilgan. Pozitiv dunyoqarash har bir shaxsning o'z-o'ziga nisbatan tanqidiy munosabatda bo'lishini ta'minlaydi. Shu bilan bir qatorda atrofdegilarga nisbatan aksiologik nuqtai nazardan yondashadi. O'z-o'ziga nisbatan tanqidiy munosabatda bo'lish, talaba-yoshlarni o'ziga nisbatan talabchanlik bilan yondashish, kasbiy rivojlantirish sari intilishga undaydi.

Mutafakkir ajdodlarimiz inson o'zi va atrofdegilarning xatti-harakatlari, yurish turishini muntazam nazorat qilishi zarurligini

uqtirganlar. Talabalarda mazkur tajribani hosil qilish uchun tahlil qilish, umumlashtirish, refleksiyalash metodlaridan foydalanish tavsiya etiladi. Shu bilan bir qatorda pedagogik hamkorlik, suhbat, ishchan muloqot, dialog metodlari yordamida ham talaba-yoshlarda pozitiv dunyoqarashni shakllantirish keng imkoniyatlari mavjud. O'qituvchi-o'quvchi orasidagi munosabatshaxslararomunosabatning muhim ko'rinishi bo'lib, bu jarayonda suhbat, dialog, savol-javob, bahs-munozara metodlari alohida pedagogik ahamiyat kasb etadi. Mazkur metodlarni puxta o'zlashtirishlari uchun har bir talaba hamkorlikda ishlash, individual faoliyat ko'rsatish, guruhli hamda juft-juft bo'lib ishlash metodlaridan foydalanish tajribasini o'zlashtirish zarur[1].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Imitatsiya metodi talabalar ko'z o'ngida tarixiy jarayonlar va tarixiy shaxslarni gavdalantirishga xizmat qiladi. Bunda professor-o'qituvchilar kichik guruhlar, juftliklarda ishlash hamda guruhli ish usullaridan foydalanishlari maqsadga muvofiq.

Metod (yun. "metodos" — bilish yoki tadqiqot yo'li, nazariya, ta'limot) — voqelikni

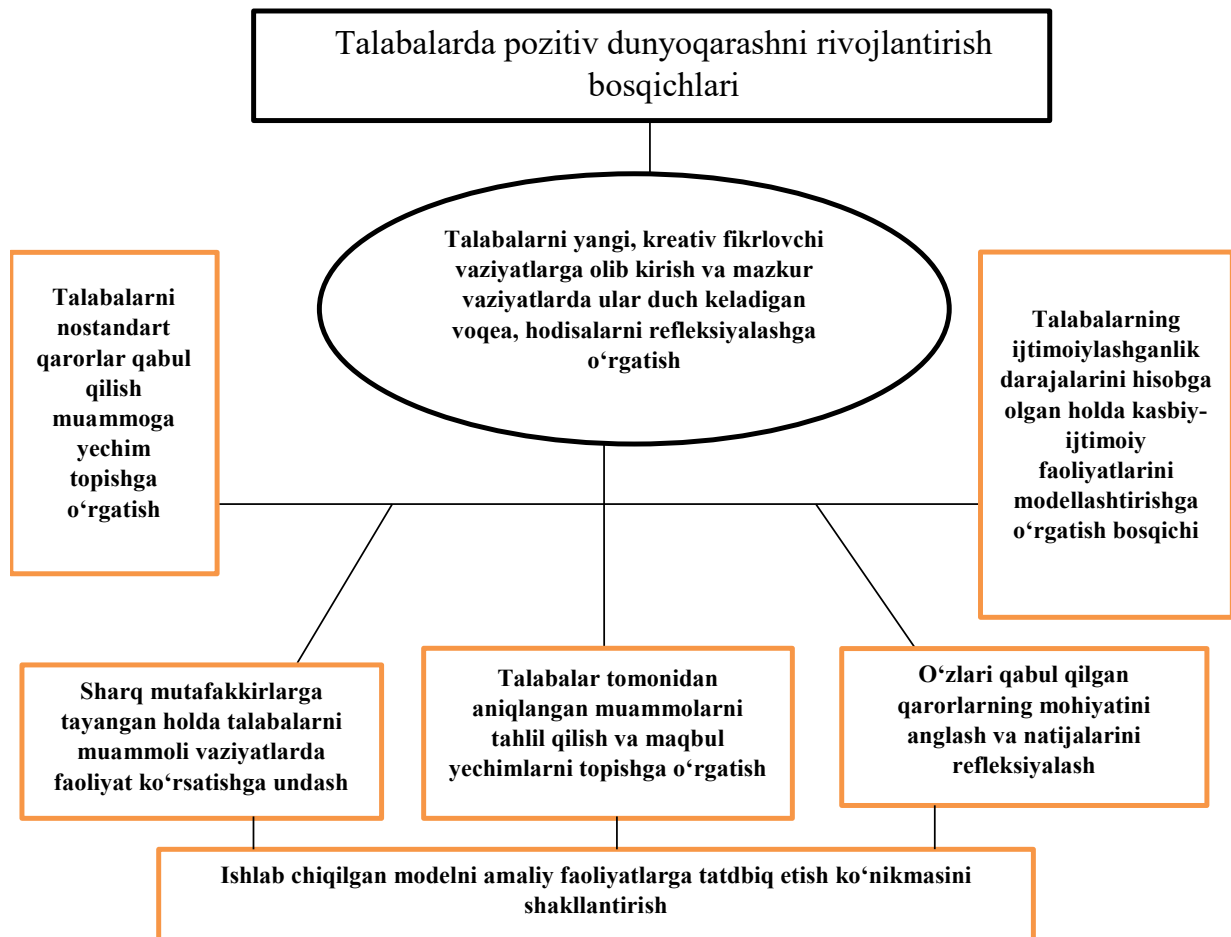
amaliy va nazariy egallash, o'zlashtirish, o'rganish, bilish uchun yo'l yo'riqlar, usullar majmuasi, falsafiy bilimlarni yaratish va asoslash usuli [2].

Keys. Ushbu metod yordamida talabalarga Sharq mutafakkirlari tomonidan yaratilgan pedagogik ta'limotlar taqdim etiladi. Natijada ularda madaniy-axloqiy va kasbiy sifatlar ezgu amallarni bajarishga rag'bat va ijtimoiy-madaniy mobillik kabi sifatlar shakllantiriladi. Mazkur metod yordamida bo'lajak o'qituvchilar taqdim etilgan bilimlar ijtimoiy-madaniy modellarni o'zida mujassamlashtirgan o'quv materiallarni muvaffaqiyatli o'zlashtiradilar.

Keys- metodi bo'yicha o'rganilayotgan

har bir muammo yoki mavzu yuzasidan amalga oshiriladigan ishlar rejasi, ularni bajarish tafsiloti, natijalar va xulosalar yig'indisi alohida keysni tashkil qiladi. Bu metod ta'lim jarayonida hayotiy vaziyatlardan foydalanishga qaratilgan [2].

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Natijada ajdodlarimizning merosini o'rganishga yo'naltirilgan pedagogik jarayonlar qiziqarli, kreativ xarakterga ega mashg'ulotlar sifatida namoyon bo'ladi. Bo'lajak o'qituvchilarning shaxsiy- kasbiy sifatlarini namoyon qilish imkoniyatlari kengaytiriladi.

Tushuntirish metodi. Bunda mutafakkirlar tomonidan ilgari surilgan barkamol shaxsni tarbiyalashning kontseptual asoslari talabalar ongiga tushuntirish metodi yordamida yetkaziladi. Barkamollikning tarkibiy qismlari va unga oid asosiy tushunchalar tahlil qilinadi. Professor-o'qituvchilar mutafakkirlar ilgari surgan asosiy g'oyalarni ajratib olib ularni talabalar bilan birgalikda muhokama qiladilar, aniq dalillar va misollar yordamida tushuntirishga intiladilar [3].

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Ajdodlarimizning talabalarda pozitiv dunyoqarashni shakllantirishga yo'naltirilgan tajribalarini talabalar ongiga yetkazishda reproduktiv metod ham bir qadar samarali hisoblanadi. Talabalar faoliyat algoritmlari yordamida bosqichma bosqich mutafakkirlarning shaxsni ezgu amallarni bajarishga undovchi g'oyalarni tahlil qiladilar va o'zlashtiradilar. Bunda bo'lajak o'qituvchilar amaliy harakatlarini o'zaro o'xshash xolatlarga qiyoslagan holda bajarishga muvaffaq bo'ladilar. Masalan, "Farhod va Shirin" dostonidagi Farhodning bunyodkorlikka asoslangan faoliyati timsolida atrofda qilargalarga ko'makdosh bo'lish, jamiyat farovonligi yo'lida harakat qilish, ijodkorlikka yo'naltirilgan faoliyat usullarini amalga oshirish motivlariga ega bo'ladilar [3].

Mutafakkirlarning pozitiv dunyoqarashni shakllantirishga yo'naltirilgan tajribalari va amaliy harakatlari professor o'qituvchilar tomonidan muammoli bayon metodidan foydalangan holda talabalar ongiga yetkaziladi. Bunday bayon talabalarni bahs-munozaraga kirishishga undaydi. Tarixiy tajribalar ustida mantiqiy fikrlash chuqur o'ylash operatsiyalari amalga oshiriladi. O'quv materiallarni muammoli bayon qilish metodida qo'llash natijasida talabalarda pozitiv dunyoqarashni shakllantirishga xizmat qiladigan ko'plab metodlardan foydalanish imkoniyati vujudga keladi. Talabalarda pozitiv dunyoqarashni shakllantirishda mutafakkir asarlarining mazmuni bilan bog'liq xolda aniq topshiriqlar

qo'yiladi talabalar tomonidan ularga qaytirilgan javoblar professor-o'qituvchilar bilan hamkorlikda tahlil qilinadi. Shu bilan bir qatorda aniq dalillarga tayangan holda talabalar o'z nuqtai nazarlarini bayon qiladilar, bir birlarining fikrlarini tinglab muammoli masalalarni muhokama qilishga intiladilar [4].

Evristik izlanish metodi yordamida ham mutafakkirlarning pozitiv dunyoqarashni shakllantirishga oid g'oyalari talabalar tomonidan to'planadi, tahlil qilinadi va o'zlashtiriladi. Bunday metod sirasiga evristik suhbatlarni kiritish mumkin. Talabalarni mutafakkir ajdodlarimizning merosini o'rganishga nisbatan qiziqish uyg'otishda evristik suhbatlar alohida o'rin egallaydi. Professor-o'qituvchilar evristik suhbat metodi yordamida mutafakkirlarning hayotbaxsh, shaxsni ezgu amallarni bajarishga undovchi g'oyalardan bo'lajak o'qituvchilarni xabardor qiladilar. Natijada talabalarga mutafakkirlarning pedagogik hamda badiiy estetik mazmundagi asarlarni o'rganishga bo'lgan qiziqish shakllanadi. Mazkur metod talabalarni izlanishga kitobxonlikka, mustaqil bilim olishga da'vat qiladi.

Tadqiqotchilik metod. Ushbu metod yordamida mutafakkir ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan didaktik hamda badiiy asarlar ustida talabalar kichik tadqiqotlar o'tkazadilar, referatlar, kurs ishlari va malakaviy bitiruv ishlarini yozadilar. Shu bilan bir qatorda mazkur asarlar ustida mustaqil ishlash ko'nikmalarini ham hosil qiladilar. Shu tariqa ularda turli manbalarni mustaqil tahlil qilish ko'nikmalari rivojlanib, ilmiy tadqiqot faoliyatini amalga oshirish motivlari shakllanadi. Mazkur metod talabalarga mutafakkirlarning asarlari bilan yaqindan tanishish ularni har tomonlama chuqur tahlil qilish ushbu asarlar haqidagi ilmiy manbalarni o'rganish imkonini beradi. [4]

Buyuk mutafakkirlarning pedagogik ta'limotlari yordamida metodlardan foydalanish talabalarda shakllangan pozitiv dunyoqarash, ularda xissiy irodaviy sifatlarining namoyon bo'lishini ta'minlaydi. Talaba o'z o'quv

TEXNIKA OLIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARINING BOSHQARUV KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI

UMIROVA GULMIRA SHODIBOY QIZI

Jizzax politexnika instituti "Iqtisodiyot va menejment" kafedrası assistenti

Annotatsiya: Maqolada mutaxassislar tayyorlashning turli muammolarini hal qilish, texnika oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayoni davomida talabalarining boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirish zarurati va imkoniyatlari yoritilgan. Taklif etilayotgan yondashuvning afzalligi shundan iboratki, talabalar bosqichma-bosqich fan sohasidagi nazariy bilimlardan amaliyotga qo'llay oladilar, boshqaruv ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirishdagi ko'nikmalar keltirilgan. Boshqaruv kompetensiyasining mezonlari va ko'rsatkichlari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: boshqaruv, kompetensiya, faoliyat, muammo, ta'lim, fan, talaba, ko'nikma, o'qitish, texnologiya, mezon.

Аннотация. В статье описаны необходимость и возможности решения различных задач подготовки специалистов и развития управленческой компетентности студентов в ходе образовательного процесса в технических вузах. Преимущество предлагаемого подхода в том, что студенты могут постепенно применять теоретические знания в области науки для практики и развития управленческих навыков. Приводятся навыки развития управленческих компетенций. Рассмотрены критерии и показатели управленческой компетентности.

Ключевые слова: управление, компетенция, деятельность, проблема, образование, наука, ученик, умение, обучение, технология, критерии.

Abstract. The article describes the need and opportunities for solving various problems of training specialists and developing the management competence of students during the educational process in technical higher education institutions. The advantage of the proposed approach is that students can gradually apply theoretical knowledge in the field of science to practice and develop management skills. Skills for the development of management competencies are given. The criteria and indicators of management competence were considered.

Key words: management, competence, activity, problem, education, science, student, skill, teaching, technology, criteria.

Kirish. Hozirgi zamon talabi buyuk kelajak yaratish hamda jahon hamjamiyatidan munosib o'rin egallashga shaxdam qadamlar bilan intilayotgan davlatimiz uchun yuqori malakali, raqobatbardosh mutaxassis kadrlar tayyorlash muhim va dolzarb masalalardan biriga aylandi.

Fan va texnologiyalar asosida yuksak umumiy va kasbiy madaniyatga ega ijodiy faol, ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil holda korxonalar va tashkilotlarni boshqara oladigan, istiqbolli vazifalarni oldindan ko'ra oladigan va ularni oqilona hal etishga qodir qobiliyatli mutaxassislarni tayyorlash ko'zda tutilgan.

Uzluksiz ta'lim tizimining har bir bo'g'inida ta'lim-tarbiya ishlarini bugungi kun va istiqbol talablari darajasida tashkil etishda o'qituvchining o'rni va roli beqiyos darajadir. Zero, o'quv-metodik majmualar (malaka talablari, o'quv reja va fan dasturlari, darsliklar o'qitish vositalari, didaktik materiallar va boshqalar) har qanchalik takomillashgan holda ishlab chiqilmasin, aslo malakali pedagoglarsiz talabalarga amaliy ko'nikmalarni shakllantirishni bevosita amaliyotga tadbiiq qilib bo'lmaydi.

Respublikamiz oliy ta'lim tizimida mustaqil va erkin fikrlaydigan tashabbuskor,

irodali mutaxassis kadrlarni tayyorlashga alohida e'tibor bermoqda. Bu borada bir qator nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lgan tadqiqotlar olib borilmoqda.

O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuninig yangi tahririda ham oliy ta'lim tizimida yuksak malakali va madaniyatli, mustaqil faoliyat yurita oladigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan kadrlarni tayyorlash asosiy vazifalardan etib belgilangan [1].

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev tomonidan 2019-yil 8-oktyabr kuni imzolangan "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi farmonida: O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi hamda Vazirlar Mahkamasi huzuridagi ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasining oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi huzuridagi jamoatchilik kengashi hamda O'zbekiston oliy ta'lim muassasalari rektorlari kengashi negizida nodavlat notijorat tashkilot shaklidagi Respublika oliy ta'lim kengashini tashkil etish to'g'risidagi taklifiga rozilik berildi. Ushbu vazifalar oliy ta'lim tizimida boshqaruv kompetensiyasiga ega kadrlar tayyorlashning muhim vazifalari sifatida e'tirof etishimiz mumkin [2].

Ma'lumki, kompetensiyaga asoslangan yondashuv - bu o'z-o'zini tarbiyalash, o'z-o'zini rivojlantirish va ijodiy faoliyatga yo'naltirilgan, o'zgaruvchan sharoitlarda faol bo'lishga qodir, barkamol, har tomonlama rivojlangan mutaxassislar jamiyatning ijtimoiy rivojlanishiga yaxshi ta'sir ko'rsatadi.

Metodlar. Xuddi shunday qarama-qarshilik bakalavrlar va magistrning joriy, oraliq va yakuniy nazoratlariga qo'yiladigan talablarni tahlil qilishda ham aniqlanadi. Birinchi holda, bilim, ko'nikma

va malakalarni, shuningdek, egallangan malakalar darajasini baholash imkonini beruvchi standart topshiriqlar, testlarni o'z ichiga olgan baholash vositalari qo'llaniladi.

Ikkinchi holda, malakalar bilan bir qatorda ijodiy faoliyat qobiliyatlari shakllanadi. Shaxsiy baholashdan tashqari, guruh va o'zaro baholash qo'llaniladi; talabalar, o'qituvchilar va ish beruvchilarning birgalikdagi ekspert baholashlari amalga oshiriladi. Bitiruv malakaviy ishi magistratura talabasi tayyorlanayotgan faoliyat turiga oid tadqiqot (iqtisodiy, tahliliy, tashkiliy-boshqaruv, pedagogik va boshqalar) muammolarni hal qilish bilan bog'liq magistrlik dissertatsiyasi shaklida amalga oshiriladi.

Zamonaviy ilmiy dunyoda boshqaruv xatti-harakati kichik kasbiy guruhning yuqori ixtisoslashgan faoliyati sifatida emas, balki insonning professionallik haqidagi g'oyalar tarkibiga kiradi. Talabaning boshqaruvchanlik qobiliyatini rivojlantirish zamonaviy ta'limning eng muhim vazifasidir.

Ko'p bosqichli ta'lim uchun ushbu muammoni hal qilish bakalavr-ijrochining magistr-tadqiqotchi darajasiga yetishini anglatadi va texnika oliy ta'lim muassasalaridagi butun o'quv jarayoni davomida boshqaruv kompetensiyaning yanada rivojlanishiga xizmat qiladi.

Boshqaruv kompetensiyasi - bu shaxsning ajralmas sifati bo'lib, u boshqaruv qarorlarini qabul qilishda, ularni aniq boshqaruv vazifalariga moslashtirish orqali iqtisodiy, moliyaviy va tashkiliy-boshqaruv modellarini shakllantirishda namoyon bo'ladigan ko'nikmalar majmuidir.

Texnika oliy ta'lim muassasalari bitiruvchisining boshqaruv kompetensiyasi modeli yuqorida aytib o'tilgan boshqaruv kompetensiyasining mazmunli mohiyatini tashkil etuvchi boshqaruv vakolatlarini o'z

ichiga oladi.

Boshqaruv malakalarini bajarish quyidagi ko'nikmalarni o'z ichiga oladi:

- -strategik tahlil qilish, raqobatdoshlikni ta'minlashga qaratilgan tashkilot strategiyasini ishlab chiqish;

- -aktivlarni baholash, aylanma mablag'larni boshqarish, dividend siyosati va kapital tuzilmasini shakllantirishda moliyaviy boshqaruvning asosiy usullarini qo'llay bilish;

- -me'yoriy-huquqiy hujjatlarni izlash, tahlil qilish va ulardan kasbiy faoliyatida foydalana olish;

- -loyihalar, biznes-rejalar va shartnomalarni shakllantirish hamda boshqarish;

- -makroiqtisodiy muhitni, bozor va unga xos xatarlarni, raqobat muhitini tahlil qilish va baholash.

Boshqaruv qobiliyatlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- ishlab chiqarishni tashkil etish va boshqarish;

- tashkilot va korxonalar faoliyatini strategik rivojlantirishda zamonaviy iqtisodiy bilimlarni qo'llash orqali boshqarish;

- tashkilot, korxonalar va ularning aloxida bo'linmalar tashkiliy tuzilmasini optimallashtirish, xodimlarning professional tayyorgarlik darajasini oshirib borishni tashkil qilish va boshqarish, mehnat salohiyatidan samarali foydalanishni rejalashtirish, mehnatni rag'batlantirish tizimini yo'lga qo'yish;

- birlamchi ishlab chiqaruvchi bo'g'in ishini tashkil qilish va uni boshqarish;

- bajarayotgan faoliyati bo'yicha ish rejasini tuzish va uni bajarish, nazorat qilish va amalga oshirilgan ishlarning natijalarini baholash;

- kasbga oid muammolar echimlarini amaliyotga tadbiq etish, ishlab chiqarish

jarayonida sifatni boshqarish;

- korxonalar tashkiliy-boshqaruv faoliyatida qabul qilinadigan qarorlarni ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlik mezonlari asosida ishlab chiqishda hamda qarorlarni muqobil variantini tanlab olishni asoslashda ishtirok etish;

- zamonaviy axborot texnologiyalardan boshqaruvda foydalanish, ishlab chiqarish jarayonlari monitoringi va sifatini baholash usullari va mexanizmlarini ishlab chiqish;

- atrof-muhitni muhofaza qilish va mehnat xavfsizligi talablariga mos kelishi borasida ishlab chiqarish jarayonlarini nazorat qilish;

- ishlab chiqarish jarayonlari va resurslaridan foydalanishni rejalashtirish, favqulodda sodir bo'lishi mumkin bo'lgan xavf-xatarlarni tahlil qilish.

- ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish korxonalariga investitsiyalarni jalb qilish mexanizmlarini qo'llash, investitsion loyihalarni ishlab chiqish va boshqarish.

Bizning fikrimizcha, turli darajalarda sanab o'tilgan kompetensiyalar bakalavriat bosqichidagi o'qitish jarayonida rivojlanishi kerak. Ixtisoslik fanlarini o'rganish jarayonida boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirishni ko'rib chiqamiz. Ixtisoslik fanlar intellektual rivojlanish, boshqaruvchanlik qobiliyatlarini rivojlantirish, kognitiv, boshqarish uchun noyob salohiyatga ega hisoblanadi. Ixtisoslik fanlari ko'p profilli mutaxassislarni fundamental eng muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, ishlab chiqarishni tashkil etish va boshqarishda ham, bevosita amaliyotda ham muhimdir. Ixtisoslik fanlarni o'zlashtirish mavhum, mantiqiy, tizimli, ijodiy, tanqidiy fikrlash, aniqlik, argumentlarning izchilligi, sezgi va turli boshqaruv qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi:

- boshqaruv muammosini shakllantirish;

• ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatishni tashkil etish;

- tadbirkorlik qilish;

- -boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun tashkilotning tashqi va ichki muhiti omillari to'g'risidagi ma'lumotlarni to'plash, qayta ishlash va tahlil qilish;

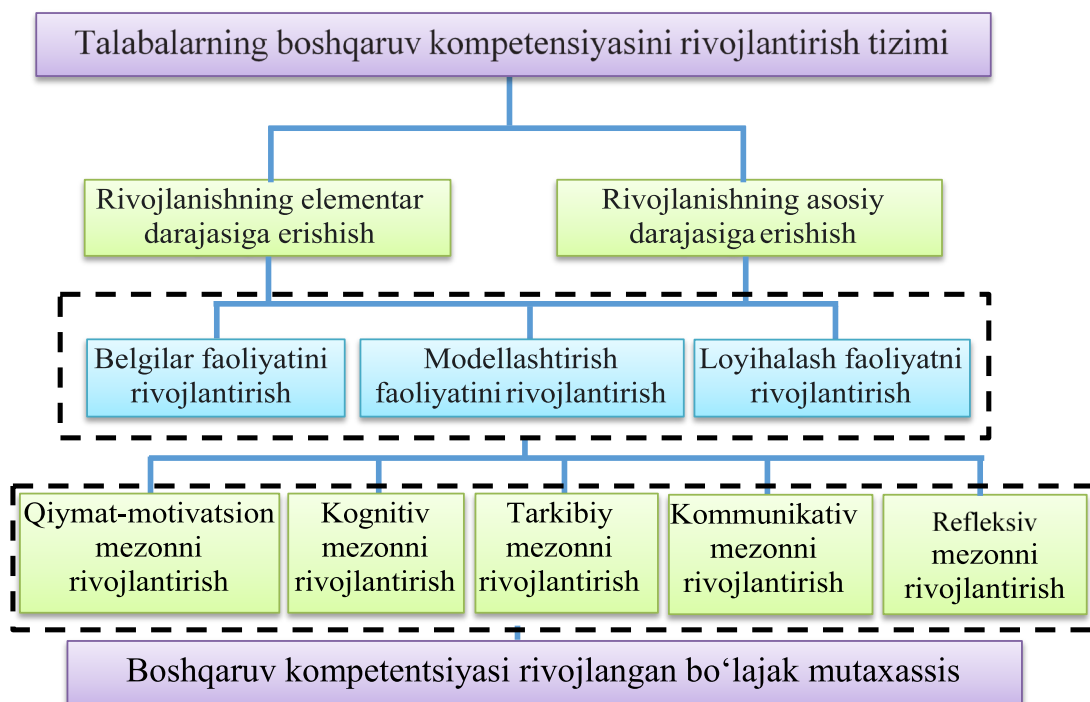
- -qaror qabul qilish, faoliyatni rejalashtirish va boshqarish uchun ma'lumot to'plash, tashkilotning ichki axborot tizimini yaratish va uning ishlashini boshqarish;

- loyihalar samaradorligini baholash va boshqalar shaklda taqdim etish.

Talabalarni boshqaruv faoliyatiga jalb etish maqsadida nazariy bilimlardan amaliyotga o'tishni nazarda tutuvchi ixtisoslik fanlarini o'rganish belgi, modellashtirish va loyihaviy faoliyatning izchilligini ta'minlaydi.

Mutaxassislarni ko'p bosqichli tayyorlash sharoitida texnika oliy ta'lim muassasalari talabalarining boshqaruv qobiliyatini rivojlantirish bo'yicha biz taklif qilayotgan modelimizning asosi bo'ysunish, kengayish va nisbiy ahamiyatga egalik tamoyillariga bog'liq holda darajali tuzilishining murakkabligi, uning tarkibiy qismlarining (qiymat-motivatsion, kognitiv, mazmun-faoliyat, kommunikativ) rivojlanishining bosqichma-bosqich, o'zaro bog'liqligini nazarda tutadi. Bu esa o'qituvchi va talabalarining yuqori motivatsiyasini talab qiladi.

O'quv jarayonini aniq tashkil etish, shuningdek, maqsadlarni belgilashga alohida yondashuv, ularning maqsadlarning o'zaro bog'liqligini vizual grafik shaklda quyidagicha talqin qilish uchun:

1-rasm. Talabalarining boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirish tizimi

Biz boshqaruv kompetensiyasining kriteriyalarni rivojlantirish mezonlari qiymat-motivatsion, kognitiv, mazmunli va ko'rsatkichlarini ko'rib chiqamiz:

Mezonlar	Ko'rsatkichlar
Motivatsion	Ixtisoslik fanlarini o'rganishning ahamiyatini anglash
	Boshqaruv faoliyatiga ijobiy munosabatda bo'lish uchun ichki motivlarning jiddiyligi
	Ta'lim jarayonida qiziqish, faollik va mustaqillikni namoyon etish
Kognitiv	Boshqaruv faoliyati haqidagi bilimlar tizimining mavjudligi
	Xorijda ko'p bosqichli ta'lim bosqichlari haqida bilimga ega bo'lish, ma'lum darajada ta'lim olish istagi
Tarkibiy	Analitik va boshqaruvchanlik ko'nikmalariga ega bo'lish
	Texnika oliy ta'lim muassasalarining ta'lim muhiti sharoitida muvaffaqiyatli samarali o'quv va kognitiv faoliyat jarayoni
Kommunikativ	O'z qaroringiz borasida bahslashish, isbotlash va asoslash qobiliyati
	O'z ishining natijalarini omma oldida namoyish etish va himoya qilish qobiliyati
Refleksiv	O'z-o'zini anglash boshqaruv faoliyati subyekti sifatida
	Boshqaruvchanlik ko'nikmalarini rivojlantirish - kuchli va zaif tomonlaringizni bilish va qabul qilish
	Boshqaruvdagi muammolarni hal qilishga tayyorlikni baholash

Tanlangan komponentlar rivojlanishning uchta darajasiga mos keladi: boshlang'ich, asosiy va ilg'or. Biz talabalar uchun boshqaruv kompetensiyani rivojlanishining asosiy darajasini shakllantirishimiz lozim. Boshqaruv kompetensiyasining alohida komponentlarini o'zlashtirish darajasidagi o'zgarishlar bilan bir qatorda ko'rib chiqilayotgan kompetensiyaning rivojlanishini har tomonlama baholashni hisobga olish muhimdir.

Boshlang'ich daraja. Talabalar boshqaruv faoliyatiga beqaror qiziqish bildiradilar: ular boshqaruv usullarini qo'llashni, boshqaruv muammolarini hal qilishni zarur deb hisoblamaydilar va kelajakda tegishli ko'nikma va malakalar ular uchun foydali bo'lmasligiga ishonishadi. O'quv ishlarini bajarishda ular ko'pincha algoritmik usuldan foydalanadilar. Modelga muvofiq samarali xarakterdagi harakatlarni bajaradilar.

Asosiy daraja. Ushbu darajani o'zlashtirganlar boshqaruvchanlik ko'nikmalariga ega bo'lish muhimligini yaxshi bilishadi va ta'lim boshqaruvi muammolari bilan shug'ullanish, yangi bilimlarni olishga intilishadi. Biroq, ularda

bilimlarni o'zlashtirishning chuqurligi va topshiriqlarni bajarishda izchillik yetishmaydi. Ular asosiy boshqarish usullari va olingan natijalarni taqdim etish variantlari bilan tanish va ular nazariy bilimlarni turli boshqaruv muammolarini hal qilishda qo'llaydilar, ammo hozirgacha ular ijodkorlik va o'ziga xoslik bilan ajralib turmaydigan yechimlarni taqdim etishmagan.

Ilg'or daraja. Talabalar mavzuga va boshqaruv faoliyatiga doimiy qiziqish bildirmoqda. Ular boshqaruvdagi muammolarni hal qilish, qo'shimcha ma'lumot olishga ehtiyoj sezishadi. Ular kuchli fan bilimiga ega, boshqaruv faoliyati texnologiyasini egallaydi, boshqaruv jarayonlarini olib borishda faollik va mustaqillik ko'rsatadi. Ular ko'pincha muammolarga ijodiy, nostandart yechimlarni taklif qilishadi. Ishni taqdim etish va himoya qilish, uning natijalarini tanqidiy baholay olish qobiliyatiga ega bo'lishadi.

Shunday qilib, boshqaruv kompetensiyasining har bir komponenti koeffitsientlarining qiymatlari aniqlandi. Boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirishning asosiy vositasi ishlab

chiqilgan kompleks tizimi mavjud bo'lib, u quyidagi turdagi vazifalarni o'z ichiga oladi:

- isbotlash uchun masalalar, yechish usuli mustaqil ravishda tanlanadi. Dastlab isbotlash model bo'yicha amalga oshirilsa ham (bu ham foydali, chunki u fikrlashni rivojlantiradi), kelajakda talabalarda o'z yechimini topish zarurati paydo bo'ladi;

- berilgan shartlarning yetarli emasligini (nomuvofiqligini) aniqlashga imkon beradigan dastlabki ma'lumotlarga e'tiborni shakllantiradigan kam aniqlangan va ortiqcha belgilangan vazifalar;

- yechish usuli va natijasi ma'lum bo'lgan va dastlabki ma'lumotlar o'rnatilishi talab qilinadigan teskari masalalar. Bunday masalalarni yechish nafaqat ishni jonlantiradi, balki fikrlash moslashuvchanligini rivojlantirishga yordam beradi, talabalarni teskari operatsiyani o'zlashtirishga tayyorlaydi;

- talabalarga o'quv materialini tahlil qilish va tizimlashtirishga yordam beradigan tarkibiy va mantiqiy blok-sxemalarni tuzish, undagi asosiy narsani ajratib ko'rsatish;

- fanning hayot bilan chambarchas bog'liqligini, ixtisoslik fanlari bilimlarni kelajakdagi zarur bo'lgan amaliy yo'nalish vazifalariga bog'liqligi;

- tahlil qilish, nazariy materialni qo'llash, ishni baholash qobiliyatini rivojlantiruvchi baholash va tahliliy vazifalar;

- gipotezalarni ilgari surish qobiliyatini rivojlantiruvchi loyihalash va texnologik vazifalar.

Nostandart muammolarni hal qilishda talaba fanda birinchi qadamlarni qo'yadi, chunki bu jarayon kichik o'rganishdir.

Talabalarning boshqaruvchanlik malakasini uzluksiz rivojlantirish maqsadida tanlangan ixtisoslik fanlarining har birini o'zlashtirishdan boshlandi.

Bundan tashqari, barcha aniqlangan faoliyat turlari va tarkibiy elementlarning rivojlanish darajalari uchun boshqaruvchanlik malakasini oshirish uchun didaktik va uslubiy vositalar ixtisoslik fanlarini o'zlashtirishda qiyinchiliklarga duch kelgan va taklif qilingan ish shakllarining qo'llab-quvvatlashiga yetarli emasligini ko'rishimiz mumkin.

Natijalar va munozara. Shunday qilib, talabalarning individual ilmiy qiziqishlarini ro'yobga chiqarish va ularning boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan asosiy pedagogik shartlarni quyidagicha belgilab oldik:

- boshqaruv kompetensiyasini rivojlantirishni rag'batlantiradigan rivojlanish muhitini yaratish;

- bakalavr bosqichida ta'lim olayotgan talabalarga nazariy va mustaqil o'quv ishlarining shakllari va usullarini;

- o'qitish jarayonida faol va interaktiv ta'lim metodlarini qo'llagan holda dars jarayonini tashkil etish;

- fan bo'yicha bilimlarni reyting baholash, individual baholashdan tashqari, guruh va o'zaro baholashni o'z ichiga oladigan metodlardan foydalanish;

- talabalar konferensiya-anjumanlarda, loyihalarga, diplomlarga, ilmiy ishlarga va hokazolarga tayyorlanish bo'yicha ko'nikmaga ega bo'lishadi;

- o'qitish jarayonida samarali o'qitish usullaridan foydalaniladi;

- axborot texnologiyalaridan faol foydalanish;

- elektron kutubxonalar va virtual laboratoriyalar imkoniyatlari;

- internetning ilmiy, ta'lim va boshqa sohalaridagi qulayliklari, o'z-o'zini nazorat qilish tizimlari va mustaqil faoliyat samaradorligini oshirish uchun o'qituvchi bilan qayta aloqani qo'llab-quvvatlash va

KREATIV YONDASHUV ASOSIDA TALABALARNING KOMPOZITSION QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH

MAXMUDOV MIRALI JABBAROVICH

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Tasviriy san'at va dizayn kafedrasida katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada kreativ yondashuv asosida talabalarning kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirish, pedagogik faoliyatga tayyorlashning pedagogik imkoniyatlari, shart-sharoitlari va uning mazmuni, mohiyati, ahamiyati va zaruriyatiga oid ma'lumotlar yoritib berilgan bo'lib, kelajakda talabalarni pedagogik faoliyatini samarali tashkil etish omillari hamda talabalarning innovatsion faoliyati, interfaol ta'lim, innovatsion ta'lim texnologiyalari, talabalarda kreativlik qobiliyatlarini rivojlantiruvchi omillar bayon etilgan.

Kalit so'zlar. Kreativlik, faraz, refleksiya, metod, algoritm, mono ijod, multi ijod, mega ijod, didaktika, kompozitsiya, abstract, ob'ektiv, konsepsiya, innovatsion, strategiya, interfaol.

Bir qarashda ta'lim jarayonini kreativ g'oyalar asosida tashkil etish o'quv dasturida belgilangan talablardan chetga chiqishdan tasavvur qoldiradi. Biroq, kreativlik, ijodiy yondashish o'quv mashg'ulotlarini mavjud DTSga moslashtiradi. Qolaversa, o'qituvchilardan o'qitish jarayoniga nisbatan kreativ, ijodiy yondashuvni ta'minlashga xizmat qiladigan metod, usul va vositalar mashg'ulotlarni metodik jihatdan samarali, to'g'ri olib borilishini ta'minlaydi. Kreativlik o'quv-bilish faolligi sifatida ham tahlil etilishi mumkin. Binobarin, ba'zi o'quvchilar tanqidiy, tahliliy yoki ijodiy fikrlashni, boshqalar esa aniq ma'lumotlarga asoslangan bilimlarga ega bo'lishni afzal ko'radi, uchinchi guruh vakillari esa tabiatan kreativ va tanqidiy fikrlashga moyil bo'ladi. Shunga asoslangan holda o'qituvchilar har bir talabaning qiziqishi, qobiliyati, moyilligi, shuningdek, ularning o'quv-bilish uslubidan kelib chiqqan holda" (Tomlinson, 1999) ta'lim dasturlarini ishlab chiqish, o'quv manbalarini shakllantirishni o'z oldilariga maqsad qilib qo'ya olishlari kerak. Ta'lim jarayonidagi kreativlik talabalarda o'qishga qiziqishlarini orttiruvchi kreativ savollar tuzish, turli rasm, tasvir, jadval, diagramma, ramziy ifodalardan

foydalanish, ta'lim oluvchilarga bayon etilayotgan o'quv axborotlari bilan mutlaqo aloqasi bo'lmagan g'oyalar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlilikni topish kabi vazifalarni berish, kichik kichik guruhlarda ishlashlarini ta'minlash kabi harakatlarda aks etadi.

Shaxsda kreativ fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun, eng avvalo, ularda tanqidiy fikrlash malakalarini shakllantirish talab etiladi. Ken Robinson (2011 y.) ta'kidlaganidek, kreativlik talabalarda "nafaqat yangi g'oyalarni ilgari surishini taqozo etishi, balki o'quv masalalari bo'yicha qarorlar qabul qilish, tahlil etish ko'nikmalarini ham shakllantira olishi lozim. Kreativlik jarayoni boshlang'ich g'oyalarni ishlab chiqish, ularni tadqiq qilish va tahlil etish, zarur bo'lsa ulardan voz kechishni ham o'z ichiga oladi. O'qituvchilar, shuningdek, ta'lim jarayoniga nisbatan kreativ yondashishda nafaqat o'quv fanlarini o'zlashtirishda yuqori natijalarga erishayotgan, kreativ fikrlashda ijodiy holatlarni qayd etayotgan talabalarga, balki ko'proq e'tiborni talab etadigan, ijodiy, kreativ fikrlash layoqatiga ega bo'lmagan ta'lim oluvchilarga ham birdek e'tiborni qaratishlari zarur[1].

Tasviriy san'at talabalarda ma'naviy

madaniyatning ajralmas qismlaridan biri hisoblangan badiiy madaniyatni uyg'un rivojlantirish, talabalarni milliy merosimiz va umuminsoniy qadriyatlar bilan oshno qilish, ijodkorlikka keng yo'l ochib berishdan iboratdir. Uning vazifalariga esa o'quvchilarda badiiy ijodiy qobiliyat, kuzatuvchanlik, tashabbuskorlik, mustaqillik, badiiy va estetik didni, ko'z xotirasini, chamalash qobiliyatini, tasviriy malakalarni, rang sezishni hamda fazoviy obrazli tafakkurni rivojlantirish, borliq va san'at asarlaridagi go'zalliklarni ko'ra bilish, san'at asarlarini o'qiy olishga o'rgatish ham kiradi.

Kreativlik (lot., ing. "create" – yaratish, "creative" yaratuvchi, ijodkor) individning yangi g'oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi hamda mustaqil omil sifatida iqtidorlikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati ma'nosini ifodalaydi. Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, his-tuyg'ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo'ladi. Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlari, zehni o'tkirligini tavsiflaydi. Shuningdek, kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida aks etadi.

Amerikalik psixolog P.Torrens fikricha, "kreativlik muammo yoki ilmiy farazlarni ilgari surish; farazni tekshirish va o'zgartirish; qaror natijalarini shakllantirish asosida muammoni aniqlash; muammo yechimini topishda bilim va amaliy harakatlarning o'zaro qarama-qarshiligiga nisbatan ta'sirchanlikni ifodalaydi"[2].

Kreativ yondashuv deganda, ta'lim oluvchilarni faollashtiruvchi va mustaqil fikrlashga undovchi, ta'lim jarayonining markazida ta'lim oluvchi bo'lgan metodlar tushuniladi. Bu metodlar qo'llanganda ta'lim beruvchi ta'lim oluvchini faol ishtirok etishga chorlaydi. Ta'lim oluvchi butun jarayon davomida ishtirok etadi. Ta'lim oluvchi markazda bo'lgan yondashuvning foydali

jihatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- asosiy e'tibor ijodiy ishga qaratilishi;
- ta'lim samarasi yuqoriroq bo'lgan o'qish-o'rganish;
- ta'lim oluvchining yuqori darajada rag'batlantirilishi;
- ilgari orttirilgan bilimning ham e'tiborga olinishi;
- o'qish shiddati ta'lim oluvchining ehtiyojiga muvofiq lashtirilishi;
- ta'lim oluvchining tashabbuskorligi va mas'uliyatining qo'llab-quvvatlanishi;
- amalda bajarish orqali o'rganilishi;
- ikki taraflama fikr-mulohazalarga sharoit yaratilishi.

Kreativ yondashuv talabalarning bir-birlari bilan, o'qituvchi, dialog, ta'lim, ishbilarmon va rolli o'yinlar shaklida turli xil axborot manbalari bilan faol samarali hamkorligi, yangi ijtimoiy va professional tajribani o'zlashtirish uchun o'quv (kasbiy) vazifalarni hal etishga asoslangan aniq vaziyatlarni tahlil qilish sifatida ko'rib chiqiladi. Tadqiqotlarni tahlil qilish asosida kreativ o'qitish usullarining (metodlari) boshqa guruh usullaridan ajralib turadigan xususiyatlari aniqlandi:

- faoliyatning guruhviy tarkibi;
- talabalarni guruh faoliyatida o'quv va kasbiy vazifalarni hal qilishda o'zaro muloqotga jalb qilish: "talaba-talaba", "talaba-o'qituvchi", "talaba-kompyuter", "talaba-kitob"; o'zaro munosabatlar subyektlarining konstruktiv, teng huquqli muloqotiga yo'naltirilgan;
- turli madaniy matnlar (diagramma, grafik, formulalar, vazifa, ilmiy, badiiy matnlar, internet va boshqalar) bilan ishlashga yo'naltirilganligi;
- o'zaro hamkorlikning faol ishtirokchilari;
- natija olish uchun konstruktiv mahsulotni (natijalarni) va guruhlarning o'z-o'zini boshqarishini ta'minlaydigan ta'sir

doirasini tashkil etish;

- kreativ yondashuv usullarining gumanitar tabiati, kommunikativ vaziyatlarni yaratish, muhim kasbiy muammolarni hal qilish, ko‘plab kasbiy pozitsiyalarning paydo bo‘lishi va qabul qilinishi, refleksiya (guruhli va individual).

Didaktikaning asosiy masalalaridan biri talabalarning faolligini oshirishga yo‘naltirilgan o‘quv jarayonini tashkil etishdan iborat. Drapeau Patti “ta‘lim jarayonini boshqarishda o‘quvchilarning faollik darajasini farqlashning ikki: o‘quvchining muhim vaqt ichidagi faoliyatini aniqlaydigan (o‘quvchining harakat tizimi unga tayyor holatda beriladigan, masalan, algoritmlar asosida o‘qitish); o‘quvchilarni izlash muammolarni yechishga yo‘llash (ular oldiga muammoli turdagi masalalarni qo‘yish) shakllarini ajratishga e‘tiborni qaratgan”[3].

Patti Drapeau nuqtayi nazariga ko‘ra, kreativ fikrlash, eng avvalo, muayyan masala yuzasidan har tomonlama fikrlash sanaladi. Har tomonlama fikrlash talabalardan o‘quv topshirig‘i, masalasi va vazifalarini bajarishda ko‘plab g‘oyalarga tayanishni talab etadi. Bundan farqli ravishda bir tomonlama fikrlash esa birgina to‘g‘ri g‘oyaga asoslanishni ifodalaydi. Mushohada yuritishda masala yuzasidan bir va ko‘p tomonlama fikrlashdan birini inkor etib bo‘lmaydi. Binobarin, bir va har tomonlama fikrlash kreativlikni shakllantirishda birdek ahamiyat kasb etadi. Ya‘ni topshiriqni bajarish, masalani yechishda talaba yechimning bir necha variantini izlaydi (ko‘p tomonlama fikrlash), keyin esa eng maqbul natijani kafolatlovchi birgina to‘g‘ri yechimda to‘xtaladi (bir tomonlama fikrlash). Patti Drapeau “Agarchi o‘zingizni kreativ emasman deb hisoblasangizda, hozirdanoq kreativ tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan darslarni tashkil eta boshlashingizni maslahat beraman. Aslida, gap sizning ijodkor va

kreativ bo‘lganingiz yoki bo‘lmaganingizda emas, balki darslarni kreativlik ruhida tashkil etishingiz hamda yangi g‘oyalarni amalda sinashga intilishingizdadir”, deb ta‘kidlaydi[4].

Ta‘lim jarayonini oliygohlarda boshqarishning ikkinchi shakli talabalar faolligini oshirishga olib keladi. Hozirgi kundagi an‘anaviy o‘qitishni quyidagi asosiy xususiyatlari bilan tavsiflash ma‘lum:

1. Yangi o‘quv materialini deyarli to‘laligicha o‘qituvchi tomonidan og‘zaki bayon etiladi (agar talabalar yetarli boshlang‘ich bilimlarga ega bo‘lsalar, u holda o‘quv jarayonida suhbat usulidan ham foydalanish mumkin).

2. Darslik, asosan, uy vazifasini bajarishda qo‘llanadi (ba‘zan darslik o‘rnini qisman maxsus tayyorlangan ma‘ruza matnlari egallashi mumkin).

3. Talabalar bilimni nazorat qilish alohida og‘zaki so‘rovlar yoki nazorat ishlari yordamida amalga oshiriladi.

4. O‘quv jarayonida ko‘proq talabalarning mustaqil ishlashi deyarli sezilmaydigan o‘qitishning frontal usuli qo‘llanadi.

Kreativ yondashuv asosida talabalarning kompozitsion qobiliyatlarini rivojlantirish buning uchun tasviriy san‘atda kompozitsiya qonun-qoidalarini bilish muhim hisoblanadi.

Kompozitsiya – lotincha «kompositie» so‘zidan olingan bo‘lib, to‘qish, tuzish, joylashtirish, alohida qismlarni butun qilib birlashtirishni anglatadi.

Kompozitsiya haqidagi tushunchalar juda keng qamrovli va ma‘nolarga ega bo‘lgan tushunchadir. U barcha ijodiy jarayonlarga taalluqli bo‘lib, deyarli hamma san‘at turlarining asosini tashkil etadi. Kompozitsiya unsurlari musiqada ham, teatrdam ham fotografiyada ham, adabiyotda ham, haykaltaroshlik va albatta boshqa tasviriy san‘at bilan aloqador sohalarda

mavjuddir.

Kompozitsiya unsurlari bo'lgan — mutanosiblik, muvozanat, yaxlitlik singari sifatlarni olib qarasaq, ular har bir tabiat voqeliklarida mavjud ekanligini sezib olishimiz qiyin emas. Masalan, biz oddiy daraxtni ko'rib ham undagi go'zallikdan hayratlanishimiz tabiiy. Chunki har bir narsa ma'lum tamoyil va qonuniyatlar ichida mavjuddir. Ularning shakl o'lchamlari, tuzilishi o'zaro mutanosib ko'rinishlar kasb etishi unda kompozitsion mutanosiblik, shakl tuzilishidagi muvozanatning mavjudligidan darak beradi. Bunday misolni tabiatdagi barcha jismlarga tadbiqan keltirib o'tsak, ko'p narsani anglab olishimiz yengil kechadi. Buning ma'nosi shundan iboratki, demak kompozitsiya qanday shakl va mazmunda bo'lmasin, avvalambor u tafakkur mahsulidir. Buni badiiy ijodning xususiyatlaridan kelib chiqqan holda tushunishimiz ma'qul. Chunki tabiatdagi tayyor shakllar bilan badiiy ijod mahsuli bo'lgan shakllarni o'zaro farqlashimiz darkor.

Ma'lumki kompozitsiya tushunchasining barcha san'at turlariga aloqador umumiy jihatlari va shuningdek, har bir sohaga oid o'ziga xos jihatlari bor. Ularni atroflicha o'rganish, tahlil qilish talabalar ijodiy faoliyatining o'sishida muhim ahamiyat kasb etadi. Kompozitsiyani uning qonuniyatlarini o'rganish nazariya va amaliyotga bo'linishi tabiiy bo'lib, uni yaxshi o'zlashtirish uchun nafaqat yillar, balki asrlar davomida bu sohada yaratilgan nazariyalar va tajribalarning tub mohiyatini anglab, o'qib o'rganish kerak. Amaliyotda qo'llay bilish ham muhimdir. Shuni ham unutmaslik kerakki, maktab va o'quv yurtlarida dars beruvchi mutaxassis, rassom-pedagog kompozitsiyaga oid bilimlar bilan to'la qurollangan bo'lishi kerak. Chunki bolalarga rasm chizish sirlarini o'rgatish jarayonining ko'p qismi mavzuli rasmlar chizish amaliyoti bilan uzviy holda olib

boriladi. Ma'lumki kompozitsiya so'zi orqali rassomlar badiiy tasviriy san'at asarining barcha qismlarining o'zaro munosabatlarining qonuniyatini tushunadilar. Ayrim shunday bog'liqliklar albatta ko'z orqali ko'rib anglashiladi (son jihatlari), boshqalari esa (sifat jihatlari) idroklash, fikrlash orqali qabul qilinadi.

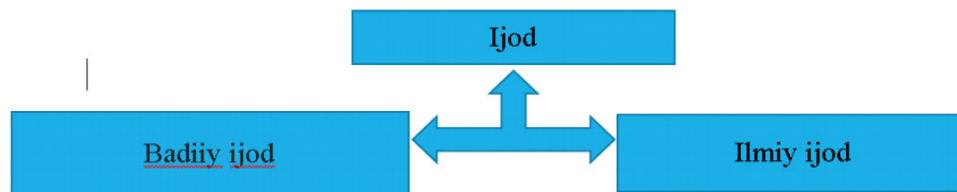
Talabalarni pedagogik kasbiy faoliyatga tayyorlash va ularda ijodkorlikni tarkib toptirish sohasida fundamental tadqiqotlarni amalga oshirgan olim Sh.Sharipovning fikricha, ijodkorlik shaxsda mustaqil fikrlash sifatlari namoyon bo'lishining eng asosiy va faol shakli hisoblanib, uni quyidagi belgilariga ko'ra tasniflash mumkin: ijod turi (texnik, texnologik, tashkilotchilik, iqtisodiy, ijtimoiy, ma'naviy, pedagogik, didaktik, kasbiy, aralash); ijod darajasi (mono ijod, multi ijod, mega ijod); ijod qamrovi (ixtisoslik, mutaxassislik, bilim sohasi, tarmoqlararo, milliy, mintaqaviy, mintaqalararo, xalqaro); ijodning davomiyligi (qisqa muddatli, o'rta muddatli, uzoq muddatli); ijodning shakli (innovatsion, ilmiy-tadqiqotchilik, ta'limiy, investitsion, aralash); umumiy jihatlari ko'ra (yangi g'oyalarni hayotga tatbiq etish; prinsipial jihatdan yangi yechimlarni ilgari surish; yangilikni amaliy qo'llash); yaratilgan ijod mahsulining ma'nosi va murakkabligiga ko'ra ratsionalizatorlik taklifi; ixtiro; kashfiyot o'ziga xos ahamiyatga ega sanaladi. Kreativlikni tasniflashga doir yuqoridagi yondashuvdan ma'lum bo'ladiki, ijodkorlik hamma vaqt subyektning ijodiy faoliyatini talab etadi. Shu bilan birga mazkur tushunchaga berilgan ta'riflardan ijodkorlik hodisasini izohlash murakkab ekanligi anglanadi. Kreativlikni rivojlantirish ijodiy jarayonni tashkil etish, shaxsning ijodiy salohiyati, ijodiy fikrlash, ijodiy faollik, ijodiy qobiliyat va ijodiy faoliyatni tarkib toptirish bilan o'zaro aloqador ekanligini ko'rsatdi[5].

Badiiy ijod kreativ faoliyatning ajralmas

qismidir. Badiiy ijodsiz kreativ faoliyatni amalga oshirish mumkin bo'lmaydi. Ijod tushunchasi nazariy tafakkurning mohiyatini mazmunan aniqlash imkonini beradi. Aynan

nazariy tafakkur shaxsning amaliy faoliyati va inson ruhiyati shakllanishi orasida bog'lovchi bo'libgina qolmay, u ijodiy jarayon hamdir.

Ilmiy ijod-bu ilmiy bilishni rivojlantirish,

1-rasm. Ijod turlari.

yangi ilmiy bilim olish va undan foydalanish, ilmiy bilimni yangi qonunlar va qonuniyatlar, yangi ilmiy prinsiplar va nazariyalar, inson faoliyatining har xil sohalaridagi amaliyotga faol chiqishlar bilan boyitish bilan bog'liq bilish va bunyodkorlik faoliyatidir.

Ilmiy ijod - bu asosiy jihati o'rganilayotgan hodisalar va jarayonlarning, ularning harakat va rivojlanish qonunlarining mohiyatini abstrakt tushunchalar, sxemalar, formulalar, tenglamalar va hokozolar shaklida ifodalashdan iborat bo'lgan ob'ektiv voqeyelikni sub'ektiv aks ettirishdir. Inson ijodiy ilmiy tadqiqotlar yordamida o'zini qurshagan olamga epistemologik jihatdan faol, muttasil ravishda chuqur va keng kirib boradi. Ilmiy kashfiyot ilmiy ijodning muhim jihati bo'lib, u ilmiy tadqiqot ob'ekti haqida yangi sifatli axborot olish, yangi qonunlar, gipotezalar va nazariyalarni aniqlash, fanning yangi sohaları haqida ma'lumotlar olishda namoyon bo'ladi. Fanni ijodiy, faol rivojlantirish - hozirgi zamon ijtimoiy taraqqiyotining ajralmas jihatidir. Dolzarb ilmiy muammolarning yechimini topishga nisbatan ijodiy, o'ziga xos yondashuv ko'pgina hozirgi zamon ilmiy tadqiqotlariga xos xususiyatdir[6].

Agarda pedagog talabalardan «Kompozitsion bog'liqlikni ta'riflab berish»ni talab qilish o'rniga, «Kreativ yondashuv o'rtasidagi bog'liqlikning

barcha turlarini keltirish»ni so'rashi lozim bo'lsa, natijada talabalar ham mavjud bilimlarni umumlashtirish, ham yangi fikr va g'oyalarni ilgari surish imkoniyatiga ega bo'ladi. Pedagoglar birinchi yo'lni qo'llash – talabalarda kreativlik ko'nikmasini shakllantirishda yosh o'qituvchilarning «Kreativlik xaritasi»dan foydalanishlari maqsadga muvofiqdir. Ikkinchi yo'l – amaliy kreativ fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish. Pedagoglar talabalarda kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishda ko'rsatmali metod va usullardan foydalanadilar. Bu o'rinda savollardan foydalanish faqat qisqa muddatda yordam berishi mumkin, u talabalarda interfaollik va kirishimlilikni rivojlantirmaydi. Uchinchi yo'l - kreativ faoliyat jarayonlarini tashkil etish. Mazkur yo'lda talabalarni muammoni yechish va innovatsion g'oyalarni ilgari surish jarayonida kreativ, ijodiy fikrlashga urg'u beriladi. Mazkur jarayonlarda kreativ metod va usullar faol qo'llanilmasa-da, kreativ fikrlash yuz beradi. Natijada ushbu jarayonda ko'p tomonlama fikrlash, mushohada yuritish ro'y beradi. To'rtinchi yo'l - kreativ mahsulot (ishlanma) lardan foydalanish. Bu yo'lni tutishda pedagog talabalarga «kompozitsiya» mavzusida Power Point dasturi yoki multimedia vositalari yordamida taqdimotni yaratish topshirig'ini berishi

mumkin. Taqdimotni tayyorlash jarayonida talabalarda kreativ fikrlash ko'nikmalari faol rivojlanadi. Talabalar o'zlarining kreativ fikrlash qobiliyatlarini qulay muhitda to'la namoyon qilishlari mumkin. Agar talabalarda muvaffaqiyatsizlikka uchrash qo'rquv hissi mavjud bo'lsa, fikrni noto'g'ri ifodalashdan hadiksirasalar, tanqidga uchrashdan qo'rqular, bunday vaziyatda ularda kreativ fikrlash ko'nikmalarini samarali shakllantirish yoki rivojlantirish mumkin bo'lmaydi. Talabalarda kreativlikni odatga aylantirish orqaligina kreativ fikrlash ko'nikmasini muvaffaqiyatli shakllantirish mumkin. Bu jarayonda ular tomonidan mavzu mazmunining puxta anglanishi va kreativ fikrlash ko'nikmalarini baholashda qo'llaniladigan metod va vositalar muhim ahamiyat kasb etadi. Kreativ fikrlash ko'nikmasini mashq qildirish natijasida talabalar faqatgina o'rnatilgan aloqalarga tayanibgina qolmay, balki miyada yangi, ma'noga boy aloqalarni o'rnatish, yangi g'oyalarni ishlab chiqish va yangicha fikrlashga moyil bo'ladilar. Doimiy ravishda olib borilgan mashqlar natijasida yangicha kreativ fikrlash odatiy va avtomatik xarakterga ega bo'ladi. Inson miyasi doimo to'g'ri ishlashga odatlangan, ya'ni miya uchun faqat birgina to'g'ri javob mavjud bo'ladi. Vaholanki, bu kreativlik emas. Kreativlik – talabalarining o'z qarashlarini himoya qilish jarayonida barcha javoblar to'g'ri bo'lishi mumkin degani. Kreativlik muhitiga singib ketish sanaladi. Shu sababli kreativ fikrlashni odatga aylantirish uchun talabalar mazkur jarayonga ishonch bilan qaray olishlari lozim. Talabalarining kreativlik qobiliyatlari rag'batlantirilsa va samimiy muhit yaratilsagina, ular kreativ fikrlashni odatga aylantira oladilar. Kreativ muhitda o'qituvchi va talabalar boshqalarga nisbatan samimiy munosabatda bo'lish va ularning fikr mulohazalarini hurmat qilishni o'rganadilar.

Xato qilish yoki muvaffaqiyatsizlikka uchrashdan qo'rqish, haddan tashqari baholarga e'tibor qaratish, boshqalardan ajralib turish, mensimaslik va tanqidga uchrash, kamsitilishdan qo'rqish kabi hislatlar talabalarda kreativlikni shakllantirishga to'sqinlik qiladi. Har qanday ko'nikmani shakllantirish mumkin bo'lganiday, kreativ fikrlash qobiliyati yoki ko'nikmasini ham rivojlantirish mumkin. Bu talabalarga ham taalluqli bo'lib, kreativlik ustida ishlash talabalarga noodatiy tarzda fikrlashga yordam beradi. Biroq talabalarni ruhlantirish va kreativ bo'lishga undash o'qituvchining qay darajada malakali ekanligiga bog'liq[7].

Olib borilgan kuzatishlar natijasida quyidagi xulosalarni chiqarish mumkin:

1. Talabalarining pedagogik ehtiyojlari, qiziqishlari, alohida ahamiyatga ega bo'lgan yo'nalishlarini tizimli tarzda o'rganish, bunda ularning kreativ faoliyatni tashkil etishida uchraydigan kontrsuggestiv, tezaurus va interaksion baryerlarni bartaraf etishning samarali yo'llarini belgilash lozim.

2. Talabalarining kreativ qiziqishlari va ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladigan g'oyalar, konsepsiyalar hamda ilg'or pedagogik tajribalar asosida o'qitish jarayonini tashkil etish kreativlikni rivojlantirishga nisbatan mazmunli faoliyatli yondashuvni shakllantirishga xizmat qiladi. Talabalarining kreativlik ko'nikmalarini rivojlantirish asosida ulardagi ixtisoslashgan, ya'ni pedagogik kreativlik kompetentligini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish, bunda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, innovatsion strategiyalar, interfaol ta'lim metodlari va texnologiyalaridan keng foydalanish maqsadga muvofiq.

3. Mutaxassislar ta'kidlashicha, oliy ta'lim muassasalarida talabalar kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishning reproduktiv, ijodiy-izlanish va novatorlik bosqichlari

samaradorligini ta'minlashga xizmat qiluvchi ijodiy yo'naltirilgan ta'lim dasturlarini ishlab chiqish hamda talabalarning kreativ ko'nikma va malakalari rivojlanishining o'zgarishini baholab borish lozim. Oliy ta'lim muassasalari pedagog kadrlarining kreativ kompetentligini uzluksiz rivojlantirishga yo'naltirilgan o'qitish dasturlarini va texnologiyalarini takomillashtirib borish talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi zamonaviy axborot-metodik ta'minotni yaratish jarayoni samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosaqilibaytganda, kreativ yondashuv asosida talabalarning kompozitsion kreativlik qobiliyatlarining shakllantirishda alohida ahamiyat kasb etadi hamda ularda kreativlikni

rivojlantirishga yo'naltirilgan interfaol o'qitish jarayoni o'zining muayyan mazmuni, vositalari, pedagogik shart-sharoitlari, xususiyatlari va usullariga ega bo'lishi shart. Talabalarning pedagogik ehtiyojlari, qiziqishlari, alohida ahamiyatga ega bo'lgan yo'nalishlarini tizimli tarzda o'rganish, bunda ularning kreativ faoliyatni tashkil etishida uchraydigan psixologik to'siqlarni bartaraf etishning samarali yo'llarini belgilash lozim bo'ladi. Talabalarning kreativ qiziqishlari va ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladigan g'oyalar, kontseptsiyalar hamda ilg'or pedagogik tajribalar asosida o'qitish jarayonini tashkil etish kreativlikni rivojlantirishga nisbatan mazmunli-faoliyatli yondashuvni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1]. Latifa Qorayeva. Kreativ yondashuv asosida o'quv dasturlari va o'quv manbalarini yaratish. Fan, ta'lim va amaliyot integratsiyasi. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi. ISSN: 2181-1776.
- [2]. Барышева Т.А., Жигалов Ю.А. Психолого-педагогические основы развития креативности – Санкт-Петербург: СПбГУТД, 2006.
- [3]. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014. – p. 4.
- [4]. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem solving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014. – p. 4.
- [5]. Hamroyeva Maxfuza, & Radjabova Nozima (2022). Kreativ yondashuv asosida talabalarni ijodiy faoliyatga tayyorlashning pedagogik imkoniyatlari. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, (Special Issue 1), 62-65.
- [6]. I.B.Kamolov. Talabalarga amaliy san'atni o'rgatishda kreativ loyihalashtirishni faollashtirish nazariyasi va metodikasi. pedagogika fanlari doktori (dsc) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent.-2023.-13-b.
- [7]. Sadixanov Akmaljon Arapovich. (2023). Talabalar kreativlik jihatlari rivojlantirishning samarali yo'llari. *Science and innovation*, 2 (Special Issue 5), 633-637. doi: 10.5281/zenodo.7994751.
8. Holmurotovich, M. K. (2019). Implementation of independent educational activities of students. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* Vol, 7(12), 21-28.
9. Muratov, H. (2021). The importance of organization and management independent education in the learning process. *Збірник наукових праць ЛОГОС*. <https://doi.org/10.36074/logos-09.04.2021.v2.40>
10. R.R. Jabbarov. Patterns in applied art of the uzbek folk // *European Journal of Arts*, 2023, №1. – С.11–14. DOI: <https://doi.org/10.29013/EJA-23-1-11-14>
11. Jabbarov Rustam Ravshanovich. (2022). Tasviriy san'atda manzara kompozitsiyasini o'qitish orqali talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish. *International Journal of Philosophical Studies and Social Sciences*, 2(4), 145–153. Retrieved from <http://ijpsss.iscience.uz/index.php/ijpsss/article/view/335>
12. Султанов, Х. Э., Худайбердиев, П. У., & Собиров, С. Т. (2017). Непрерывное образование в Узбекистане как требование времени. *Молодой ученый*, (4), 385-389.
13. Ismatov, U. S. (2020). Tasviriy san'at darslarida grafik materiallarda ishlashga o'rgatish (guash bo'yog 'i misolida). *Academic research in educational sciences*, (2), 355-360.
14. Султанов, Х. Э., Марасулова, И. М., Махмудов, М. Ж., & Бахриев, И. С. (2020). На пути совершенствования изобразительного искусства в непрерывном образовании: из опыта работы. *Academic research in educational sciences*, (4), 231-237.
15. Eralievich, S. K. (2020). The importance of a cluster in achieving efficiency of educational quality. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* Vol, 8(11), 3.
16. Султанов, Х. Э., & Муратов, Х. Х. (2020). Педагогик таълим инновацион кластери орқали ўқув жараёни ва амалиётнинг самарали интеграциясини таъминлаш. *инновации в педагогике и психологии*, (SI-3).
17. Baymetov, B. B., & Muratov, X. X. (2021). Tasviriy san'atdan amaliy mashg'ulotlarida talabalarning tasvirlash mahoratlarini takomillashtirish texnologiyalari. *Science and Education*, 2(1), 349-356.
18. Nishanbekovich, N. U., & Kosbergenovich, A. S. (2023). Auture fine art teachers, modern pedagogical technologies, professional competence development. *current research journal of pedagogics*, 4(04), 48-52.
19. Nishonbekovich, N. U. (2023). Pedagogical conditions for the development of professional training of a fine arts teacher. *current research journal of pedagogics*, 4(03), 53-57.

КРЕДИТ-МОДУЛ ТИЗИМИ ШАРОИТИДА ТАЪЛИМ ХИЗМАТЛАРИ БОЗОРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

ФАЙЗУЛЛАЕВА НИЛУФАР

педагогика фанлари номзоди, проф.в.в.б. Тошкент давлат иқтисодиёт уни-
верситети

ПАТТАЕВА ШАХНОЗА

ТДИУ МТМ-10 гуруҳи магистратура 2 босқич талабаси

Аннотация. Ушбу мақолада кредит модул тизими ҳақида маълумот берилган бўлиб, унинг хусусиятлари, кредит-модул тизими шароитида Ўзбекистон таълимнинг таълим хизматлари тизимга кириш, унинг аҳамияти, имкониятлари ва афзалликлари очиб берилган.

Таянч сўзлар: кредит модул тизими, профессионал таълим, таълим хизматлари, таълим хизматлари бозорини ривожлантириш

КИРИШ

Ўзбекистон Республикаси мустақиллик йилларида жамият ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги ўзгаришлар бутун таълим тизимига ва биринчи навбатда профессионал олий таълим соҳасига таъсир кўрсатди.

Ўзбекистон Республикаси дунё ҳам-жамияти нигоҳида ривожланаётган ва келажаги порлоқ мамлакат сифатида кўзга ташланмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сон Фармони мамлакатимизнинг олий таълим тизимида янги даврнинг бошланишига ва тизимга бир қатор янгиликларнинг киритилишига асос бўлди.

Ўзбекистоннинг Болонья жараёни таълим тизимига қўшилиши унга дунёнинг кўплаб мамлакатлари билан олий таълим соҳасидаги алоқаларни янада кенгайтиришни таъминлайди ва мамлакат таълим тизимининг халқаро миқёсидаги рейтингини ошишига олиб келади. Ҳозирги пайтда мамлакатдаги етакчи 33 та олий ўқув юртларида ўқитишнинг кредитмодуль тизимига ўтиш борасида ишлар олиб

бориляпти ва босқичма-босқич амалга оширилмоқда.

Таълим хизматларини товарга айлантириш билан биргаликда таълим соҳасини тижоратлаштириш, бу хизматлар бозорини шакллантириш эски стереотиплар асосида фикрлаш кўплаб янги муаммоларни келтириб чиқарди. Бошқа томондан, соҳанинг интеграцияси, профессионал таълим Европа ва жаҳонда олий майдонини кенгайтириш, кредит-модул тизимига ўтиш жараёнлари университетдаги таълим фаолияти, ўқитишнинг ташкил этилиши асосий йўналишларининг ўзгаришига олиб келди.

Замонавий профессионал таълим жараёнининг энг муҳим хусусиятларидан бири унинг технологиялашувидир. Бу мураккаб жараёнда нафақат таълим мазмуни фаолияти, шу билан бирга тузилмаларда ҳам сезиларли ўзгаришлар рўй бермоқда таълим маҳсулотлари (таълим маълумотлари, модулли дастур, модул ва талабалар томонидан ассимиляция қилиш учун узатиш шакллари) модулли ўқитиш вақтида.

МАТЕРИАЛЛАР ВА МЕТОДЛАР.

Маҳаллий муассасаларда модулли технологиянинг кредит-модул тизимида

амалга ошириш олий профессионал тизимни таълим жараёнини ташкил этиш ва режалаштиришни ўзгартирди ва шунга мос равишда бутун университетлар иқтисодиёти ҳам янгиланди. Бинобарин, бу соҳада бозорни яхшилашга қаратилган фундаментал тадқиқотлар давом этаётган жараёнлар кадрлар тайёрлашни ташкил этишнинг кредит-модул тизими механизмларининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда университетлар фаолияти стратегиясини ишлаб чиқишни талаб қилади. Бу муаммо таълим соҳасида бозор муносабатларининг ривожланиши билан боғлиқ ҳолда айниқса кучаяди, унинг сабаблари - тизимни молиялаштиришда давлат иштироки улушини маълум даражада қисқартириши; профессионал таълимга доимий равишда ўсиб бораётган талаблар, малакали мутахассис тайёрлаш билан боғлиқ харажатларнинг ошиши ва бошқалар.

Шунинг учун бозор ривожланишининг ҳозирги тенденциясини ўрганиш асосида олий профессионал таълим соҳасидаги янги муносабатлар, амалга ошириш йўналишлари ва механизмларини ишлаб чиқиш уларнинг институтлари самарадорлигини оширади. Таълим маҳсулоти, таълим хизматлари таълим хизматлари бозоридаги товарлар каби тоифалар маъносини ўрганиш, шунингдек, уларнинг республика ижтимоий-иқтисодий жараёнлари ривожланишидаги назарий ва амалий аҳамиятга ўрни муҳим эга эканлиги.

Мамлакатимиз таълим тизими учун янгилик бўлган кредит-модул тизими, унинг мазмун-моҳияти, тизимда қўлланиладиган атамалар ва тушунчалар ҳамда уларнинг мазмуни, тизимда ўқув жараёнини ташкил этиш борасида қўплаб олимларимиз томонидан қўлланмалар, мақолалар чоп этилмоқда.

Кўпгина тадқиқотчилар таълим хиз-

матлари бозорининг шаклланиши ва ривожланиши масалалари билан шуғулланишган, уларнинг ишларида асосий эътибор таълимнинг ижтимоий ва иқтисодий жиҳатлари ва уларнинг таълим жараёнининг самарадорлигига ўзаро таъсири муаммоларига қаратилган. Жумладан, 2020 йилда Б.Ш.Усмонов, Р.А.Хабибуллаевлар томонидан “Олий ўқув юртларида ўқув жараёнини кредит-модул тизимида ташкил қилиш” номли ўқув қўлланма чоп этилган бўлиб, унда кредит-модул тизими ҳақида батафсил маълумотлар берилган. Ўқув қўлланмада кредитмодул тизимининг пайдо бўлиши ва ривожланиш тарихи, турли хориж мамлакатларида, жумладан, АҚШ, Испания, Швеция, Голландия, Буюк Британия, Япония таълим тизимида қўлланилиши ва ўзига хослиги ҳақида баён этилган.

Профессор У.Азизов ўзининг “Кредит-модул тизими ва унинг ўзига хос хусусиятлари” номли мақоласида, и.ф.д., доцентлар Ш.Мустафакулов ва М.Султоновлар “Кредит-модул тизимига ўтиш нима учун керак? Мақсад, моҳият ва афзаллик” номли мақоласида модул тизимини жорий этишнинг аҳамияти ва афзалликлари ҳақида ўз фикрларини баён этиб, хулоса ва таклифларини беришган.

Россиялик олимлардан А.А.Тимофеев, Н.А.Ушко, М.А.Ярифа “Кредитно-модульная система обучения” номли мақоласида, Е.М.Рослякова, А.Г.Бисерова, К.Х.Хасенова, Л.М.Байболатова “Модульная система обучения – опыт и перспективы” номли мақоласида кредит-модул тизими ҳақида батафсил баён қилишган.

Маҳаллий иқтисодчилар томонидан таълим хизматлари бозори соҳасида олиб борилган тадқиқотлар натижаларини таҳлил қилинган, аммо шуни таъкидлаш керак ушбу бозорни тадқиқ этишнинг назарий ва услубий жиҳатларини ҳисобга

олган ҳолда, республика олий таълим муассасаларининг халқаро стандартларга ўтиши ва давом этаётган глобал таълим майдони контекстида мамлакатдаги иқтисодий ислохотлар, етарлича тадқиқ қилинмаган.

Ривожланаётган бозори шароитида таълим хизматлар, уларни нархлаш муаммоларини ўрганишнинг долзарблиги ортиб бормоқда, таълим хизматлари сифатини баҳолаш, рақобатбардошликни ошириш университетлар ва уларнинг имиджи, умуман олий профессионал таълим муассасаларининг барқарор ривожланиши учун асосий омил ва шартлари бўлмоқда.

Кредит-модуль тизими - бу таълимни ташкил этиш жараёни бўлиб, ўқитишнинг модулли технологияларига асосланган, мустақил таълим олишга йўналтирилган, ўқув жараёнини қатъий белгиланган ҳолда ва меҳнат бозори талабларига мос тарзда ташкил этишга қаратилган, кредит ўлчови асосида баҳолашга асосланган таълим тизими ҳисобланади. Ўзбекистонда кредит таълим тизимига асосланган миллий моделни ишлаб чиқишда, Европа ЕСТС кредити ва Америка кредит соатлари тизимларининг ютуқларини инобатга олган ҳолда юқори таълим сифатини ва дунё таълим жараёнларига интеграциялашиш учун ишончли асосни танлаш мақсадга мувофиқдир. ЕСТС кредит тизими кўп миллатли Европа аъналарини инобатга олган ҳолда турли таълим тизимларини яқинлаштиради.

Кредит - сарфланган ўқув юклама (вақт) ўлчов бирлиги муайян таълим йўналишидаги фанларни ўрганиш ва ўзлаштириш учун дастур (курс).

Модул - бу, бир нечта фан ҳамда курслар ўрганиладиган ўқув режасининг бир қисми. У талабаларда маълум бир билим ва кўникма ҳосил қилиш, таҳлилий-манتيкий мушоҳада юритиш салоҳиятига эга

бўлишига қаратилган бир нечта фанлар (курслар) мажмуи ҳисобланади. Бунда ўқитувчи ўқув жараёнини ташкил қилади, жонли, видео ҳамда аудио маърузалар ўқийди, талабанинг фаолиятини мувофиқлаштиради ва назорат қилади. Талаба эса мавзунини мустақил ўрганади ҳамда берилган топшириқларни бажаради.

Кредит-модуль тизимини амалга ошириш сермашаққатли ва мураккаб тизимдир. Кредит-модуль тизимида аҳамият бериладиган асосий масалалар сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

- талабаларнинг мустақил ишлашини таъминлаш;
- талабалар билимининг рейтинг асосида баҳолаш.
- ўқитишнинг модулли технологиясини ишлаб чиқиш ва такомиллаштириш;
- талабаларнинг ўз устида мустақил ишлашини таъминлаш учун фаннинг методик таъминотини янада такомиллаштириш.

Кредит-модуль тизимининг аҳамиятли томони шундаки, бу тизимда фаннинг ўқув дастури меҳнат бозори талабларини ўрганган ҳолда, шунга мос тарзда тузилади. Ўқув режадаги фанлар икки гуруҳга, яъни мажбурий фанлар ва танлов фанларига ажратилади. Танлов фанлари ўқув режадаги фанларнинг 50%ини ташкил этади, демак талабаларнинг ўзи қизиқадиган ва келажакда керак деб ҳисоблайдиган фанларни танлаб ўқиш имконияти ортади. Кредит-модуль тизимида талабаларни ўқитиш жараёнида ўқитувчилардан ҳар бир талабага индивидуал ёндашиш талаб этилади ва талабани мустақил таълим олишга йўналтириш лозим бўлади.

Яна шуни таъкидлаб ўтиш жоизки, кредит-модуль тизимида талабаларда фанларни ва ўқитувчиларни танлаш ҳуқуқи ҳам пайдо бўлади, шунингдек ўз устида

мустақил ишлаш имконияти ортади.

Таълим хизматлари махсус жамоат мулки сифатида биринчи навбатда бир-галикда истеъмол қилиш, ноёблик ва кенг тарқалганлик белгиси хусусияти билан тавсифланади. Таълим хизматлари, ҳар қандай маҳсулот каби, иштирокчилари потенциал мажмуаси бўлган бозорда со-тилади, улар таркибида сотувчилар, харидорлар, ҳукумат, воситачилар ва бошқа агентлар.

Таълим хизматлари бозори - бу истеъмолчилар томонидан таълим хизматларига бўлган талабнинг ўзаро таъсири ва уларни турли таълим муассасалари томонидан етказиб беришга содир бўладиган жой.

Аҳолининг таълим хизматларига бўлган эҳтиёжи ёки талаби ҳажмининг ошиши, албатта, турмуш даражасининг яхшиланиши ва аҳоли даромадларининг ошиши билан боғлиқ. Бошқа томондан, аҳолининг таълим хизматларига бўлган талаби ортиб бориши таълим бозори соҳасининг трансформацияси ривожланиши, ушбу соҳадаги субъектлар фаолиятини тижоратлаштиришга олиб келмоқда.

Юқорида қайд этилганидек, таълим соҳаси мамлакат иқтисодиётининг муҳим тармоқларидан биридир. Шу боис унинг республика яши ички маҳсулотини яратишдаги ҳиссаси йилдан-йилга ортиб бормоқда. Олий профессионал таълим соҳасининг ривожланиши таҳлили шуни кўрсатдики, республикада бозор ислохотлари йилларида пуллик таълим хизматлари кўрсатиш тизими жадал ривожланди, унинг улуши мунтазам равишда ортиб бормоқда. Бизнингча, давлат секторида пуллик хизматларга ўтиш, биринчи навбатда олий ўқув юртларини давлат бюджетидан молиялаштиришни қисқартириш ва таълим соҳасини бозор муносабатларига ўтиши сабаб бўлмоқда. Бу жараён ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчиларнинг таъ-

лим хизматлари бозорининг агентлари сифатида хатти-ҳаракатлари ва таълим хизматларини тақдим этиш, таълим хизматларига талаб ва таклиф ўртасидаги муносабатларга таъсири билан боғлиқ.

Таълим хизматларига талаб ва таклиф таълим хизматлари бозори ва меҳнат бозорининг ўзаро боғлиқлигида шаклланади. Шундай қилиб, иқтисодиёт тармоқларида бандлик даражаси ошгани сайин мутахассисларни тайёрлашда ўсиш кузатилмоқда. Таъкидлаш жоизки, таълим хизматларини тижоратлаштириш натижасида республика олий профессионал таълими муассасалари фаолияти тубдан ўзгарди ва улар иқтисодий муносабатлар, иқтисодий тизимнинг фаол иштирокчиларга айланди. Таълим хизматлари истеъмолчилари қуйидаги истеъмол талабларига асосланади: таълимга катта сармоя киритган киши иш фаолияти давомида юқори даромад олади таълимга камроқ сармоя киритганларга нисбатан. Шундай мантикий хатти-ҳаракатлар республиканинг замонавий жамиятида кузатилган.

Бундай шароитда нарх, рақобат, талаб ва таклиф каби бозор механизмлари энг фаол ишлайди. Шунинг учун, университетлар фаолиятининг янги, мослашувчан механизмларига эҳтиёж борлигини эътиборга олиб, бозор конъюктурасидаги ўзгаришларни башорат қилишга эътибор қаратиш, меҳнат, потенциал эҳтиёжларни аниқлаш, сифатли таълим хизматларини кўрсатиш орқали уларни қондириш имкониятларини аниқлаш республикада бозор муносабатлари доирасидаги фаолиятга эътибор қаратилди.

Замонавий шароитда университетлар учун университет бошқарувига ички хатарларнинг таъсир даражасини баҳолаш энг муаммоли масалалари ҳисобланади. Ўз фаолиятини амалга оширишда олий таълим муассасалари профессионал таъ-

Профессионал олий таълим муассасалари учун хавфлар рўйхати

Ташқи хавфлар	Ички хавфлар
Янги молиялаштириш тизимига ўтиш	Кўрсатилаётган таълим хизматлари сифатининг юқори даражасини таъминлаш
Молиялаштиришнинг бюджет таркибий қисмининг қисқариши	Таклиф этилаётган таълим хизматлари мажмуасининг бозор талабларига мос келмаслиги
Макроиктисодий беқарорлик	Биринчи курс талабаларини қабул қилиш (сони) етарли эмаслиги
Олий профессионал таълим муассасалари ўртасидаги рақобат	Таълим хизматларининг юқори нархи
Таълим соҳасидаги қонунчиликдаги ўзгаришлар	Кадрлар сиёсатининг самарасизлиги (ўқитувчилар малакаси, ўқитувчилар алмашинув дастурлари, хорижий мутахассисларни жалб қилиш ва бошқ.)
Глобал тенденцияларга боғлиқлик	Ходимлар учун иш ҳақи ва имтиёзлар пакетининг паст даражаси

лим институционал жараёнлари турли ўзаро боғланган турли хил хавф-хатарларга дуч келади.

Таълим хизматларининг рақобатбардошлиги университетлар ишлаб чиқарадиган ва кўрсатадиган хизматларга эришиш қобилиятидир, бошқа университетларнинг ўхшаш хизматларига нисбатан рақобатбардош устунлик. У меҳнат бозорида маълум бир мутахассислик бўйича маълум бир олий ўқув юрти битирувчиларига бўлган талаб даражаси, шунингдек, ушбу университетга ёки ушбу мутахассисликка кириш учун рақобатнинг юқори даражаси билан тавсифланади.

ХУЛОСА

Профессионал олий таълим муассасаларини ривожлантириш стратегиясида олий ўқув юртининг самарали фаолияти ва барқарор ривожланишини ошириш мақсадини кўзлаган рақобатбардошлик стратегиясини ишлаб чиқиш марказий ўринни эгаллайди.

Билимлар иқтисодиёти нуқтаи назари-

дан, жараёнларнинг ўзига хослиги таълим хизматлари бозорида университетнинг рақобатбардошлик стратегиясини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, улар ўртасидаги муносабатларда нафақат ғалабага эришиш, балки барқарор ривожланишни таъминлашдир.

Юқоридаги хусусиятларга асосланиб, университет стратегиясини ишлаб чиқиш ва амалга оширишнинг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат:

Болония тизими тамойилларига асосланган университетларнинг иш шароитида, кредит модул тизими таълим хизматларини ва профессионал тарзда тайёрланган таълим дастурини нархлаш учун асос бўлади;

университет фаолияти, кўрсатилаётган таълим хизматлари сифатини доимий равишда тегишли методология асосида таҳлил қилиб бориш;

бошқарув механизмлари ва воситаларини такомиллаштириш, янги механизмларни излашга асосланган университетларнинг бозордаги рақобатдош устунликларни рағбатлантириш ва яхши-

TALABALARNING INTELLEKTUAL KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING ZARURATI

GULIYEV ALIJON

Jizzax politexnika instituti “Ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish va boshqarish” kafedrasida katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada intellektual kompetentlik mazmuni va mohiyatiga ko‘ra, fikrlashning bir qismi sifatida namoyon bo‘ladi, eslash jarayoni xotira va fikrlash jarayonlari va boshqalar haqida so‘z boradi. Intellektual salohiyatni doimiy oshirish, aql-zakovatning o‘ziga xos o‘ziga xosligi o‘sishi aql-zakovat madaniyatini shakllantirishni muammosi talqin qilgan.

Tayanch so‘zlar: intellektual kompetentlik, kompetentlik, ta’lim, mutaxassis, talaba, qobiliyat, salohiyat, iqtidor, rivojlantirish.

Аннотация: В данной статье интеллектуальная компетентность предстает как часть мышления по своему содержанию и сущности, процесс запоминания, процессы памяти и мышления и т.д. Постоянное совершенствование интеллектуального потенциала, рост самобытности разведки трактовались как проблема формирования разведывательной культуры.

Ключевые слова: интеллектуальная компетентность, компетентность, образование, специалист, студент, способности, потенциал, талант, развитие.

Abstract: In this article, intellectual competence is presented as a part of thinking in its content and essence, the process of memorization, the processes of memory and thinking, etc. The constant improvement of intellectual potential and the growth of intelligence identity were interpreted as a problem in the formation of an intelligence culture.

Key words: intellectual competence, competence, education, specialist, student, abilities, potential, talent, development.

Ta’lim jarayonida talabalar intellektual kompetentligini rivojlantirish, ularning salohiyatini boyitish, muammolarni mustaqil hal etish qobiliyatlarini rivojlantirish, bilim bilan ishlash qobiliyatini shakllantirish, intellektual madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan.

Intellektual salohiyat tushunchasi psixologik adabiyotda keng tarqalgan. Insonning intellektual xususiyatlarini tavsiflash uchun umumiy psixologiyada qo‘llaniladigan aniq mezonlar jamiyatining zamonaviy rivojlanish darajasiga va intellektual resurslarning ortib borayotganligiga qarab belgilanadi.

Intellektual kompetentlikka ko‘ra, muayyan soha sub’ekti tomonidan rivojlanish o‘lchovini belgilovchi yuksak qobiliyatni tushunish, muayyan ob’ekt sohasidagi maxsus tashkilot turi va ushbu sohada samarali qaror

qabul qilish strategiyasi bilan tavsiflanadi. Intellektual qobiliyat aql-zakovatni va pertseptivanalitik qobiliyatlarni aks ettiruvchi omillar bilan ifodalanishi mumkin: axborotni yig‘ish, axborotni qayta ishlash, og‘zaki va mantiqiy fikrlash, abstraktsiya qilish va tizimlashtirish qobiliyati, vizual va samarali fikrlash, amaliy muammolarni tezda hal qilish qobiliyati va kontseptual moslashuvchanlik. Ushbu qobiliyatlar asosiy va mas’uliyatli qarorlar qabul qilishda muvaffaqiyatga erishish, mantiqiy xulosalar asosida axborot etishmasligi holatlarida noaniq, muammoli vaziyatdagi harakat qilish imkonini beradi. Uolter Mishel, kognitiv rejaning o‘zgaruvchilarini ta’kidlab, aql-idrok, “Men”ning rivojlanishi, ijtimoiy va shaxsiy yutuqlar va ko‘nikmalar, ijtimoiy va kognitiv etuklikni o‘z ichiga olgan malakaning xususiyatlarini ko‘rsatishini aytib o‘tadi.

Pedagog olim N.A.Muslimov ta'lim jarayonida kompetentlik shakllanishi o'quvchilarning intellektual tarbiyasi bilan bir vaqtning o'zida amalga oshirilishi kerak, bu esa har birining aqliy tajribasini intellektual mahsuldorligini oshirish va uning aqlidrokining o'ziga xosligida namoyon bo'ladi, deb ta'kidlaydi [4].

Psixolog olim E.F.Zeer kompetentlikning funksional taraqqiyotini tadqiq qilish kasbiy kamolotga erishish chog'ida kompetentlikning turli ko'rinishlari integratsiyalashib borishini va ularning kasbiy muhim shaxs sifatleri bilan aloqasi kuchayib borishini ko'rsatdi [1].

Kompetentlik quyidagi belgilar bilan tavsiflanadi [2]:

- har qanday muayyan vaziyatda, uning turli xil jihatlarini hisobga olgan holda bilimlarni o'z o'rnida va tezkorlik bilan to'g'ri qo'llay bilish;

- qarorlarni qabul qila bilishga qodirlik va tayyorlik, shu bilan birga, mazkur vaziyat uchun eng maqbul qaror variantini tanlay olish;

- ijtimoiy harakatlarni tashkil etish va buning uchun barcha imkoniyatlarni ishga sola bilish;

- faoliyat doirasida boshqa odamlar bilan o'zaro munosabatlarni aniq maqsadlarni ko'zlagan holda va maqsadga muvofiq, maqbul tarzda o'rnata olish imkonini beradigan kommunikativ ko'nikmalar;

- muayyan ma'naviy qadriyatlarga, dunyoqarashga, umummadaniy va axloqiy sifatlarga egalik, faoliyatga intilish hissining mavjudligi;

- o'zining ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirishga, faoliyatning yangi usullarini egallashga intilish.

Asosiy kasbiy rivojlanishning proektsiyasida intellektual salohiyat mavjud bo'lib, uning shakllanishi talabalarning barcha ta'lim sohalarini istisnosiz rivojlantirish uchun asos yaratadi. Unda umumiy ta'lim tarkibining barcha tarkibiy qismlari jamlangan:

o'rganilayotgan hodisalar, umumiy ta'lim qobiliyatlari, faoliyatning ilg'or usullari haqida umumiy madaniy bilim. Talabalar axborotni qidirish va qayta ishlash, axborot va kommunikatsiyalarni o'zlashtirishning yangi texnologiyalaridan foydalanish, o'z o'qitish usullarini tashkil etish, faoliyatga qo'shilishga tayyorlik, hamkorlik qilish, aks ettirish qobiliyati (o'z bilimlarining kengligi va chuqurligini bilish) uning xususiyatlarining "ruhiy tashuvchisi" intellektual salohiyatining asosi insonning shaxsiy aqliy (ongli) tajribasi asosida vujudga keladi.

Intellektual salohiyatni inson hayoti davomida turli xil tartib omillari ta'siri ostida shakllanadigan shaxsning xususiyatlari sifatida ko'rish mumkin. Tushunish nafaqat bilim, balki bu bilimga bo'lgan munosabat, uning bahosi, mazmuni, nafaqat ongning mazmunini, balki tushunish jarayonining mohiyatini ham belgilaydi. Qabul qiluvchi sub'ektning o'z qiymat tizimiga ega ekanligi sababli, matnda tasvirlangan fikrlar sub'ekt tomonidan baholanadi va shaxsiy xususiyatiga ega bo'ladi [5].

Shaxsning malakasi hissi tug'ilishdan o'n ikki yoshga etgunicha rivojlanish tuzilmasining asosini tashkil etadi va individual rivojlanishning har bir bosqichida ota-ona munosabatlarining, qadriyatlari va tarbiya uslubi, shuningdek, oila a'zolarining stressli hayot sharoitlari, oila hajmi va otalarning ruhiy salomatligi darajasi bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy holat va vaziyatlarga bog'liq bo'ladi.

Kompetentlik sifatlariga erishish inson tomonidan erishilgan ichki qoniqishning bir turi sifatida tushuniladi va rivojlanishini ta'minlaydi. Tashqi muhit bilan o'zaro munosabatlarda shaxsning ichki psixologik ehtiyoji bor deb taxmin qilinadi. Bu ehtiyoj adaptiv qiymatga ega va biologik xususiyatlar bilan bog'liq emas. Bu tanlov amalga oshiriladigan barqaror hatti-harakatlarning asosidir. Kompetentlik

sifatlari o'z-o'zini aniqlash tadqiqot va ijro etuvchi hatti-harakatlarning keng doirasini va shaxslarning o'z manfaatlarini va qobiliyatlarini rivojlantirishga intilayotgan g'oyalarini aniq tushuntirish imkonini beradi [3].

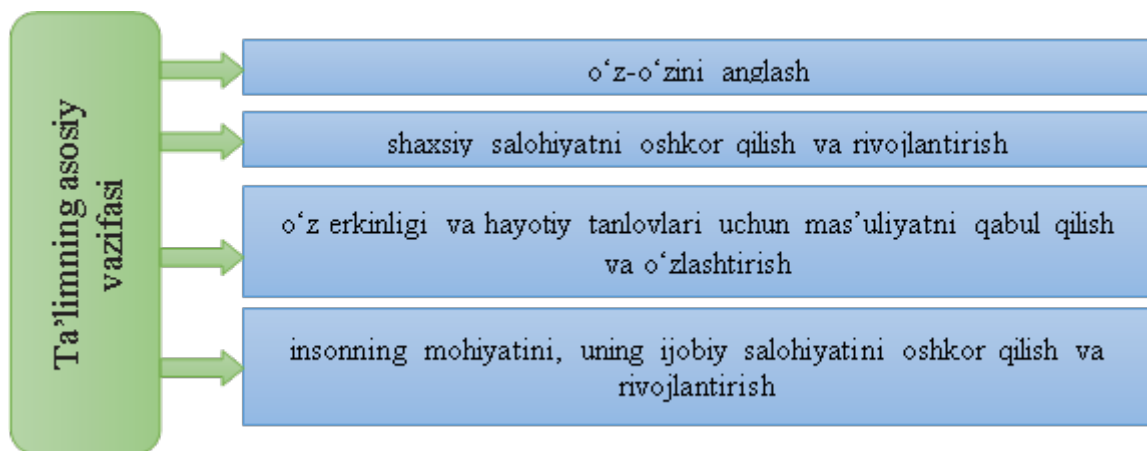
Intellectual salohiyat ko'p bosqichli ta'lim, shaxsning muayyan mavzu va bilim sohasidagi muammoli vaziyatlarni samarali hal etish qobiliyati, maxsus shakllangan bilimlar bazasiga asoslangan.

Bizning fikrimizcha, bu ichki psixologik tarkibiy qismlarning murakkab bir tizimi va insonning chuqur xususiyatlaridir. Masalan, qadriyatlar, muloqotga bo'lgan ehtiyoj, o'ziga ishonch va o'z-o'zini hurmat qilishdir. Intellectual salohiyatni rivojlantirishning eng muhim sharti sifatida har qanday sohadagi muammolarni hal qilish tajribasi o'rganilishi mumkin. Intellectual kompetentlik intellektual etuklik mezonlaridan biri sifatida belgilanishi

mumkin, chunki yuqori malakali rivojlanish darajasi shaxsning etukligini rivojlanishiga olib keladi.

Intellectual kompetentlik (aqliy ko'nikma) bir vaqtning o'zida turli sharoitida har bir kognitiv funktsiya vizual (o'rganish jarayonining ko'rinadigan) fikrlashning bir qismi sifatida namoyon bo'ladi, eslash jarayoni xotira va fikrlash qotishmasiga aylanadi va hokazo. Intellectual salohiyatni doimiy oshirish, aql-zakovatning o'ziga xos o'ziga xosligi o'sishi aql-zakovat madaniyatini shakllantirishni, barkamol shaxs uchun zarur shartsharoitlarni ta'minlaydi.

Insonning markazida joylashgan ta'lim maydoni ta'lim maqsadini amalga oshirishga qaratilgan barcha sa'y-harakatlar majmuasi sifatida qaraladi. Bu uzluksiz ta'lim tizimida joylashgan inson hayotining umumiy maydonining sohalaridan biridir (1-rasm).

1-rasm. Ta'limning asosiy vazifasi namoyon bo'lish holatlari

Ta'limning mazmuni nafaqat shaxsiy va yosh xususiyatlariga moslashtirilishi, balki shaxsning intellektual rivojlanishining haqiqiy psixologik mexanizmlarini hisobga olish yo'nalishida tubdan o'zgartirilishi kerak. Oliy ta'limning samaradorligi uchun mezon nafaqat bilim, ko'nikma, balki qobiliyat, tashabbus, ijod korlik, o'z-o'zini boshqarish, noyob aql, samarali tushunish, aks ettirishdir. Intellectual salohiyatni o'z ichiga olgan asosiy intellektual fazilatlar intellektual shaxsning haqiqiy xususiyatlari hisoblanadi. Va shunga ko'ra,

oliy ta'limning samaradorligini baholashning yanada kengroq shaxsiy xususiyatlarining ajralmas qismiga aylanadi.

O'z-o'zini rivojlantirish qobiliyati bilimlarning umumiy xususiyatlaridan biridir. Bu tasodif emas, balki tabiiy jarayon. Bilim jarayonini tashkil etish tizimi sifatida ta'limga dastlab unga xos bo'lgan tushunchalar kiritildi. Ta'lim jarayoni insonning intellektual, ijtimoiy va ma'naviy madaniyat dunyosiga faol ishonish orqali insonning o'zida barkamollik qiyofasini yaratish sifatida tushuniladi.

Oliy ta'lim sohasidagi shaxsning intellektual salohiyatini rivojlantirish uchun asosiy vosita bu talabaning sub'ekt tajribasini namoyon qilish uchun shart-sharoitlarni yaratishga va uning individualligini rivojlantirishga qaratilgan shaxsiy yo'naltirilgan ta'limdir. Shaxsiy yo'naltirilgan ta'lim maqsadlarini amalga oshirish doirasida intellektual shaxsiy kompetentlikni rivojlantirish orqali ikki asosiy bilim – ta'lim va ta'limning ishtiroki muvofiqlashtirilishi kerak.

Shaxsning namoyon bo'lishi nafaqat bilim sohasiga, balki boshqa har qanday xususiyatlariga ham tegishli – aloqa, o'z-o'zini boshqarish, hissiylik va boshqalar. O'zgaruvchan dunyoda bilimlarni tushunish va boshdan kechirishning boshqa usullarini topishga yordam beradigan ta'lim modellarining turlaridan biri tizimli model bo'lishi mumkin. Ta'limdagi ma'no uning mazmunini haqiqat bilan bog'lash imkonini beradi – ob'ektiv (tabiiy, ijtimoiy) yoki sub'ektiv (insonning ichki dunyosining haqiqati).

Shaxsiy munosabatlar bilim tizimida tushunilgan materiallarning mazmuni va undan faolroq ishlashini ta'minlaydi. Talaba uchun ta'lim muhitining barcha tarkibiy qismlarining mavjudligi o'qituvchini ta'minlaydi, bu uning kasbiy faoliyati ma'nosida talabalarning intellektual salohiyatini shakllantirish maqsadlari va vazifalari generatori funktsiyalarini birlashtiradi. Talabalarning intellektual rivojlanishining muhimligi o'qituvchi bilan birgalikda samarali ishlashdir. Hamkorlik mentor diktaturasidan (uqtiruvchi murrabiylikdan) voz kechish va boshqa turdagi munosabatlarni tasdiqlashni o'z ichiga oladi: birgalikdagi qidiruv, natijalarni tartibli hamda xayrixoh tahlil qilish va boshqalar.

Bundan tashqari, ta'lim jarayonining ishtirokchilari funktsional va yo'nalishli ta'lim muhitining xususiyatlariga ega bo'lgan yagona tuzilishga birlashganda dunyoning

birgalikda rivojlanish holati har bir talaba uchun optimal ta'lim traektoriyalarini amalga oshirish imkonini beradi. Sinflar davomida shaxsiy xususiyatlarning barqaror komplekslari shakllantiriladi, har birining faoliyati o'lchovi tartibga solinadi, bu o'z rivojlanish muhitini shakllantirishga ta'sir qiladi. Boshqacha qilib aytganda, hayotning barcha sohalarini rivojlantirish va tuzatish doimiy o'zini takomillashtirish jarayonida yuzaga kelishi mumkin.

O'quv jarayonida ijodiy ishlab chiqarish vazifalaridan foydalanish o'quv faoliyatining ma'no-mazmuni va maqsadli tarkibiy qismlarining rolini birinchi o'ringa qo'yadi, bu o'z-o'zini nazorat qilish, o'z-o'zini boshqarish ta'limotiga o'tishga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi. Birgalikdagi samarali faoliyat holatlarini yaratish ta'limni samarali jarayonga aylantiradi, bu esa shaxsning samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki har qanday talabaning intellektual kompetentligini shakllantirish shartlari mazmunli ta'lim bilan bog'liq shaxsiy yo'naltirilgan ta'lim kabi ta'lim muhitining tarkibiy qismlarining o'zaro bog'liq ishlashi bilan belgilanadi.

Intellektual salohiyat muayyan ishlab chiqarish sohasi (kasb) ning intellektual salohiyatini, shuningdek, bo'lajak mutaxassisning mahorat darajasini belgilaydi.

Innovatsion ta'lim funktsiyalarini amalga oshiruvchi va madaniy vazifalar generatori, madaniy namunani tashuvchisi sifatida xizmat qiluvchi o'qituvchi va talabalarning birgalikdagi samarali faoliyati, uning maqsadi o'qitishni o'z-o'zini boshqarish mexanizmini yaratish, fan faoliyati va ulardagi o'zaro ta'sirlar va shaxsning pozitsiyalari hujjatlarini o'zlashtirishga qaratilgan.

Insonning taraqqiyoti bilan qadr-qimmatini, insonning shakllanishida amalga oshiriladigan sharoitlarni yaratish kerak, bu erda ochiqlik darajasi butun tizimning ruhiy salomatligi darajasini anglatadi. Qiymat koordinatlari

HUDUDIY DIZAYN KOD QOIDALARNI SHAKLLANTIRISH ZARURIYATI VA QO'LLANILISH DOIRASI

TAJIBAEV JUR'AT XAMROYEVICH

Tayanch doktorant, Toshkent arxitektura-qurilish universiteti

Annotatsiya: Maqolada shahar infratuzilmasi elementlarini tartibga solishda dizayn kodining roli, muhitdagi stilistik uyg'unlik, shahar tuzilishida ko'cha va yo'llarnig ahamiyati, ularni dizayn-kod qoidalariga asosan kategoriyalarga ajratish hamda chegaralarini belgilash yechimlari haqida so'z boradi. Samarqand va Buxoro shahrining tarixiy hududlaridagi dizayn kod doirasida yechimini topuvchi muammolar o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Dizayn kod, shaharsozlik tuzilmasi elementlari, ko'cha va yo'l tarmoqlari, reklama va information qurilmalar, visual ifloslanish, qizil chiziq, Madaniy meros obyektlari, dizayn chizig'i.

Аннотация: В статье говорится о роли кода дизайна в регламентации элементов городской инфраструктуры, стилистической гармонии в окружающей среде, значении улиц и дорог в структуре города, их разделении на категории на основе правил кода дизайна, и решения для определения их границ. Изучены проблемы, которые могут быть решены в рамках проектного кодекса в исторических районах Самарканда и Бухары.

Ключевые слова: Нормы проектирования, элементы градостроительной структуры, улично-дорожная сеть, рекламно-информационные устройства, визуальное загрязнение, красная линия, объекты культурного наследия, линия проектирования.

Abstract: The article talks about the role of the design code in the regulation of urban infrastructure elements, stylistic harmony in the environment, the importance of streets and roads in the city structure, their division into categories based on the rules of the design code, and the solutions for defining their boundaries. Problems that can be solved within the framework of the design code in the historical areas of Samarkand and Bukhara are studied.

Key words: Design code, urban planning structure elements, street and road networks, advertising and information devices, visual pollution, red line, cultural heritage objects, design line.

Kirish. Shaharlarning tarixiy hududlari uchun dizayn kod qoidalarini yaratish, undagi ko'cha va yo'llarni dizayn kod qoidalariga asosan toifalash zarurati hozirgi kunning muhim vazifalaridan sanaladi. Shaharning tarixiy qismidagi inqilobiy o'zgarishlar, an'anaviy shahar tuzilmalarini yo'q bo'lib borishi shaharsozlikning ajralmas qismi bo'lgan muhim elementida, ya'ni ko'chalarda keltirib chiqarilmoqda. Noto'g'ri tashkil etilgan shaharsozlik infratuzilmasi konstruktsiyalari tufayli tarixiy hudud o'z milliy-badiiy identifikatsiyasini yo'qotadi, ijtimoiy-madaniy, kompozitsion barqarorlik buziladi.

Zamonaviy shaharlarda ko'pincha tarixiy binolar va yangi binolarning kombinatsiyasi

bilan bog'liq muammolar mavjud. Bu, masalan, turli xil tashqi reklama va axborot tuzilmalarining qadimiy binolar fonida ajralib turishida namoyon bo'ladi. Hozirgi vaqtda shahar muhiti ko'pincha katta hajmdagi ma'lumotlar bilan haddan tashqari yuklangan, bu esa nomutanosiblikni keltirib chiqarishi mumkin. Ushbu muammoni hal qilishning usullaridan biri dizayn vositalaridan foydalanishdir. Iqtisodiy samaradorlik bilan birgalikda shahar atrof-muhitining uyg'un dizayni yaxlit tasavvurni shakllantirishga, an'analarni saqlashga, yangi tendentsiyalarni yo'lga qo'yishga, shuningdek, xavfsizlik va qulaylikni ta'minlashga yordam beradi [1].

Ko'p hollarda shahar muhitida yagona stilistik yechimning yo'qligi va reklama

elementlari asosan shaharning vizual qiyofasida birinchi qatorga chiqib qolgan bo'ladi. Natijada, shaharda muhit elementlari tartibsiz tiqilib qolishi mumkin, bu uning jozibadorligi va hududga tashrif buyurilishiga salbiy ta'sir qiladi. Bu o'z navbatida turistlar oqimining kamayishiga va rezidentlar faolligining pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, shahar muhitining o'ziga xosligi va jozibadorligiga hissa qo'shadigan uyg'un dizaynni yaratish kerak. Bu sayyohlik marshrutlari uchun asosiy omil bo'lishi va shaharga ko'proq mehmonlarni olib kelishiga yordam berishi mumkin. Madaniy g'oyalar va ramzlar esa estetik jihatdan yoqimli tasvirni yaratish uchun ishlatilishi mumkin [2].

Qulay shahar muhitini yaratishning eng samarali va ayni paytda istiqbolli vositasi dizayn kod bo'lib, u shahar muhitini loyihalash jarayonini tartibga soluvchi qoidalar to'plami bo'lib, shahar makonining keng ko'lamliligi parametrlariga (stilistika va joylashuvga) taalluqlidir. Belgilar xususiyatlari, ko'cha qulayliklarini taqsimlash - chiqindi qutilari, skameykalar, chiroqlar va boshqalar, ko'cha qoplamasi materiallarini va yo'l sirtining teksturasini tanlash va boshqalar) [3].

Kevin Linch tadqiqotida shaharning aqliy qiyofasi g'oyasini ishlab chiqqan. U tomonidan aniqlangan beshta asosiy element (yo'llar, chekkalar, tumanlar, tugunlar va belgilar) shahar rejalashtirishning asl tamoyillarini aniqlash imkonini beradi [4]. Bu usul shahar muhitining funksional xususiyatlarini o'lchash imkonini beradi, lekin ijtimoiy, madaniy va kompozitsion shahar strukturasi elementlarining yaxlit badiiy tasvirini shakllantirmaydi.

An'anaviy ko'cha - ko'p funksiyali, qurilish qatorlari bilan chegaralangan chiziqli jamoat maydoni. Odatda ko'cha va binolar orasidagi chegara qizil chiziq bilan tartibga solinadi. Qizil chiziqning tartibga soluvchi ta'siriga ko'ra quyidagi turdagi ko'chalarni

aniqlangan [5]:

- Ko'chaning an'anaviy turi: uy-joyning bir xil jabhalari qizil chiziq bo'ylab cho'zilgan;

- bir xil mato va karkasga asoslangan ko'chalar;

- an'anaviy tuzilmaning qizil chiziq saqlab qolinganda holda shahar karkasi va matosi o'rtasidagi aloqani buzilishi;

- qizil chiziqni solinmasligi, karkas va mato o'rtasidagi aloqalarning yo'qolishi.

Tarixiy hududlarning buzilishiga sababchi bo'luvchi yana bir omil mavjud. Ko'chalarda harakatlanishning zamonaviy talabi transport oqimining ortishiga olib keladi. An'anaviy ko'chalarda tirbandlik tufayli ular jozibadorligini, an'anaviy funksiyalarini yo'qotadi.

Vizual murakkablikning o'xshash xususiyatlariga ega bo'lgan muqobil va ko'p uslubli tuzilmalar arxitekturasi shahar muhitini boyitish va tarixiy xotirani saqlashga yordam beradi [6]. Bundan kelib chiqadiki, tarixiy hududlarining barqarorligini saqlab qolishda an'anaviy arxitektura xususiyatlariga ega bo'lgan shahar infratuzilmasi elementlari muhim ahamiyatga ega. Dizayn kod doirasidagi hududlarni belgilashda ham aynan ushbu omillarni inobatga olish zarur.

Shaharning tarixiy markazlari chegaralari bilan tutashgan zamonaviy hududlarda dizayn kod qoidalari o'rnatilishi zarur bo'lgan birqancha sabablar mavjud.

L.V. Robejnik alohida me'moriy obyektlar va shahar atrofi qismlarining o'zaro ko'lam (masshtab) jihatdan quyidagi tendentsiyalar va hodisalarni aniqlagan [7]:

- tarixiy binolar chegaralarida ko'cha kesimida zamonaviy binolarning qurilishi natijasida me'moriy tektonikaning buzilishi;

- madrasalar, masjidlar, an'anaviy tarixiy binolarning aksentli binolari oldidagi tarixiy diqqatga sazovor keng ko'lamliligi joylarni yo'qotilishi;

- yangi binolarning qavatlar soni va vertikal o'sish hisobiga shahar me'moriy ko'lamning ortishi;

- shaharlarda osmono'par binolarning paydo bo'lishi evaziga muhit va odamlar masshtabiga nomutanosibligiga olib kelisi;

- tashqi ko'rinishi jihatdan atrofidagi obyektlarga nisbatan kontrast bo'lgan alohida me'moriy obyektlarning paydo bo'lishi;

- aniq reja asosida amalga oshirilgan arxitektura-dizayn konsepsiyasi vizual ko'lamini ongli ravishda o'zgartirilishi.

Hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasi bo'yicha madaniy meros obekti sifatida 8208 ta obekt ro'yxatga olingan bo'lsa, shundan 4047 ta obektga muhofaza belgisi o'rnatilmagan, 6291 muhofaza tegralari belgilanmagan [8].

O'tkazilgan nazorat tadbirlarida respublika bo'yicha jami 108ta madaniy meros obektida 146 ta noqonuniy qurilma

qurilganligi aniqlandi [9].

Buxoro va Samarqand shaharlarining tarixiy markazlarida, tarixiy obidalar va ular bilan tutashgan hududlarda reklama obyektlari, ko'rsatkichlarning noto'g'ri joylashtirilganligi, nostatsionar savdo obyektlarining tartibga solinmaganligi natijasida muhitning buzilishi aniqlandi. Tarixiy obyektlarga noto'g'ri o'rnatilgan yoritish jihozlari va yozuvli taxtachalar ularga juda katta ziyon yetkazmoqda. Mavjud muammolar: tarixiy arxitekturaga befarqlik, noproporsional obyektlar/o'lchamlar, dekorativ elementlarni hududga nomosligi, Reklama/viveskalarni hududga nomosligi, viveskalarning kichik hududlarda m'eyoridan ortiqchaligi, kelishilmagan qurilmalarni mavjudligi, obodonlashtirishning yo'qligi, ko'r vitrinalar, vizaul shovqin va boshqalar (1-rasm).

“Dizayn-chizig'i” ushbu tadqiqot ishida

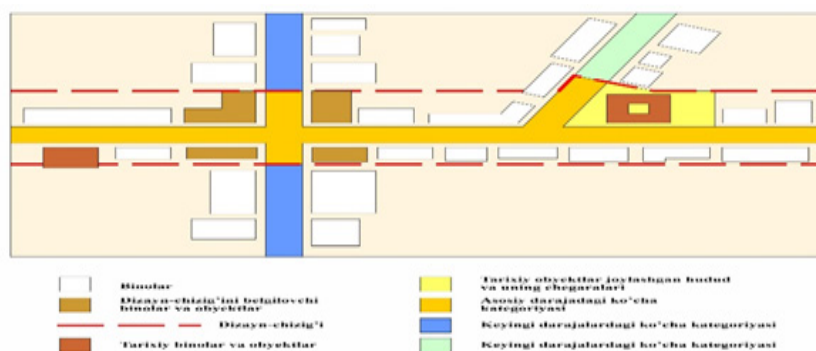

Rasm 1. Buxoro va Samarqand shaharlarining tarixiy markazlarida dizayn kod obyektlarining negativ holatlari [12].

dizayn-kod qoidalari uchun birinchi marta qo'llanilayotgan tushuncha hisoblanib, u ko'cha kategoriyalari “tugun”larida qo'llaniladi. “Tugun”lar bu – chorraxalar yoki ko'chalar kesishmasi sifatida

tushunilishi zarur. Dizayn-chizig'i chorraxa turiga qarab asosiy (ustunlikda bo'lgan) ko'cha kategoriyasi talablari asosida quyi turuvchi kategoriyadagi ko'cha hududiga ma'lum bir masofada yoki visual kenglikga

asoslangan holda o'rnatiladi. Ko'pchilik me'moriy obyektlarning hududiy chegaralari hollarda dizayn-chizig'i chorradagi yakunlanishiga qarab o'rnatiladi (2-rasm).

2-rasm. Dizayn chizig'ining aniqlanish usullari.

Dizayn chizig'i nima sabab dan taklif qilinadi va u nimaga kerak? Bu chiziq har hil turdagi ko'cha uchun mo'ljallangan kod talablari o'rtasidagi chegarani aniqlash, kategoriyalar o'rtasidagi keskinlikni yumshatish ya'ni muhitdagi elementlarning hudud bo'ylab o'rnatilishida nomutanosiblikni kamaytirish, kategoriyalarning visual chegarasini buzmaslik maqsadida qo'llaniladi.

Xulosa. Dizayn kod doirasidagi quyidagi eng dolzarb muammolar aniqlandi:

1. Shahar muhitining visual ifloslanishi.
2. Bino jabhalarining muhit uslubiga

nomutanosib tarzda o'zgartirilishi.

3. Informatsion va obodonlashtirish konstruksiyalarini muhitga nisbatan tanlash hamda joylashtirishning individual ko'rib chiqilgan umumiy talblarining mavjud emasligi.

4. Dizayn kod qoidalarining joriy etilmaganligi va unga tegishli elementlarni yagona me'moriy uslubga ega emasligi.

5. Tarixiy markaz atrof-muhiti va landshaft hududlarining to'g'ri tashkil etilmaganligi, imkoniyati cheklangan kishilar uchun qulayliklar ko'zda turlmaganligi.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Foydalanilgan adabiyotlar:

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

1. М.Р. Семенов. Разработка метода дизайн-проектирования бренда городских территорий с учетом национально-культурных факторов. Москва – 2016.
2. Ившин К.С., Голубева О.А. Проектное моделирование туристической дестинации // Культура и образование: научно-информационный журнал вузов культуры и искусств. 2022. №1 (44). С. 35–44. <https://doi.org/10.24412/2310-1679-2022-144-35-44>.
3. Р.А. Шлендер., А.В. Алексеева. Необходимость дизайн-кода современному российскому городу (на примере г. Омска). Вопросы студенческой науки. Выпуск №11 (39), ноябрь 2019.
4. Lynch K 1982 The image of the city (Moscow: Stroyizdat) p 327.
5. A.V. Leyzerova, E.J. Bagina. Street in urban fabric of different types. IOP Conference Series: Materials Science and Engineering. 2018.
6. P. Zumthor. Thinking Architecture (Basel-Boston-Berlin Birkhauser). 1999.
7. Л.В.Робежник. Сомасштабность архитектуры как фактор гуманизации городской среды (На примере Московских жилых комплексов). Ученые записки Новгородского государственного университета имени Ярослава Мудрого. № 3 (28). 2020.
8. S.S. Matnazarov., L.X. Isoqov. O'zbekiston Respublikasida prokuratura organlari tomonidan aniqlangan madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish sohasidagi qonunbuzarliklar va prokuror nazorat hujjatlari. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. Volume 2 | Issue 5/2 | Issn 2181-1784.

ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ТАЪЛИМИ УСТАСИНИНГ КАСБИЙ КОМПЕТЕНТЛИГИГА ҚЎЙИЛАДИГАН ТАЛАБЛАР

САРМАНОВ ОБИДЖОН БАХОДИРОВИЧ

Профессионал таълимни ривожлантириш институти катта ўқитувчиси

Аннотация: Мақолада профессионал таълимда сифатни таъминлаш учун ишлаб чиқариш таълими усталарининг касбий компетентлигини ривожлантириш учун малака ошириш жараёнларини тўғри ташкил қилиш ва бу жараёнда қўлланиладиган методлар кўриб чиқилди. Ишлаб чиқариш таълими усталарининг малакасини ошириш жараёнларида ва уларнинг касбий фаолиятларида амалий машғулотларни ташкил этишда фойдаланиши мумкин бўлган методлар ёритиб берилди.

Таянч иборалар: ишлаб чиқариш таълими усталари, компетенция, компетентлик, метод.

Annotation: The article examined the correct Organization of skill development processes for the development of professional competence of masters of production education to ensure quality in professional education, and the methods used in this process. Methods that can be used in the organization of practical training in the processes of improving the skills of masters of production education and their professional activities have been highlighted.

Keyword: masters of developmental training, competence, professional standar.

Аннотация: В статье рассмотрена правильная организация процессов повышения квалификации для развития профессиональной компетентности мастеров производственного обучения для обеспечения качества профессионального образования, а также методы, используемые в этом процессе. Выделены методы, которые могут быть использованы при организации практических занятий в процессах повышения квалификации мастеров производственного образования и их профессиональной деятельности.

Ключевые слова: Магистры производственного обучения, компетенция, компетентность, метод.

Бугунги кунда таълим тизимида кенг ислохотлар олиб борилмоқда, хусусан профессионал таълим тизимида ҳам. 2020 йилдан бошлаб янги профессионал таълим тармоғи ташкил қилинди. Бир босқичли касб-хунар таълим тизимидан, 3 босқичли профессионал таълим тизимга ўтилди. Янги профессионал таълим тизимининг олдида қўйилган мақсад меҳнат бозори талабларига мос кадрлар тайёрлаш этиб белгиланди. Бунинг учун таълим сифатини таъминлашга қаратилган чора-тадбирларни амалга ошириш зарурати пайдо бўлади [1].

Бизга маълумки профессионал таълимда сифатни таъминлаш учун бирламчи компонентларни таъминотини яхшилаш талаб этилади. Бунинг учун профессионал таълим муассасасининг моддий техник базани ҳолати, педагоглар сифат таркиби, молиявий таъминланганлик ҳолати ҳамда меъёрий ва

методик таъминоти ҳолатини яхшилаш талаб этилади.

Таълим муассасаларида таълим сифати бу педагог сифатидан юқори бўлмаганлиги учун педагогларнинг касбий салоҳиятини ошириш мақсадга мувофиқ бўлади. Профессионал таълим муассасаларининг касбий йўналишдаги педагоглари махсус фан ўқитувчилари ва ишлаб чиқариш таълими усталарига бўлинади. Ишлаб чиқариш таълими усталари ўқувчиларда амалиёт машғулотларини олиб бориб, касбий компетенцияларини шакллантиради. Шунинг учун уларнинг касбий салоҳиятини ошириш зарурати пайдо бўлмоқда.

Ишлаб чиқариш таълими устасининг касбий компетентлиги бўлажак ишчиларни тайёрлаш учун ўқув-ишлаб чиқариш фаолиятини муваффақиятли амалга ошириш имконини берувчи билим, кўникма, малака ва

шахсий сифатларнинг ажралмас мажмуидир.

Ишлаб чиқариш таълими усталарининг муваффақияти уларнинг иш жойида, таълим муассасаларида касбий-педагогик қийинчиликларни енгиш жараёнида олган ёрдами билан белгиланади. Ишлаб чиқариш таълими устасининг касбий компетентлиги унинг касбий фаолияти давомида такомиллаштириш лозим.

Бирок, профессионал таълим муассасаларида педагог ходимларнинг малакаси ҳар доим ҳам талабга жавоб бермайди. Ишлаб чиқариш таълими усталарининг кўпчилиги педагогик маълумотга эга эмас. Уларнинг кўпчилик қисми саноат корхоналарида ишлаб нафақага чиққан ёки бошқа сабабларга кўра бўшаганлар ёки олий таълим муассасасининг нопедагогик йўналишини тамомлаган ёки касб-ҳунар коллежни тамомлаганлар ташкил қилади. Профессионал таълим тизимига кириб келгандан сўнг, улар асосан ўз сезги ва ўз-ўзини тарбиялашга таянган ҳолда педагогик фаолият билан шуғулланади.

Ишлаб чиқариш таълими устасининг фаолияти иккиёқлама иш предметида намоён бўладиган муайян хусусиятларга эга эканлиги билан ажралиб туради. У асосий мутахассислик йўналишида педагог ва шу билан бирга касб эгаси сифатида фаолият кўрсатади. Бундан ташқари, бугунги кунда ишлаб чиқариш таълими устаси бириктирилган ўқувчиларнинг ўқув-ишлаб чиқариш фаолиятини бошқарувчи, ташкилотчи сифатида ҳам фаолият кўрсатади. Ишлаб чиқариш таълими устасининг касбий фаолияти турлари, вазифалари ва роли таҳлили шуни кўрсатдики ишлаб чиқариш таълими устасининг касбий компетентлиги таърифни келтириб чиқариш имконини берди.

Ишлаб чиқариш таълими устасининг касбий компетентлиги бу профессионал таълим муассасаларида касбий фаолиятда билим, кўникма, қобилият ва шахсий фазилатларнинг интеграциялашган комбинацияси сифатида қараб, фаолиятидаги

муаммоларни муваффақиятли ҳал этиш деб таърифласак мақсадга мувофиқ бўлади.

Шу билан бир қаторда, профессионал таълим муассасаси раҳбариятининг мавқеи ва унинг ишлаб чиқариш таълими усталарининг малакасини оширишга қизиқиши муҳим аҳамиятга эга. Бошқарув самарадорлиги, қабул қилинган қарорларнинг сифати таълим муассасасини ривожлантиришда асосий стратегик йўналишларни танлашга, устувор йўналишларни белгилашга, хатолардан қочишга ва ўқув фаолиятида, жумладан, таълим ва ишлаб чиқариш жараёнида юзага келадиган муаммоларни зудлик билан ҳал қилишга ёрдам беради. Амалиётда бошқарув самарадорлиги педагог ходимлардаги қатъий тартибга солиш билан ушбу жамоа субъектларининг фаолияти ўртасидаги мақбул нисбат билан таъминланади.

Ишлаб чиқариш таълими устасини касбий компетентлигини ривожлантириш биринчидан корхона ва ташкилотлар учун юқори малакали ишчилар ва мутахассислар тайёрлаш, иккинчидан профессионал таълим муассасаларида малакали ишчиларни тайёрлаш жараёнида таълим сифатини таъминлашга хизмат қилади.

Замонавий ишлаб чиқариш таълими устасидан ҳар томонлама билимли ва малакали бўлиши талаб қилинади. У шундай билим ва малакаларга эга бўлиши керакки, юқори сифатли таълим натижаларга эришиш имкониятини берсин. Бунинг учун у мунтазам равишда малакасини ошириб бормоғи ва бутун касбий фаолияти давомида таълим олишга интилиши лозим бўлади.

Замонавий ишлаб чиқариш таълими устаси бугунги кунда ўқувчиларнинг ёшига мансуб психологик ҳолати, педагогик этика ва маданияти, амалий машғулотлардаги ўқитиш методикаси ҳамда норматив ва молиявий ҳужжатларни юритиш каби билимларга эга бўлиши талаб этилади.

Янги типдаги ишлаб чиқариш таълими устаси бошқалар билан бир жамоада ва гуруҳда ишлашга тайёр бўлиши, эртанги кун

талабларига жавоб бера олишга ҳозирлик кўриб бориши керак.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, ҳозирги кунда ишлаб чиқариш таълими усталарига замонавий билимларни бериш ва уларнинг сифат даражасини ошириш мақсадида ишлаб чиқариш таълими усталарининг ўз касбий компетенцияларини узлуксиз ошириб боришларини таъминлаш мақсадида мос методикаларни яратиш мақсадга мувофиқдир.

Бунинг учун ишлаб чиқариш таълими усталарини тайёрлаш ва малакасини ошириш курсларини тўғри ташкил қилиш зарур. Бу жараёнларда маърузалар, семинарлар, маъруза-амалий машғулотлар, сайёр амалий машғулотлар, тажриба алмашиш учун конференциялар, стажировкалар, индивидуал ва гуруҳли маслаҳатлашувлар шаклларида интерфаол таълим технологияларидан фойдаланиш талаб этилади.

"Интерфаол" тушунчаси инглизча "interact" ("inter" – ўзаро, "act" – ҳаракат қилмоқ) сўздан келиб чиққан. Ишлаб чиқариш таълими усталарини тайёрлаш ва малакасини ошириш жараёнларида интерфаол методларни қўллаш фан ва модулларни ўзлаштиришда ўқувчи (тингловчи)ларнинг ўзаро яқинликларини юзага келтириш, бир бирларини тушунишлари, ҳурмат қилишлари, қўллаб қувватлашлари ва дўстона муносабатда бўлишлари таъминлаб беради.

Интерфаол таълим методларининг қоидалари Э.Ф.Зеер томонидан қуйидагича талқин этилган: таълим олувчиларнинг касбий ва шахсий сифатларини ривожлантириш; касбий таълимнинг самарадорлигини бўлажак мутахассиснинг касбий ва шахсий ривожланиш кўрсаткичлари орқали аниқлаш; педагогнинг ижтимоий касбий хусусиятларини намоён этиш, таълим мазмуни ва технологияси орқали таҳсил олувчини амалий фаолиятга ўргатиш; таҳсил олувчи шахси ривожининг индивидуал траекториясини аниқлаш; ўқитувчи ва таҳсил олувчи ҳамкорлиги асосида касбий таълимни тўла қонли ташкил этиш [2].

В.П.Беспальконинг илмий қарашларида асосий диққат ўқув-педагогик жараённи олдиндан лойиҳалашга қаратилган ва у педагогик технологияни “амалиётга татбиқ қилинадиган муайян педагогик тизим лойиҳаси” дея таърифлаган [3].

Таълим кўпинча мажбур оммавий хусусиятга эга, яъни маъруза шаклида амалга оширилади. Баъзи индивидуал фарқларни объектив равишда рад этиш мумкин. Бундан ташқари, индивидуал мустақил таълим классик машғулот турларининг рағбатлантирувчи ва ташкил этувчи ролисиз самарасиздир.

С.Г.Вершловскийнинг фикрига қўшила-миз, унинг таъкидлашича, ҳозирги шароитда катталар ҳақиқий билимларга эмас, балки фойдали билимларга интилишади, мураккаб билимларни рад этиб, амалий аҳамиятли қарорларни ишлаб чиқиш учун асос сифатида назариянинг кадрини тушурган ҳолда, билимни «шу ерда ва ҳозир» қўллашга интилишади.

Н.И. Мицкевич маъруза — малака ошириш тизимида ўқув машғулотларини ташкил этишнинг ўзгармас шакли деб ҳисоблайди. Унинг ёрдами билан мураккаб муаммоларни ўртага ташлаш ва ўрганиш орқали индивидуал мустақил таълим ишларига ҳисса қўшган ҳолда тингловчиларнинг тафаккурини фаоллаштириш мумкин; материалнинг тақдимоти таққослаш, исботлаш, мисол келтириш, тингловчиларнинг тажрибасига мурожаат қилиш, ҳамдардлик туйғуларини уйғотиш ва шу асосда касбий ривожланишга бўлган муносабатни ўзгартиришга ҳисса қўшишни қўллаш; қарашлар ва эътиқодларни шакллантириш билан ўзгариши мумкин [4].

Биз дидактикларнинг позициясига қўшилиб, машғулотларнинг маъруза шаклини ишлаб чиқариш таълими усталари томонидан энг муҳим бошқарув, услубий ва умуммаданий билимларни нафақат компенсацион, балки ривожлантирувчи функцияни ҳам чуқур ўзлаштиришга ҳисса қўшадиган

устувор йўналиш сифатида ажратамиз.

Ишлаб чиқариш таълими усталарини тайёрлаш ва малакасини ошириш жараёнида машғулотларни ташкил қилишда қуйидаги методлардан фойдаланилди: Хатолар устида ишлаш; Ишбоп ўйин; Тўрт поғонали; Shadowing; Buddying; Бихевиоризм; Когнитивизм; Конструктивизм.

Ишлаб чиқариш таълими жараёни учун самарали бўлган бир неча методларни кўриб чиқамиз.

Бихевиоризм (анг. behavior – хулқ-атвор) – методда таълим-тарбия жараёнида яратилган ташқи муҳит хулқни шакллантиради, хулқ ўзгариши — таълим натижасини ифодалайди. Бу методда асосий мақсад кўникмаларни рефлекслар даражасида шакллантиришдир.

Таълим жараёнининг босқичлари:

1. Вазифани белгилаш;
2. Бажариш кетма-кетлигини белгилаш;
3. Рағбатлантириш.

Хатоларни олдини олиш — энг муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Бу методда техника хавфсизлиги юқори бўлган касблар бўйича кадрлар тайёрлашда фойдаланиш ёки касбни ўрганишнинг дастлабки босқичларида қўллаш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Жумладан, бўлажак чиқариш таълими усталарини тайёрлашда ҳам муҳим аҳамият касб этади ва самарали метод сифатида қўлланилади.

Бундан ташқари малака ошириш курсларида ижодий фикрлашга оид бўлган ўқув амалиёти машғулотлари ташкил қилиш тингловчиларда хом-ашё материалларидан фойдаланиш, йўриқли технологик харитани тайёрла ва амалиётда берилган топшириқни бажариш орқали касбий компетентлиги ривожлантирилади. Бу метод қуйидаги кетма-кетликда амалга оширилади.

1. Ўқитувчи тингловчи (ишлаб чиқариш таълими устаси)га хом ашё ва тайёр чизма беради.

2. Тингловчи чизма бўйича йўриқли технологик харита тайёрлайди.

3. Ўқитувчи йўриқли технологик харитани текширади, хатоларини тўғрилатади ва бажаришга руҳсат беради.

Когнитивизм (cognitio – билмоқ) – ушбу методнинг асосий шиори: “тўғри жавобни кутманг, натижага эришиш учун тўғри усул қидиринг” бўлиб, таълим олувчиларни изланувчанликка, ижодкорликка ундайди.

Мазкур методда таълим жараёнининг асосий принциплари қуйидагича бўлади:

1. Фикрлаш жараёнига шароит яратиш;
2. Хатоларни билим манбаи сифатида кўриш.

Бу усулда кадрлар тайёрлаш жараёнида ёки уларнинг малакасини ошириш жараёнида муаммо ўртага ташланиб унинг ечими топиш бўйича ишланади. Бир неча маратоба хатолар қилинсада устоз томондан умумий йўналиш берилиб, таълим олувчилар ўзлари ечимини топишга шарт-шароит яратилади. Бунда таълим олувчиларнинг ижодий ёндашган ҳолда олдига қўйилган мақсадни амалга оширишда қилинган хатолар кейинчалик таълим натижасига хизмат қилади. Бу усулда тайёрланган кадрлар меҳнат бозорида ўзларини-ўзлари ривожлантирувчи ҳамда техника ва технологияларнинг ривожланаётган бугунги шароитига мослашувчи сифатида кадрли кадрга айланади. Шунинг учун ҳам ушбу методни ишлаб чиқариш таълими усталарини тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш жараёнида қўллаш ўринли ва айни пайтда самаралидир.

Shadowing (анг. Shadowing – соя бўлмоқ) методи – таълим олувчиларни ривожлантириш усули бўлиб, ёш мутахассислар, иш тажрибаси етарли бўлмаган ходимлар ва стажёрларни тажрибали ходимларга бириктириш ва уларнинг ишларни бажаришга кўмаклашиш ва кузатиш, кейинчалик кўрганларини, хулосаларини ва режаларини муҳокама қилиш орқали ўзини баҳолаш ва касбий компетентлиги ривожлантиришга замин яратади. Бу ишлаб чиқариш таълими усталарининг касбий компетентлигини ривожлантиришга самарали хизмат қилади.

Buddying (анг. budding, buddy system; buddy – дўст) – ушбу методнинг моҳияти шундаки, таълим олувчилар ёки малака оширишга жалб қилинган тингловчилар ўзлари кичик гуруҳларга бўлинган ҳолда биргаликда янги материалларни ўзлаштиради. Бу метод бўлажак ёки малака ошираётган ишлаб чиқариш таълими усталарининг катта ҳажмдаги материалларни ўзлаштиришида самарали метод ҳисобланади.

Ишлаб чиқариш таълими усталарининг тайёрлаш ва малакасини ошириш жараён-

ларида жараёнларида ўқувчи ва тингловчиларнинг иш тажрибалари ва вақтни тўғри тақсимлашга йўналтирилган интерфаол методлардан фойдаланиш касбий компетентлиликни самарали тарзда шакллантириш ва ривожлантиришни таъминлайди. Интерфаол методларни ишлаб чиқариш таълими усталарини тайёрлаш ва малакасини ошириш жараёнига татбиқ этишда компетенциявий, шахсий фаолиятли ва андрагогик ёндашувларнинг назарда тутилиши таълим жараёни сифатини ошишига хизмат қилади.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Профессионал таълим тизимини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2019 йил 6 сентябрдаги ПФ-5812-сон Фармони.
2. Зеер Э.Ф, Павлова А.М., Сыманюк Э.Э. Модернизация профессионального образования: компетентностный подход. Учеб. Пособие для ВУЗов.- М.: Наука. 2005.-216 с.
3. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – М.: Педагогика, 1989.
4. Мицкевич Н.И. Теоретические основы дидактической системы повышения квалификации : Дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 : Минск, 2001 238 с. РГБ ОД, 71:02-13/6-7.

BO‘LAJAK MUHANDISLARNING KASBIY TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O‘RNI.

E.D. IMAMNAZAROV.

Namangan muhandislik-qurilish instituti

Annotatsiya. Respublikamiz oliy ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarni qo’llash, raqamli texnologiya vositasida bo’lajak muhandislarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish va uning rivojlantirishning ustuvor yo’nalishlari aniqlangan. Ushbu maqolada raqamli texnologiyalar vositasida bo’lajak muhandislarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda raqamli texnologiyalarning o’rni va uning ahamiyati haqida batafsil bayon qilinadi.

Kalit so‘zlar: kasbiy tayyorgarlik, raqamli texnologiyalar, virtual o’qish (VR) va augmented reality (AR), 3D printerlar va prototiplar, Internet of things (IoT) va h.k.

Аннотация. Определены применение цифровых технологий в системе высшего образования нашей республики, совершенствование профессиональной подготовки будущих инженеров с помощью цифровых технологий и приоритеты ее развития. В данной статье подробно описана роль цифровых технологий и их значение в совершенствовании профессиональной подготовки будущих инженеров посредством цифровых технологий.

Ключевые слова: профессиональное обучение, цифровые технологии, виртуальное обучение (VR) и дополненная реальность (AR), 3D-принтеры и прототипы, Интернет вещей (IoT) и др.

Annotation. The use of digital technologies in the higher education system of our republic, the improvement of professional training of future engineers using digital technologies and the priorities for its development have been determined. This article describes in detail the role of digital technologies and their importance in improving the professional training of future engineers through digital technologies.

Keywords: vocational training, digital technologies, virtual learning (VR) and augmented reality (AR), 3D printers and prototypes, Internet of things (IoT), etc.

“Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 05.10.2020 yildagi PF-6079-son farmonida keltirilgan mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotni faol rivojlantirish, barcha tarmoqlar va sohalarda, eng avvalo, davlat boshqaruvi, ta’lim, sog‘liqni saqlash va qishloq xo‘jaligida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, elektron hukumat tizimini takomillashtirish, dasturiy mahsulotlar va axborot texnologiyalarining mahalliy bozorini yanada rivojlantirish, respublikaning barcha hududlarida IT-parklarni tashkil etish, shuningdek, sohani malakali kadrlar bilan

ta’minlashni ko‘zda tutuvchi yuzdan ortiq ustuvor loyihalarni amalga oshirish boshlangan [1].

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar hayotning barcha sohalarida faol qo‘llanilmoqda. Iqtisodiyot, bank, xizmat sektori shuningdek ta’lim jarayonini ham tez sur’atlarda rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Mamlakatda yashayotgan barcha fuqarolar, jumladan yosh bolalardan tortib nafaqaxo‘rlarning ham ongida raqamli texnologiyalar orqali jamiyatdagi barcha muammolarni hal qilish mumkin degan fikrni shakllantirmoqda. Bundan tashqari, ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlarining robotlashtirilishi, masalan bank sektorida, robotlar va ishchilar o‘rtasidagi raqobat masalasi ham ko‘tarilmoqda. Raqamlardan foydalanishga asoslangan hamda joriy etilgan

texnologiyalarning soʻzsiz foydasi bilan axloqiy, shaxsiy maʼlumotlarni himoya qilish, robotlar va tashkilotlar xodimlari oʻrtasidagi raqobatning huquqiy jihatlari bilan bogʻliq masalalar tobora koʻproq eʼtiborga olinmoqda.

Shunday ekan mamlakatning iqtisodiy hayoti, barcha sohalariga raqamli texnologiyalarni tadbiq qilish boʻyicha islohotlar va ilgʻor texnologiyalar, tabiiyki, taʼlim sohasini chetlab oʻtishi mumkin emas. Aksincha raqamli iqtisodiyot asosini kadrlar va taʼlim tashkil qiladi.

Raqamli texnologiyalar muhandislik sohasida katta ahamiyatga ega boʻlgan masalalardan biridir. Bu texnologiyalar, muhandislikning turli sohalarida kasbiy tayyorgarlikni takomillashtirishda katta imkoniyatlar yaratadi. Raqamli texnologiyalar, muhandislar uchun qulayliklar va samaralikni oshirishga yordam beradi. Ular bilan muhandislar, yaratish va ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish, modellash va simulatsiya qilish, maʼlumotlarni tahlil qilish, monitoring qilish va muhandislik vazifalarni bajarishda bir qancha asosiy muammolarni echishlari mumkin.

Raqamli texnologiyalar orasida avtomatlashtirish, model qurish, 3D chizish, maʼlumotlar analizi, maʼlumotlar bazalari va boshqalar kabi imkoniyatlarga ega boʻlgan texnologiyalar mavjud. Bu texnologiyalar orqali muhandislar, murakkab masalalarni echish uchun kompyuter modellari yaratish,

ularni sinash va optimallashtirish imkoniyatiga ega boʻladi. Raqamli texnologiyalar, muhandislik protsesslarini avtomatlashtirish va optimallashtirishda ham muhim rol oʻynaydi.

Bundan tashqari, raqamli tasavvur etish, maʼlumotlarni tahlil qilish va xaritalash, xaritalar va boshqa maʼlumotlarni ishlab chiqarish, muhandislik animatsiyalarni yaratish kabi vazifalarni ham oʻzlashtirish mumkin. Raqamli texnologiyalar, muhandislar uchun kasbiy rivojlanishning bir qancha muhim aspektlarini oʻz ichiga oladi va ularni kasbiy tayyorgarlikni takomillashtirishda yordam beradi.

Raqamli texnologiyalar muhandislik sohasida keng qoʻllaniladigan konseptlardan biri boʻlib, yangi texnologiyalar va uskunalar yuzaga kelganda ham rivojlanishini davom ettiradi. Muhandislik sohasidagi raqamli texnologiyalar va ularning tashqi qoʻllanishlari kuzatib borilmoqda va bu sohada kasbiy tayyorgarlikni takomillashtirishga oʻz hissasini qoʻshmoqda [3].

Boʻjalak muhandislarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishda raqamli texnologiyalar katta oʻrin tutadi va ularga oʻzlashtirilgan bir taʼlim va rivojlantirish tizimi tuzish uchun keng qamrovli imkoniyatlar beradi. Bu texnologiyalar, muhandislikni oʻrganish va amaliyotlarni rivojlantirish uchun quyidagi usullarini keltirish mumkin:

1. Virtual oʻqish platformalari: Raqamli texnologiyalar bilan integratsiya qilingan onlayn taʼlim platformalari oʻqishning koʻnglini oshirishga yordam beruvchi bu platformalarda animatsiyalar, interaktiv darsliklar, amaliy mashgʻulotlar va maslahatlar mavjud boʻlishi mumkin. Bu texnologiyalar boʻljak muhandislar va talabalar uchun interaktiv darslar tuzish va oʻqishni amaliyotlarga aylantirish uchun foydalaniladi.

2. Virtual reality (VR) va augmented reality (AR): VR va AR texnologiyalari

o'qishning o'ng jarayoniga o'rganish va amaliyotlarni rivojlantirishda o'zlashtiriladi. Bu texnologiyalar talabalar uchun virtual laboratoriyalar yaratish, ma'lumotlarni interaktiv ko'rish, mashg'ulotlar o'tkazish va ko'p vazifalar qilish imkoniyatlarini beradi.

3. Mashina o'rganish (Machine Learning): Raqamli texnologiyalar talabalarga ma'lumotlarni tahlil qilish va muhandislik mashinalarini o'zlashtirishning texnologik usullarini o'rganishga imkon beradi. Bu muhandislar uchun ma'lumotlarni o'rganish va ishlab chiqishda yordam berishni oshiradi.

4. 3D Printerlar: Raqamli tasvir etish (3D modeling) va 3D printerlar, muhandislar uchun realdagi prototiplarni tez va qulay shaklda ishlab chiqarish imkoniyatini beradi. Bu, dizayn jarayonini tezlashtiradi, mahsulotlarni sinash va talqin qilishni osonlashtiradi.

5. O'zlashtirish va amaliy mashg'ulotlar: Raqamli texnologiyalar, muhandislik mashinalarini o'zlashtirish va rivojlantirishni osonlashtirish uchun muhimdir. Masofaviy mashg'ulotlar va ma'lumotlar o'qishining qulay usullari sifatida foydalaniladi.

6. Ma'lumotlar tizimlari va cloud computing: Muhandislar uchun ma'lumotlar tizimlarini o'rganish va ma'lumotlarni amaliy ishda saqlash va ularga oson o'rganish texnologiyalari muhimdir.

7. Internet of things (IoT) Muhandislik sohasida IoT, moddiy ob'ektlarni internetga bog'lash va ulardan ma'lumotlarni to'plashni ta'minlaydi. Bu, muhandislar uchun monitoring va diagnostika imkoniyatlarini oshiradi, energiya samaradorligini yuksaltiradi va jarayonlarni avtomatik ravishda boshqarishga imkon beradi.

8. Kiber-xavfsizlik: Muhandislar uchun tarmoq xavfsizligi va kiber-xavfsizlikning asoslarini o'rganish va amaliy yuritish muhimdir.

Raqamli texnologiyalar kasbiy tayyorgarlik

uchun o'qishni osonlashtirish, rivojlantirish va yangi ko'nikmalarni o'rganishda juda foydali bo'ladi. Ular shaxsiy rivojlantirish va tayyorgarlikni oshirish uchun yaxshi vosita bo'lib, muhandislar uchun zamonaviy kasbiy tayyorgarlikni olishda o'rin egallaydi [11].

Bulardan tashqari raqamli texnologiyalar, muhandislik sohasini rivojlantirishda bir nechta usullar bilan qo'llaniladi. Jumladan, bu usullar quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin:

Kompyuter modeli va simulatsiya: Raqamli tasavvur etish (CAD) dasturlari, muhandislar uchun murakkab modellarni yaratish, ularni sinash va optimallashtirish imkoniyatini beradi. Bu, mahsulotlarni ishlab chiqarish jarayonida va muhandislik dizaynda ishlab chiqish va sinash jarayonlarida foydalaniladi.

Avtomatlashtirish: Raqamli boshqaruv tizimlari va avtomatlashtirilgan jarayonlar, muhandislik sohasidagi jarayonlarni avtomatlashtirishda foydalaniladi. Bu, muhandislik jarayonlarining samaraliligini oshiradi, xato ehtiyojlarini kamaytiradi va ish haqiqiyatini tezlashtiradi.

Ma'lumotlar analizi: Muhandislik sohasida to'plangan katta miqdordagi ma'lumotlarni tahlil qilish, ma'lumotlar bazalarini yaratish va ma'lumotlardan foydalanish raqamli texnologiyalar orqali amalga oshiriladi. Bu ma'lumotlar, muhandislar uchun jarayonlarni nazorat qilish, muammolarni aniqlash va optimal echishda yordam beradi.

Sun'i intellekt (SI) va ma'lumotlar tahlili: Raqamli texnologiyalar, SI va ma'lumotlar tahlili asosida muhandislik sohasini rivojlantirishda ham muhim ro'l o'ynayadi. Bu, muhandislar uchun muhim ma'lumotlarni tahlil qilish, mavjud ma'lumotlar asosida modellash va aniqlash, muhandislik tavsiyalarni berish, muammolar va xatolarni aniqlash va boshqalar kabi vazifalarni o'zlashtirish imkonini beradi.

Bulutli texnologiyalar va hamkorlik: Bulutli platformalar talabalarga real vaqtda

ЎҚУВЧИЛАРНИНГ МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМИНИ ТАШКИЛ ЭТИШДА ЭЛЕКТРОН ТАЪЛИМ РЕСУРСЛАРИДАН ФойДАЛАНИШ МЕТОДИКАСИ

О.М.АЛИМНАЗАРОВ

Профессионал таълимни ривожлантириш институти мустақил тадқиқотчиси

Аннотация. Мақола профессионал таълим муассасалари ўқувчиларининг мустақил таълимини ташкил этишда электрон таълим ресурсларидан фойдаланиш методикасини такомиллаштиришда, уларнинг ўқув-билиш компетентлигини шакллантириш масалалари ёритилган.

Таянч сўзлар: ўқув-билиш компетентлиги, методика, эмпирик тадқиқот.

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы формирования образовательной компетентности при совершенствовании методики использования электронных образовательных ресурсов при организации самостоятельного обучения студентов профессиональных образовательных учреждений.

Ключевые слова: образовательная компетентность, методология, эмпирическое исследование.

Abstract. The article describes the issues of improving the method of using electronic educational resources in the organization of independent education of students of professional educational institutions, and the formation of their educational competence.

Keywords: educational competence, methodology, empirical research.

Профессионал таълим муассасалари ўқувчиларининг электрон таълим ресурсларидан фойдаланиш ўқув-билиш компетентлигини шакллантириш, уларнинг таълим олиш даврида эгаллаб олишлари мумкин бўлган билим, кўникма ва малакалари даражалари билан белгиланади [4, 94 б.].

Ўқувчиларда мустақил таълим топшириқларини бажаришда электрон таълим ресурсларидан фойдаланиш ўқув-билиш компетентлигини шакллантириш жараёни, ўқитувчи томонидан белгиланган мақсадли таълимнинг шакллари, мазмуни, методлари ҳамда воситаларига асосан ташкил этилади [1, 62 б.].

Ўқувчиларнинг мустақил таълимини ташкил этишда электрон таълим ресурсларидан фойдаланиш методикасини такомиллаштиришда турли даражали яъни соддадан мураккабга ёки аксинча бўлган топшириқларни бажариш орқали аудиторияда ва аудиториядан ташқари таълимини ташкил этиш шакллари, методлари

ҳамда воситалари орқали уларда компетентлик шакллантирилади [2, 65 б.].

Тадқиқот давомида ўқувчиларнинг мустақил таълимини ташкил этишда электрон таълим ресурсларидан фойдаланиш ўқув-билиш компетентлигини шакллантириш мақсадида ташкил этилган ўқув машғулоти орқали ушбу жараённинг педогогик жиҳатлари тадқиқ қилинди. Ушбу ўқув машғулотида ўқувчиларнинг электрон таълим ресурсларидан фойдаланиш билим, кўникмаларини шакллантириш мақсад қилиб белгиланди.

Ўқув машғулоти ҳамкорликдаги ижтимоий муносабатлар асосида олиб борилади, яъни ундан кўзланган асосий мақсад, ўқитувчи ўқувчиларнинг фикрларини аниқлаб олиб, сўнгра билимларини янада бойитиш ва уни мустақамлашга қаратилади [3, 64 б.]. Ушбу ўқув машғулоти давомида фақат ўқитувчи фаоллик кўрсатмасдан ўқувчилар ҳам фаол иштирок этишади. Бу орқали ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасида эркин мулоқот майдони

шаклланадики, ушбу жараён ижтимоий ҳамкорликни йўлга қўйишга асос бўлади.

Юқорида таъкидланганидек, бу жараёнда ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасида эркин ижтимоий муносабатлар асосида уларда ушбу жараёнларга мос равишда ўқув-билиш компетентлиги шаклланади. Демак, ушбу жараёнда ўқувчиларнинг мустақил таълимини ташкил этишда электрон таълим ресурсларидан фойдаланиш ўқув-билиш компетентлиги шакллантириш мақсадида ташкил этилган ўқув машғулотида Coding C++ мобил иловасидан фойдаланиш жараёнини олайлик.

Тадқиқотларни олиб боришда Сергели туман касб-хунар мактаби 30711401-Автомобил двигателларини ташхислаш ва таъмирлаш йўналиши ўқувчиларига “Электроника ва электротехника асослари” фанидан мустақил таълимини ташкил этишда электрон таълим ресурсларидан фойдаланиш, жумладан Coding C++ мобил иловасидан фойдаланиш методикасини такомиллаштириш бўйича ўқув машғулоти ташкил этилди. Ўқув машғулотини олиб боришда академик гуруҳ ўқувчилари “Муҳандислар” ва “Конструкторлар” гуруҳларига ажратилди. “Конструкторлар” гуруҳи ўқувчилари учун анъанавий шаклда, “Муҳандислар” гуруҳи ўқувчилари учун эса, ўқув машғулоти такомиллаштирилган методика асосида олиб борилди.

Ўқув машғулотининг бошланғич қисмида ўқитувчи Coding C++ мобил иловаси ва унинг имкониятлари билан ўқувчиларни таништирди. Кейинги жараёнда, ўқитувчи томонидан Coding C++ мобил иловасидан фойдаланиб, электр схемаларнинг ҳисобий қийматларини аниқлаш ишларини бажариш тўғрисида намуна кўрсатиб берилди.

Бу жараёнда ўқув машғулоти қуйидаги босқичларда олиб борилди:

Биринчи босқич. Бошланғич Coding

C++ мобил иловасидан фойдаланиш ўқув-билиш компетентлигини шакллантириш.

Мақсад: Ўқувчиларда Coding C++ мобил иловасидан фойдаланиш ўқув-билиш компетентлигини шакллантириш, шунингдек ушбу таълим ресурсларидан фойдаланиб, уларнинг мустақил таълимини ташкил этиш.

Бу жараёнларда Coding C++ мобил иловасидан фойдаланиб “Электроника ва электротехника асослари” фанидан структуравий схемаларнинг ҳисобий ишлари бажарилди.

Кутиладиган натижа: Ушбу жараёнлар ёрдамида Coding C++ мобил иловасидан фойдаланиш ўқув-билиш компетентлигини шакллантиришнинг бошланғич ишлари олиб борилади.

Иккинчи босқич. Янги билимларни шакллантиришга қаратилади.

Мақсад: Янги билимларни шакллантириш, оралиқ ўқув-билиш компетентлигини шакллантириш.

Кутиладиган натижа: билим ва кўникмаларни мустақил равишда эгаллаш.

Ўқувчилар Coding C++ мобил иловасидан амалий жараёнларда фойдаланиб бажаришади.

Учинчи (яқуний) босқич. Ўқув-билиш компетентлигини баҳолашга қаратилади.

Яқуний босқичда топшириқларни бажариш даражасини баҳолаш кўрсаткичларини қуйидагича кўринишда ифодалаш мумкин:

□ технологик тайёргарлик даражаси, структуравий схемаларнинг ҳисобий ишларини белгиланган меъёр талаблари даражасида бажарилганлиги;

□ ўқувчининг мустақил равишда топшириқларни бажариш сифати;

□ бажарилган топшириқларнинг натижаларини тақдимот орқали тақдим этиш сифати.

ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ЎҚИТУВЧИЛАРНИНГ ГРАФИК КОМПЕТЕНЦИЯСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ОМИЛЛАРИ

ТАДЖИБАЕВ АЗИЗБЕК БАТИРОВИЧ

Наманган давлат педагогика институти, PhD, в.б.доценти

Аннотация. Мақолада таълим тизимида аниқ ва табиий фанлар мазмунидаги тасвирлардан кўргазмалар фойдаланиш орқали ўқитувчиларнинг график компетенциясини ривожлантириш масалалари очиқ берилган.

Калит сўзлар: таълим, компетенция, чизмачилик, такомиллаштириш, педагогика, самарадорлик, технология, график, ривожлантириш, назарий билим.

Аннотация. В статье раскрывается задачи развития графического компетенций учителей точных и естественных наук системы образования посредством использования наглядных изображений.

Ключевые слова: образования, компетенция, черчения, совершенствоваться, педагогика, эффективный, технология, графическое, развитие, теоретическая знания.

Annotation. The article reveals the tasks of developing graphic competencies of teachers of exact and natural sciences of the education system through the use of visual images.

Key words: education, competence, drawing, improvement, pedagogy, effective, technology, graphic, development, theoretical knowledge.

Жаҳоннинг ривожланган мамлакатларида илм-фан, техника ва технологияларнинг тараққиёти муайян даражада график таълимни хусусан, чизмачилик ўқитишни янгича ёндашувлар асосида такомиллаштириш, таълимнинг сифати ва самарадорлигини оширишда, педагогик назария ва таълимда муҳим аҳамият касб этмоқда. Бугунги кунда бу соҳада жаҳоннинг бир қатор тараққий этган мамлакатлари, жумладан, АҚШ, Германия, Хитой, Россия, Корея, Буюк Британия, Канада, Ҳиндистон, Малайзия, Япония каби давлатларида таълим технологияларини график таълим жараёнига амалий қўллаш асосида ўқувчиларнинг фазовий тасаввурларини ривожлантириш, график билим даражаларини натижавийлигини ошириш, уларда фан бўйича назарий билим ҳамда амалий компетенцияларни ривожлантиришга йўналтирилган ишларда ўз аксини топмоқда.

Мамлакатимизда Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида [1] белгиланган вазифалар асосида таълим сифатини ошириш, муҳим ва талаб юқори бўлган фанлар, чет тиллар, информатика, математика, физика, кимё ва биология фанларини чуқурлаштирилган тарзда ўрганишни ташкил этишда фанлараро алоқадорлик ва интегратив ёндашувдан фойдаланиш муҳим аҳамият касб этади. Бу, ўз навбатида, чизмачиликнинг турли элементлари математика, физика, география, кимё каби фанларни ўқитиш жараёнида қўлланиладиган дидактик-иллюстратив материаллар ўқувчиларнинг умумий ўрта таълим предметлари асосларини ўзлаштириш даражасини оширишнинг самарали технологик воситасидир. Шунингдек, бу омил акс алоқа принципи асосида ўқувчиларга бериладиган график таълим самарадорлигини оширишга сезиларли таъсир этади. Бироқ, умумий

ўрта таълим мактабларида чизмачилик фанига кам вақт ажратилиши ўқувчиларнинг техник билим ва малакаларини шакллантиришда бир оз камчиликларни келиб чиқишига сабаб бўлмоқда. Шунинг учун ҳам мактабда ягона графикавий тартибни таъминлаш ўқувчиларнинг чизмачиликдан тайёргарлик даражасини ошириш, умуман график таълим самардорлигини ошириш омилларидан бири эканлигини долзарб педагогик муаммо сифатида эътироф этиш жоиз.

График таълим муаммолари тадқиқига оид манбаларнинг таҳлили шуни кўрсатадики, чизмачиликни турли жабҳаларига оид муаммоларнинг илмий ечимлари юртимиз олимлари Ш.А. Абдурахмонов, П.А. Адилов, Т.Д. Азимов, Н.Ж. Ёдгоров, К.А. Зойиров, Р.Қ. Исмагуллаев, М.Х. Пиримжаров, И.Т. Рахмонов, Э.И. Рўзиев, С.С. Сайдалиев, Д.С. Саидахмедова, А.П. Сулаймонов, Г.М. Тубаев, А.М. Умронхўжаев, А.К. Хамроқулов, Ч.Т. Шокирова, Ю.К. Қирғизбоев, Д.Ф. Қўчқарова, Х.Р. Қуралова, Н.И. Хурбоевлар; Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги давлатлари олимлари А.Д. Ботвинников, С.К. Боголюбов, В.Н. Виноградов, А.А. Павлова, Н.Г. Преображенской, В.В. Степакова, Д.А. Тхоржевский, Ю.А. Устименко, Н.Ф. Четверухин ва хорижлик олимлар James D. Bethune, G.S Phull, H.S. Sandhu, R.V. Gupta, N.D. Bhattларнинг илмий ва методик йўналишдаги ишларида маълум даражада тақдим этилган.

Шунингдек, фанларни ўзаро алоқадорлик ва интеграция қонуниятлари асосида ўқитиш муаммолари бўйича ўзбекистонлик олимлар Б.С. Абдуллаева, К.Т. Алдияров, С.Т. Алиқулов, А.Г. Амирбеков, Р.Ҳ. Джураев, Н.Ж. Исақулова, М.Х. Лутфиллаев, И.В. Макухина, А.Му-

сурмонов, М.Қ. Мухлибоев, Б.Н. Орипов, А.А. Саломов, Н.И. Тайлаков, Н.С. Файзуллаева, Н.И. Хурбоев; Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги давлатлари олимлари М.Н. Берилова, В.С. Елагина, В.Н. Максимова, Н.Г. Михайлов, Л.Г. Нартова, М.Т. Рахматуллинлар, ўз навбатида ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантириш масалалари юзасидан Б.А. Абдикаримов, В.И. Байденко, К.М. Гулямов, Н.В. Ефремичева, И.А. Зимняя, З.К. Исмаилова, У.Н. Нишоналиев, Н.А. Муслимов, В.А. Слостенин, А.В. Хуторской каби олимлар томонидан илмий тадқиқот ишлари олиб борилган.

Турли фанларни ўқитишда қўлланиладиган чизмаларнинг турлари, миқдорининг таҳлилидан аён бўлдики, уларда чизмачиликда қўлланиладиган чизмалардан кенг фойдаланиш назарда тутилган. Уларнинг асосийлари текис шаклларнинг планиметрик чизмалари, буюмнинг битта текисликдаги проекцияси, буюм шаклига қараб иккита ва учта текисликдаги проекцияларини ясаши, эскиз ёки чизма, аксонометрик тасвир ёки техник расм, йиғиш чизма ва бошқаларни эътироф этиш мумкин. Бу омил ягона графикавий тартибни таъминлашнинг куйидаги дидактик талабларини илгари суради:

-биринчидан, ўқитувчи қайси фандан дарс беришидан қатъи назар график тасвирдан фойдаланиш учун тегишли даражада графикавий компетенция яъни, билимга эга бўлиши керак. Зеро, билимлар ичида ҳамма тасвирлар учун ишлатиладиган умумий билимлар бор ва ҳар бир тасвир турига қараб айрим специфик билимлар ҳам мавжуд ҳамда улар таълим жараёнида ҳисобга олиниши шарт;

-иккинчидан, бу билимларнинг де-

ярли ҳаммасини ўқувчилар чизмачилик дарсларида (перспектив расм билан фотосуратдан ташқари) оладилар. Масалан, ҳар бир тасвир туридан фойдаланганда (уни тасвирлаганда ва ўқиганда) чизик турларига риоя қилинади. Агар чизмининг ҳамма чизиклари бир хил йўғонликда ва бир хил шаклда бажарилса чизмада нима тасвирланганлигини тўғри ўқиб тушуниб бўлмайди. Чизик турларига қараб қайси чизик кўринган контур чизиғи ва қайсиниси кўринмаган контур чизиғи эканлигини ажратиш ола олмаймиз. Ўқ чизиклари билан ўлчам ҳамда ўлчам чиқарувчи чизиклар ҳам йўғонлиги бир бўлса-да, моҳиятан турлича функцияларни бажаради. Уларни ҳам ўрни-ўрнида аниқ бажаришга ўргатиш ва ўрганиш талаб этилади.

Компетенция – у ёки бу соҳа бўйича билимдонлик маъноларини англатади. “Компетенция” (лотинча *competere* – эришаман, мос келаман, тўғри келаман). Аниқ ташкилотга ёки лавозимдаги шахсга қонун, низом ёки бошқа ҳужжат билан тақдим этилган ваколат [2].

Аниқ ва табиий фанлар ўқитувчилари ўз соҳаларидан келиб чиққан ҳолда ягона графикавий тартиб асосида қуйидаги дидактик талаблар доирасида назарий билим ва амалий малака, компетенцияларга эга бўлишлари лозим:

- чизмаларнинг изоҳларида қўлланиладиган шрифт ва унинг турларини билиш;
- ўзаро параллел ёки перпендикуляр чизиклар чиза билиш;
- тўғри чизик, айланани тенг бўлакларга бўла олиш;
- деталнинг энг керакли проекцияларини тўғри танлай билиш;
- қўлланиладиган шартли белгилар-

дан тўғри фойдалана билиш;

- қирқимлар ва кесимлардан тўғри ва ўринли фойдаланиш;
- чизма ўлчамларини тўғри қўйиш;
- аксонометрик проекция турларини буюмнинг хусусиятидан келиб чиққан ҳолда аниқлаш;
- техник расмларни бажариш малакаларига эга бўлиш ва ҳ. к.

Мактаб таълимидаги чизмачилик ўқув фанининг Давлат таълим стандартида ўқувчиларда чизмаларни ўқиш малакасини ҳосил қилиш ва график тасвирлар яшаш қонуниятларининг назарий асосларини ўргатиш ҳамда уларни амалий бажариш компетенцияларини шакллантиришни назарда тутати. Бу фан ўқув дастурига биноан, 8-синфда тўғри бурчакли проекциялар тизимидаги чизмалар, аксонометрик проекциялар ва техник расмлар, чизмаларни ўқиш ва бажариш усуллари, эскизлар, 9-синфда эса кесимлар ва қирқимлар, чизмада зарурий ва етарли тасвирлар сонини аниқлаш, деталлар бирикмаларининг чизмалари, йиғиш чизмалари, қурилиш чизмалари ҳақидаги билимлар берилди [3]. Ўқувчиларнинг графикавий билимларини шакллантиришнинг бу таркибий элементлари ўрта мактаб битирувчисидан график тасвирларни бажариш тартиблари ҳақидаги назарий билимлардан ташқари, амалий компетенциявий тайёргарлигидан бевосита ишлаб чиқаришдаги фаолиятида қўллай олишни талаб этади.

Демак, чизмачилик ўқув фани ўқитувчисининг зиммасида мазкур фан доирасидан ташқарида ҳам аҳамият касб этувчи функцияларни бажариши тақозо этилади. Чизмачилик ўқитувчисининг зиммасидаги масъулиятнинг мураккаблигини шу омил билан изоҳлаш мум-

кин, мазкур ўқув фани 8 – 9- синфларда ҳафтасига бир соатдан ўқитилади. Ўқитувчи шу вақт ичида ўқувчиларга чизмачиликнинг назарий асослари ҳақидаги ўқув материалларини бериб улгуриши ва график ишлар бажартириб, уларни мустаҳкамлаши керак. Кўп ҳолларда буларга вақт етмай қолади. Шундай экан, чизмачилик ўқитувчиси берилган вақтдан унумли фойдаланиш йўллариини ўрганиши ва ўқувчиларнинг график таълим самарадорлигини оширишга ёрдам бера оладиган қўшимча имкониятларни қидириб топиши лозим.

Бошқа фанларни ўқитиш жараёни чизмачиликда олинган билимлар ва кўникмалардан фойдаланиш орқали уларнинг график билимларини мустаҳкамлаш мақсадида фойдаланиш шундай имкониятлардан бири бўлиши мумкин. Дарсларида турли тасвирлардан фойдаланишнинг ўзига хослигини аниқлаш мақсадида амалга оширилган таҳлил ва мазкур фанлар таркиби (мазмуни)да ўқитиладиган мавзулар чизмачилик фани мазмуни билан алоқадорлигини кўрсатди.

Мактаб таълими ўқувчиларни турли мақомдаги график тасвирлар билан таништиришни назарда тутди. Ўқувчиларга бундай тасвирлар фақат чизмачилик дарсларидагина эмас, балки математика, физика, геометрия, технология, кимё, география, информатика ва бошқа ўқув фанларига оид материаллар таркибида бериб борилади. Масалан, геометрия дарсларида, асосан, текис-планиметрик тасвирлар, алгебра дарсларида турли графиклар, тўғри бурчакли Декарт координаталар системасидаги чизмалар, физика дарсларида схема ва схематик расмлар ҳамда аксонометрик тасвирлар

– кийшиқ бурчакли фронтал диметрия ва тўғри бурчакли изометрия тасвирлари учрайди. Булардан ташқари диаграммалар, стереометрик тасвирлар, жадваллар ва буюмнинг битта проекциясидан иборат бўлган тасвирлар учрайди. Кимё дарсларида, асосан, схемалар ва схематик расмлар кўп ўринни эгаллаган. Булар ҳамма тасвирларнинг 26,5%ни ташкил қилади. Улардан сал камроғи – турли буюмларнинг (колба, банка, ҳар хил асбоблар) перспектив тасвирлари ҳисобланади.

Айрим фанлар мазмунида буюмнинг битта проекцияси бўлган тасвирлар (қирқими билан) ҳам учрайди. Булар ёрдамида у ёки бу мавзуни тушунтиришда чизмачиликдаги давлат стандарти қодаларига риоя қилиш ўқувчиларнинг чизмачиликдан олган билимларини мустаҳкамлаш ва уларнинг графикавий саводхонлик даражасини ошишига, шунингдек, уларга муайян қонуниятлар асосидаги график тасвирлар сифатида юклатилган таълимий мақсадни теранроқ англашига асос бўлади. Шунинг учун ҳам умумий ўрта таълим мактабларида ўқитиладиган фанлар мазмунидаги график тасвирларни таҳлил қилиш ва уларнинг педагогик классификациясини ишлаб чиқиш ва таснифлаш муҳим педагогик аҳамият касб этади.

Таҳлиллар шуни кўрсатдики, информатика дарсларида чизмачиликка алоқадор тасвирлар ишлатилади. Учрайдиган тасвирлар асосан текис планиметрик тасвирлар, схемалар ва стереометрик тасвирлардан иборат. Шунингдек, жадваллар ва фотосуратлар билан перспектив расмлар ҳам қўлланилади. Демак, информатика ўқитувчиси тасвир турларидан ҳабардор бўлиши керак. Бунинг учун

таълимий имкониятдан келиб чиққан ҳолда информатика ўқитувчиси чизмачилик ўқитувчиси билан ҳамкорликда ишлаши мақсадга мувофиқ бўлади.

География дарсларида ҳам чизмачиликда учрайдиган тасвирлар ишлатилади. Фан ўқитувчиси уларни тўғри ўқиб тушуниши ва бажариши учун чизмачиликда ўрганиладиган қоидалардан баъзи бирларини билиши керак. Ишлатиладиган тасвирлар: график, схема, жой харитаси, буюмнинг битта текисликдаги проекцияси, перспектив тасвир, диаграмма, жадвал ва фото тасвирлар. Буларни ўқиш ва бажариш учун ўқитувчи томонидан керак бўлган стандарт қоидалари – форматлар, масштаблар, чизик турлари, кўринишлар, қирқим-кесимлар, ўлчам кўйиш, бош кўринишни тўғри танлаш кабиларни билиш талаб этилади. Бошқача таърифлаганда, чизмачилик билан алоқадорлик қонуниятлари, назарий асослари, таълимий-тадбиқий механизмлари ҳақида етарли даражада билимга эга бўлиши лозим.

Технология дарсларида мактаб таълимида фойдаланиладиган тасвир турларининг деярли барчаси кенг қўлланилади. Технология фани ўқитувчиси касбий тайёргарлик даврида чизмачилик ва чизма геометрия фанларини ўзлаштирганлиги боис тасвир турларини тушуниши ва бажаришида қийинчиликлар кузатилмайдди. Булар: деталнинг битта текисликдаги проекцияси, детал эскизи ва унинг керакли қирқимлари, деталнинг яққол тасвирлари – изометрия ёки фронтал диметрия, техник расм, перспектив расм, технологик карта, йиғиш чизмаси ва ҳ.к. Бу тасвирларни технология фани ўқитувчиси ўқувчиларга аниқроқ тушунтириши учун мутахассис сифатида чизмачилик

ўқитувчиси билан ҳамкорлик қилиб турса таълимда ижобий самара беради.

Шунингдек, юқорида санаб ўтилган тасвирларни тўғри бажариш ҳамда уларни тўғри ўқиб тушуниш учун фан ўқитувчилари чизмачиликда қўлланиладиган Давлат стандартлари қоидалари – чизик турлари, шрифтлар, ўлчам кўйиш қоидалари, масштаблар, аксонометрик проекциялар, кўринишлар ҳақидаги маълумотга эга бўлиши керак. Университетлар ва педагогика институтларининг физика-математика, табиий фанлар факультетлари, йўналишларида чизма геометрия ҳамда чизмачилик ўқитилмайди, шу боис мактабдаги фан ўқитувчилари чизмачилик қоидалари ҳақида етарли маълумотларга эга бўлмайди. Демак, мактабдаги умумий тарзда график таълим деб аталиши мумкин бўлган таълим соҳаси сифати ва самарадорлигини оширишда ўқитувчиларнинг педагогик ҳамкорлиги – интегратив ёндашув асосида ўқитиш технологияларидан фойдаланишлари мақсадга мувофиқ. Жумладан, чизмачилик ўқитувчиси фан ўқитувчиларига қисқа қилиб бўлса-да, чизмачиликда ўтиладиган мавзулар юзасидан маъруза, суҳбатлар уюштириб, юқорида санаб ўтилган стандарт қоидаларини тушунтириб бериши керак.

Мазкур тадбир қисқа муддатли курс тарзида икки йўналишда амалга ошириш мумкин. Биринчи йўналиш – ўқитувчиларининг малака ошириш курсларида; иккинчи йўналиш эса мактаб чизмачилик ўқитувчисини мактаб раҳбарияти билан келишган ҳолда ташкил этиладиган ҳамда жамоатчилик асосида олиб бориладиган курс шаклида амалга оширилиши мумкин.

Зикр этилган таҳлилнинг таълимий

аҳамияти шундан иборатки, у ёки бу ўқув фани мазмунини ўқувчиларга тунтиришда чизмалардан график восита сифатида фойдаланилиши эгалланаётган билимларнинг онглилик даражасини, табиийки, график таълим самарадорлигини оширишни таъминлайди. Хусусан, юқорида келтирилган фанлар дарсларида чизмачиликда ўтилган қонун-қоидалар-

дан интегрatív тарзда фойдаланиш бир фан негизда ўзлаштирилган билимни иккинчи бир фан доирасида осон ва пухта ўзлаштириш имконини беради. Худди шу таълимий принципни бошқа ўқув фанларини ўқитишда ҳамда касб-ҳунар таълимида ҳам самарали қўллаш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар Стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сон Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2017 йил, 6-сон, 70-модда.
2. Гулямов К.М. Компетенциявий ёндашув асосида бўлажак амалий санъат ўқитувчиларини касбий фаолиятга тайёрлаш тизимини такомиллаштириш [монография]. – Т.: “ТО‘УТЕРА PRINT”, 2020-156 бет.
3. Раҳмонов И ва бошқалар. Чизмачилик. 8–9-синфлар учун дарслик. – Т.: “Ўқитувчи” 2019. – 102 бет.

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ФИЛОСОФСКИХ КОНЦЕПЦИЙ И АБСТРАКТНЫХ ИДЕЙ В ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОМ ИСКУССТВЕ

Р.Ш.ХАЛИЛОВ

доцент кафедры Изобразительное искусство ТГПУ имени Низами

Аннотация. В данной статье рассматривается тема интерпретации философских концепций в изобразительном искусстве. Основное внимание уделяется анализу и интерпретации творческих работ, в которых художники воплощают идеи, связанные с философией.

Abstract. This article deals with the topic of interpretation of philosophical concepts in the visual arts. The main attention is paid to the analysis and interpretation of creative works in which artists embody ideas related to philosophy.

Ключивые слова: анализ, арт, визуальные, идеи, изобразительное, интерпретация, концепция, метафоры, философия, художественные, художники, искусство, произведения, символы, творчество.

Keywords: analysis, art, visual, ideas, visual, interpretation, concept, metaphors, philosophy, artistic, artists, art, works, symbols, creativity.

В сфере визуального искусства художники часто выражают свои философские идеи и концепции посредством своих произведений. Философия и искусство взаимодействуют на уровне символов, метафор и образов. Эти элементы служат мостом между миром философских идей и миром визуального искусства. Художники используют свой творческий потенциал для воплощения абстрактных философских концепций в визуальные образы, позволяя нам воспринимать их с новой точки зрения.

Анализ и интерпретация философских идей в искусстве может расширить наше понимание как философии, так и художественного самовыражения. Это исследование помогает нам лучше понять, как искусство может служить платформой для диалога по фундаментальным аспектам человеческой жизни.

Философия и изобразительное искусство взаимно вдохновляют и дополняют друг друга на протяжении многих веков.

Они создают уникальное сочетание идей и эмоций, позволяя человечеству исследовать сложные философские концепции с помощью визуальных репрезентаций и символики. Эта тема проявляется в нескольких ключевых аспектах:

Часто философские идеи, абстрактные и запутанные, остаются недоступными широкой аудитории. Однако искусство в его визуальной и символической форме обладает способностью разрушить этот барьер и трансформировать абстрактные философские концепции в осязаемые и понятные образы.

Искусство всегда было частью культурного контекста, отражая ключевые тенденции, идеи и дебаты своего времени. Изучение взаимодействия философии и изобразительного искусства позволяет нам глубже понять, как эти две сферы взаимодействовали в прошлом и продолжают формировать культурное понимание в современном мире.

Анализ интерпретации философских концепций в искусстве может служить источником вдохновения для исследователей и художников. Понимание того, как художники воплощают философские идеи в своих работах, может привести к новым исследованиям и созданию свежих произведений искусства, обогащающих наше культурное наследие.

Философия и искусство также могут служить платформой для обсуждения современных социальных, политических и моральных проблем. Изучение их взаимодействия помогает нам размышлять о вызовах и проблемах нашего времени с новообретенной глубиной и креативностью. Все эти аспекты подчеркивают высокую актуальность темы, касающейся интерпретации философских концепций в изобразительном искусстве."

В современном мире, где происходят стремительные изменения в культуре, технологии и обществе, интерпретация философских концепций через изобразительное искусство приобретает особую актуальность.

В эпоху глобализации и мгновенной связности, искусство пересекает границы и объединяет различные культуры. Это открывает уникальные возможности для передачи философских идей между разными культурными контекстами и их искусственной интерпретации.

Развитие цифровых медиа и интернета предоставляет художникам доступ к новым технологиям для выражения своих идей. Электронное искусство, виртуальная реальность и мультимедийные форматы открывают новые пути для воплощения философских концепций и их творческой интерпретации.

Современный мир сталкивается с множеством сложных вопросов, включая

экологию, технологический прогресс, социальную справедливость и другие. Эти вызовы требуют глубокой рефлексии и обсуждения. Искусство может стать площадкой, где эти дискуссии находят визуальное выражение в символах и образах.

В мире, насыщенном информацией и быстрыми изменениями, люди по-прежнему ищут смысл и ценности. Философские идеи, переданные через искусство, помогают людям лучше понять своё место в этом мире и находить ответы на фундаментальные вопросы.

Изучение интерпретации философских концепций в искусстве способствует развитию культурной грамотности. Это помогает обществу быть более осведомленным и способствует развитию критического мышления.

Все перечисленные аспекты подтверждают, что тема интерпретации философских идей в изобразительном искусстве не только остаётся актуальной, но и приобретает новые измерения в современном мире. Вопросы, поднимаемые философией, часто абстрактны и сложны, но искусство, в своей визуальной и символической форме, способно преодолеть этот барьер и превратить абстрактные философские концепции в конкретные и понятные образы.

Философия - это область знания, занимающаяся вопросами о природе реальности, человеческой природе, морали, справедливости и многих других фундаментальных темах. Художники, как творцы, способны переносить сложные философские идеи в конкретные образы, которые могут вызывать эмоциональное и эстетическое восприятие. Например, абстрактное понятие свободы может стать ярким пейзажем, излучающим открытость и независимость. [1, 58]

Через искусство, философия начинает диалог с эмоциями зрителей. Когда философские идеи передаются через художественные произведения, они способны вызвать чувства, вдохновение и размышления. Зритель легче сопереживает и понимает абстрактные концепции, когда они становятся частью художественного произведения.

Искусство также может служить местом, где общество может вести диалог о важных вопросах. Художественные работы, вдохновленные философскими идеями, могут провоцировать обсуждения и анализ со стороны зрителей. Этот общественный диалог может быть ключевым элементом в понимании и пересмотре философских взглядов.

Все эти аспекты подчеркивают важность взаимодействия между философией и искусством, где искусство действует как переводчик философских идей, делая их доступными и ближе к сердцу зрителей.

Художественные произведения часто используют символику и метафоры для воплощения философских идей. Эти символы могут быть визуальными, такими как изображение предметов, цветов, форм, или же абстрактными, подразумевающими определенные концепции. Анализ символики и метафор включает несколько этапов:

Идентификация символов в художественном произведении. Это могут быть как общеизвестные символы, такие как сердце или крест, так и уникальные, созданные художником.

Для понимания смысла символов, необходимо учитывать контекст произведения, включая историю его создания, художественный стиль, эпоху и социокультурный контекст.

Метафоры включают в себя сравнение

одного объекта с другим для передачи абстрактного понятия. Например, использование метафоры "жизнь как путешествие" может отражать философскую идею о жизни как непрерывном пути.

На основе выявленных символов и метафор можно начать интерпретировать философские концепции. Важно понять, какие идеи или темы художник пытается передать через эти элементы.

Далее, необходимо установить связь между символами и философскими теориями или идеями. Это включает в себя исследование соответствующей литературы и философских работ.

Пример: Представьте картину с мостом, разрушенным наполовину. Мост может служить символом связи между разными мирами или состояниями бытия. Разрушение моста может отразить философскую идею о разрыве взаимосвязи или конфликте.

Анализ символики и метафор позволяет расширить наше понимание художественных произведений и выявить, как они переносят абстрактные философские концепции в язык образов. Этот анализ играет важную роль в исследовании и интерпретации философии в изобразительном искусстве.

Понимание контекста и обстоятельств, при которых художник создал произведение, играет решающую роль. Биографические данные и события, происходившие в жизни художника в момент творчества, могут оказать влияние на выбор темы и символики.

Важно также анализировать стиль и художественное направление, к которым относится произведение. Различные стили могут акцентировать внимание на разных аспектах философии, и понимание этого помогает более глубоко интерпретировать

произведение.

Эпоха, в которую было создано произведение, и социокультурный контекст, включая обычаи, убеждения и события, могут оказывать значительное воздействие на художника. Это влияние может проявиться в выборе тем и символики.

Нередко художники реагируют на другие художественные произведения или философские труды. Понимание этого взаимодействия помогает определить, какие философские идеи могли вдохновить художника.

Важно также рассматривать, как произведение воспринимается в современности. Какие интерпретации и значения придаются этому искусству сегодня? Это может раскрывать долгосрочное воздействие философских концепций.

Например, произведение "Ночной дозор" Рембрандта. Изучение контекста создания этой картины, эпохи, в которой жил художник, и исторических событий позволяет нам понять, какие философские идеи о справедливости и власти могли влиять на его творчество.

Исследование контекста искусства помогает создать полную картину воздействия философских концепций на художественные произведения. Это дополняет анализ символики и метафор, позволяя увидеть, как именно конкретные обстоятельства и время создания могли повлиять на интерпретацию художником философских идей.

Через искусство, философия начинает диалог с эмоциями зрителей. Когда философские идеи передаются через художественные произведения, они могут вызвать чувства, вдохновение и рефлексию. Зритель может легче сопереживать и понимать абстрактные концепции, когда они становятся частью художественного

произведения. [10, 92]

Художественные работы могут подчеркнуть эмоциональную составляющую философских идей. Например, художественная иллюстрация философской темы о свободе может передать чувства борьбы или освобождения.

Зритель, сталкивающийся с изображением философской идеи, может вдохновиться или прийти к рефлексии. Художественные произведения стимулируют размышления и могут способствовать глубокому пониманию философских концепций.

Искусство может помочь зрителю почувствовать эмпатию и сочувствие к абстрактным идеям. Это особенно важно в контексте философских тем, связанных с человеческими ценностями и моралью.

Художественные произведения способны обогатить человеческий опыт, придавая ему глубину и смысл. Это делает их важным инструментом в обсуждении и передаче философских идей.

Давайте рассмотрим, например, картины Винсента ван Гога, которые часто отражают его внутренний мир и состояние ума. Эти произведения вызывают сильные эмоциональные реакции и позволяют зрителю погрузиться в мир художника, а также рассматривать их с философской точки зрения.

Сближение философских идей с эмоциями через искусство делает философию более доступной и проникающей. Это открывает новые способы осмысления и интерпретации философских концепций, которые становятся живыми и вдохновляющими частью культурного наследия.

Искусство всегда было неотъемлемой частью культурного контекста и отражало ключевые тенденции, идеи и дискуссии своего времени. Изучение взаимодействия

философии и изобразительного искусства позволяет нам более глубоко понимать, как эти две сферы взаимодействовали в прошлом и как они продолжают формировать культурное понимание в современном мире.

Художественные произведения, будучи плодом творчества художников, являются неотъемлемой частью культурного контекста своего времени. Они не только отражают текущие идеи и ценности, но и служат своеобразным катализатором дискуссий и переосмыслений в обществе. В этом контексте, философские концепции, воплощенные в искусстве, становятся важным инструментом для анализа и понимания культурных изменений. [4,72]

Искусство, будучи выразительным средством, способным обращаться к чувствам и разуму, часто становится площадкой для передачи философских идей. Произведения искусства, воплощающие абстрактные концепции, могут помочь зрителю визуализировать и понять сложные философские понятия.

Художественные произведения, будучи своего рода "окном в прошлое", предоставляют не только визуальное отображение исторических эпох, но и ключевые моменты духовной и интеллектуальной жизни общества.

Картины, скульптуры, литературные произведения и другие формы искусства отражают изменения в социуме. Например, художественные работы эпохи Возрождения часто подчеркивают возрождение интереса к человеческому телу и гуманистическим идеям.

Художественные произведения воплощают важные символы и метафоры, которые являются отражением ценностей, убеждений и идей своего времени. Расшифровка этих символов помогает нам

лучше понять культурное наследие.

Понимание исторического контекста, в котором были созданы произведения искусства, важно для правильной интерпретации их философских концепций. Например, средневековые иконы несут в себе духовные и религиозные послания того времени.

Искусство часто служит своего рода "переводчиком" между философией и широкой аудиторией, помогая распространять идеи и концепции, которые могли быть сложными для понимания в чисто философском контексте.

Художественные произведения всегда были неотъемлемой частью культурного контекста. Они отражают социокультурные изменения, ценности и идеи своего времени. Философские концепции, зафиксированные в искусстве, позволяют нам понять, какие идеи были актуальными в прошлом и как они влияли на культурное понимание.

Искусство сохраняет и передает философские традиции, обеспечивая диалог между разными поколениями. Анализ художественных работ позволяет исследовать культурные изменения и переходы в истории.

Художественные произведения содержат важные символы и метафоры, отражающие ценности и идеи своего времени. Их анализ помогает нам расшифровать культурное наследие.

Современные художники и философы продолжают исследовать взаимодействие философии и искусства, создавая произведения, которые отражают актуальные идеи и вызывают обсуждения в современном обществе.

Философия и искусство ставят в центре внимания актуальные дискуссии и проблемы общества, помогая нам лучше

ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТЛАРИНИНГ КЛАСТЕРЛИ ЁНДАШУВ АСОСИДА ҲАМКОРЛИК ФАОЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

XOLIYOROV BUNYOD HUSANOVICH

**Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti, “Xorijiy tillar” kafedrasini mudiri,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)**

Annotatsiya: Mazkur maqolada nofilologik oliy o‘quv yurtlarining ingliz tili darslarida leksik kompetensiyani rivojlantirishga doir fikrlar aks ettirilgan. Shuningdek, maxsus maqsadlarda ingliz tili o‘qitishda autentik materiallardan foydalanish, ularning amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etishdagi ahamiyati haqida so‘z yuritilgan.

Tayanch so‘z va tushunchalar: xorijiy til, nofilologik ta‘lim muassasalari, talabalar, leksik kompetensiya, autentik materiallar, ESP, maxsus maqsadlarda ingliz tili o‘qitish, fan dastur, syllabus, muhandislik.

Аннотация. В данной статье отражены представления о развитии лексической компетенции на уроках английского языка в нефилологических вузах. Также обсуждалось использование аутентичных материалов в обучении английскому языку для специальных целей и их значение в организации практических занятий.

Ключевые слова и понятия: иностранный язык, нефилологические учебные заведения, студенты, лексическая компетенция, аутентичные материалы, ESP, обучение английскому языку для специальных целей, типовой программа, учебный план, инженерия.

Abstract: This article reflects ideas on the development of lexical competence in English classes of non-philological higher educational institutions. In addition, the use of authentic materials in teaching English for special purposes and their importance in the organization of practical training were discussed.

Key words and concepts: foreign language, non-philological educational institutions, students, lexical competence, authentic materials, ESP, teaching English for special purposes, curriculum, syllabus, engineering.

Kirish. Chet tillarni o‘rganish nafaqat talabalarning dunyoqarashini kengaytiradi, balki ularning o‘z madaniyatlarini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi. Tilni o‘rganish talabalarning ingliz tilidan foydalanish ko‘nikmalarini oshiradi. Xorijiy tillarni o‘rganish tinglash qobiliyatini va xotirani oshiradi, tahlil qilish imkoniyatini kuchaytiradi, muammolarni hal qilish va mavhum tushunchalar bilan ishlash ko‘nikmasini rivojlantiradi. Bu esa o‘z navbatida boshqa fanlarni o‘zlashtirishni

kuchaytirishi ham amalda isbotlangan.¹ Shu nuqtai nazardan xorijiy tillarni o‘qitish va o‘rgatishga O‘zbekiston Respublikasida ham davlat ahamiyatiga molik dolzarb vazifa sifatida qarab kelinmoqda. Xorijiy tillarni rivojlantirishga doir muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, mustaqillik yillaridan boshlab mamlakatning har ikkala rahbari ham ushbu masalaga jiddiy e‘tibor bermoqda. Sohaning rivojlanishi tegishli me‘yoriy hujjatlar vositasida isloh qilinib borilayotganligi, mazkur soha vakillarini har tomonlama qo‘llab-quvvatlanayotganligi fikrimizning yaqqol dalilidir.

Adabiyotlar sharhi. O‘zbekiston Respublikasining birinchi prezidenti tomonidan 2012-yildan boshlab Xalq

¹ Why you should study a foreign language. Elektron resurs: <https://www.ithaca.edu/academics/school-humanities-and-sciences/modern-languages-and-literatures/why-you-should-study-foreign-language#:~:text=The%20study%20of%20foreign%20languages,one's%20own%20culture%20as%20well.> Murojaat sanasi:28.07.2023

ta'limi vazirligi, Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi va Moliya vazirligining chet tillar o'qituvchilari va muallimlariga qonun hujjatlaribilan belgilangan rag'batlantiriluvchi to'lovlar va qo'shimchalarni hisoblashda, ularning lavozim maoshlari tarkibiga kiritgan holda qishloq joylarda joylashgan ta'lim muassasalarida ularning tarif stavkalariga 30 foiz va boshqa ta'lim muassasalarida 15 foiz stavkalari miqdoridagi har oydagi qo'shimchalar qo'shib berishni belgilanishi², O'zbekiston respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan 2021-2022-o'quv yilidan boshlab ta'lim muassasalarining kamida C1 darajadagi milliy yoki unga tenglashtirilgan mos darajadagi xalqaro tan olingan sertifikatga ega xorijiy tillar (ingliz, fransuz, nemis, ispan, italyan, arab, xitoy, yapon, koreys, turk, fors, pushtu, dari, urdu, hind) o'qituvchilariga ularning bazaviy tarif stavkasiga nisbatan har oylik 50 foiz miqdorida qo'shimcha ustama haqi to'lab borilishi, 2022/2023 o'quv yilidan boshlab oliy ta'lim muassasalarining magistratura mutaxassisliklariga hamda oliy ta'limdan keyingi ta'lim ixtisosliklariga tanlovlarda milliy yoki unga mos darajadagi xalqaro sertifikatga ega shaxslar ishtirok etishi tartibi joriy etilsin. Bunda, filologiya yo'nalishlari bo'yicha kamida C1 darajadagi milliy yoki unga mos darajadagi xalqaro sertifikat, nofilologik yo'nalishlari bo'yicha esa B2 darajadagi milliy yoki unga mos darajadagi xalqaro sertifikat talab etilishi³

² O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning 2012-yil 10-dekabrda PQ-1875 son "Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. Elektron resurs: <https://lex.uz/docs/-2126032>. Murojaat sanasi: 28.07.2023.

³ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2021-yil 19-maydagi PQ-5117 son "O'zbekiston respublikasida xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. Elektron resurs: <https://lex.uz/docs/-5426736>. Murojaat sanasi: 28.07.2023.

xorijiy til fani sohasi o'qituvchilariga hamda sohaning boshqa vakillariga ko'proq izlanish olib borish vazifasini qo'ymoqda.

Jahon tajribasida nofilologik oliy o'quv yurtlarida ingliz tili o'qitish-maxsus maqsadlarda ingliz tili o'qitish (English for Specific Purposes-ESP)da turli izlanishlab olib borilib takomillashtirib kelinmoqda. Xatchinston va Vaters tadqiqotlarida ta'kidlanishicha, maxsus maqsadlarda ingliz tili o'qitish (keyingi o'rinlarda ESP) til o'qitishning muhim turlaridan biri hisoblanadi. Ular ESPni mutaxassislik fanlarini, aniqsa texnikaga yo'naltirilgan ta'lim muassasalarida ingliz tilini o'rgatish, shuningdek, olimlar uchun fan so'zlari va grammatikasi masalalariga urg'u berishadi. Tez va samarali o'rganish tamoyillariga ko'ra tilni o'rganishning boshqa shakllaridan farq qilmaydi. Bu talabning ehtiyojlariga asoslangan va o'rganishning o'ziga xos va aniq sabablari bilan yo'naltirilgan tilni o'rganishga nisbatan yondashuvdir⁴.

Muhokama. Avvalgi tadqiqotlarimizda maxsus maqsadlarda ingliz tili o'qitishga batafsil to'xtalganmiz. Xususan, ingliz tilini maxsus maqsadlarda o'qitish yoki ESP (English for Specific Purposes) ingliz tilini ma'lum bir maxsus sohada foydalanishni nazarda tutib o'qitish va o'rganishni anglatadi, bu yerda talabalarning maqsadi ma'lum bir akademik, kasbiy sohada ingliz tilidan foydalanishga yo'naltirilgan bo'lib, u EOP (Ingliz tili kasbiy maqsadlar uchun) va EAP (ingliz tili akademik maqsadlar uchun) kabilardan ajralib turadi⁵.

Nofilologik maqsadlarda leksik kompetensiyani rivojlantirish barcha

⁴ Hutchinson, T., Walters, A. (1987) - English for Specific Purposes: A learner-centered approach, Cambridge: Cambridge University Press, p-18-19..

⁵ Xoliyorov.B.H. Qishloq xo'jaligiga ixtisoslashgan yo'nalishlarda ingliz tilini o'qitishda leksik kompetensiyani rivojlantirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. Samarqand. 2021. -20 b.

ko'nikmalar oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur tadqiqot ishimizda leksik kompetensiyani rivojlantirishda autentik materiallarning ahamiyatini o'rganishni maqsad qilganmiz. Kompetensiya – u yoki bu soha bo'yicha bilimdonlik. “Kompetensiya” (lot. *competo* - erishayapman, munosibman, loyiqman) – 1) muayyan davlat organi (mahalliy o'zini o'zi boshqarish organi) yoki mansabdorshaxsning qonun, ustavyoki boshqa hujjat bilan belgilangan vakolatlari, huquq va burchlari doirasi; 2) u yoki bu sohadagi bilimlar, tajriba. Leksik kompetensiya – bu so'zlarni tushunishdagi kompetensiya, umumiy semantik kompetensiyaning tarkibiy qismi tushuniladi. Bu borada olib borilayotgan tadqiqotlar ma'lum bir fan sohasidagi maxsus so'zlashuvga, autentik matnlarni o'qish va tinglashga, ixtisoslashtirilgan maqolalar bilan ishlashga, shuningdek, maxsus matnlarni yozishga yo'naltirilgan ko'nikmalarni shakllantirishga qaratiladi.

Xorijiy tillarni o'qitishda leksik kompetensiyani autentik materiallardan foydalangan holda rivojlantirish masalasi mutlaqo yangi mavzu emas. Bu borada bir qancha xorijiy hamda mahalliy olimlar qator izlanishlar olib borganlar. Jumladan, Nunan va Miller (1995) autentik materiallarni “til o'rganuvchilar uchun aniq yaratilmagan yoki tahrir qilinmagan” deb ta'riflaydi. Ularning fikriga ko'ra autentik materiallar ingliz tilini ingliz tili so'zlashuvchilar tomonidan qanday qo'llanilishini ko'rsatadi. Bu shuni anglatadiki, maqsadli tildagi kundalik obyektlarning aksariyati autentik materiallar sifatida baholanishi va nafaqat umumiy ingliz tili, balki ESP o'rganish/o'qitish uchun ham ishlatilishi mumkin. Autentik materiallar cheklanmagan miqdorda mavjud.

Oldingi tadqiqotimizda qishloq xo'jaligi yo'nalishlarda leksik kompetensiyani rivojlantirishda 5 ta moduldan iborat fan dasturini tavsiya etganmiz. Mazkur

fan dasturida autentik materiallardan foydalanishga doir qisman yo'riqnoma keltirilgan. Jumladan, foydali qo'shimcha materiallar- Imkoniyat bor joyda o'qituvchilar autentik materiallardan foydalanishga harakat qilishlari kerak. O'qituvchilar darsda foydalanish uchun autentik materiallarni aniqlash va moslashtirish uchun vaqt ajratishlari shart. Ushbu modulga mos keladigan autentik materiallar matn turlarini o'z ichiga oladi. Bularning barchasi internetda yoki mahalliy sanoatda mavjud. Har bir modul formativ (autentik) va summativ (pedagogik) baholash topshiriqlarining namunalarini o'z ichiga oladi. Formativ baholash odamlar, kontekst va maqsadlar to'g'risidagi ma'lumotni o'z ichiga olishi kerak.⁶ Ya'ni baholashda qo'yiladigan asosiy mazmun kimga, nimaga hamda nima maqsadda berilayotganligi aniq, real hayotdagi vositalardan olinishi maqsadga muvofiq. Shunga qaramay, leksik kompetensiyani rivojlantirishda autentik materiallarning ahamiyatiga yanada chuqurroq tahlillar vositasida tadqiqot olib borish zaruriyati mavjud. Sababi, yuqorida keltirilganidek, autentik materiallar dars jarayonida yuqori samara berishi bilan bir qatorda, bir qancha noafzalliklari ham mavjud. Ularni to'g'ri tanlash, saralash hamda o'quv jarayoniga tatbiq etishdan avval yaxshilab o'rganib, mutanosib metodika asosida shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Natija. Afsuski, O'zbekistonda maxsus maqsadlarda ingliz tili o'qitish tarmog'i haligacha filologik yo'nalishlar bilan birlashtirilgan holda o'qitilmoqda. Nofilologik ta'lim muassasalarining fan dasturlarida umumiy ingliz tili o'qitishga doir manba va materiallar bilan to'ldirilmoqda

⁶ Xoliyorov.B.H. Qishloq xo'jaligiga ixtisoslashgan yo'nalishlarda ingliz tili o'qitishda leksik kompetensiyani rivojlantirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. Samarqand. 2021. -64-70 b.

hamda fan sillabuslariga singdirilmoqda. Shu nuqtai nazardan eng avvalo nofilologik oliy ta'lim muassasalarining ingliz tili darslarida foydalanishga doir fan dasturlari majmuini yaratish maqsadga muvofiq. Mazkur vazifaning debochasi o'laroq 2020 yilda O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi O'zbekiston Davlat jahon tillari universiteti huzuridagi Chet tillarni o'qitishning innovatsion metodikalarini rivojlantirish Respublika ilmiy-amaliy markazi Britaniya kengashi bilan hamkorlikda "Nofilologik yo'nalishlarda maxsus maqsadlarga yo'naltirilgan ingliz tili (English for Specific Purposes, ESP) fani dasturi" ishlab chiqildi.⁷ Mazkur tadqiqot dasturida 22 ta ta'lim muassasasi sihtirok etdi. Jumladan, Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti tarkibida "Agrar" domeni tarkibida ishtirok etib, dastur hammualiflari tarkibida faoliyat olib bordik. Dasturda autentik materiallardan foydalanib talabalarning leksik kompetensiyasini rivojlantirishga doir bir qancha yondashuvlar tavsiya etilgan. Mazkur tavsiyalarning muhim jihatlari autentik materiallardan pedagogik maqsadlarda foydalanishda juda foydali bo'ladi degan fikrdamiz. Ular quyidagilar:

1) Nofilologik oliy o'quv yurtlaridagi o'quv dasturlarining negizida tilni o'rganish va talabalarning tanlagan sohalarida ingliz tilini qo'llay olishlik o'rtasidagi bog'liqlik turadi. Buning uchun talabaning ingliz tilidagi va shu jumladan bo'lg'usi mutaxassislik doirasidagi ehtiyojlari (needs analysis) o'rganiladi;

2) Aniqlangan ehtiyojlar modullarning maqsad va mavzulariga aylantirilib, ularni

⁷ Nofilologik yo'nalishlarda maxsus maqsadlarga yo'naltirilgan ingliz tili (English for Specific Purposes, ESP) fani dasturi. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, O'zbekiston Davlat jahon tillari universiteti, huzuridagi Chet tillarni o'qitishning innovatsion metodikalarini rivojlantirish Respublika ilmiy-amaliy markazi, Britaniya kengashi, Toshkent 2020. -.27B.

egallash uchun imkoni boricha autentik materiallar tanlanadi. Misol tariqasida oladigan bo'lsak, talabalarga autentik matn sifatida mexmonxona menejeri nomiga yozilgan shikoyat xati beriladi va ular autentik (xayotiy) topshiriq sifatida ushbu shikoyatni asosli ekanligini tahlil qiladilar va unga javob yozishlari kerak bo'ladi;

3) Autentik (hayotiy) topshiriqlar bo'yicha o'qituvchi beradigan ko'rsatmalar aniq bo'lishi juda muhimdir. Talabalar matnlarni keng darajada tahlil qilishlari (masalan, matnning tuzilishini tahlil qilish) va keng nuqtai nazaridan (masalan, matndagi bog'liqliklar, stilistik tanlovlar bo'yicha) foydali tahlil qilishlari mumkin.

Ya'ni ta'lim maqsadlariga erishishda eng avvalo talabalarning ma'lum bilim amaliyotiga bo'lgan ehtiyojlari, talabaning materialni o'zlashtirish darajasi tahlil qilinishi maqsadga muvofiq. Buning uchun kurs boshida qisqa so'rovnomalar yoki diagnostik test-topshiriqlar shaklidagi o'tkazish yaxshi samara beradi. Aniqlangan ehtiyojlar hamda talabalarining bilim darajasiga mutanosib materiallar tayyorlanishi, saralanishi, keyin esa sillabuslarga singdirilishi ta'lim samaradorligini ta'minlaydi. Materiallarda matnning turli shakllaridan foydalanish tavsiya etiladi.

Xulosa. Xulosa qilib shuni ta'kidlash mumkinki, nofilologik oliy ta'lim muassasalarida ingliz tilini o'qitishda dasturiy ta'minot, materiallar bazasini shakllantirishda eng avval ta'lim ehtiyojlarini avvaldan aniqlab olish muhim ahamiyatga ega. Garchi maxsus maqsadlarda ingliz tilini o'qitishda muayyan tadqiqotlar amalga oshirilgan bo'lsada, autentik materiallar bazasini ta'lim jarayoniga singdirish ustida hali ko'p izlanishlar olib borishni taqozo etadi. Bu borada xorijiy ilmiy nashrlarda salmoqli tadqiqotlar olib borilgan. Ularni nofilologik oliy ta'limda ingliz tili leksik

FIKRLASH-TASAVVUR, IDROK ETISH-BILISH UZVIYLIGINI TA'MINLASHDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI TEVARAK-ATROFGA EKOLOGIK MUNOSABATI MUHIM OMILI SIFATIDA

ODILOVA HIDOYAT QODIRJON QIZI
TAFU Pedagogika kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Bolalarning ekologik tarbiyasi maqsad sari yo'naltirilgan pedagogik jarayon. Shaxsni ekologik tarbiyalash, tabiatni muhofaza qilish munosabatlariga ijobiy yondogshish, tabiat bilan bog'liq bo'lgan faoliyatni amalga oshirishda ekologik muhofaza nuqtai nazaridan yo'naltirilgan intizom, ekologik ongning yuzaga kelishi bilan xarakterlanadi

Kalit so'zlar: pedagogika, ekologiya, tabiat, muhofaza, shaxs, tabiat, bola, tarbiya.

Annotation: Preschool children can be seen in the presence and connection of events and situations aimed at the love of nature. Particular attention was paid to the role of nature in the upbringing of children and the need to explain its rational use.

Key words: preschool education, theory, nature, environment, value, basis. Аннотация: Дошкольники могут увидеть события, происходящие в них и вокруг них, и любовь к природе. Особое внимание уделялось роли природы в воспитании детей и необходимости разъяснения ее рационального использования. Особое внимание уделялось роли природы в воспитании детей и необходимости дальнейшего транспорта.

Ключевые слова: дошкольное образование, теория, природа, среда, ценность, основа.

Kirish. Bolalarning ekologik tarbiyasi-pedagogikaning bolalarni tabiat bilan tanishtirish dasturlarida o'z ifodasini topgan ana'naviy yondoshish, keyingi yillarda yuzaga kelgan yangi bir yo'nalishdir. Voyaga yetayotgan avlodni ekologik tarbiya muammosi avvalambor hozirgi zamon olimlarining tabiat va jamiyatdagi o'zaro bog'liqliklarini diqqat bilan kuzatishlari natijasida kelib chiqadi. Hozirgi kunda inson va tabiatning o'zaro munosabatlar xarakteri yer sharida hayotni saqlab qolish bilan bog'liqdir. Ushbu muammolarning dolzarbligi, ekologik va biologik qonuniyatlarni hisobga olmagan holda tabiiy resurslardan foydalanish, sanoat ishlab chiqarishning tez sura'tlar bilan o'sib borishi va nihoyat, tabiatda inson faoliyati orqali yuzaga kelgan aniq ekologik xavf vujudga kelganligi bilan asoslanadi. Olimlar tabiat jamiyat bir-biriga ta'sirning o'ziga xosligini tahlil qilish orqali, hozirgi zamon sharoitida tabiat va jamiyatning yangi turiga o'tishni ta'minlash kerak degan xulosaga keldilar. Maktabgacha yoshdagi bolalarni ekologik tarbiyasi muhim

ahamiyatga ega, chunki xuddi mana shu yoshda ma'lumotlarning 70 %ni qabul qiladilar, ma'naviy madaniyatning bir qismi hisoblangan shaxsiy ekologik madaniyatning poydevor asoslari shakllanadi. Bolalarning ekologik tarbiyasi maqsad sari yo'naltirilgan pedagogik jarayon. Shaxsni ekologik tarbiyalash, tabiatni muhofaza qilish munosabatlariga ijobiy yondogshish, tabiat bilan bog'liq bo'lgan faoliyatni amalga oshirishda ekologik muhofaza nuqtai nazaridan yo'naltirilgan intizom, ekologik ongning yuzaga kelishi bilan xarakterlanadi. Shaxsning ekologik madaniyati ekologik tarbiyaning natijasi bo'lib hisoblanadi. Maktabgacha yoshda bolaning shaxsiy ekologik madaniyatining tarkibiy qismi – tabiatni bilish bo'yicha bilim va uning ekologiya nuqtai nazaridan yo'naltirilganligi, kundalik turmush, turli-tuman faoliyatlarda:-(uy sharoiti, mehnat jarayoni va turli xil o'yinlarda) foydalanishni tashkil qiladi.

Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarni atrof olam bilan tanishtirishga oid mamlakatimiz va xorijiy olimlarning metodik

va pedagogik g'oyalaridan atrofda olam bilan tanishtirish mashg'ulotlarida foydalanish bo'yicha bir qator tavsiyalarni ishlab chiqish va joriy eish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur jarayonda atrof olam bilan tanishtirish mashg'ulotlarini kuzatish, suhbat, mashg'ulot loyihasi kabi usullar qo'llanilishi maqsadga muvofiq.

Natija va mulohazalar. O'rganilgan adabiyotlar va kuzatuvlarimizning ko'rsatishicha bolaning maktab ta'limiga mukammal tayyorligiga to'sqinlik qiladigan tashqi va ichki omillarning ta'siri nafaqat jismoniy va ruhiy rivojlanishiga ta'sir qiladi, balki u har qanday salbiy ta'sir xoh u jismoniy, xoh ruhiy bo'lsin, avvalo uning umumiy rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Pedagogik jarayonni tashkil etishda tarbiyachi turli faoliyat yo'nalishlarida o'zini namoyon qiladi. Tarbiyachi qaysi yo'nalishda faoliyat olib bormasin, uning markazida bola shaxsi, uning qiziqishlari va manfaatlari turishi lozim.

Maktabgacha ta'lim muassasalaridagi pedagogik jarayonda shaxsni ekologik tarbiyalash quyidagi faoliyat turlarini ochib berish orqali amalga oshirilishi mumkin.

1. Bolalarda ekologik ong elementlarini shakllantirish. Bola ekologik ong elementlarini tushunish va tasavvur etish, tabiat to'g'risidagi bilimlarning xarakteri va mazmuni bilan aniqlanadi. Ularda, tabiiy hodisalarning o'zaro bog'liqligini namoyon qiluvchi ekologik mazmunga ega bo'lgan bilimlar bo'lishi kerak.

2. Bolalarda tabiat bilan bog'liq bo'lgan turli xil bilim va malakalarni shakllantirish, faoliyat bilan bog'liq bo'lgan harakatlar tabiatni saqlash xarakteriga ega bo'lishi kerak. Tabiat bilan bog'liq holda olib borilayotgan aniq faoliyat davomida (dala hovli va tabiat burchaklarida o'simlik va hayvonlarga qarash, tabiatni muhofaza qilish bilan bog'liq bo'lgan ishlarda faol qatnashish) bolalar tirik organizmlarning ehtiyojlarini hisobga olgan holda, o'simlik va hayvonlar uchun tabiiy sharoitga yaqin bo'lgan sharoitlarni tashkil qilishni o'zlashtiradilar. Bunda, salbiy ishlarning oqibatlarini oldindan

ko'ra-bilish, tabiatda o'zini qanday tutishni bilish, alohida olingan turkumlar vatirik organizmlarning butunligini saqlash alohida ahamiyat kasb etad

Bolalarning psixologik beqarorligini bartaraf qilish uchun tarbiyachi tomonidan samarali innovatsion yondashuvlarni moslashtirgan holda qo'llash zarur. Xususan, interfaol usullar pedagogik jarayonda ishchi, ijodiy muhit yaratish imkonini beradi. Bolalarning jismoniy, ma'naviy, psixik-emotsional (ruhiy-hissiy) sog'ligi ta'minlanadi, shaxslararo munosabatlari, o'zaro hamkorligi amalga oshadi. O'quv jarayonida bolalar diqqati beqarorligi sababli qo'yilgan maqsadga erishishda to'siqlar paydo bo'lishi mumkin. Mana shu jarayonda tarbiyachidan pedagogik improvizatsiya va metodlar transformatsiyasini amalga oshirish talab etiladi. Ba'zida og'zaki metodlardan foydalanish samara beradi, tarbiyachi atrof olam haqida Ona Vatan, buyuk siymolar, milliy bayramlar, kattalar mehnati, transport vositalari, buyumlar, kiyimlar haqida hikoya qiladi, tushuntirish beradi, suhbatlar o'tkazadi, badiiy adabiyotlar o'qib beradi. Ayrim vaziyatlarda bolalarda tomosha qilish istagi paydo bo'ladi, bunda esa ko'rgazmali metodga o'tiladi: Vatan, milliy bayramlar, buyuk siymolar, tana a'zolari, gigiena va sog'lom bo'lish haqida videoroliklar namoyish etiladi. Bolalarda atrof olam haqidagi tasavvurlarni shakllantirishda ayrim jihatlarga e'tibor qaratiladi ya'ni atrofda borliq, voqea-hodisalar to'g'risidagi batafsil ma'lumotlar maktabgacha ta'lim jarayonidan tashqari vaqtda ya'ni ijtimoiy jarayon va oilada ot-onalar tomonidan kutilmagan holatlarda ham beriladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni axborot muhitida tevarak-atrofga ekologik munosabati shakllantirish orqali atrof-olamni anglash malakalarini rivojlantirish tizimli pedagogik ta'sir hamda metodik yondashuvlarga asoslanadi. Bolalarni axborot muhitida tevarak-atrofga ekologik munosabatini shakllantirishda maktabgacha ta'lim tashkiloti, oila, maktab

hamda ijtimoiy institutlar integrativ faoliyati taqozo etiladi. Bu jarayonning pedagogik modelini modernizatsiyalashda bolalarda rivojlanishi talab etiluvchi soha kompetensiyalarini integrativ rivojlanishini ta'minlovchi samarali texnologiyalarni tanlash, joriy etish talab etiladi. Mamlakatimizda maktabgacha ta'lim tizimini tubdan isloh qilish va jahon standartlari darajasida optimallashtirishning huquqiy-me'yoriy asoslari takomillashtirildi. Shuningdek, maktabgacha ta'lim va tarbiyaning Davlat standartida bolalarni sog'lom va har tomonlama yetuk qilib voyaga yetkazish maqsadida o'quv-tarbiyaviy jarayonni zamonaviy talablarga asoslangan holda tashkil etish, innovatsion ta'lim shakllari hamda texnologiyalarini amaliyotga joriy etish bo'yicha chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Shuning uchun maktabgacha ta'lim sohasida ana shunday o'lgan islohotlarni hayotga joriy etish biz uchun ham qarz, ham farzdir¹. Maktabgacha ta'limda bolalarni aqliy, ruhiy, jismoniy rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik omillari, didaktik tamoyillarini zamonaviy kontekstda tadqiq etish maqsadga muvofiqdir. Xususan, bolalarni axborot muhitida samarali tevarak-atrofga ekologik munosabat orqali ularni maktab ta'limiga tayyorlashning didaktik ta'minoti hamda axborotli muhitini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Bolalarni tabiat bilan tanishtirishning jarayoni har tomonlama rivojlangan shaxs ma'naviy qiyofasini kamol topish jarayonining muhim va tarkibiy qismidir. U bolalarda milliy va umuminsoniy qadriyat sifatida tabiatga ongli munosabat, tabiat zaxiralarini saqlash va ko'paytirishga oid mas'uliyat tuyg'usi, ekologik muammolarni amaliy hal qilishdagi ko'nikmalarning rivojlantirilishini o'zida qamrab oladi. Sayyoramizda jumladan, respublika hududida vujudga kelgan ekologik

vaziyat ta'lim-tarbiya tizimi oldiga quyidagilarni hal etishni muhim vazifa etib qo'yadi, ular: Bolalarning tabiatga ongli munosabatlari, tabiat komponent-larini yaxlitlikda va o'zaro aloqadiligini his etish; tabiatning bolalar ekologik madaniyatini belgilab beradigan vosita sifatida namoyon bo'lishi; atrof muhitga munosabatni ma'naviy madaniyatning ajralmas qismi ekanligini anglash; tabiat talabaning ekologik madaniyatini shakllantirishi uchun asosiy omil ekanligini tushunish; atrof muhitga nisbatan bolalarni tabiat bilan tanishtirishning shakllantirishda bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim-tarbiya jarayonida atrof muhitni muhofaza qilishni ekologik qadriyat sifatida anglab etishlariga ilmiy-amaliy jihatdan sharoit yaratish; bolalarni tabiat bilan tanishtirishning shakllantirishning maqsad va vazifalarini aniq belgilab olish, uning amaliyotga yo'naltirilganligini tushunish; ekologik muammoga umummilliy, umuminsoniy, ijtimoiy muammo sifatida yondashish kabilar. Bizning fikrimizcha Bolalarga o'rgatiladigan ekologik bilim mazmuni o'z ichiga quyidagilarni qamrab olishi lozim: Bolalar ongida olamning ilmiy manzarasini shakllantirish; tabiat va jamiyat o'rtasidagi ma'lum bo'lgan ekologik bilimlar ahamiyatini ilmiy-amaliy jihatdan yoritib berish; bolalar tomonidan ekologik qonuniyatlarning o'zlashtirilishiga erishish;¹ tabiatda sodir bo'ladigan turli xildagi fojialarni anglash, ularning mohiyatini bilib olish, ekologiyaga oid ta'lim vazifalarini ifodalash, kuzatish va tajribalarni rejalashtirish hamda amalga oshirish, ekologiyaga oid nazariy-amaliy g'oyalarni oydinlashtira olish, ulardan ta'lim-tarbiya jarayonida foydalana olish malakalarini hosil qilish; tabiatga qadriyat sifatida qarash tuyg'usini uyg'otish va madaniyatini shakllantirish, tabiatni muhofaza qilish va uning boyliklaridan unumli foydalanishni

¹ Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. – Toshkent: —O'zbekistonl, 2019. –B. 26.

¹ Международный научный журнал № 9 (100), часть 3 «Научный импульс» апреля, 2023 1754

takomillashtirish; Respublika hududidagi biologik xilma – xillikni bilishga imkon beradigan nazariya va gʻoyalarni oʻrganishni tashkil etish; ekologiya sohasidagi muayyan bilimlar hajmini, tasavvur va tushunchalar doirasini ilmiy-amaliy jihatdan ishlab chiqish; atrof muhitni muhofaza qilish, uning zahiralaridan unumli foydalanishga oʻrgatish; maktabgacha yoshdagi bolarni tabiat bilan tanishtirish orqali etetik, aqliy, axloqiy jihatdan tarbiyalash, jismoniy rivojlantirish barcha zamonlarda ham oʻta dolzarb muammolardan hisoblangan. Tabiat bilan tanishish insonni maʼnaviy kamolotga yetkazuvchi jarayon boʻlib, uni barcha salbiy xatolardan saqlaydi. Natijada uning xulqiy goʻzalligi ortadi. Shu sababdan ham tabiat bilan tanishtirish orqali taʼlim-tarbiya jarayoni uzoq tarixga ega. Shu nuqtai nazardan Oʻrta Osiyo xalqlari tabiatni muhofaza qilish sohasida boy anʼanaga ega.

Xulosa va takliflar. Yuqorida keltirilgan mulohazalardan kelib chiqib, maktabgacha yoshdagi bolalarga taʼlim-tarbiya berish mazmuni quyidagilardan iborat boʻlishi lozim degan xulosaga kelish mumkin: Bolalarning yosh xususiyatlarini eʼtiborga olgan holda

taʼlim-tarbiya jarayonini tashkil etishda “Ilk qadam” oʻquv dasturi talablari va tamoyillariga rioya etishda innovatsion faoliyat (fasilitatsiya, moderatsiya, tyuterlik, kouch) elementlaridan samarali foydalanish. Oʻquv–tarbiyaviy faoliyatni tashkil etishda kollaborativ muhitni yaratishga erishish, yaʼni har bir bosqich uzviy ketma-ketlikda, bolalarning oʻzaro hamkorligida, har bir bosqichda bajarilgan ishlarning keyingi bosqich uchun muhimligini anglagan holda bolalarda masʼuliyat hissini oshirishga eʼtibor qaratish. Natijada bolalarning jamoadagi mavqei (status)ni sezish, hurmat qilishga sharoit yaratiladi. Pedagogik jarayondan kutilayotgan natijalarni kafolatlashga erishishda prognostik (har bir tarbiyalanuvchining imkoniyatlarini oldindan bilgan holda oʻquv topshiriqlar murakkablik darajalarini belgilash va ularni tayyorlash) - diagnostik (jarayonda oʻzini oqlamagan metod yoki yondashuvlarni tahlil qilish orqali moslashuvchan variantlarini tayyorlash hamda bolalar hatti-harakatlaridagi salbiy holatlarning sabablarini bevosita faoliyatda kuzatish) metodlardan samarali foydalanish orqali interfaol oʻquv muhitini yaratish kerak.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Oybek Uralovich Abdimurotov (2021). - YEVRISIYO MATERIGIINI O'QITISHDA - KEYS STADI METODIDAN FOYDALANISH USULLARI. Academic research in educational sciences, 2 (1), 377-382. doi: 10.24411/2181-1385-2021-00048
2. Шерзод Иброим Ўғли Иброимов, & Актути Араповна Туйчибекова (2021). БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИСИ ФАОЛИЯТИДА МУЛОҚОТ МАДАНИЯТИ ВА ПСИХОЛОГИЯСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ УСУЛЛАРИ (ТАБИИЙ ФАҒЛАР МИСОЛИДА). Academic research in educational sciences, 2 (Special Issue 1), 456-471.
3. Sherzod Ibroim Oglu Ibroimov, & Haytgul Omonboevna Begaliev (2021). БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМДА - ТАБИАТШУНОСЛИК ФАНИНИ ЎҚИТИШНИНГ АҲАМИЯТИ. Academic research in educational sciences, 2 (Special Issue 1), 438-445.
4. Ражабов, Ф. Т., & Абдимуротов, О. У. (2020). ТАБИИЙ ГЕОГРАФИЯ КУРСЛАРИДА АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАРНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШДА ЯНГИ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ҚУЛЛАШ УСЛУБИЁТИ. Academic research in educational sciences, (4), 663-671.
5. Nig_mатов A.N. Ekologiya Asosiy atama va iboralarning izoxli lug_ati. - T.: «Bioekosan» nashriyoti, 2001.
6. Ziyomuhamedov V. Ekologiya va ma'naviyat. T.: «Mehnat» nashriyoti, 1997.
7. Toʻxtayev A.S. Ekologiya Pedagogika institutlarining talabalari uchun oʻquv qoʻllanma. T.: «Oʻqituvchi» nashriyoti, 2001.
8. Baratov P. Tabiatni muhofaza qilish: Oʻqituvchilar uchun fakultativ kurs yuzasidan qoʻllanma. - T.: «Oʻqituvchi» nashriyoti, 1991.
9. M. Umarova Maktabgacha taʼlim yoshidagi bolalarda atrof-muhitga masʼuliyatli munosabatni shakllantirish. - T.: 2008.
10. SH. Sodiqova, M.A. Rasulxoʻjayeva Tabiat bilan tanishtirish metodikasi- T.: 2013 yil - Fan va texnologiya
11. STEAM-ТЕХНОЛОГИЯ КАК ИННОВАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ДОШКОЛЬНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ С Абдумажитова - Innovations in Technology and Science Education, 2023
12. МАКТАБГАЧА ТАʼЛИМ ТАШКИЛЛАРИДА STEAM ТЕХНОЛОГИЯСИ АСОСИДА ОʻҚУВ ЖАРҲОННИ ТАШКИЛ ETISH ЖАРҲОНИ A.S Abduqosimovna - INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM, 2023 3. ИГРА ДЛЯ ОЗНАКОМПЕН

ONA TILI TA'LIMIDA O'QUV TOPSHIRIQLARI MASALASI

XOLIQOVA RA'NO MUSURMON QIZI

Toshkent amaliy fanlar universiteti Pedagogika kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ona tili o'qitish metodikasida muhim ahamiyatga ega bo'lib borayotgan o'quv topshiriqlarini pragmatik yondashuv asosida takomillashtirish masalasi tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: pragmatik yondashuv, bilim, ko'nikma va malaka, hayotiy ko'nikmalar, savol, mashq, topshiriq

Аннотация В данной статье исследуется проблема совершенствования учебных задач, которая становится актуальной в методике преподавания родного языка, основанной на прагматическом подходе.

Ключевые слова: прагматический подход, знания, навыки и компетентность, жизненные навыки, вопрос, упражнение, задание

Abstract. In this article, the problem of improvement of educational tasks, which is becoming important in the methodology of teaching the mother tongue, based on a pragmatic approach, is researched.

Keywords: pragmatic approach, knowledge, skills and competence, life skills, question, exercise, assignment

Kirish. Ona tili ta'limida o'quv topshiriqlari muhim ahamiyat kasb yetadi, shu sababli mazkur jihatga metodikaga doir tadqiqotlar olib borilganda alohida ye'tibor qaratilishi lozim. Bu borada dunyo olimlari jiddiy tadqiqotlarni olib borgan, jumladan, Markaziy Osiyoda ham mazkur mavzu atroflicha o'rganilgan. O'zbekistonda til ta'limida o'quv topshiriqlarining turlari va vazifalarini aniqlash masalasi I.Allayorov, O.Rozikov, R.Ibragimov, B.Adizov, M.H.Mahmudov I.E.Davronov¹lar tomonidan ta'lim oluvchining o'quv-biluv faoliyatini rivojlantirish, o'quv topshiriqlari orqali o'quvchi faolligi oshirish muammolari ham

o'rganilgan. Rus pedagoglari A.N.Leontev, J. A. Ponamaryov, S.L.Rubenshteyn², Avstraliyalik olim Jak Richards³ ingliz tilining ona tili va ikkinchi til sifatida o'qitilishida o'quv topshiriqlarini tadqiq qilgan. Uning o'quv topshiriqlari tavsifi va tasnifiga doir yondashuvlaridan dunyo miqyosida foydalaniladi.

E. Davronov maqolasida taniqli psixologlar va didaktika nuqtai-nazaridan "topshiriq" tushunchasining mohiyati ochib berilgan, ona tili darslariga nisbatan mashq va topshiriqning vazifalari bayon etilgan.⁴ Olim topshiriqlarga ham maqsad, ham vosita sifatida qaraydi. Didaktik nazariyada "topshiriq", "tarbiyaviy topshiriq", "intellektual", "muammo" atamallari bilan, "mashq" "mustaqil ish" atamallari bilan birga qo'llaniladi. A.N.Leontiev topshiriq tushunchasini quyidagicha tushunadi:

¹ Allayorov I.A. Didakticheskie osnovi aktivnogo obucheniya. Avtoref. diss. ... dokt. ped. nauk. –T.: 1994. –44 s.; ; Rozikov O. Osnovi optimalnogo primeneniya sistemi uchebnix zadach v obuchenii. –M.: O'qituvchi, 1981. –103 s.; Ibragimov R. Boshlang'ich sinf o'quvchilari bilish faoliyatini shakllantirishning didaktik asoslari: Ped. fanl. dokt. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. –Toshkent: Qori Niyoziy nomli O'zPFITI, 2002. – 265 b.; Adizov B.R. Boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari. Ped. fanl. dokt. ilm. daraj. olish uchun yozilgan diss. –T.: 2003. –280 b.; Mahmudov M.H. Ta'limni didaktik loyihalashning nazariy asoslari. Ped. fanl. dokt. ilm. daraj. olish uchun yozilgan diss. avtoreferati. –T.: 2004. –42 b.

² Rubinshteyn S. L. problemi obshey psixologii. - Moskva: Pedagogika, 1976. -416 S.

³ <https://www.professorjackrichards.com/mother-tongue-teaching-vs-foreign-language-teaching/>

⁴ Davronov, I. E. Nekotorye aspekty interpretatsii ponyatiy «zadanie» i «uprajnenie» / I. E. Davronov. Tekst : neposredstvennyy // Molodoy uchenyy. – 2012. – № 8 (43). – S. 323–326.

“Topshiriq – muayyan shartlarga asoslanib qo‘yilgan maqsaddir”.⁵

U topshiriqning o‘ziga xos xususiyatlarini ta’riflash uchun “ehtiyoj”, “motiv” va “faoliyat” atamalaridan foydalanadi. Y.A.Ponamaryov topshiriqlar nazariyasida bir qator toifalarni yaratdi, xususan, o‘quv vaziyatida sub’ekt va ob’ektning o‘zaro ta’sirini, bilimlarni o‘zlashtirish, ularni takomillashtirish bo‘yicha sub’ektning faoliyatini aniqlaydi. O.Roziqov esa o‘quv topshiriqlarini ilmiy-pedagogik tadqiqotda o‘quv materialini bilan bog‘liqligi nuqtai nazaridan tahlil qilgan. Uning fikriga ko‘ra, “o‘quv topshirig‘i o‘quv maqsadlariga bog‘liq bo‘lgan o‘quv materialining o‘zgartirilgan shaklidir”.⁶ O‘qitish ehtiyojlari asosida quyidagi xususiyatlar ta’kidlanadi: 1) qurish (strukturalash) imkoniyati; 2) strukturani qurish va qayta ko‘rib chiqish; 3) o‘quv materialini shaklining mavjudligi; 4) o‘quv jarayoni bosqichlarining mutanosibligi; 5) bir vazifani boshqalarga almashtirish imkoniyati; 6) ochiq tizim; 7) bir-birini to‘ldirish; 8) bilimlarni o‘rganish va takomillashtirish usullarining talablarga mosligi; 9) o‘qitish va o‘rganishga bo‘lgan ehtiyojlarni qondirish uchun sharoit yaratish.⁷ “Topshiriqlar insoniyat tomonidan to‘plangan tajribani aks ettiradi va shu bilan birga moddiy va ma’naviy qadriyatlarini yangilash va ularni yanada boyitish vositasiga aylanadi.”⁸

Shu o‘rinda “mashq” va “topshiriq” atamalarini mohiyatan farqlash masalasida metodist M.Saidovning yondashuviga ham e’tibor qaratish lozim. Olim o‘quv materiallari sirasida o‘quv topshiriqlarini uch turga bo‘lib, ularni o‘zaro farqlaydi va, ko‘pincha, o‘qituvchilar o‘z ish faoliyatlarini davomida “mashq”, “topshiriq” va “masala” tushunchalarini qorishtirib yuborishlarini

⁵ Leontev A.N. Problemy razvitiya psixiki. – M.: Pedagogika, 1972. – 576 s.

⁶ Rozikov O.R. Teoreticheskie osnovi optimalnogo primeneniya sistem uchebnix zadach v obuchenii shkolnikov (na materialax gumanitarnyx predmetov). Avtoreferat diss...dok. ped. nauk. – Tbilisi, – 1986. – 50 s

⁷ O‘sha joy.

⁸ Rozikov O.R. va boshkalar. Didaktika. – T.: Fan, 1997. – 256 b

ta’kidlaydi. Olim pedagogika fanlari doktori A.G‘ulomovning “mashq ham o‘quv topshirig‘ining bir shakli, ham o‘qitishning muayyan bir usuli,” degan fikriga qo‘shiladi va topshiriq mashqning bir bo‘lagi, u, asosan, mashqning shartida o‘z ifodasini topishini, topshiriq mashqqa qaraganda torroq tushunchani ifodalashini e’tirof etadi.⁹

Axborot-reseptiv usulning mohiyati quyidagi xususiyatlarda ifodalanadi: bilim o‘quvchilarga “tayyor” shaklda taklif etiladi; o‘qituvchi bu bilimlarni turli yo‘llar bilan idrok etishni tashkil etadi; o‘quvchilar bilimlarni idrok etish (qabul qilish) va tushunishni amalga oshiradilar, ularni xotirasida tuzatadilar. Barcha axborot manbalari (so‘z, ko‘rgazma va boshqalar.) qabul qilishda ishlatiladi va taqdimot mantig‘ini induktiv va deduktiv ravishda ishlab chiqish mumkin. O‘qituvchining boshqaruv faoliyati bilimlarni idrok qilishni tashkil etish bilan chegaralanadi.¹⁰ O‘qituvchilarning o‘z o‘quvchilarini bilim olishga, fikrlashga undash quroli, ularning faoliyatini, o‘zlashtirishini monitoring qilishda o‘lchov bu – o‘quv topshiriqlaridir.

An’anaviy ona tili ta’limida ham o‘qitishning reproduktiv metodidan foydalaniladi. U quyidagi xususiyatlarga ega: bilim o‘quvchilarga “tayyor” shaklda taklif etiladi; o‘qituvchi bilimlarni muloqot qilibgina qolmay, balki uni bayon etadi; o‘quvchilar bilimlarni ongli o‘zlashtiradilar, uni tushunadilar va eslab qoladilar. O‘zlashtirishning mezonini – bilimlarni to‘g‘ri ko‘paytirish; o‘zlashtirishning zarur kuchi bilimlarni takrorlash orqali ta’minlanadi.

Bugungi darsliklarda o‘quv topshiriqlari nomlanmagan, faqat raqamlab ketilgan. Bu o‘qituvchiga ham o‘quvchiga ham muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. O‘quv topshiriqlari mazmunida ijobiy o‘zgarishlarni

⁹ Saidov M. O‘zbek maktablarining 5-sinflarida ona tili ta’limi jarayonida tafakkurni rivojlantiruvchi o‘quv topshiriqlari va ulardan foydalanish metodikasi: ped. fan. nom-di diss. avtoref.TDPU. – Toshkent, 2000. – 25 b.

¹⁰ Lerner I. Ya. Didakticheskie osnovi metodov obucheniya Tekst. / I. Ya. Lerner. – M.: Pedagogika, 1981. – 186 s.

ko'rish mumkin, ammo topshiriq va savol berishda pragmatic yondashuvdan chekinish, an'anaviy shartlardan foydalanish holatlari ham ko'zga tashlanadi.

Masalan:

Berilgan matnni o'qing. Xatboshilarni aniqlab, matnga mos sarlavha toping.

Mustahkamlash

To'rt-besh yoshlarimdan boshlab bu dunyoning voqea va hodisalari xotiramda qolgan. Urushdan qaytmaganlarning azalari-yu, qaytgan mayib-majruh qishloqdoshlarimning qo'ltiq tayoqni to'qillatib yurganlari esimda. Ocharchilik, odamlarning kunjara yeganlarini ko'p ko'rganman. Biz oilada to'rt o'g'il, to'rt qiz o'sganmiz. Akalarim Buxoro, Toshkent oliy o'quv yurtlarida, til-adabiyot fakultetlarida o'qishardi. Tabiiyki, ular ko'tarib yurgan kitoblarning aksariyati badiiy adabiyot namunalarini edi. Mening allaqachon savodim chiqqan, kitoblarni sharillatib o'qiy olardim. Men bugungi kunda g'oyatda ajablanib shularni eslayman. Negadir bolaligimda xotiram nihoyatda kuchli edi. Bir o'qiganim esimda qolaverardi. Radio, televideniye yoxud boshqa tomoshalar bo'lmaganidan keyin ermagim kitob edi-da.

Duch kelgan narsani o'qib, duch kelgan narsani yodlab olardim. Bu kitoblar orasida xalq dostonlari ham, Navoiy bobomiz-u Pushkindan tarjimalar ham, G'afur G'ulom, Hamid Olimjon she'riyati va yana boshqa ko'p roman-u qissalar bo'lardi. Endi she'rlar yoza boshlaganimda nima turtki bo'lganini aniq bilmayman. Har holda so'zlarni qofiyalashga ishqiboz bo'lib qolganim esimda. Balki zerikkanimdan, balki zavqim toshib, nimanidir yozgim kelaverardi. Fikr esa yo'q. Yozmaslikning ham iloji yo'q. Shuning uchun ona, maktab, brigadir, Nodir kabi so'zlarni o'zimcha she'rga solib, aylantirib yurardim. O'zbekiston xalq shoiri Abdulla Oripov¹¹

Matn tarkibidagi atoqli otlarni ko'chirib yozing.

Tarjimayi hol matnidagi xatoliklarni aniqlang va ularni to'g'rilab, matnni ko'chiring.

Tarjimai xol. Men 2009 yilda 10-martda Sirdaryo viloyatida Guliston shaharida tavallud topganman. Men bog'bon oilasida tug'ilganman. Men 2016 yilda Gulistondagi 177 maktabga o'qishga kirdim. Hozirgi vaqtda shu maktabda yaxshi o'qiyapman. Yashaydigan joyim: Sirdaryo viloyatida Guliston shahari Farovon ko'chasi, 10 uy. Men matematika adabiyot ona tili va tarbiya fanlariga qiziqaman. Men jismoniy tarbiyani juda-juda yaxshi ko'raman. Darsdan keyin shaxmat to'garagiga qatnayman. Dadam Otabekov Jamshid Abdulla o'g'li kasalxonada doktorlar, ayam esa Uzoqova Bahoroy Omonovna uydalar. Katta akam Abdullayev Ikrom akademik litseyda o'qiydilar. O'rtancha akam Abdullayev Doston 10-sinfdalar. Kichkina akam Abdullayev Haydarali 8-sinf o'quvchisilar. Bitta singilcham bor. Oti Kamola. 2-sinfda o'qiydi. 14 yanvar 2022 yil Abdullayev Umid 20. Uyga vazifa. O'rganganlaringiz asosida oila a'zolaringizdan biriga o'z tarjimayi holini yozdiring. Xatoliklar bo'lsa aniqlab, uni tuzatishga yordam bering. O'qituvchingizga bu haqda og'zaki ma'lumot bering.

1. Matn muallifi haqida qanday ma'lumotga egasiz?

2. Urush fojiasi berilgan qismni qayta o'qing va unga munosabat bildiring.

3. Shoirning ermagi nima uchun kitob bo'lganini izohlang. Bu sizning hayotingizga qay darajada mos?

4. Shoirning oilaviy muhiti haqida sizda qanday tasavvur paydo bo'ldi?

5. Ushbu matnning maqsadiga ko'ra turi qaysi?

Nima uchun bu fikrga keldingiz?

6. Matnda nechta xatboshi bor deb hisoblaysiz?

Javobingizni izohlang.

7. Matnga qanday sarlavha qo'ydingiz? Nima uchun?

8. Matnda qo'llangan vergullarga

¹¹ Ona tili: 6-sinfi uchun darslik / I. Azimova, K. Mavlonova, S. Qur'onov Sh. Tursunov, N.Hakimova, M.Siddiqov.-Toshkent: Respublika ta'lim markazi. 2022.-24-b

e'tibor bering. Nima uchun ishlatilganligini izohlang.¹² Shu ma'noda savol va topshiriqlar ham yodlash, takroran aytib berishga ixtisoslashib qoladi.

Muammoli ta'lim texnologiyasi esa ijrochilikdan ijodiy faoliyatga o'tishni ta'minlaydi. Bugun Yangi O'zbekistonga ijrochi emas, ijodiy tafakkur sohiblari kerak. Muammoli ta'limning ma'lum bir bosqichida o'quvchilar hali muammolarni o'zlari hal qila olmaydilar va shuning uchun o'qituvchi muammoni tadqiq qilish, uning echimini boshidan oxirigacha belgilash yo'lini ko'rsatadi. Bu usulda o'quvchilar esa ishtirokchilar emas, balki kuzatuvchi bo'lsa-da, bilib olish qiyinchiliklarini hal qilishni o'rganadilar.

Ona tili ta'limida qisman izlanuvchanlik ta'lim metodidan ham foydalaniladi, uning mohiyati quyidagi xususiyatlarda ifodalanadi:

– bilim o'quvchilarga “tayyor” shaklda taklif etilmaydi, ularni mustaqil ravishda chiqarish kerak;

– o'qituvchi bilimlarni xabar yoki taqdim etishni tashkil etmaydi, balki turli vositalar orqali yangi bilimlar izlanadi;

– o'qituvchi rahbarligida o'quvchilar mustaqil mulohaza yuritadilar, paydo bo'lgan muammolarini hal qiladilar, muammoli vaziyatlarni yaratadilar va hal qiladilar, tahlil qiladilar, xulosa chiqaradilar va natijada ongli ravishda mustahkam bilim hosil qiladilar.

Masalan, 6-sinf “Ona tili” darsligida Matn bilan tanishing. Savollarga javob bering, topshirig'i ostida ZAHIRA QO'SHINNING UYI” nomli matn berilgan. Matn mazmunini puxta o'rganish uchun pragmatik savollar tuzib berilgan:

1. Matnda “boshi berk ko'cha”ga o'xshatilgan inson a'zosi qaysi ekan? 2. Ayting-chi, ko'richak va appendiks bitta a'zomi? 3. Appendiks qanday a'zo, uning ko'rinishi, qayerda joylashganligi haqida ma'lumot bering. 4. Appendiksning inson salomatligidagi o'rni qanday? 5. Appendiksga

¹² Ona tili: 6-sinfi uchun darslik / I. Azimova, K. Mavlonova, S. Quronov Sh. Tursunov, N.Hakimova, M.Siddiqov.–Toshkent: Respublika ta'lim markazi. 2022.- 24-25 b

zarar keltiradigan odatlar haqida gapiring. Sizda ham shunday odatlar bormi? 6. Appenditsit qanday kasallik, uning belgilari haqida nimalarni bilib oldingiz? 7. Nima deb o'ylaysiz, ushbu ma'lumotlar kimlar (bolalar, kattalar) uchun yozilgan? Nima uchun bunday fikrga keldingiz¹³.

Mazkur topshiriq o'quvchilarda so'z boyligining oshishiga, hayotiy vaziyatlarga tayyorlashda yordam beradi va o'qib tushunish ko'nikmalarini rivojlantiradi, o'z fikrini to'g'ri ifodalash ko'nikmasini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ona tilining pragmatik rivojlanishini har bir bolaning ijtimoiylashuvi nuqtai nazaridan, ya'ni tengdoshlar o'rtasida kattalar bilan muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish nuqtai nazaridan, ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Til ta'limiga kompetensiyaviy yondashuvda aynan shu jihatlar e'tiborga olingan holda tayanch va tilga oid kompetensiyalar alohida ajratib berilgan. Tayanch kompetensiya tarkibida berilgan kommunikativ kompetensiyaning vazifasi belgilab berilgan.¹⁴ Ushbu DTSdan xususiy kompetensiyalar tarkibiga til va nutqiy kompetensiyalar kiritilgan.

DTS talablari asosida ona tili ta'limida o'quv topshiriqlarini takomillashtirish zarurati mavjud bo'lib, unda quyidagi lingvodidaktik talablar bajarilsa, o'quv topshirig'i zamon talabiga mos va samarali bo'ladi:

– bir o'quv topshirig'ini bajarish asnosida bir nechta nutqiy ko'nikmani rivojlantira olish imkoniyatiga ega bo'lishi;

– o'quvchilarning o'quv topshiriqlarni amalga oshirishga ongli yondashishi, bajarishda didaktik ketma-ketlikka rioya qilishi;

– o'quv topshiriqlarini zamonaviy axborot manbalaridan topish uchun sun'iy intellekt bilan to'g'ri muloqot qila olishi;

– o'quv lug'atlaridan mavzu doirasida unumli foydalana olishi.

Takomillashtirilgan o'quv topshiriqlari

¹³ Qodirov M., Ne'matov H. Mengliyev B. Va boshq. Ona tili. 8-sinflar uchun darslik. – T.: Cho'lpon. 2019. 6 b.

¹⁴ Kompetension yondashuvga asoslangan Davlat ta'lim standarti. – Toshkent. 2017.

muammoli o'qitishning quyidagi asosiy psixologik-pedagogik maqsadlariga muvofiq kelishi kerak:

- o'quvchilarning fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga;

- o'quvchilarning faol izlanish va mustaqil masalalar echish jarayonida olgan bilim va ko'nikmalarini o'zlashtirishlari, natijada bu bilim va ko'nikmalar an'anaviy mashg'ulotlarga qaraganda mustahkam bo'lishiga;

- nostandart muammolarni ko'ra oladigan, o'rnatilgan va hal qila oladigan o'quvchining faol ijodiy shaxsini tarbiyalashga mos topshiriqlar ishlab chiqishga erishish lozim.

Davlat ta'lim standartlari mazmunida ijodiy tafakkur sohiblarini tayyorlash, o'quvchini mustaqil, ijodiy fikrlashga o'rgatish vazifasi ham mavjud. Shu ma'noda zamonaviy dars qanday tashkil etilishi, o'qituvchi o'z o'quvchilari bilan qanday muloqot qilishi, qanday topshiriq va savollar berish asosiy masala hisoblanadi. Bunday zamonaviy dars javob berishi kerak bo'lgan umumiy talablar quyidagilardan iborat:

1. Eng yangi ilmiy yutuqlardan, eng yaxshi pedagogik amaliyotdan foydalanib, ta'lim jarayonini savol-javob asosida dars tashkil qilish.

2. Darsni o'quv topshiriqlaridan o'rinli va maqsadli foydalangan holda amalga oshirish.

3. O'quvchilarning bilish faoliyati uchun tegishli bo'lgan barcha shart-sharoitlarni yaratish, ularning qiziqishlari, mayllari va ehtiyojlarini hisobga olib matnga yoki mavzuga o'quv topshiriqlari ishlab chiqish.

4. Savol va topshiriqlar tuzishda fanlararo bog'lanishlarni e'tiborda tutish.

5. Ilgari egallangan bilim va malakalar bilan bog'lanish, o'quvchilarning erishgan bilim darajalariga tayangan holda takomillashtiruvchi mashq va topshiriqlar berish.

6. Shaxsning barcha muloqot uchun zarur bo'lgan barcha nutqiy malakalarini rivojlantirish, natijalariga ko'ra rag'batlantirish va faollashtirish.

7. O'quv topshiriqlarining barcha turlari orqali nutqning barcha bosqichlarida mantiqiyli va emosionalligi mezonlarini hisobga olish.

8. O'quv topshiriqlari bilan ishlashda ta'lim resurslaridan samarali foydalanish.

9. O'quv topshiriqlarini o'quvchilarning hayoti, faoliyati, shaxsiy tajribasi bilan bog'lash.

10. O'quv topshiriqlari bilan ishlashda ijodiy tafakkur va amaliyotda kerak bo'ladigan bilim, ko'nikma hamda malakalarni shakllantirishni ko'zda tutish.

11. O'quv topshiriqlari o'quvchida bilim olish, fikrlash, nutqiy ko'nikmalarni egallashdan tashqari, o'zlashtirilganlarni tahlil qilish, tashxislash, loyihalash va rejalashtirish vazifasini ham nazarda tutishi kerak.

Ma'lumki, har bir dars uch maqsadga erishishga qaratilgan: o'rgatish, tarbiyalash va rivojlantirish. Ona tili ta'limida, asosan, grammatik bilimlarni rivojlantirish nazarda tutildi. To'g'ri, grammatikasiz dars ham, darslik ham bo'lmaydi, biroq me'yorida bo'lishi kerak. Til o'rganishni murakkab jarayonga aylantirib qo'ymaslik, kabi malakalar alohida e'tibor berish, nega ona tili o'qituvchilarning bilimi past baholanayotganligini tekshirib ko'rish lozim, chunki bilim ko'nikma va malakalar noto'g'ri o'lchanayotgan bo'lishi mumkin. Maktab o'qituvchisidan til nazariyasi – qonuniyatlar so'ralmaydi, aslida olimlar ham tilshunoslikning kichkina bir sohasini biladi xolos. O'qituvchidan lingvistikaning hamma sohasini bilishni talab qilish noto'g'ri, albatta.

Grammatika qoidalar emas, ona tilida matn bilan ishlashga o'tish, so'zning matndagi ma'no tovlanishlarini, talaffuzi va yozilishini, matn muallifi aslida nima demoqchiligini anglashga olib boruvchi savol va topshiriqlar tizimini yaratish, o'quvchining adabiyotga mehr qo'yishini ta'minlaydi, turli nutq vaziyatiga xos bo'lgan matnlar mazmuni, kerakli ma'lumotni angalaydi, ona tilining ifoda imkoniyatlarini his etadi.

Xulosa. Metodik yondashuv asosida yaratilgan o'quv topshiriqlari o'quvchiga

MODUL-KREDIT TIZIMI UCHUN MUSTAQIL TOPSHIRIQLAR TUZISH VA FOYDALANISHDA METODIK YONDASHUV

AXMEDOVA MALOXAT ERGASHYEVNA
TAFU Pedagogika kafedrası mudiri, professor v.b.,

Annotatsiya. Mazkur maqolada modul-kredit tizimining o'zbek va jahon tilshunosligida o'rganilishi, undagi metodik yondashuvlar, ularning turlari, mustaqil topshiriqlar va uning vazifasi, xususan, kredit tizimida talabalarning mustaqil ta'lim olishlariga o'rgatish metodikasi ayniqsa, ularning baholash tartibi, mezonlari ham namunalar ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: baholash, o'quv dastur, pedagogik jarayon, modul, fan dasturlar, ko'nikma.

Annotation. This article is devoted to the modular-credit system in Uzbek and world linguistics, its methodological approaches, their types, independent tasks and its tasks, in particular, the methodology for teaching students self-study in the credit system, the features of their assessment. The procedures and criteria are also shown as a sample.

Key words: assessment, curriculum, pedagogical process, module, scientific programs, skills.

Аннотация. В данной статье изучается модульно-кредитная система в узбекском и мировом языкознании, ее методические подходы, их виды, самостоятельные задания и ее задачи, в частности, методика обучения студентов самостоятельному обучению в кредитной системе, особенности их оценки. Также показаны примеры процедур и критериев.

Ключевые слова: оценивание, учебная программа, педагогический процесс, модуль, научные программы, навыки.

XVIII va XIX asrlar boshlangan ta'lim-tarbiyani erkinlashtirish jarayoni doirasida birinchi marta asrning akademik kreditlari AQSh universitetlarida joriy etildi. Miqdoriy ekvivalentlarning tashkil etilishi ta'lim mazmuni va kredit bo'linmalari orqali o'quv dasturlarini o'zlashtirish darajasi talabalarga o'quv jarayonini mustaqil rejalashtirishga ruxsat berildi, sifatni nazorat qilish va baholash tizimlariga tub o'zgartirishlar kiritish orqali ta'lim jarayonini takomillashtirish uchun shart-sharoitlar, texnologiyalar yaratildi. Kredit-modulli tizim talabalarning o'quv faoliyati va harakatchanlik vositasi sifatida Yevropa ta'lim uslubi talabalarning yuqori faolligini anglatadi. Shunday qilib, talaba shaxsiy ehtiyojlar asosida yo'naltirilgan o'z ta'lim yo'nalishini shakllantiradi. O'qish jarayonida har bir talaba daromad oladi talaba faoliyatining mehnat intensivligining o'lchovi bo'lgan narsa – bu kreditlar. Ushbu tizim shuningdek, o'qitishning loyihaviy shakli – shaxsni rivojlantirish va himoya qilishni nazarda tutadi yoki tegishli mavzular bo'yicha guruh loyihalari ishlab

chiqadi. Ushbu tizimning boshqa afzalliklari bor: bir vaqtning o'zida o'rganilgan kamroq fanlar, individualizatsiya pedagogik jarayonning, amaliy yo'naltirilganligi, shuningdek oshkor etilishi talabalarning ijodiy qobiliyatlari. Zamonaviy sharoitda ushbu tizim sizga ko'proq mobil, vakolatli va talab darajasidagi mutaxassislar haqida ma'lumot berishga imkon beradi. "Modul" tushunchasini haqiqiy tarkib bilan to'ldirish bugun barcha universitetlar uchun dolzarb muammoga aylandi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, modullarni shakllantirish uchun asosni aniqlash qiyin. Bu yerda bir nechta variant bo'lishi mumkin: modullarni tarkibiy-tematik yoki tashkiliy-tarkibiy prinsipga muvofiq yig'ish. Modul haqida ikki tomonlama tushuncha beradi. Birinchisida modul o'quv dasturi doirasida ma'lum bir o'zaro bog'langan yaxlitlikni tashkil yetuvchi fanlar bloki tushuniladi, uni dasturning umumiy tuzilishi doirasida mantiqiy substruksiya deb qarash mumkin. Ta'lim modulining mustaqillik o'lchovi uning nisbiy tematik izolyatsiyasi bilan belgilanadi. Bu yerda modul malaka

xususiyatlari talablariga javob beradigan o'quv fanlari majmuini ifodalovchi yo'nalishdagi o'quv dasturining birligi sifatida talqin etiladi.

Modulning ikkinchi tushunchasi uni didaktik maqsadlarni, o'quv materialining mantiqiy yakunlangan birligini, uni ishlab chiqish uchun uslubiy qo'llanmani va boshqaruv tizimini o'z ichiga olgan o'quv intizomi tarkibidagi nisbatan mustaqil tashkiliy va uslubiy tarkibiy birlik sifatida ko'rib chiqadi. Bunday modullarning kombinatsiyasi fanning o'quv-uslubiy majmuasini tashkil etadi. Oliy ta'limga nisbatan "modul" atamasi ko'pincha fanning o'quv va kasbiy dasturining hujjatlashtirilgan tugallangan qismini nazarda tutadi. O'rnatilgan an'anaga ko'ra, modul kursning bir qismi sifatida tushuniladi, masalan, taqvim sanalariga bag'ishlangan mavzuning mantiqiy yakunlangan qismi sifatida tushunishimiz mumkin. Har bir bunday modulni ishlab chiqish, ya'ni unda qo'yilgan vazifalarni bajarish fanni o'rganish natijasida berilgan yakuniy baholashning bir qismini tashkil qiladi va bunda modulli tamoyil reytingga o'xshaydi. Yevropa universitetidagi har bir kurs oxirida berilgan umumiy ball odatda kumulyativ ta'sirga ega bo'lgan bir nechta tarkibiy qismlardan iborat. Masalan, umumiy baholashning 30% talabanning ma'ruza va seminarlardagi akademik faoliyatiga, yana 30% - oraliq test natijalariga (ma'lum bir mavzu bo'yicha insho, mustaqil ish, test shaklida oraliq nazorat va boshqalar) bog'liq bo'lishi mumkin.) va faqat qolgan 40% - imtihonni baholashda qo'llaniladi. Ko'p darslarni o'tkazib yuborgan, oraliq nazoratdan muvaffaqiyatli o'ta olmagan talabagina imtihon bo'yicha qoniqarli baho bilan hisob-kitob qilishi mumkin. Va aksincha, oqimni bajarish jarayonida faol bo'lgan talaba vazifalar va yuqori reytingni to'plash, hatto to'liq muvaffaqiyatli javob bo'lmasa ham imtihon, yuqori yakuniy bahoni olishi mumkin. Biroq, bu yondashuv boshqa modul qoidalarini hisobga olmaydi. Shuning uchun, an'anaviy o'qitish "modul" o'zini to'la oqlamaydi. Kredit-modulli tizim sharoitida har bir modul vakili

bo'lishi kerak ta'lim dasturining tugallangan segmenti, natijasi talaba tomonidan ma'lum bir kompetensiyalar to'plamini egallashdan iborat. Va bu vakolatlar tekshirilishi va baholanishi kerak. Ular aniq juda uzoq vaqt davomida shakllanadi (da kamida bir semestr, va, ko'proq, bir necha davr). Bu "bo'lim", "kichik bo'lim", "mavzu" tushunchalari semestr davomida nisbatan tugallangan ta'lim segmentlarini aniqlash uchun ko'proq mos keladi, ammo modul emas. O'quv kursining alohida bo'lagi, birlashtirgan tematik blok sifatida tushuniladi, ma'ruza va seminarlarda o'zlashtirilgan bir necha o'quv mavzulari modul bo'lishi mumkin.

Yevropa universitetlarida ta'lim dasturi boshqacha tuzilishga ega: bitta modul ichida bir-biriga tematik jihatdan yaqin bo'lgan fanlar, nima bo'lishidan qat'iy nazar, ularning umumiy ilmiy maqomini, birlashtiriladi. Modulni qurishning asosiy prinsipi oddiydan murakkabga, uslubiy fanlardan amaliy fanlarga tomon ko'tarilib boradi¹. Shuning uchun modul "umumiy professional" va "tabiatshunoslik" fanlari va boshqalar o'quv moduli doirasida, ham fundamental, ham amaliy fanlar organik bir butunga birlashtirilgan. Masalan, Germaniyada modul ta'lim maydonini o'zlashtirish yo'nalishlaridan biri sifatida tushuniladi, kurs emas, balki ta'lim dasturining alohida qismi tushuniladi. Muhim xususiyat modulli tizimning asosiy yo'nalishi talabalar amaliyotiga qaratilgan, shu jumladan tadqiqot ham. Modul talabaga tez va samarali harakat qilish imkonini beradi. Konseptual bilimlarni birlashtirgan holda, bir darajadan boshqasiga bir yo'nalish va amaliy ko'nikmalar nazarda tutiladi. Shuning uchun magistr darajasida modulli tashkilot o'quv jarayoni individual magistrlik dasturi (mavzu) bilan bog'liq bo'lishi

¹ Yevropeyskiy kredit tizimi (ESPS). - Almati-2003. — 150 S. Yefimov A. B. Oley bekkuv yurtlar kak matematik pritchaalar dxalplami. 2006. - 250 p. Visshiy prepodavatel kredit tizimi. - M.: Izvestiya. — № 24 (57). Kubeya Ii. K. klassik universitet kredit obuchenie tizmin joril Ilish xarakterari. - Olma-Ota, 2004. — 150 S. Busluk G. E., Andreenko R. E., Kolechenok A. A. modul obucheniya. Minsk: 2007. — 176 p..

kerak magistrlik dissertatsiyasi). Yevropa Oliy ta'lim hududida modulga murojaat qilinadi. Shuning uchun bir nechta kurslar (fanlar) da modul ma'lum bir yaxlit ko'rinishni hosil qiladi. Mavzu maydoni va ma'lum vakolatlar rivojlantirish imkonini beradi, deb talaba u mavzu bilan emas, balki talabaning o'quv natijasiga erishishi bilan belgilanadi. Raqam semestr boshiga modullar natijalari nima muvofiqligi bilan belgilanadi, bunga har bir talaba semestr davomida erishishi kerak. O'quv jarayonini tashkil etishning kredit-modulli tizimi quyidagi vazifalarni ijobiy hal etish lozim bo'ladi:

- har bir modulning o'zlashtirilishini tekshirish bilan o'quv materialini modullarga bo'lish;

- kengroq bilimlarni baholash shkalasidan foydalanish;

- bilimlarni baholashning ob'ektivligini takomillashtirish;

- talabalarning tizimli mustaqil ishlarini semestr davomida rag'batlantirish;

- mashg'ulotlarda sog'lom raqobatni joriy etish.

Yevropa universitetlarida o'quv yili, o'rtacha, 40 hafta davom etadi. Talabaning yiliga o'quv yukining umumiy mehnat intensivligi 60 kreditga tenglashtirilgan. Shunga asoslanib, talaba 30% daromad olishi kerak².

Hozirgi Yevropa "kredit birligi" va mahalliy

² Yevropeyskiy kredit tizimi (ESPS). - Almati-2003. — 150 S. Yefimov A. B. Oley bekkuv yurtlar kak matematik pritchaalar dxalplami. 2006. - 250 p. Vysshiy prepodavatel kredit tizimi. - M.: Izvestiya. — № 24 (57). Kubeya Ili. K. klassik universitet kredit obuchenie tizmin joril Ilish xaraktermari. - Olma-Ota, 2004. — 150 S. Busluk G. E., Andreenko R. E., Kolechenok A. A. modul obucheniya. Minsk: 2007. — 176 p. Kuznesova Ili. I., Kraves A. G. sprosi individual obuchenie traektoriyasining kredit-modelnyy predlojenie. Izvestiya-2009. Vol. 6. - 6-son. Kurina, V. A. Universithlarda Credential-modelnyy ryad injenernykh spetsialnostey. Harold.bn Seriya: psixologiya i pedagogika fanlari. - 2011. - 1-son. - 67-75 betlar. Garga, V. B. kredit-modul podderjki idej: Umida i porajeniya. Dissiplina, kultura, obrazovanie dunezi. - 2010. - 6-son. - s. 121. Xobotova, Ye. B. upravlenie kreditom-modulnaya texnologiya po sovershenstvovaniyu vozmojnostey informatsionnogo byulletenya — 2009. - 45 S. - s. 7-9.

o'rtasida bir nechta farqlar mavjud "akademik soatlar" tizimi. Birinchidan, deyarli barcha rus tilida universitetlar, akademik soat umumiy ishni o'z ichiga olmaydi, faqat auditoriya ishlarini o'z ichiga olmaydi standart va haqiqiy o'quv dasturlari. Ikkinchidan, har bir Yevropa kreditining orqasida birlik aslida jismoniy xarajatlar emas, balki aslida o'zlashtirilgan bilimlar mavjud, aniqrog'i, kompetensiyalar.

Yevropalik talaba kelajakdagi diplomga kredit to'plashi mumkin o'zboshimchalik bilan uzoq vaqt davomida. Kreditlarning to'planishi talabaga imkon beradi o'z hayoti davomida malaka oshirish, masalan, qo'shimcha oliy ma'lumot. Kreditlar tufayli talaba uzoq davom etishi mumkin uning o'qishidagi tanaffuslar- ilgari olingan kreditlar yo'qolmaydi. Hatto chegirib taqdirda ba'zi sabablarga ko'ra, ular to'plagan kreditlar quyidagilar bo'lishi mumkin universitetda o'qishni davom yettirishda foydalaniladi va ular hisobga olinadi qayta-qayta, bu talabaga ikkinchi oliy ma'lumot olishni sezilarli darajada osonlashtiradi. Muayyan sharoitlarda kreditlar talabaning ish tajribasini hisobga olishga imkon beradi mutaxassislik oliy ta'limning tarkibiy qismi sifatida.

Xulosa shuni ko'rsatadiki, asosiy bo'lmagan fanlar uchun kreditlar soni (soat) kamaytirish kerak, va maxsus fanlar uchun soat soni, buning uchun modullar masalan, talabalar insholar va kurs ishlarini yozadilar va shu bilan birga o'qiydilar katta hajmdagi qo'shimcha adabiyotlar, ko'paytirish. Shunday qilib, mehnat intensivligining o'lchovi sifatida kreditlar soni ham aks etishi kerak fan mazmunining tabiati (o'quv moduli) va buning ahamiyati darajasi talabaning kelajakdagi kasbiy faoliyati uchun intizom.

Shu bilan birga, kredit-modulli tizim o'zining afzalliklari va biridan o'tish davrida talabalar harakatchanligini oshirish vositasi sifatida qaraladi. Yig'ilgan kredit tizimi talabaning barcha yutuqlarini hisobga olishga imkon beradi, nafaqat o'quv yuklamasi, balki uning ilmiy tadqiqotlar, konferensiyalardagi

ishtiroki, fan olimpiadalari va boshqalar. Ta'lim dasturini shakllantirishning modulli tamoyilidan foydalanish, universitet tarkibiy qismida "kichik" natijalardan qochish mumkin. Modullarga quyidagilar kiradi: muayyan prinsipga muvofiq birlashtirilgan bir nechta kurslar (odatda qarab ular shakllantiradigan vakolatlar bo'yicha-umumiy ilmiy, instrumental, kommunikativ va hokazo) va kredit birliklarining butun soni bilan "tortilishi" mumkin va shu bilan hal qilinadi o'quv dasturini parchalash muammosi va hatto qisman "yaxlitlash" muammosi. Shunday qilib, kredit birliklarining roli akademik bilimni o'lchash bilan cheklanmaydi akademik soatga nisbatan kattaroq birliklarda yuklanadi. Ularning ta'lim jarayonida foydalanish kengroq maqsadga ega. Kredit birliklari quyidagi talablarga ega: intizom uchun nisbiy ahamiyatini hisobga olish turli xil auditoriyalar: ma'ruzalar, seminarlar, laboratoriyalar va boshqalar tashkil qilish; talaba tomonidan o'rganilayotgan muayyan fanning ahamiyatini aniqlash va oxirida unga o'rtacha hisobida muayyan o'qish davrining nisbiy hissasini belgilash; talabalarni o'qish natijalari asosida tartiblash va ularning har biri uchun individual reyting o'rnatish.

Kreditlar talabaga faqat muvaffaqiyatli natijalar asosida beriladi. Ushbu fan bo'yicha yakuniy nazoratni yakunlash (imtihon, test, test yoki yakuniy nazorat ishi va boshqalar.), qoniqarli baho qiymati ta'sir qilmaydi kreditlar soni. Yagona narsa shundaki, u ijobiy bo'lishi kerak (ball past emas Yevropa reyting tizimidagi "E" dan ko'ra). O'qish paytida bakalavr yutishi kerak kamida 180 ta kredit (yiliga 60 ta kredit normasiga muvofiq uch yil) yoki kamida 240 kreditlar (to'rt yil). Talaba o'quv yilida 60 dan ortiq kreditlarni o'zlashtirish huquqiga ega. Bu holda, muvaffaqiyatli bajarilishi lozim ishchi o'quv dasturi va oraliq attestatsiyadan o'tib, o'quv muddati qisqartirilishi mumkin. Magistr jami kamida 300 kredit olishi kerak. Bu degani magistr darajasining davomiyligining bakalavr darajasiga bog'liqligi.

Boloniya jarayoni qonunlariga ko'ra,

talabalarga kreditlarni hisoblash norma hisoblanadi amaliyot va amaliyot uchun, imtihonlarga tayyorgarlik ko'rish uchun. Haqiqatdan ham bu xaqiqat muayyan mehnat intensivligiga ega bo'lgan tarbiyaviy ishlar; bu muhim uning qiymatini iloji boricha ob'ektiv aniqlash. Shubhasiz, kreditlar quyidagilar uchun berilishi kerak. talabalarni jalb qiladigan insholar va muddatli ishlarni yozish ko'p sonli manbalar. Binobarin, bularning akademik murakkabligi ish turlari juda yuqori. Rossiyada ta'lim standartlari sezilarli darajada ta'minlandi talabalarni tayyorlashga ko'proq vaqt sarflanadi. Ular dastlab rejalashtirilgan intizomni o'rganish uchun ancha uzoqroq o'qish vaqti kerak yedi, ya'ni ushbu parametr kredit tizimining asosidir (taqqoslaymiz: da Manchester universiteti (Buyuk Britaniya), 3630 soat 7000 – dan 75000-ga qadar bakalavr darajasi uchun belgilangan vaqt va hozirgi HPE holatiga ko'ra Gumanitar fanlar. Bu aslida ikki baravar ko'p). Rossiya universitetlari-kredit birliklarini joriy etish bo'yicha tajriba ishtirokchilari Xalq ta'limi vazirligi metodikasidan o'z amaliyotida foydalangan o'quv jarayoni, bir qator muhim omillarni hisobga olmaydi degan xulosaga keldi:

- ushbu metodologiya bitta uchun mehnat intensivligining maksimal miqdorini belgilamaydi. semestr, o'quv yili va butun o'qish davri (1 semestr = 30 cu; 1 yil = 60 CU), bu YeCS ning asosiy prinsipi.

Hisob-kitoblar, chunki kredit birliklarini o'tkazish va tiklash funksiyasi imkonsiz qilingan, semestr yoki yillik davrlar hujjatlarida aks yettirishga qaratilgan boshqa oliy o'quv yurtlarida" mobil " talabalar o'rganish;

- kredit birliklarida mehnat zichligini taqsimlash tamoyillari ta'lim dasturining tarkibiy qismlari va ushbu qayta hisoblashning yakuniy bilan aloqasi

ta'lim natijalari oshkor qilinmaydi;

- shunchaki mehnat intensivligini soatlab 36 ga bo'lish va 0,5 ga yaxlitlash haqiqatga olib keladi kredit bo'linmalaridagi mehnat intensivligi barcha" yuqori " YeCS

standartlaridan oshib ketishi (240-

300 o'rganish davrida boshiga kreditlar).

Natijada, soat dan mehnat zichligi mexanik konvertatsiya oldini olish uchun kreditlar, universitetlar hisoblashda o'zlarining muqobil yondashuvlarini ishlab chiqishlari kerak yedi. Vazirlik metodologiyasi tamoyillarini to'ldiruvchi mehnat intensivligi. Muqobil yondashuvlar an'anaviy ravishda quyidagi navlarga bo'lish mumkin: "xolislik usuli"; konversiya koeffitsientlarini "pasaytirish"; davlat normalarini birlashtirish imkonini beruvchi "yaxlitlash" usullari va standartlari. Turli fanlar uchun o'quv dasturidagi o'quv yuklamasining hajmi bo'lishi mumkin shunday qilib, umuman olganda, kichik yoshdagi talabalar uchun vaqtning 1/3 qismi ajratiladi. auditoriya ishi va 2/3-auditoriyadan tashqari ishlar. Katta (yakuniy) kurs talabalari uchun, fanlarni o'zlashtirishga sarflanadigan vaqtning kamida 3/4 qismi uchun ajratiladi. Mustaqil ta'lim. Kredit bo'linmalari semestr bo'yicha yollanadi. Har biri uchun o'quv dasturi ustun, uch raqamlari qavslar ichida kiritiladi, qaysi darhol keyin amal intizom nomi. Masalan, (3:2:0). 1-raqam rivojlanish uchun ajratilgan kreditlarning maksimal sonini bildiradi intizomning; 2-raqam haftada ishlash uchun ajratilgan akademik soatlarni bildiradi. auditoriya (ma'ruzalar, so'rovnomalar, munozaralar, namoyishlar va buning turli xil kombinatsiyalari); 3-raqam haftasiga akademik soatlarda ajratilgan vaqtni ko'rsatadi amaliy ishlar (laboratoriya va amaliy mashg'ulotlar, seminarlar, kurs va loyihalash ishlari, chizma va grafik ishlar, kompyuter auditoriyaida ishlash). Bir akademik soat 40-45 minut. Mumkin bo'lgan yondashuvlardan biri auditoriya va mustaqil o'rtasida mehnat zichligining bunday taqsimlanishi bo'lishi mumkin talabalar ishi: Kredit modulli tizim universitetning ko'p tomonlama faoliyatini tartibga soladi: o'quv dasturi, o'quv rejasi, darslar jadvali, talabalar bilimni baholash, darajalarni berish, o'qish to'lovlarini aniqlash va hk. Ushbu tizim o'qituvchi va talabaning

faoliyatini haqiqatan ham baholashga imkon beradi, o'qituvchilarning ish yukini aniqlashga va talabalarning ish yukini tartibga solishga yordam beradi, ishlash imkoniyatini beradi³.

Ma'lumki, o'qitishning kredit texnologiyasi yordamida auditoriya ishi hajmini kamaytirish to'g'ridan-to'g'ri talabaning mustaqil ishining ahamiyati va maqomini oshiradi. Agar an'anaviy o'qitish tizimida mustaqil ish o'rganilayotgan o'quv kursining umumiy mehnat intensivligining uchdan bir qismini tashkil yesa, u holda o'qitishning kredit tizimida bu qismning uchdan ikki qismini tashkil qiladi. Shuning uchun kredit texnologiyasi sharoitida talabaning mustaqil ishi ta'lim sifatini oshirish va bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashning asosiy zaxiralaridan biriga aylanadi. Talabalarning mustaqil ishlari ikki turga bo'linadi: – auditoriyada, - auditoriyadan tashqari.

Auditoriya talabalarining intizom bo'yicha mustaqil ishlari o'qituvchining bevosita nazorati ostida va uning topshirig'i bo'yicha auditoriyada amalga oshiriladi. Auditoriyadan tashqari mustaqil ishlar talabalar tomonidan o'qituvchining topshirig'i bilan, lekin uning bevosita ishtirokisiz amalga oshiriladi. Mustaqil ishning pedagogik ahamiyati talabalar faoliyati qanday tashkil yetilganiga ham bog'liq. Talabalarning mustaqil faoliyatini tashkil etish shakllari muhim tarbiyaviy ahamiyatga ega. Oliy ta'limdagi mustaqil ish – bu o'quv jarayonida talabalarning mustaqil faoliyatini tashkil etish va boshqarishning o'ziga xos vositasi, zarur bilim, ko'nikma va ko'nikmalarni o'zlashtirishda talabalarning o'zini o'zi tashkil etish va o'zini o'zi tarbiyalash vositasidir. Kelajakda professionallikka ta'sir etuvchi asosiy omillardan biri maqsadli sifatli ta'limdir. Mustaqillik – bu ta'lim jarayonida ham, ta'lim qiyinchiliklarini yengib

³ Hummamatova, K. H. ta'limning kredit tizimi sharoitida pedagogika universitetlarida algebra bo'yicha talabalarning mustaqil ishlarini tashkil yetish shakli / K. H. Hummamatova. - Matn: bevosita // Molodoy uchenyy. — 2020. — № 31 (321). - S. 142-145.

o'tish jarayonida ham zarur bo'lgan ta'lim muvaffaqiyatining ko'rsatkichidir. "Mustaqil ish" tushunchasining o'zi keng ko'lamli ish va yo'nalishlarni nazarda tutadi. Muayyan ma'no "mustaqil" atamasi ishlatilgan ma'noga bog'liq. Asosan bu so'zning 3 ma'nosi mavjud: - talaba o'qituvchining bevosita ishtirokisiz ishni o'zi bajarishi kerak; - talabalardan mustaqil aqliy operatsiyalar, o'quv materialida mustaqil yo'naltirish talab etiladi; - ishni bajarish qat'iy tartibga solinmaydi, talabaga topshiriqni bajarish mazmuni va usullarini tanlash erkinligi beriladi.

Hozirda OTMda mustaqil ishlashning ikki shakli mavjud: – an'anaviy, ya'ni talabalarning mustaqil ishi, o'zboshimchalik rejimida va vaqtida, talaba uchun qulay soatlarda, ko'pincha auditoriyadan tashqarida mustaqil ravishda bajariladi. - o'qituvchi nazorati ostida auditoriyada mustaqil ishlash, undan topshiriq paytida maslahat olish mumkin. Talabalarning mustaqil ishlariga asoslangan ta'lim jarayonini ikki turga bo'lish mumkin. Birinchisi, ta'lim jarayonida mustaqil ta'limning o'sib borayotgan roli. Ushbu yo'nalishni amalga oshirish o'qituvchilardan talabalarning yuqori darajadagi mustaqilligini ta'minlash va ta'lim sifatini oshirishga yordam beradigan darslarni tashkil etish usullari va shakllarini ishlab chiqishni talab qiladi. Ikkinchisi, auditoriyadan tashqari mustaqil ishlarning barcha sohalarida talabalarning faolligini oshirish. Shu o'rinda shuni ye'tirof etish kerakki, talabalarning mustaqil ishi nafaqat ta'lim jarayonining muhim shakli, balki uning asosiga aylanishi lozim. Mustaqil ishni tashkil etishda hal qiluvchi rol o'qituvchiga tegishli bo'lib, u "umumiy" talaba bilan emas, balki uning individual xususiyatlari, kuchli va zaif tomonlari, qobiliyatlari va moyilliklari bilan ishlashi kerak. O'qituvchining vazifasi kelajakda talabaning yuqori malakali mutaxassis sifatida eng yaxshi sifatlarini ko'rish va rivojlantirishdir. Mavzuni o'rganishda mustaqil ishlarni tashkil etish o'zaro bog'liq uchta shaklning birligini ifodalashi kerak: o'qituvchining bevosita nazorati

ostida auditoriyada ishlash; ish auditoriyadan tashqarida amalga oshiriladi; ijodiy, shu jumladan tadqiqot ishlari. O'rganilayotgan fan bo'yicha talabalar natijalarini baholashning eng mos shakli bu o'lchovlar tizimidir⁴. Talabaning mustaqil ishi natijalarini baholash ko'lamini ishlab chiqishda mustaqil ish uchun vazifalarni ularning murakkablik darajasiga qarab ajratish kerak.

Shunday qilib, xulosa sifatida shuni ta'kidlash lozimki o'qituvchi ko'plab rollarga ega va kredit-modulli o'qitish tizimi doirasida o'qituvchi, bizning fikrimizcha, birinchi navbatda motivator, keyin yordamchi va faoliyat jarayonida — murabbiy, moderator va maslahatchi bo'lishi kerak. Boshqacha qilib aytganda, talabalarga ko'rsatma berish, o'qituvchi ularni rag'batlantirishi, mustaqil ishlash uchun yeng qulay rejimni ta'minlashi, o'quv faoliyati jarayonida talabalarni muvofiqlashtirishi va maslahat berishi kerak. Yuqorida qayd yetilgan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari har bir Foydalanuvchining harakatlarini alohida kuzatish imkoniyatini beradi, bu muhokama qilina yotgan muammo kontekstida muhimdir. Va ma'lum bir vazifani muhokama qilishda talabalar va o'qituvchi o'rtasidagi veb-seminarlar, telekonferensiyalar, video suhbatlar-bu o'qituvchi rahbarligida talabalarning auditoriyadan tashqarida, ya'ni yeng maqbul

⁴ Evropeyskiy kredit tizimi (ESPS). - Almati-2003. — 150 S. Yefimov A. B. Oley bekkuv yurtlar kak matematik pritchaalar dxalplami. 2006. - 250 p. Vysshiiy prepodavatel kredit tizimi. - M.: Izvestiya. — № 24 (57). Kubeya Ili. K. klassik universitet kredit obuchenie tizmin joril Ilish xaraktermari. - Olma-Ota, 2004. — 150 S. Busluk G. E., Andreenko R. E., Kolechenok A. A. modul obucheniya. Minsk: 2007. — 176 p. Kuznesova Ili. I., Kraves A. G. sprosi individual obuchenie traektoriyasining kredit-modelnyupredlojenie. Izvestiya-2009. Vol. 6. - 6-son. Kurina, V. A. Universithlarda Credential-modelnyu ryad injenernyx spetsialnostey. Harold.bn Seriya: psixologiya i pedagogika fanlari. - 2011. - 1-son. - 67-75 betlar. Garga, V. B. kredit-modul podderjki idej: Umida i porajeniya. Dissiplina, kultura, obrazovanie dunezi. - 2010. - 6-son. - s. 121. Xobotova, Ye. B. upravlenie kreditom-modulnaya texnologiya po sovershenstvovaniyu vozmojnostey informatsionnogo byulletenya — 2009. - 45 S. - s. 7-9.

VOYAGA YETMAGAN YOSHLAR HUQUQBUZARLIGINI OLDINI OLISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

BEGMATOV RAXIMJON RAXMONQULOVICH

Toshkent Amaliy Fanlar universiteti “Tarix” kafedrasida katta o’qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada, voyaga yetmagan yoshlar huquqbuzarligini oldini olishning pedagogik imkoniyatlari haqida fikr va mulohazalar yuritiladi. Doimiy ijtimoiy muammo bo’lgan voyaga yetmaganlar jinoyati butun dunyo bo’ylab jamoalar uchun jiddiy muammolarni keltirib chiqaradi. Ushbu muammoni hal qilishda ta’lim muhim rol o’ynagan holda ko’p qirrali yondashuvni talab qiladi. Pedagogika, o’qitish san’ati va fani voyaga yetmaganlar o’rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish uchun ko’plab imkoniyatlarni taqdim etadi. Qo’llab-quvvatlovchi ta’lim muhitini yaratish, innovatsion o’qitish usullarini joriy etish va keng qamrovli ijtimoiy va hissiy ta’limni ta’minlash orqali maktablar xavf ostida bo’lgan yoshlarni kuchaytirishi, chidamliligini oshirishi va ularni huquqbuzarlik yo’lidan qaytarishi mumkin.

Kalit so’zlar: voyaga yetmaganlar, huquqbuzarlik, pedagogik imkoniyat, muammo, xavf omillari, yaxlit yondashuv, shakllantirish.

Erta aralashuv dasturlari balog’atga yetmaganlar o’rtasidagi huquqbuzarlik siklini buzishda muhim ahamiyatga ega. Xavf omillarini aniqlash va bolaning shakllanish davrida aralashish ularning hayot traektoriyasiga sezilarli ta’sir ko’rsatishi mumkin. Maktabgacha ta’lim muassasalari va bolalar bog’chasi kabi erda bolalik davridagi ta’lim dasturlari bolalarda muhim ijtimoiy va kognitiv ko’nikmalarni rivojlantirishi mumkin bo’lgan tarbiyaviy muhitni ta’minlaydi.

Ta’limga yaxlit yondashuv o’quvchilarning kognitiv, ijtimoiy, hissiy va jismoniy rivojlanishini hisobga oladi. Yaxlit ta’lim maktablarni an’anaviy fanlardan tashqari, hayotiy ko’nikmalar, hissiy aql va nizolarni hal qilish usullarini o’z ichiga olgan o’quv dasturini yaratishga undaydi. Ushbu elementlarni ta’lim tizimiga integratsiyalashgan holda, maktablar o’quvchilarni qiyinchiliklarga dosh berish va ijobiy hayot tanlash uchun zarur vositalar bilan jihozlashi mumkin.

Innovatsion o’qitish usullarini o’z ichiga olish talabalarning faolligi va motivatsiyasini oshirishi, huquqbuzarliklar ehtimolini kamaytirishi mumkin. Loyihaga asoslangan ta’lim, hamkorlikdagi faoliyat va tajriba asosida o’rganish imkoniyatlari faol ishtirok etish, tanqidiy fikrlash va ijodkorlikni rag’batlantiradi. Interfaol va rag’batlantiruvchi

darslar o’quvchilarning qiziqishini uyg’otadi, o’rganishni qiziqarli va mazmunli qiladi. Bundan tashqari, texnologiyaga asoslangan o’quv platformalari har xil o’quv uslublariga mos kelishi mumkin, bu esa har bir talabaga shaxsiy e’tibor va yordam olishini ta’minlaydi.

Ijtimoiy va hissiy ta’lim dasturlari o’quvchilarga muhim hayotiy ko’nikmalar, jumladan empatiya, o’z-o’zini anglash, hissiy tartibga solish va mas’uliyatli qarorlar qabul qilishni o’rgatadi. Ushbu ko’nikmalar shaxslararo munosabatlarni, nizolarni hal qilish qobiliyatlarini va impulslarni nazorat qilishni kuchaytirish orqali huquqbuzarliklarning oldini olishda bebahodir.

Qayta tiklanadigan adolat amaliyoti maktablardagi intizomiy muammolarni hal qilish uchun muqobil yondashuvni taklif qiladi. Jazo choralari o’rniga, bu amaliyotlar javobgarlik, hamdardlik va reabilitatsiyaga qaratilgan. Qayta tiklovchi doiralar, tengdoshlar vositachiligi va nizolarni hal qilish usullari o’quvchilarni nizolarni hal qilishga jalb qiladi, ularni o’z harakatlarining oqibatlarini tushunishga va tuzatishlar kiritishga undaydi. Suhbat va tushunishni rag’batlantirish orqali tiklovchi adolat amaliyoti o’quvchilarga o’z xatti-harakatlari uchun mas’uliyatni o’z zimmasiga olishga imkon beradi va takroriy huquqbuzarliklar ehtimolini kamaytiradi.

Maktablar alohida tuzilmalar emas, balki jamoalarning ajralmas qismidir. Maktablar, oilalar, mahalliy tashkilotlar va huquqni muhofaza qilish idoralari o'rtasidagi hamkorlikdagi sa'y-harakatlar xavf ostidagi yoshlar uchun mustahkam qo'llab-quvvatlash tarmog'ini yaratadi. Mentorlik dasturlari, maktabdan keyingi mashg'ulotlar va kasbiy ta'lim imkoniyatlari kabi jamoatchilikni jalb qilish tashabbuslari huquqbuzarlik xatti-harakatlariga ijobiy alternativlarni taqdim etadi. Jamiyatni ta'lim jarayoniga jalb qilish orqali maktablar qo'shimcha resurslardan foydalanishi va o'quvchilar o'zlarini qadrli va qo'llab-quvvatlanayotganini his qiladigan yaxlit muhit yaratishi mumkin.

Voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish huquqbuzarliklarning asosiy sabablarini bartaraf etuvchi faol va kompleks yondashuvni talab qiladi. Pedagogik imkoniyatlar erda aralashish, butun bolani tarbiyalash, talabalarni samarali jalb qilish va muhim hayotiy ko'nikmalarni singdirish uchun kuchli vositalarni taklif qiladi. Innovatsion o'qitish usullarini qo'llash, ijtimoiy va hissiy ta'lim dasturlarini amalga oshirish va jamoatchilik ishtirokini rag'batlantirish orqali maktablar xavf ostidagi yoshlar rivojlanishi mumkin bo'lgan ijobiy va inklyuziv muhitni yaratishi mumkin.

Voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olish bo'yicha pedagogik imkoniyatlarga sarmoya kiritish nafaqat ma'naviy zarurat, balki mustahkam, mas'uliyatli va samarali fuqarolarni shakllantirishga qaratilgan strategik sarmoyadir. Ta'lim orqali biz kelajakni shakllantirish, huquqbuzarlik davrini sindirish va yosh shaxslarga jamiyatga ijobiy hissa qo'shib, baxtli hayot kechirish uchun kuchga egamiz. Huquqbuzarliklarning oldini olishda pedagogikaning ahamiyatini anglagan holda, biz bir vaqtning o'zida bir talaba bo'lgan mahallalarimiz uchun yanada yorug' va xavfsiz kelajakka yo'l ochamiz.

Zamonaviy jamiyatlarda dolzarb bo'lgan

voyaga yetmaganlar jinoyati murakkab ijtimoiy, iqtisodiy va psixologik omillarni aks ettiradi. Ushbu muammoni hal qilish proaktiv yondashuvni talab qiladi, ta'lim profilaktikaning kuchli vositasi sifatida paydo bo'ladi. Pedagogik imkoniyatlardan foydalangan holda, o'qituvchilar yosh shaxslarda chidamlilik, hissiy intellekt va ijtimoiy ongini rivojlantiradigan muhit yaratishi mumkin.

Voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olishda erda aralashuv muhim ahamiyatga ega. Erda bolalik davridagi ta'lim dasturlari kognitiv va ijtimoiy-emotsional rivojlanish uchun asos yaratadi. O'rganishdagi qiyinchiliklarni, xulq-atvordagi qiyinchiliklarni yoki oiladagi noqulay vaziyatlarni erda aniqlash maqsadli yordam beradi. Ushbu shakllanish yillarida aralashuv bolalarni muhim hayotiy ko'nikmalar bilan qurollantiradi, ularning qiyinchiliklarni samarali yengish qobiliyatini oshiradi.

Yaxlit ta'lim bolaning butun rivojlanishiga urg'u beradi. Ilmiy yutuqlardan tashqari, u xarakterni shakllantirish, hissiy aql va axloqiy fikrlashga qaratilgan. San'at, jismoniy tarbiya va hayotga oid bilimlar bilan boyitilgan o'quv dasturlari turli xil ta'lim tajribasini beradi. Har tomonlama barkamol shaxslarni tarbiyalash orqali maktablar maqsad va tegishlilik tuyg'usini uyg'otadi, huquqbuzarliklarning jozibasini kamaytiradi.

So'rovga asoslangan ta'lim va o'zgaruvchan sinflar kabi innovatsion o'qitish strategiyalari faol ishtirok etish va tanqidiy fikrlashni rag'batlantiradi. Talabalarni savollarga, tahlil qilishga va hamkorlikda muammolarni hal qilishga undash orqali o'qituvchilar ularga hayotning murakkabliklarida harakat qilish imkoniyatini beradi. Haqiqiy misollar va interfaol texnologiyani o'z ichiga olish o'rganish tajribasini yaxshilaydi, ta'limni dolzarb va ta'sirli qiladi.

Qayta tiklovchi adolat amaliyoti huquqbuzarlik natijasida yetkazilgan zararni bartaraf etishga qaratilgan. Ushbu amaliyotlar huquqbuzarlarni, jabrlanuvchilarni

va jamiyatni harakatlarning oqibatlarini muhokama qilish uchun birlashtiradi. Muloqot va tushunish orqali tiklovchi adolat javobgarlik va hamdardlikni rivojlantiradi. Jazo choralari emas, balki munosabatlarni tuzatishga urg'u berib, u takroriy huquqbuzarliklar ehtimolini kamaytiradi, mas'uliyat hissi va jamiyatga tegishli bo'lishga yordam beradi.

Jamoatchilikni jalb qilish tashabbuslari profilaktika choralari ta'sirini kuchaytiradi. Mentorlik dasturlari, jamoat markazlari va kasbiy ta'lim imkoniyatlari xavf ostida bo'lgan yoshlarga ijobiy alternativlarni taklif qiladi. Jamiyat a'zolari, ota-onalar va mahalliy tashkilotlarni ta'lim jarayoniga jalb qilish qo'llab-quvvatlovchi ekotizimni yaratadi. Bu hamkorliklar qo'shimcha manbalar, murabbiylik va ijobiy o'rnatish bo'lib, jamiyat o'z yoshlarining kelajagi haqida qayg'urayotgani haqidagi xabarni mustahkamlaydi.

Voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olishning pedagogik imkoniyatlari xilma-xil va dinamikdir. Erta aralashuv, yaxlit ta'lim, innovatsion o'qitish strategiyalari, ijtimoiy va hissiy ta'lim, adolatni tiklash amaliyoti va jamoatchilik ishtiroki birgalikda mas'uliyatli, empatik va chidamli shaxslarni tarbiyalash uchun mustahkam asos yaratadi. O'qituvchilar, siyosatchilar, oilalar va jamoalar ushbu imkoniyatlardan samarali foydalanish uchun hamkorlik qilishlari kerak.

Yoshlarning har tomonlama rivojlanishiga sarmoya kiritib, biz nafaqat huquqbuzarliklarning oldini olamiz, balki har bir bola rivojlanish imkoniyatiga ega bo'lgan jamiyatga asos solamiz. Pedagogika, o'ylangan holda va har tomonlama qo'llanilsa, umid chirog'iga aylanadi, yoshlarni noto'g'ri yo'llardan uzoqlashtiradi va kelajakka va'da, muvaffaqiyat va ijtimoiy hissa qo'shadi.

Voyaga yetmaganlar o'rtasida sodir etilgan jinoyatlar jamiyatda jiddiy tashvish bo'lib qolmoqda, bu yoshlar va umuman jamiyat hayotiga ta'sir ko'rsatmoqda. Ushbu muammoga qarshi samarali kurashish

uchun xavf ostida bo'lgan yoshlar kelajagini shakllantirishda ta'lim va pedagogikaning hal qiluvchi rolini tan olish zarur.

Voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarliklarning oldini olishda erta aralashuv dasturlari muhim rol o'ynaydi. Xavf omillarini erta aniqlash orqali o'qituvchilar va ijtimoiy xodimlar qashshoqlik, zo'ravonlik yoki akademik qiyinchiliklar kabi qiyinchiliklarga duch kelayotgan bolalarga maqsadli yordam ko'rsatishlari mumkin. Erta bolalik davridagi ta'lim va aralashuv dasturlari nafaqat kognitiv rivojlanishni yaxshilaydi, balki muhim ijtimoiy va hissiy ko'nikmalarni singdiradi, bolalarni qiyinchiliklarni samarali boshqarishga yordam beradi.

Yaxlit ta'lim yondashuvi darsliklar va imtihonlardan tashqariga chiqadi. U talabalarning ko'p qirrali ehtiyojlarini qondiradi. Yaxlit ta'lim nafaqat o'quv fanlarini, balki jismoniy tarbiya, san'at va xarakterni rivojlantirishni ham o'z ichiga oladi. Ijodkorlik, tanqidiy fikrlash va hissiy intellektni rag'batlantirish orqali maktablar hayotiy ijobiy tanlovlarni amalga oshirishga qodir bo'lgan har tomonlama rivojlangan shaxslarni tarbiyalashi mumkin. Bundan tashqari, maktab muhitida tegishlilik va inklyuzivlik tuyg'usini rivojlantirish qo'llab-quvvatlovchi hamjamiyatni yaratadi, bu esa o'quvchilarning huquqbuzarlik qilish ehtimolini kamaytiradi.

O'qitishning innovatsion usullari o'quvchilarda qiziqish uyg'otadi va o'quv jarayoniga faol jalb qiladi. Loyihaga asoslangan ta'lim, tajribaviy ta'lim va interfaol sinfdagi tadbirlar o'quvchilarning qiziqishini uyg'otadi va ularni mavzularni chuqur o'rganishga undaydi. Haqiqiy misollar va texnologiyani darslarga integratsiya qilish o'rganishni tegishli va o'zaro bog'liq qiladi. O'rganishga bo'lgan muhabbatni uyg'otish orqali o'qituvchilar talabalarni g'ayratli bo'lishga va o'z ta'limlariga sarmoya kiritishga ilhomlantiradilar, ularni potentsial huquqbuzar ta'sirlardan uzoqlashtiradilar.

Ijtimoiy va hissiy ta'lim dasturlari

o'quvchilarni hayotiy ko'nikmalar bilan jihozlashda muhim ahamiyatga ega. O'quv dasturi hissiy tartibga solish, empatiya, nizolarni hal qilish va qaror qabul qilish ko'nikmalarini o'rgatadi. Kuchli shaxslararo munosabatlarni rivojlantirish va o'z-o'zini anglashni kuchaytirish orqali talabalar ijtimoiy bosimlarni engish va mas'uliyatli tanlov qilish uchun yaxshi jihozlangan. Nafaqat huquqbuzarlik ehtimolini kamaytiradi, balki o'quvchilar o'zlarini xavfsiz va qo'llab-quvvatlanadigan ijobiy maktab muhitini yaratishga hissa qo'shadi.

Qayta tiklovchi adolat amaliyoti javobgarlikka, hamdardlikka va huquqbuzarlik natijasida yetkazilgan zararni bartaraf etishga qaratilgan. Qayta tiklovchi doiralari, tengdoshlar vositachiligi va jamoat xizmatlari loyihalari o'quvchilarga o'z xatti-harakatlarining oqibatlarini tushunish va tuzatishlar kiritish imkonini beradi. Huquqbuzarlarni, jabrlanuvchilarni va jamiyatni hal qilish jarayoniga jalb qilish orqali tiklash adolatli

amaliyoti mas'uliyat hissini uyg'otadi va davolanishga yordam beradi. Ushbu amaliyotlar nafaqat takroran jinoyat sodir etishning oldini oladi, balki nizolarni hal qilishda empatiya va tushunish muhimligini ham ta'kidlaydi.

Xulosa: Maktablar, oilalar, jamoat tashkilotlari va huquqni muhofaza qilish idoralari o'rtasidagi hamkorlik xavf ostidagi yoshlar uchun mustahkam qo'llab-quvvatlash tarmog'ini yaratadi. Mentorlik dasturlari, maktabdankeyingi mashg'ulotlar va kasbiy ta'lim imkoniyatlari huquqbuzarlik xatti-harakatlariga ijobiy alternativlarni taklif qiladi. Jamiyat o'z yoshlarining ta'lim yo'lida faol ishtirok etsa, bu har bir kishi o'z muvaffaqiyatiga sarmoya kiritilishi haqidagi xabarni kuchaytiradi. Jamoatchilikni jalb qilish tashabbuslari qo'shimcha manbalar, yo'l-yo'riqlar va ijobiy namuna bo'lib, voyaga yetmaganlar o'rtasida huquqbuzarlikdan himoya qiluvchi omillarni kuchaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Zunnunov A.- «Pedagogika nazariyasi». Oliy o'quv yurtlari uchun O'quv qo'llanma. – Toshkent, «Aloqachi», 2016 yil.
2. Sh. Mirziyov. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. T. : O'zb., 2017.
3. Sh. Mirziyoev. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. T. : O'zbekiston, 2017.
4. Zunnunov A., va boshqalar - «Pedagogika tarihi» oliy o'quv yurtlari uchun O'quv qo'llanma. – Toshkent, «SHarq» matbaa kontserni, 2000 yil.
5. Munavvarov A.K. «Pedagogika» tahriri ostida. Toshkent. «O'qituvchi».1996 y.
6. Rahimov S. Abu Ali Ibn Sino. Ta'lim va tarbiya haqida. – Toshkent, O'qituvchi, 1967. – 75 bet
7. Tursunov I.Y. Nishonaliev U.N. «Pedagogika kursi» - Toshkent. O'qituvchi. 1997 y.
8. Egamberdieva N.M. «Ijtimoiy pedagogika» - Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2019 y.

KREATIVLIK TUSHUNCHASI VA UNING SHAKLLANISHI

SAYDULLAYEVA NARGIS

Jizzax davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: Kreativlik ko'p qirrali va hayotiy insoniy xususiyat bo'lib, u yangilik, badiiylik va muammolarni hal qilishning asosidir. Ushbu maqolada kreativlik tushunchasi va uning shakllanishi, bilimlarning murakkab o'zaro ta'siri, turlicha fikrlash, tajribaga ochiqlik, motivatsiya, atrof-muhit omillari, hamkorlik va chidamlilik o'rganiladi. Ijodiy jarayon tayyorgarlik, inkubatsiya, yoritish va tekshirishni o'z ichiga olgan chiziqli bo'lmagan sayohat sifatida tasvirlangan. Kreativlikning qanday paydo bo'lishini va gullab-yashnashini tushunish inson uchun ham, jamiyat uchun ham juda muhim, chunki u bizga ushbu ajoyib insoniy qobiliyatni rivojlantirish va turli sohalarida taraqqiyotga erishish imkonini beradi. Kreativlik shunchaki dahoning o'z-o'zidan paydo bo'ladigan uchquni emas; bu bizning dunyomizni yaxshilash uchun o'stirilishi va ishlatilishi mumkin bo'lgan jarayondir.

Kalit so'zlar: Kreativlik, Shakllanish, Divergent fikrlash, Bilim, Tajribaga ochiqlik, Motivatsiya, Atrof-muhit omillari, Hamkorlik, Bardoshlilik.

Абстракт: Креативность — многогранная и жизненно важная человеческая черта, лежащая в основе инноваций, артистизма и решения проблем. Эта статья углубляется в концепцию творчества и его формирования, исследуя сложное взаимодействие знаний, дивергентного мышления, открытости опыту, мотивации, факторов окружающей среды, сотрудничества и устойчивости. Творческий процесс изображается как нелинейное путешествие, включающее подготовку, инкубацию, освещение и проверку. Понимание того, как возникает и процветает творчество, имеет решающее значение как для отдельных людей, так и для общества, поскольку оно дает нам возможность развивать этот замечательный человеческий потенциал и способствовать прогрессу в различных областях. Творчество — это не просто спонтанная вспышка гениальности; это процесс, который можно развивать и использовать для улучшения нашего мира.

Ключевые слова: креативность, формирование, дивергентное мышление, знания, открытость опыту, мотивация, факторы окружающей среды, сотрудничество, устойчивость.

Abstract: Creativity is a multifaceted and vital human trait that underpins innovation, artistry, and problem-solving. This article delves into the concept of creativity and its formation, exploring the intricate interplay of knowledge, divergent thinking, openness to experience, motivation, environmental factors, collaboration, and resilience. The creative process is depicted as a non-linear journey encompassing preparation, incubation, illumination, and verification. Understanding how creativity emerges and flourishes is crucial for both individuals and society, as it empowers us to nurture this remarkable human capacity and drive progress in diverse fields. Creativity is not just a spontaneous spark of genius; it is a process that can be cultivated and harnessed for the betterment of our world.

Keywords: Creativity, Formation, Divergent Thinking, Knowledge, Openness to Experience, Motivation, Environmental Factors, Collaboration, Resilience

Kirish:

Kreativlik insonni asrlar davomida hayolini o'ziga rom etib kelgan jozibali va tutib bo'lmaydigan fazilatdir. Bu hayotimizning har bir jabhasiga ta'sir ko'rsatuvchi san'atkorlik, innovatsiya va muammolarni hal qilishning harakatlantiruvchi kuchidir. Shunga qaramay, uning hamma joyda mavjudligi va inkor etib bo'lmaydigan ahamiyatiga qaramay, kreativlikni aniqlash va tushunish qiyin

bo'lib qolmoqda. Ushbu maqola kreativlik tushunchasi va uning shakllanishini o'rganish, yangi g'oyalar, zukko yechimlar va badiiy ifodalarning paydo bo'lishiga hissa qo'shadigan murakkab jarayonlar va omillarni ochib berish uchun sayohatga chiqadi.

Kreativlik bitta soha bilan chegaralanib qolmaydi, balki dinamik va ko'p qirrali kognitiv va xulq-atvor hodisasidir. U olimning kashfiyotidan tortib rassomning durdona

asarigacha, musiqachining kompozitsiyasidan tadbirkorning istiqbolli biznes modeligacha bo'lgan son-sanoqsiz ko'rinishda namoyon bo'ladi. Ushbu ko'p qirralilik inson salohiyatining kengligini namoyish etadi va kreativlikning shakllanishini tushunish bu salohiyatni ochish va rivojlantirish uchun juda muhimdir.

Ushbu tadqiqotda biz bilim va tajriba, xilma-xil fikrlash, tajribaga ochiqlik, ishtiyoq, atrof-muhit ta'siri, hamkorlik va chidamlilik kabi kreativlikni ta'minlovchi asosiy elementlarni ko'rib chiqamiz. Ushbu ingredientlar, ma'lum bir tarzda birlashtirilganda, kreativlikni tug'diradi. Bundan tashqari, biz ijodiy jarayonning o'zini ko'rib chiqamiz, u chiziqli yo'ldan uzoqda, lekin har biri innovatsion g'oyalarni rivojlantirishga hissa qo'shadigan bir-biriga bog'langan bosqichlardan iborat ekanligini ko'rsatamiz.

Kreativlikni anglash va uning shakllanishi shunchaki intellektual izlanish emas; bu haqiqiy dunyo ta'siriga ega. U o'z ijodiy qobiliyatlarini oshirishga intilayotgan shaxslar va innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashni maqsad qilgan jamiyatlar uchun tushunchalar beradi. Kreativlikning ko'p qirrali tabiatini va uning namoyon bo'lishi mumkin bo'lgan sanoqsiz usullarini tan olish orqali biz bizni yanada yorqinroq va innovatsion kelajak sari undash uchun uning cheksiz imkoniyatlaridan foydalanishimiz mumkin[1].

Kreativlik tushunchasi va uning shakllanishiga bag'ishlangan keng qamrovli adabiyotlarni o'rganish turli fanlar, jumladan, psixologiya, nevrologiya, ta'lim va san'atga oid ko'plab tadqiqotlar va tushunchalarni ochib beradi. Bu yerda biz akademik adabiyotlardan olingan asosiy topilmalar va hissalarining qisqacha ko'rinishini taqdim etamiz:

Kreativlikni aniqlash:

Adabiyotda kreativlikning bir nechta ta'riflari mavjud bo'lib, umumiy mavzular,

jumladan, yangi va qimmatli g'oyalar yoki yechimlarni yaratish. Kreativlik ko'pincha shaxsiy xususiyatlar, atrof-muhit omillari va motivatsiya ta'sirida kognitiv jarayon ifatida qaraladi.

Psixologik qarashlar:

Psixologlar kreativlikni keng tadqiq qildilar va turli nazariyalar paydo bo'ldi. Guilfordning divergent fikrlash modeli va Sternbergning aqlning triarxik nazariyasi kreativlikning kognitiv jihatlarini tushunishda ta'sir qiladi. Ushbu nazariyalar ijodiy fikrlashda moslashuvchanlik, ravonlik va o'ziga xoslikning muhimligini ta'kidlaydi.

Neyrologik tushunchalar:

Neyroilmiy tadqiqotlar kreativlikning nerv asoslarini ochib berdi. Neyroimaging usullaridan foydalangan holda olib borilgan tadqiqotlar prefrontal korteks va standart rejim tarmog'i kabi ijodiy fikrlash bilan bog'liq miya hududlarini aniqladi. Ushbu topilmalar kreativlik bilan bog'liq asabiy jarayonlarga oydinlik kiritadi.

Kreativlikni shakllantirish:

Kreativlikning shakllanishi ko'p qirrali jarayon bo'lib, ichki va tashqi omillarni o'z ichiga oladi. Muayyan sohadagi bilim va tajriba, ochiq fikrlash va tavakkal qilishga tayyorlik bilan birgalikda ijodiy fikrlashga hissa qo'shadi. Motivatsiya va fanga bo'lgan ishtiyoq ijodiy g'oyalarning rivojlanishini yanada kuchaytiradi.

Atrof-muhit omillari:

Atrof-muhit kreativlikni rivojlantirish yoki bo'g'ishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Izlanish va tajribani rag'batlantiradigan qo'llab-quvvatlovchi va rag'batlantiruvchi muhit kreativlikni rivojlantirishi mumkin. Aksincha, o'ta tanqidiy yoki cheklovchi sozlamalar ijodiy ifodaga to'sqinlik qilishi mumkin.

Hamkorlik va fikr-mulohazalar:

Hamkorlikdagi harakatlar va tengdoshlarning fikr-mulohazalari ijodiy jarayonning ajralmas qismidir. Turli nuqtai nazarga ega bo'lgan o'zaro ta'sirlar

kreativlikni rag'batlantirishi va innovatsion kontseptsiyalarning rivojlanishiga olib kelishi mumkin. Ilm-fan, texnologiya va san'at kabi sohalarda hamkorlikdagi kreativlik ayniqsa muhimdir.

Kreativlikni rivojlantirish:

Adabiyotlarda kreativlikni rivojlantirish uchun turli strategiya va usullar taklif etiladi. Bular ta'limda ijodiy fikrlash ko'nikmalarini targ'ib qilishdan tortib, tavakkalchilik va innovatsiyalarni rag'batlantiradigan muhitlarni yaratishgacha. Kreativlikni oshirishda o'yin, ong va turli tajribalarning roli ham keng muhokama qilinadi.

Kreativlik sohalari:

Kreativlik bir soha bilan chegaralanib qolmaydi, balki turli yo'llar bilan ifodalanadi, jumladan, badiiy ifoda, ilmiy kashfiyotlar, tadbirkorlik innovatsiyasi va kundalik muammolarni hal qilish. Adabiyot ushbu sohalarning har biridagi o'ziga xos xususiyatlar va jarayonlarni o'rganadi.

Madaniyatlararo istiqbollari:

Madaniy omillar kreativlikning shakllanishi va namoyon bo'lishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Madaniyatlararo tadqiqotlar madaniy qadriyatlar, me'yorlar va an'analarning ijodiy fikrlash va turli jamiyatlarda yangi g'oyalarni qabul qilishga ta'sirini ta'kidlaydi.

Xulosa qilib aytganda, kreativlik va uning shakllanishiga oid adabiyotlar boy va ko'p tarmoqlidir. U kreativlikning tabiati, unga ta'sir etuvchi omillar, undan foydalanish va o'stirish yo'llari haqida qimmatli ma'lumotlarni taqdim etadi. Bu bilim nafaqat ilmiy qiziqish uyg'otadi, balki ta'lim, biznes va san'at uchun amaliy ahamiyatga ega bo'lib, bizning eng muhim insoniy fazilatlaridan biri haqidagi tushunchamizni shakllantiradi.

Kreativlikning shakllanishi bir qator kognitiv, psixologik va ekologik omillarni o'z ichiga olgan dinamik va ko'p qirrali jarayondir. Aynan shu elementlarning o'zaro ta'siri ijodiy fikrlash va innovatsiyalarni tug'diradi. Bu erda biz kreativlikni shakllantirishning asosiy

jihatlarini chuqurroq o'rganamiz:

Bilim va tajriba:

Ijod bo'shliqda tug'ilmaydi; u ma'lum bir sohadagi bilim va tajriba poydevoriga qurilgan. Inson muayyan sohani qanchalik ko'p bilsa va tushunsa, ijodiy g'oyalar uchun zamin shunchalik unumdor bo'ladi. Ekspertiza yangi va qimmatli yechimlar yoki kontseptsiyalarni yaratish uchun zarur asosni ta'minlaydi.

Divergent fikrlash:

Ijodiy fikrlash ko'pincha turli xil fikrlashni o'z ichiga oladi, bu keng doiradagi mumkin bo'lgan yechimlar yoki g'oyalarni yaratish qobiliyatidir. Bu yagona to'g'ri javobni qidiradigan konvergent fikrlashdan farq qiladi. Divergent fikrlash innovatsion va noan'anaviy g'oyalarning paydo bo'lishiga imkon beruvchi turli nuqtai nazar va imkoniyatlarni o'rganishni rag'batlantiradi[1].

Tajribaga ochiqlik:

Tajribaga ochiqlik - bu kreativlik bilan chambarchas bog'liq bo'lgan shaxsiy xususiyatdir. Yangi tajriba va g'oyalarga ochiq bo'lganlar ko'proq ijodiy bo'lishadi. Bu xususiyat odamlarga turli manbalardan ilhom olish imkonini beradi, bir-biriga bog'liq bo'lmagan tushunchalarni bog'lash va innovatsion echimlarni ishlab chiqarish qobiliyatini rivojlantiradi[2].

Motivatsiya va ishtiyoq:

Motivatsiya va ishtiyoq kreativlikning harakatlantiruvchi kuchidir. Ijodiy shaxslar ko'pincha o'zlarining tanlagan sohalarda kashf qilish va ustunlikka intilishadi. Ehtiros, hatto qiyinchiliklar va muvaffaqiyatsizliklarga qaramay, ularning qat'iyatliligi va qat'iyatliligini kuchaytiradi, bu esa ularni ijodiy ish qilish ehtimolini oshiradi[3].

Hamkorlik va fikr-mulohazalar:

Ijod faqat yolg'iz ish emas. Hamkorlik va boshqalarning fikr-mulohazalari ijodiy g'oyalarni yaxshilashi va takomillashtirishi mumkin. Turli nuqtai nazarlar va tajribalar bilan o'zaro aloqalar yangi tushunchalarni rag'batlantirishi va yanadanozik va innovatsion

kontsepsiyalarning rivojlanishiga olib kelishi mumkin[4].

Chidamlilik va tavakkalchilik:

Kreativlik ko'pincha tavakkal qilishga tayyorlikni va muvaffaqiyatsizliklarga qarshi turish uchun chidamlilikni talab qiladi. Hamma ijodiy urinishlar ham birinchi urinishda muvaffaqiyat qozonmaydi va aynan muvaffaqiyatsizliklardan saboq olish va moslashish qobiliyati ijodiy shaxslarni ajratib turadi[5].

Inkubatsiya va "Evrika" lahzalari:

Ijodiy g'oyalar ko'pincha vaqt va inkubatsiyadan foyda oladi. Ko'pgina ijodiy shaxslar ongsiz ishlov berish va inkubatsiya davridan keyin mashhur "Evrika" lazasini boshdan kechirishadi. Aynan shu mulohaza lahzalarida aloqalar o'rnatiladi va yangi g'oyalar paydo bo'ladi[6].

Kreativlikning shakllanishi chiziqli yoki bashorat qilinadigan jarayon emas; u odamdan odamga va kontekstdan kontekstga farq qiladi. Ijodiy fikrlash san'at va fandan biznes va kundalik hayotgacha turli sohalarida namoyon bo'lishi mumkin. Kreativlikning shakllanishiga hissa qo'shadigan omillarni tushunish shaxs va jamiyatga ushbu qimmatli manbani innovatsiya va taraqqiyot uchun qo'llab-quvvatlash va ishlatish imkoniyatini beradi. Bilim, ochiq fikr, ishtiyoq va hamkorlikning muhimligini anglab, biz dunyoni o'zgartira oladigan ijodiy g'oyalarni rivojlantirish uchun qulay muhit yaratishimiz mumkin[7].

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, kreativlikning shakllanishi kognitiv, psixologik va ekologik omillarning ko'pligidan kelib chiqadigan murakkab va dinamik jarayondir. Ijod - bu ayrim kishilarga xos bo'lgan tug'ma iste'dod emas, balki alohida shaxslar tomonidan tarbiyalanishi va rivojlanishi va jamiyatda o'stirilishi mumkin bo'lgan fazilatdir. Bu erda biz ijodiy fikrlash va innovatsiyalarning paydo bo'lishiga hissa qo'shadigan turli elementlarni o'rganib chiqdik.

Bilim va tajribaning poydevoridan tavakkal qilishga tayyorlikgacha, ochiq fikrlilikdan kreativlikni kuchaytiradigan ishtiyoqgacha, bu omillar o'zaro ta'sirlanib, yangi g'oyalar, mohir echimlar va badiiy ifodalarni ilhomlantiradi. Atrof-muhit omillari, jumladan, qo'llab-quvvatlovchi va hamkorlikdagi kontekstlar kreativlikni rivojlantirish yoki cheklashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Boshqalarning fikr-mulohazalari, hamkorligi va xilma-xil qarashlari ijodiy tushunchalarni yanada boyitadi va takomillashtiradi.

Ijodiy jarayonning o'zi chiziqli emas, ko'pincha tayyorgarlik, inkubatsiya, yoritish va tekshirish bosqichlarini o'z ichiga oladi. Bu jarayon sabr-toqat va chidamlilikning muhimligini ta'kidlaydi, chunki ijodiy g'oyalar ko'pincha vaqt va fikrlashdan foyda oladi.

Kreativlikning shakllanishini tushunish nafaqat akademik jihatdan boyitadi, balki shaxs va jamiyat uchun amaliy ahamiyatga ega. Bu o'qituvchilarga ijodiy fikrlashni, korxonalarni innovatsiyalarni rivojlantirishga va san'atkorlarga o'zlarining ijodiy salohiyatini to'liq ishga solishga undaydigan yanada samarali o'quv muhitini yaratishga imkon beradi.

Bundan tashqari, kreativlik ma'lum bir soha bilan chegaralanmaydi; u san'at va fanlardan tortib kundalik muammolarni hal qilishgacha bo'lgan inson hayotining barcha jabhalariga kiradi. Uning ko'p qirrali va ko'p qirraliligini tan olish bizga inson ongining cheksiz imkoniyatlarini ochish imkonini beradi.

Doimiy ravishda innovatsion yechimlarni talab qiladigan dunyoda kreativlik qanday shakllantirilishi va tarbiyalanishi haqidagi bilimlar katta ahamiyatga ega. Bu shaxslarga o'zlarining ijodiy imkoniyatlarini ishga solish va jamiyatda innovatsiyalar va taraqqiyot madaniyatini rivojlantirishga imkon beradi. Bilimni qadrlaydigan, ochiq fikrlashni rag'batlantiradigan va ehtirosli

TALABALARNI LOYIHALASHTIRISH QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH.

KO'KIYEV BOBURNIRZO BAXODIR O'G'LI

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Muhandislik va kompyuter grafikasi kafedrasini mudiri p.f.f.d., (PhD)

Anatatsiya: Talabalarning loyihalash qobiliyatlarini grafik dasturlar va 3D printer va boshqa dasturlardan foydalanib rivojlantirish. Bundan tashqari loyihalash qobiliyatlarini rivojlantirish bo'yicha nazariy ma'lumotlar keltilgan.

Аннотация: Развивайте у учащихся навыки проектирования с использованием графического программного обеспечения, 3D-принтеров и другого программного обеспечения. Кроме того, дается теоретическая информация по развитию дизайнерских навыков.

Abstract: Develop students' design skills using graphics software and 3D printers and other software. In addition, theoretical information on the development of design skills is provided.

Kalit so'zlar: texnologiya, ijod, loyihalash, proyeksiya, usul.

Ключевые слова: технология, творчество, проектирование, проектирование, метод.

Key words: technology, creativity, design, projection, method.

Mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev mamlakatimiz yoshlarining huquq va manfaatlarini, shuningdek, burchlarini belgilab beruvchi yoshlarga oid Qonunni qabul qildi. Bundan tashqari 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishlari bo'yicha Harakatlar strategiyasida "Yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish, jumladan jismonan sog'lom, ruhiy va intellektual rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, qat'iy hayotiy nuqtayi-nazariga ega, Vatanga sodiq yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish" kabi vazifalar qo'yildi¹.

Mamlakatimiz yoshlariga nisbatan ishonch bildirib, ular kelajagimiz ekanligini Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ham o'z nutqlarida quyidagicha bildirib o'tgan: "Albatta, faqat zamonaviy bilim va kasb-hunarlarini puxta egallagan, mustaqil fikrlaydigan, doimo el-yurt taqdiriga daxldorlik tuyg'usi bilan yashaydigan siz, aziz yoshlarimiz maydonga dadil chiqib, bugungi

kunda hayotning o'zi oldimizga qo'yayotgan vazifalarni hal etishga qodirsiz"².

Bunday yetuk kadrlarni tayyorlashda chizmachilik fanining ham o'rni beqiyosdir. Chunki chizmachilik fani bevosita texnika va uning taraqqiyoti bilan chambarchas bog'langan. Chizma bajarish uchun belgilangan standartlarni, qoidalarni o'zlashtirgan, grafik savodxonlikka ega bo'lgan, fazoviy tasavvuri va tafakkuri kuchli, ijodiy fikrlay oladigan, ya'ni konstruksiyalash asoslarini egallagan yoshlarni tayyorlash chizmachilik fanining eng asosiy vazifalaridan biridir.

Ma'lumki, ilmiy texnikaviy rivojlanish ko'p jihatdan, texnikaviy loyihalashga asoslangan. Texnikaning rivoji chizmalarsiz amalga oshmaydi. Buning uchun chizmachilikni o'qitish jarayonida va har bir grafik ishni bajarishda o'rganuvchilarda ijodiy yondashish (loyihalash) elementlarini singdirib borish zarur. Masalan, detalning ko'rinish (proyeksiya)larini chizishda undagi elementlari nima uchun kerak, boshqacharoq

¹ <http://strategy.regulation.gov.uz>.

² O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning «Kamolot» yoshlar ijtimoiy harakatining IV qurultoyidagi nutqi.

qilib bajarsa bo'lmaydimi kabi savollar bilan talabalarga murojaat qilish va ular bilan hamkorlikda javob izlash, grafik ishni chizma bichimiga mustaqil joylashtirish (kompozitsiya tuzish) ya'ni dizayn talabida ko'rkam bo'lishiga erishish kabi masalalarni o'quvchilar bilan muhokama qilish kabilar.

Loyihalash bilan bog'liq bo'lgan har qanday moslama ijodiy fikrlash ya'ni yangilik yaratish bilan bog'liq bo'ladi.³

Ijod arabcha so'zdan olingan bo'lib, yaratish, kashf etish, vujudga keltirish ma'nolarini beradi.⁴

Ijod deyilganda ma'lum vaqtda va vaziyatda zarur va foydali yangilik yaratish tushuniladi. Umuman olganda ma'lum narsadan tashqari yaratilgan narsani ijod mahsuloti deyish mumkin. O'z navbatida yangilik deyilganda, ilgari shunday shaklda bo'lmagan, ayni vaqtda tarkibida ilgari ma'lum materiallar bor bo'lsada yakunlangan ko'rinishida albatta ilgari ma'lum bo'lmagan element kiritilgan texnik fikrlash mahsuloti tushuniladi.

Muhandsilik grafikasi sohalarida 3D formatda bosib chiqarishga imkon beradigan printerlarning paydo bo'lishi, fanga bo'lgan turli xil faoliyat sohalarida inson imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirdi. Endi siz har qanday murakkablikdagi turli xil extiyot qismlarni va konfiguratsiyaning turli qismlarini uyda yaratishingiz mumkin.

Shu bilan birga, do'konda osongina sotib olinadigan yoki Internet orqali buyurtma beriladigan polimer materiallari ish uchun ishlatiladi.

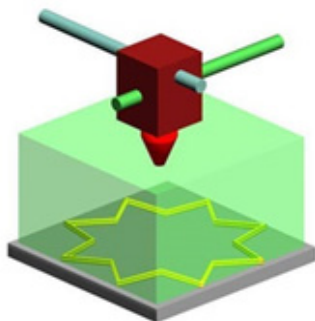
Yuqoridagi extiyot qismlar va turli qismlarni 3D printerda bosib chiqarish uchun o'rganuvchida, dastlabki loyihalashga oid bilim va ko'nikma bo'lishi shart. Bunday loyihalash elementlarini yaratish uchun chizmachilik fanini qonun qoyidalarini, chuqur o'rganish talab qilinadi. Chizmachilik fani bilan birga muhandislik va kompyuter grafikasi fanlarini ham bilish bunday dasturlarni ishlatishda qo'l keladi.

3D printer nima, u qanday ishlaydi:

3D-printer, oddiy so'zlar bilan aytganda, qatlamli bosib chiqarish orqali uch o'lchovli ob'ektlarni yaratadigan qurilma. Birinchidan, model maxsus dasturda shakllantiriladi, keyin u G-kod generatori deb ataladi. U gorizontal qatlamlarga bo'linadi va raqamli kodga aylantiriladi. Ikkinchisi printer uchun materialni qaerda va qanday qo'llash buyrug'iga aylanadi.

Bu bosma bosh faqat gorizontal harakatlanadigan murakkab dizayn. Bir vaqtning o'zida bir nechta tekisliklarda materialni qo'llash natijasida volumetrik raqam hosil bo'ladi. Raqam maxsus ish stolida hosil bo'ladi, bu polimerni yopishtirish va uni mahkamlashni ta'minlaydi.

Bir qatlamni qo'llashda stol yuzasi bir

1-rasm.

³ P.Adilov, A.Ashirboyev, A.abdurahmonov, A.Valiyev, A.Qoratoyev, R.Yah'yayeva. Chizmachilik (ma'ruzalar matni). T., TDPU rizografi, 2000 y.29-30 betlar.

⁴ Begmatov E. va boshqalar. O'zbek tilining izohli lug'ati. –T.: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi», 5 jildli, 2006-2008 yy.

darajaga tushadi - to'liq 1 qatlam qalinligi va bosma, bosh keyingi qatlamni ob'ekt to'liq yaratilguncha qo'llaydi. (1-rasm.)

Hozirgi kunda 3D bosib chiqarish inson faoliyatining barcha sohalarida: qurilishdan tortib to tibbiyotgacha o'z dasturini topdi. Bulardan:

SLA texnologiyasi

Yaxshiroq tushunish uchun polimer materialini qo'llashning bir nechta variantlarini ko'rib chiqish kerak. Ushbu usullardan biri SLA texnologiyasidan foydalanish:

1. Polimer yoki qatron idishga quyiladi, lazer nurlari ta'sirida qattiqlashadi.
2. Tizimni yoqgandan so'ng, lazer vagonlar bo'ylab harakatlana boshlaydi.
3. Lazer bilan aloqa qilishning ma'lum nuqtalarida polimer qattiqlashadi, uning tuzilishi o'zgaradi.
4. Idish, qatlamdan o'tgandan so'ng, ramka hosil qilib, pastga tushadi.

Qatron nima?

Qatronlar o'simliklarda tabiiy ravishda hosil bo'lgan organik moddadir. Bu tiniq yoki quyuoq jigarrang rangga ega bo'lgan yopishqoq suyuqlik. Ba'zi o'simliklarda o'simlik sharbatida qatronlar mavjud. Ular suyuq va yopishqoq bo'lsa-da, kimyoviy moddalar bilan ishlov berishda qattiqlashishi mumkin. Qattqlik darajasi qatronlar ishlab chiqaradigan o'simlikka qarab farq qiladi. Ushbu material suvda erimaydi, lekin spirtida eriydi. Qatronlarning turli sinflari mavjud va ularning kimyoviy tarkibi farq qiladi.

Polimer nima?

Polimerlar yirik molekulalar bo'lib, ular monomerlarning strukturaviy birliklarini takrorlaydi. Ushbu monomerlar bir-biri bilan kovalent bog'lanishlar orqali bog'lanib, polimer hosil qiladi. Ular yuqori molekulyar og'irlikka ega va 10000 dan ortiq atomlardan iborat. Biz ularni polimerizatsiya deb ataydigan sintez jarayoni uzoqroq polimer zanjirlarini hosil bo'lishini o'z ichiga oladi.

Polimerlarning sintez usullariga

qarab ikkita asosiy turi mavjud. Agar monomerlarda uglerodlar orasidagi qo'shaloq bog'lanish bo'lsa, qo'shilish reaksiyalaridan biz polimerlarni olishimiz mumkin. Ushbu polimerlar qo'shimcha polimerlar deb ataladi. Ba'zi bir polimerlanish reaksiyalarida, ikkita monomer bir-biriga qo'shilganda, suv singari kichik molekula chiqariladi. Bunday polimerlar kondensatsion polimerlardir.

Polimerlar fizikaviy va kimyoviy xususiyatlariga monomerlariga qaraganda juda farq qiladi. Bundan tashqari, polimerda takrorlanadigan birliklar soniga ko'ra ularning xususiyatlari farqlanadi. Atrof muhitda juda ko'p miqdordagi polimerlar mavjud va ular juda muhim rol o'ynaydi.

Qatron va polimer o'rtasidagi farq nima?

Qatronlar o'simliklarda tabiiy ravishda hosil bo'lgan organik moddadir, polimerlar esa monomerlarning strukturaviy birliklari takrorlanadigan katta molekulalardir. Qatronlar va polimerlarning asosiy farqi shundaki, qatronlar kichik molekulyar og'irliklarga ega, polimerlar esa katta molekulyar og'irliklarga ega. Bundan tashqari, qatronlar tiniq yoki to'q jigarrang rangga ega bo'lgan yopishqoq suyuqlikdir, polimerlar esa qattiq yoki suyuq bo'lishi mumkin.

Bu yuqori quvvat va materiallar sifati bilan aniq detallarni ishlab chiqaradi, ammo ushbu texnologiyadan foydalanish juda qimmatga tushadi.

SLS texnologiyasi

Ushbu usul lazer nurlaridan foydalanib, qatlam qatlami hosil qiladi. Uskunaning markazida platformaga ega rolli o'rnatilgan. Ish qismini hosil qilish uchun undan maxsus polimer material beriladi. Yupqa qatlamni qo'llaganingizdan so'ng, lazer polimer qismlarini teng ravishda yopishtirib, bir darajani hosil qiladi. Bu tugagan shakl paydo bo'lguncha bir necha tsikllarni oladi.

Ushbu parametr biroz qiyinroq, ammo aniqligi kam emas. Narxlari boshqa versiyalarga nisbatan o'rtacha pastroq.

DLP bosib chiqarish 3D-modellashtirish

2-rasm. DLP texnologiyasi

sohasida nisbatan yangi ixtiro, ammo printsip amalda yuqorida keltirilgan usullar bilan bir xil. Shuni anglash kerakki, DLP bosib chiqarishda, unga ulangan svetodiodli lenta, SLA texnologiyasida bo'lgani kabi, lazer o'rnatilishi o'rniga asosiy vosita vazifasini bajaradi. Bu nafaqat jarayonni tezlashtirish, mukammal sifatni olish, balki uskunalarni tejashga ham imkon beradi. Taqdim etilgan versiya yaxshilangan versiyadir va etakchi o'rinni egallaydi. (2-rasm.)

EBM texnologiyasi: 3D bosib chiqarishda ishlatiladigan yana bir variant - bu EBMni ishlab chiqish. Texnologiya emitrlardan (elektron qurollardan) yo'naltirilgan nurlardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Nurlar oqimi bilan qizdirilganda olingan yuqori harorat tufayli material eriy boshlaydi va keyinchalik har xil konfiguratsiya va o'lchamdagi mahsulotni shakllantirishga imkon beradi. Harorat 1000 ° C gacha ko'tarilishi mumkin, bu hatto ba'zi metallar bilan ishlashga imkon

beradi.

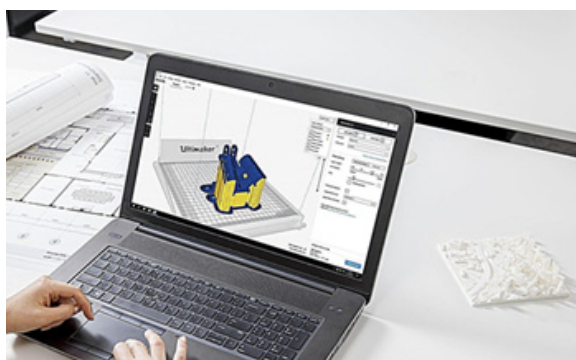
Ushbu usulning asosiy afzalligi yuqori tezlik va yuqori mahsuldorlikdir, bu ishning yuqori sur'atlari va katta hajmdagi ishlab chiqarishda juda foydali.

3D printerni boshqarish: Barcha tizimlarning o'zaro ta'sirini ta'minlash uchun bosib chiqarish parametrlarini to'g'ri boshqarish va texnikani sozlash kerak. 3D printerning ishlashini tartibga solish uchun turli xil dasturlar va ilovalar mavjud. Asosiy usul - kompyuterda o'rnatilgan dasturiy ta'minot parametrlaridan foydalanish. U quyidagi parametrlarni sozlash uchun ishlatilishi mumkin:

1. Modelni tayyorlash uchun polimer materiali etkazib beriladigan nozulning harorati.

2. Materialni yuzaga yaxshi yopishishi uchun ish stolining harorati.

3. Polimerlarni ishchi yuzasiga etkazib berish tezligi va intensivligi. Ushbu parametrlar

3-rasm

qatlamlarning qo'llanilishini ham yaxshilaydi.

4. Bosib chiqarishni ko'chirish uchun elektr motorlarining ishi.(3-rasm.)

Nazoratchilar bilan ta'sir o'tkazish va ish oqimini boshqarish uchun kodlashdan foydalanadigan maxsus dasturlar ham mavjud.

3D bosib chiqarish uchun qanday modellar yaratilgan: Bunday murakkab jarayonni ta'minlash uchun kelgusi mahsulot quriladigan maxsus modellardan foydalanish kerak. Agar siz texnologiyani endi o'zlashtira boshlagan bo'lsangiz, standart dasturlar va dasturlardan qanday foydalanishni o'rganishga arziydi. Odatda, to'plamda asosiy paket va tayyor raqamlar to'plami o'rnatilgan o'rnatish disklari mavjud.

Internetda dastur topishingiz yoki shakl yaratishingiz mumkin. Ushbu bo'limda siz asosiy tartibni tushunishga o'rgatishingiz

kerak. Shundan so'ng siz mustaqil ravishda kelajak qismning o'zingizning tartibini yaratishga harakat qilishingiz mumkin. Dasturning o'zi fayl formatini o'zgartiradi va chop etishga yuboradi.

Yuqoridagi zamonaviy texnologiyalarni amalda qo'llash va yaxshi natijalar ko'rsatish uchun avvalo o'rganuvchi quydagi bilim ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak.

1. Fazoviy tassavur qila olishi:
2. Chizmachilik faniga oid bilimlarni bilishi.
3. Muhandislik va kompyuter grafikasi fanlaridan yaxshi tajribaga ega bo'lishi.
4. Loyihalashga oid bilimlarni mustahakamlanganligi.
5. Grafik dasturlarni bittasi bilan cheklanib qolmasligi.

Albatta bularni bilganlar bunday zamonaviy dastrularda bemalol yaxshi natijalar ko'rsata oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh.K.Murodov. E.M.Mirzayev Hayitov.J.M. (2021). Определия параметров отсеков поверхностей второго порядка по заданному объему central asian journal of mathematical theory and computer sciences. Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендирий, Volume 02 Issue 05. ISSN 2660-5309.
2. Hayitov.J.M.(2022).Muhandislik grafikasi fanlarini axborot-kommunikasiya texnologiyalari yordamida o'qitish orqali talabalarni ijodkorlik qobiliyatini oshirish. Science and education scientific journal. ISSN 2181-0842.VOLUME 3, ISSUE 11.
3. N. Valiyev. Chizmachilik. (geometrik chizmachilik). O'quv qo'llanma. – T.: 2013.
4. Pulat Adilov,. (2018). New View to Executing Sketch and Technical Drawing Eastern European Scientific Journal (ISSN 2199-7977) Journal 102-104.
5. Jumayev. I.O. (2021) Chizmalarni autocad dasturida chizishda dasturning mavjud murakkabliklarini qo'lda chizishga moslashtirish (o'rgatish) usullari. Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендирий. 94-99-b.

INNOVASION YONDASHUV ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING KASBIY POTENSIALINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

RAXMONOVA MEHRISON XOSHIMOVNA

Farg'ona viloyati Pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola intellektual va ma'naviy darajada yuksak salohiyatli, yangi avlod kadrlarni zarur ko'nikma va bilimlarni shakllantirib borishda boshlang'ich sinf o'qituvchini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimi haqida.

Kalit so'zlar: innovatsion, lifelong learning, intellektual, potensial, modulli o'qitish texnologiyalari.

Abstract. This article deals with the system of continuous professional development of primary school teachers in the formation of the necessary skills and knowledge of the new generation of personnel with high intellectual and spiritual potential.

Key words: innovative, continuous education, intellectual, potential, modular technology education.

Аннотация. В данной статье речь идет о системе непрерывного профессионального развития учителей начальных классов в формировании необходимых навыков и знаний кадров нового поколения, обладающих высоким интеллектуальным и духовным потенциалом.

Ключевые слова: инновационные, непрерывное обучение, интеллектуальный, потенциал, модульные технологии обучения.

Jahondagi rivojlangan davlatlar tarixiga nazar solsak, jamiyat hayotini o'zgartirishga qaratilgan islohotlar avvalo ta'lim tizimidan boshlanganini ko'ramiz. Chunki ta'limni o'zgartirmasdan turib, odamni, jamiyatni o'zgartirib bo'lmaydi. Ta'lim va tarbiyaning asosi, poydevori bu – maktab. Maktabni maktab qiladigan kuch bu -o'qituvchilardir.

Hozirgi kunda o'qituvchilarning kasbiy potensialini rivojlantirish orqali ta'lim sifatini oshirish, jahon tajribasi va milliy ustuvorlik asosida ta'lim berishni amalga oshirish muhim shartlardandir. Bu masala hozirda dunyo ta'lim tizimida qizg'in muhokama qilinmoqda, xususan, ta'lim XXI asrning jahon miqyosidagi barqaror taraqqiyotni ta'minlovchi asosiy omil sifatida e'tirof etilib, 2030 yilgacha belgilangan xalqaro ta'lim konsepsiyasida "butun hayot davomida sifatli ta'lim olishga imkoniyat yaratish" hamda "lifelong learning" tamoyilidan foydalanish dolzarb vazifa etib belgilandi.

lifelong learning (ing/tilida –umr bo'yi ta'lim). "lifelong learning" tamoyili asosida uzluksiz kasbiy rivojlanish tizimini yaratishning dolzarbligini yurtimizda ilk marta

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrda ma'qullangan «Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi PQ-4884-son qarorida dolzarb vazifa sifatida ko'rishimiz mumkin.¹ Unga ko'ra

pedagoglarning malaka oshirish jarayonini "hayot davomida o'qish" tamoyili asosida uzluksiz malaka oshirishni nazarda tutuvchi tizimga aylantirish;

boshlang'ich sinf o'qituvchi kasbiy ehtiyojlarini tashxis qilish asosida ularning individual rivojlanish dasturini ishlab chiqish va dasturga muvofiq malakasini oshirish tartibini amaliyotga kiritish;

boshlang'ich sinf o'qituvchilarining malaka oshirish jarayoniga kredit-modul tizimini bosqichma-bosqich joriy qilish;

boshlang'ich sinf o'qituvchining uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini tashkil etish, har bir xodimning malaka oshirish jarayonlarini monitoring qilish va o'qituvchiiy hisobini

¹ 2020 yil 6 noyabrda ma'qullangan "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4884-son qarorida dolzarb vazifa sifatida ko'rishimiz mumkin

yuritish imkoniyatini ta'minlovchi "Uzluksiz kasbiy ta'lim" maxsus elektron platformasi ishga tushurildi.

«lifelong learning» tamoyili uzluksiz kasbiy rivojlantirish bilan bog'liq quyidagi dolzarb vazifalarni amalga oshirish zaruriyatini keltirib chiqardi:

intelektual va ma'naviy darajada yuksak salohiyatli, yangi avlod kadrlarni zarur ko'nikma va bilimlarni shakllantirib borish, milliy ta'lim tizimini rivojlantirish;

boshlang'ich sinf o'qituvchilarining mashaqqatli mehnatini munosib qadrlash moddiy rag'batlantirish, bilimga asoslangan iqtisodiyotning ehtiyoji talablariga muvofiq ta'lim va kasbiy tayyorgarlikning yangi modellarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy qilish maqsad qilib olindi.

Shuningdek, ijtimoiy va iqtisodiy muvofiqlik imkoniyatiga ega bo'lgan «hayot davomida o'qish» tamoyili asosida uzluksiz malaka oshirish tizimini takomillashtirib borish ishlari belgilandi va chora tadbirlar tuzildi. Jumladan, «lifelong learning» tamoyilida uzluksiz kasbiy rivojlantirishning quyidagi to'rtta asosiy yo'nalishlarini ko'rish mumkin:

bilimlarni o'zlashtirish;

o'qitish va amaliy ko'nikmalarga o'rgatishni takomillashtirib borish;

hamkorlikda o'rgatish;

muloqot qilishni o'rgatish (muamoli vaziyatlarga yechim topish, qobiliyatlarni rivojlantirish).

«lifelong learning» tamoyili zamonaviy axborotlashgan jamiyatdagi barcha o'zgarishlar va yangiliklarga o'z vaqtida javob berishga imkon beradi. Ushbu global ta'lim yondashuvi tanlangan yo'nalish bo'yicha yangi bilim, ko'nikma va malakalarni doimiy ravishda o'zlashtirishi natijasida o'qituvchi ta'lim tizimida sifatning yuqori darajaga ko'tarilishini ta'minlaydi.

Uning doimiy ravishda o'rganish va rivojlantirish, eskirgan g'oyalar va yondashuvlarni yangi usullar va ilg'or

tajribalar bilan almashtirish, texnologik rivojlanishning barcha yutuqlaridan foydalanish imkoniyatini beradi.

P.Jarvisning[3] ta'kidlashicha, umrbod o'rganish bu doimo turli xil ijtimoiy vaziyatlarni boshdan kechiradigan jarayon bo'lib, bu ularning idrok etilayotgan mazmuni keyinchalik o'zgarib, butun hayotga qo'shilib boradi. Bu jarayon odamning shaxsiyatiga xos va tanani ham, ongni ham jumladan, bilim, ko'nikma, qadriyatlar, qarashlar, o'z-o'zini rivojlantirish, tahlil qilish hissiyotlar va hislarni doimiy o'zgarishlarga va tajriba orttirishga olib keladi. N.B.Kusheva va V.I.Terexovalarning[5] «hozirgi vaqtda umrbod ta'lim olish zarurati iqtisodiy tarmoqlar, bozorlar, globalashuv jarayonlari, texnologik yutuqlar va postindustrial (rivojlangan) iqtisodiyotga o'tish tezligining o'zgarishiga javobdir», - deb aytgan so'zlarini keltirish mumkin.

Har qanday ta'lim jarayoni samarali bo'lishi uchun u ta'lim oladigan shaxsning qiziqish va ehtiyojlariga mos bo'lishi lozim.

Xususan bugungi kunda malaka oshirish va qayta tayyorlash tizimida o'qituvchilarni zamon talabi va jamiyat ehtiyojlari asosida kasbiy potensialini rivojlantirishga qaratilgan quyidagi innovatsion ta'lim texnologiyalarini keltirib o'tamiz.

Blended learning (aralash o'qitish) texnologiyasi – bu an'anaviy o'qitish metodikalari va noan'anaviy o'qitish texnologiyalarini birlashtirgan holda, ham mustaqil onlayn o'qishni nazarda tutadi. Bu tizimda o'qituvchi bilan yuzma-yuz muloqotda bo'lib o'qitish, konsepsiyasini bajaradi. Bu yondoshuv ham boshlangich sinf o'qituvchsining vaqt, joy, o'qish tezligi va o'rganish usullarini o'zi nazorat qilishga yordam beradi.

Albatta u kunduzgi ta'limdan voz kechmaydi, negaki kunduzgi ta'lim muhim nutqiy va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradi, shu sababli «shu erda va hozir» yondoshuviga amal qilish va jonli muloqot,

o'zaro tajriba almashish, o'rganayotgan metodlarni joyida amalda sinab ko'rish imkoniyatini beradi va oflayn (an'anaviy) o'qitish ta'lim jarayonini faollashtiradi. Tinglovchi "jonli" auditoriyalarda o'qiydi va shu bilan birga mediata'lim va onlayn rejimda masofaviy ta'lim jarayonida ham qatnashadi.

Modulli o'qitish texnologiyalari - modul bloklaridan tashkil topgan bo'lib, tinglovchining mustaqil faoliyatiga asoslangan axborotni strukturalashtirilgan va diagnostikasida turli shakllardan foydalangan holda tashkil etiluvchi yaxlit jarayondir.

Bugungi malaka oshirish kurslarida modulli o'qitish texnologiyasi asosida boshlang'ich sinf o'qituvchilari ga yo'naltirilgan pedagogning kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirish, AKT va media savodxonlik, o'z- o'zini rivojlantirish va uzluksiz kasbiy rivojlanish masalalari, pedagog mas'uliyati va moslashuvchanligi, inklyuziv ta'limni joriy etish masalalari, fandagi yangiliklar, fanni o'qitishning dolzarb masalalari, o'quvchilar kompetensiyalarini baholash usullari va vositalari moduli bo'yicha o'quv mashg'ulotlarini samarali tashkil etishda innovatsion ta'lim texnologiyalari modullaridan foydalanib o'z kasbiy potentsiallarini rivojlantirishi mumkin.

Modulli o'qitishning mohiyati – tinglovchi modullar bilan ishlash jarayoni orqali o'quv maqsadiga mustaqil holda (yoki ma'lum darajadagi yordam orqali) erishadi. O'qituvchi ma'lum ketma-ketlik asosida didaktik vazifalar murakkablashadigan va modullar majmuidan iborat dastur ishlab chiqadi. Dasturda diagnostik test orqali tinglovchiga pedagog hamkorligida o'qish faoliyati hamda o'zini -o'z rivojlantirish imkoniyati yaratiladi.

Modulli o'qitishning hozirgi zamon nazariyasi va amaliyotida ikki xil yondashuvni ajratib ko'rsatish mumkin:

1. Fan bo'yicha faoliyat yondashuvi
2. Tizimli faoliyat yondashuvi asosidagi o'qitish texnologiyalaridir.

Faoliyatlilik tamoyili: Bu tamoyil mutaxassisning kasbiy faoliyati mazmuniga muvofiq shakllanishini anglatadi. Bu tamoyilga ko'ra modullar fan bo'yicha faoliyat yondashuvi yoki tizimli faoliyat yondashuvi asosida tuzilishi mumkin. Modulli o'qitish texnologiyasiga fan bo'yicha faoliyat yondashuvida modullarni o'quv rejasi va dasturlar tahlili natijasida tuzishni taqozo etadi.

2. Tizimli faoliyat yondashuvida modullar bloki mutaxassisning kasbiy faoliyati didaktik birliklar umumlashtirilgan nazariyalarining talablariga asoslanib, uning tahlili asosida shakllantiriladi.

Turli konsepsiyalar doirasida, modulli ta'lim dasturlari, turli xil tarkib va tarkibiy tuzilmalardan iborat bo'ladi hamda turli shakldagi hujjatlarda taqdim etiladi, ammo ularning barchasi quyidagi uchta asosiy tarkibiy qismni majburiy ravishda o'z ichiga oladi:

- maqsadli mazmuniy dastur;
- turli ko'rinishlarga taqdim etilgan axborotlar banki;
- tinglovchilar uchun uslubiy ko'rsatmalar.

Modulli o'qitishda quyidagi maqsadlar ko'zlanadi:

- o'qitishning (o'quv fanlar orasida va o'quv fanning ichida) uzluksizligini ta'minlash;
- o'qitishni individuallashtirish;
- o'quv materialini mustaqil o'zlashtirish uchun etarli sharoit yaratish;
- o'qitishni jadallashtirish;
- fanni samarali o'zlashtirishga erishish.

Shunday qilib, modulli o'qitishda ta'lim oluvchilarni o'z qobiliyatiga ko'ra bilim olishi uchun to'la zaruriy shart-sharoitlar yaratiladi.

O'qitishning modul tizimiga o'tish samaradorligi quyidagi omillarga bog'liq bo'ladi:

- o'quv muassasasining moddiy-texnikaviy bazasi darajasi;

pedagoglar tarkibining malakaviy darajasi;

ta'lim oluvchilarning tayyorgarlik darajasi;

ko'zlangan natijalarni baholash;

didaktik materiallarni ishlab chiqish;

natijalarning tahlili va modullarni maqbullashtirish.

O'qituvchi-pedagoglarning malakasini oshirish va qayta tayyorlash jarayonida elektron platforma muhim o'rin tutadi. Maxsus elektron ta'limda internetga o'quvchilar va o'qituvchilarning ulanishi mumkin bo'lgan qurilmalar orqali barcha turdagi gadjetlardan (planshetlar, kompyuterlar, noutbuklar va b.) ulanib, o'quv, o'qitish, va o'rganish jarayonida ishtirok etishlari mumkin. "Uzluksiz kasbiy ta'lim" maxsus elektron platformasida tinglovchilar uchun quyidagi imkoniyatlar yaratildi:

1. Tinglovchi ushbu platformaga kirganida birinchi navbatda, ushbu platformaning imkoniyatlari bilan tanishib chiqishi mumkin, jumladan: tashkil etilgan kurslar xaqida to'liq ma'lumotlar, mutaxassislar tomonidan o'tkazilgan va tashkil etiladigan vebinarlar haqida ma'lumotlar olishi, xorijlik mutaxassislarning platforma xaqidagi fikrlari bilan tanishishlari, mualliflar xaqida to'liq ma'lumotlarga ega bo'lishlari mumkin. Platformada ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlar va tizim yangiliklari bo'yicha ma'lumotlar bazasi muntazam yangilanib boriladi.

2. "Uzluksiz kasbiy ta'lim" maxsus platformasiga barcha turdagi gadjetlardan ulanish mumkin.

3. Tinglovchi platformaga mustaqil kirishi, onlayn ro'yxatdan o'tishi mumkin.

4. Tinglovchi platformada o'zining shaxsiy kabinetini bilan muntazam ishlashi va uni rivojlantirish imkoniyatlariga ega.

5. Platforma orqali tinglovchining kasbiy bilim darajasini aniqlash va diagnostikasi qilish imkoniyati mavjud.

6. Natijalar asosida tinglovchining

individual kasbiy rivojlanish traektoriyasi aniqlanadi.

7. Traektoriya asosida tinglovchiga mavjud ta'lim kurslari tavsiya etiladi. Kurslar bo'yicha videodarslar, taqdimotlar, testlar, adabiyotlardan foydalanish bo'yicha ma'lumotlar taqdim etiladi.

8. Tinglovchining o'zlashtirish va bilim darajasi, har bir o'rganilgan mavzudan keyin diagnostika qilish orqali aniqlanadi.

9. Muvaffaqiyatli o'zlashtirilgan kurslar bo'yicha elektron sertifikat taqdim etiladi.

10. Platformada tinglovchi o'zining shaxsiy portfoliosini rivojlantirish imkoniyatlari ham ko'zda tutilgan. Tinglovchiga muqobil malaka oshirish shakllaridan ham kredit to'plash imkoniyatlari yaratilgan.

11. Platformadan cheklanmagan vaqt davomida vebinarlar tashkil etish imkoniyati ishlab chiqilgan.

Shuningdek, elektron platformada o'rganish va o'rganganlarini amaliyotda qo'llash qobiliyatlari rivojlanib boradi. Maxsus elektron platforma imkoniyatlaridan foydalanish boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy potensialini rivojlantirishda yordam beradi.

Uzluksiz kasbiy potensialni rivojlantirishning o'z ustida ishlash va o'zini-o'zi rivojlantirishda "Elektron platforma"ning (e-Learning) quyidagi tizimlari mavjud.

Bularga misol qilib quyidagilarni keltirish mumkin.

LMS – bilim olish faoliyatini tashkil etish va boshqarish uchun mo'ljallangan tizimlar hisoblanadi. Ular orqali ta'lim oluvchilar va ta'lim beruvchi o'rtasida muloqot rejimi o'rnatiladi hamda o'quv materiallari majmuasi, videodarslar, ma'ruza materiallari, taqdimotlar, elektron kitob va qo'llanmalar uzatiladi va qabul qilinadi.

Masofaviy ta'lim – masofadan turib o'quv axborotlarini almashuvchi vositalarga asoslangan, o'qituvchi maxsus axborot muhit yordamida, aholining barcha qatlamlari

va ta'lim oluvchilarga ta'lim xizmatlarini ko'rsatuvchi ta'lim majmuasidir.

Masofaviy o'qish – bu yangi axborot texnologiyalari, telekommunikatsiya texnologiyalari va texnik vositalariga asoslangan ta'lim tizimidir. U ta'lim oluvchiga ma'lum standartlar va ta'lim qonun-qoidalari asosida o'quv shart-sharoitlari va o'qituvchi bilan muloqotni ta'minlab berib, o'quvchidan ko'proq mustaqil ravishda shug'ullanishni talab qiluvchi tizimdir. Bunda o'qish jarayoni ta'lim oluvchini qaysi vaqtda va qaysi joyda bo'lishiga bog'liq emas.

Video va audio konferensiyalar–bu Internet va boshqa telekommunikatsion aloqa kanallaridan foydalangan holda ikkita uzoqlashgan auditoriyalarni bir-biri bilan bog'lab ta'lim olish yo'li. Video va audio konferensiyalar uchun katta hajmda maxsus texnika, yuqori tezlikka ega bo'lgan aloqa kanali va o'qitishni tashkil qilish uchun xizmat ko'rsatuvchi mutaxassislarni jalb etish kerak bo'ladi.

Elektron pochta orqali ta'lim– bu internetning elektron pochta xizmatlaridan foydalanib, ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi o'rtasida xatlar orqali muloqot o'rnatib ta'lim olish yo'li. Elektron pochta yordamida har xil test, vazifa, savol-javob xabarlarini, shuningdek, o'quv adabiyotlari va o'quv qo'llanmalar fayllarini (matn, grafika, multimedia, dasturlar va boshqa ko'rinishida) jo'natish va qabul qilish orqali ma'lumot almashish mumkin.

Simulyator, elektron darsliklar va o'quv dasturlar– bu, asosan, nazariy va amaliy bilimlarni qamrab olgan o'quv manbalari hisoblanib, kompyuter dasturlari orqali o'quvchilarga onlayn va offlayn holatida foydalanish uchun ishlab chiqiladi. Simulyator va elektron darsliklar hozirgi kunda ta'lim sohasida juda keng qo'llanilmoqda.

Internet masofaviy ta'lim portallari– bu Internet tarmog'idagi ko'plab saytlarda joylashgan katta hajmdagi ma'lumotlardan foydalanish va yangi bilimlar olish yo'li.

Ushbu saytlarning asosiy vazifasi – ta'lim jarayonini tashkil qilish, ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi o'rtasida elektron onlayn muloqotni o'rnatish, o'qituvchilarga o'quv materiallarni joylashtirish va o'quvchilarga shu ma'lumotlar bilan ishlashga hamda boshqa masofaviy ta'lim servislardan foydalanishga imkoniyat yaratishdan iborat.

Ehtiyojlarga asoslangan malaka oshirishni faqatgina intellektual dasturiy vositalar yordamida amalga oshirish mumkin. o'zlashtirish, yangi pedagogik hamda axborot texnologiyalari asosida elektron ta'limdan foydalangan holda tinglovchilarni malakasini oshirish dolzarb vazifalar sirasiga kiradi. O'quv jarayonini elektron ta'lim asosida tashkil etish, shu jumladan, o'quv materiallarini bayon etishni takomillashtirish tamoyillariga ma'lum o'zgartirishlar kiritish zarur bo'ladi. Bunda ta'lim jarayoniga zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish va ulardan foydalanish, maqsadga erishishdagi eng samarali yo'l hisoblanadi.

Ta'lim tizimiga elektron axborot ta'lim texnologiyalarini tatbiq etish, ta'lim muassasalarining moddiy texnik bazasini holatini tanqidiy baholash va takomillashtirishdagi asosiy vazifalar quyidagilardan iborat:

- elektron ta'limni o'quv jarayoniga tatbiq etish uchun lozim moddiy texnika bazasini yaratish;
- o'quv jarayoni uchun elektron ta'limga mo'ljallangan ta'lim texnologiyalarini yaratish va qo'llash;
- tinglovchilarni zamonaviy elektron ta'lim texnologiyalari sohasida bilim va ko'nikmalarini shakllantirish;
- elektron ta'limni joriy etish orqali ta'lim tarbiya va o'qitish jarayonining samaradorligini oshirish.

O'qitishning har bir vositasi o'ziga xos didaktik imkoniyatlarga ega bo'lib, o'qituvchi bunday imkoniyatlarni yaxshi bilishi va o'quv materiallarini mazkur vositalar bo'yicha taqsimlay olishi hamda

ulardan didaktik masalalarning yechimiga bag'ishlangan o'quv axborotlarni ajratib olmog'i lozim bo'ladi. Elektron ta'lim resurslari zamonaviy axborot texnologiyalari muhitida o'qitishning didaktik, dasturiy va texnik interfaol majmuasidan tashkil topadi. Elektron ta'lim resurslari an'anaviy majmualaridan farqliroq, o'qitishning kompyuter va an'naviy texnologiyalari birligi sifatida namoyon bo'ladi.

Elektron ta'lim resurslari asosida o'quv jarayonini tashkil etishda multimedia texnologiyalarining qo'llanilishi tinglovchilarga o'qisha qiziqishni yanada orttiradi, ta'limning interaktiv xususiyati asosida tinglovchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi va o'quv materiallarini

o'zlashtirilishining samaradorligini oshiradi. Shu bilan bir qatorda elektron ta'lim resurslari real hayotlarda namoyish qilinishi qiyin yoxud murakkab bo'lgan jarayonlarni modellashtirish va kuzatish imkoniyatini beradi, o'quv materiallarining o'zlashtirilishi nafaqat darajasiga ko'ra, balki tinglovchilar erishgan mantiq va qabul qilishlari darajasiga ko'ra ham samarali bo'lishini bildiradi.

Xulosa qilib aytganda bugun boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy potensialini doimiy rivojlantirish davr talabidir. Shuningdek, uzluksiz kasbiy rivojlantirish zamonaviy axborotlashgan jamiyatdagi barcha o'zgarishlar va yangiliklarga o'z vaqtida javob berishga imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2020-yil 6-noyabrdagi PQ-4884-son qarori
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 17-yanvardagi "Xalq ta'limi xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini tashkil etish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi 25-son qarori
3. Jarvis P. (2012). Learning from everyday life. *Human and Social Studies Research and Practice*, 1(1), 1-20. Retrieved October 20, 2016.
4. Rakhmonova M. Kh. Issues of scientific and metodikal cooperation in pedagogical migrarion// *Innovatsion in the modern education system: a collection scientific works of the International scientific conference*. 2021 – Washington,
5. Кущева Н.Б., Терехова В.И. Концепция непрерывного образования взрослых как социальный институт инноваций // Интернет-журнал «Мир науки» 2016, Том 4, номер 3
6. Otajonovna, K. M., Bakhodirovna, N. M., & Kizi, T. R. N. (2021). Pedagogical bases of the organization of methodical work in professional colleges. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(4), 1095-1098.
7. Каримова, М., & Тоджиев, Х. (2021). Ўқув жараёнини технологик ташкил этиш хусусиятлари. *Общество и инновации*, 2(8/S), 227-233.
8. Raxmonova Mehrixon Xoshimovna Peculiarities of developing the professional potential of pedagogues based on innovative approaches// *Eurasian Journal of Academic Research* №1 2023 Б
9. Куйсинов О.А., Муслимов Н.А., Абдуллаева К., Гаипова Н., Каримова Н., Кодиров М. Касб таълими уқитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантириш технологияси. Монография. -Т.: "Фан ва технология", 2013. - 128 б.

AUDITORIYADAN TASHQARI MASHG'ULOTLAR JARAYONIDA TALABALAR MA'NAVIYATINI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY SHAKLLARI

KARSHIYEV JAXONGIR ABDIRAYIMOVICH
O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti

Annotatsiya. Ushbu maqolada auditoriyadan tashqari mashg'ulotlar jarayonida talabalar ma'naviyatini rivojlantirishning zamonaviy shakllari, usullari uning mazmuni bilan o'zaro ta'sirda bo'lishi, kasbiy pedagogik faoliyatning maqsadi va qonuniyatlarini aks ettirilgan.

Kalit so'zlar: Tarbiya, ta'lim, ma'naviyat, axloq, odob, tadbir, metod, ma'naviy tarbiya, estetik tarbiya.

Abstract. This article reflects the modern forms and methods of developing students' spirituality in the course of training outside the auditorium, their interaction with its content, the purpose and laws of professional pedagogical activity.

Key words: Education, education, spirituality, morality, manners, event, method, spiritual education, aesthetic education.

Аннотация. В данной статье современные формы и методы развития духовности студентов в процессе обучения вне аудитории отражают взаимодействие с ее содержанием, целью и законами профессиональной педагогической деятельности.

Ключевые слова: Воспитание, воспитание, духовность, нравственность, нравы, событие, метод, духовное воспитание, эстетическое воспитание.

Tarbiyaning mazmuni faqat uning shakli tufayligina emas, balki metodlar orqali ham amalga oshiriladi. Ma'naviy tarbiyaning tashkiliy shakllari metodlar va usullar orqali amalga oshirilib, ular ko'pincha, vazifasiga qarab o'zgarib turadi va ularning biri ikkinchisidan, ma'lum darajada, shartli ravishda ajratiladi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning muvaffaqiyati xalqning ma'naviy yetuklik darajasi va milliy ruhi bilan belgilanadi. Shu nuqtai nazardan, XXI asrda davlatimizning rivojlanishi, uning kuch-qudrati va salohiyati ko'p jihatdan xalqning yuksak va sof ma'naviyatiga, ziyolilarimiz va yoshlarimizning aqliy savodxonligi, bilimi, ijodkorligi, tashabbuskorligi va vatanparvarligiga bog'liq. Mamlakatimiz kelajagi bo'lgan yoshlar bilan chambarchas bog'liq holda mamlakatni barqaror rivojlantirish g'oyasi bilimli va zukko avlodni tarbiyalashga asoslanadi.

O'zbekiston birinchi Prezidenti I.Karimovning "Yuksak ma'naviyat –

yengilmas kuch" asarida ma'naviyat, yoshlar tarbiyasi, milliy o'zlikni anglash, milliy ma'naviyat masalalariga e'tibor berilgan bo'lsa, hozirgi Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning asarlarida yoshlarni ma'naviy yetuk inson etib tarbiyalash uchun besh muhim tashabbus ilgari surilgan.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning "Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari" asarida yoshlarni ma'naviy yetuk inson etib tarbiyalash, chinakam ma'rifat va yuksak madaniyat egasi bo'lish uzluksiz hayotiy ehtiyojga aylanishi, yoshlar bilimi, saviyasini oshirish uchun ilm-ma'rifat, yuksak ma'naviyat kerakligi hamda yoshlarni ko'proq ta'limga jalb etish zarurligini ta'kidlaydi [18].

Ta'lim sohasidagi islohotlar ham bugungi kunda o'zining dolzarbligi hamda amaliy ahamiyati bilan boshqa sohalardagi islohotlardan aslo qolishmaydi. Chunki ushbu sohadagi islohotlarni yanada keng ko'lamda davom ettirish davr talabidir. Ayniqsa, davlatimiz rahbari tomonidan ilgari

surilgan Harakatlar strategiyasi hamda 5 ta muhim tashabbusda yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish, ularni ta'lim tizimiga kengroq jalb etish, kitobxonlikka yo'naltirish kabi amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarning samaradorligini oshirish, yoshlarning intellektual salohiyati, ongu tafakkuri va dunyoqarashini yuksaltirish, mafkuraviy immunitetini mustahkamlash, vatanparvarlik, xalqqa muhabbat va sadoqat tuyg'usi bilan yashaydigan barkamol avlodni tarbiyalash kabi masalalar muhim o'rinni egallaydi [145,768].

Bolalarimizni birovlarining qo'liga berib qo'ymasdan, ularni o'zimiz tarbiyalashimiz lozim. Buning uchun yoshlarimiz bilan ko'proq gaplashish, ularning qalbiga quloq solish, dardini bilish, muammolarini yechish uchun amaliy ko'mak berishimiz kerak. Bu vazifalarni amalga oshirishda biz asrlar mobaynida shakllangan milliy an'analarimizga, ajdodlarimizning boy merosiga tayanamiz. Farzandlarimiz, ayniqsa, qiz bolalarning zamonaviy bilim va kasb-hunarlarini, xorijiy tillarni egallashlari, har tomonlama sog'lom va barkamol bo'lib, hayotdan munosib o'rin topishlari uchun barcha kuch va imkoniyatlarimizni safarbar etamiz» [12].

Ushbu fikrdan ko'rinadiki, aynan yoshlar siyosatini amalga oshirishda yuksak ma'naviyatli kishilarni, ya'ni ma'nan barkamol avlodni shakllantirmay turib, bugungi mustaqillik davriga mos yoshlarga xos bo'lgan qadriyatlar, ideallar va tamoyillarni qaror toptirib bo'lmaydi" degan chuqur ma'noli so'zlari bejiz aytilmagani yaqqol ko'rinadi [52,32].

Talabalarni ma'naviy tarbiyalashning shakllari, usullari uning mazmuni bilan o'zaro ta'sirda bo'lib, kasbiy pedagogik faoliyatning maqsadi va qonuniyatlarini aks ettiradi va oliy o'quv yurtida amalga oshiriladigan ta'lim-tarbiyaning metodlari hamda vositalari bilan chambarchas bog'liq. Tarbiyaning mazmuni faqat uning shakli tufayligina emas, balki

metodlar orqali ham amalga oshiriladi. Ma'naviy tarbiyaning tashkiliy shakllari metodlar va usullar orqali amalga oshirilib, ular ko'pincha, vazifasiga qarab o'zgarib turadi va ularning biri ikkinchisidan, ma'lum darajada, shartli ravishda ajratiladi.

Ma'naviy tarbiya odatda, tarbiyaning maqsadi va vazifalariga, uning xarakteri va davom etishiga bog'liq. Shuningdek, tarbiyaning barcha shakllarini quyidagi uch guruhga birlashtirish ham mumkin:

1) og'zaki bayon etish shakllari: ma'ruzalar, dokladlar, munozaralar, ma'naviyat soatlari, konferensiyalar, uchrashuvlar va hokazo;

2) amaliy ishlar: ijtimoiy foydali ishlar, ishlab chiqarish, pedagogik amaliyot, badiiy havaskorlik va ilmiy to'garaklar, sport seksiyalari, ekskursiya kabilar;

3) ko'rsatmali ishlar: muzeylar, ma'naviyat xonalari, ko'rgazma va stentlar, shon-shuhrat xonalari va boshqalar. Tarbiyaviy ishning bu shakllari o'zaro bog'liq bo'lib, biri ikkinchisini to'ldiradi.

Ma'naviy tarbiya tarbiyaviy ishlarning barcha turlarini yuqori darajada samarador bo'lishini talab etadi, buning uchun esa quyidagi pedagogik talablarga amal qilish lozim: ma'naviy tarbiyaning shakli umuminsoniy insonning maqsadi va mazmuniga mos kelishi lozim. Oliy ta'limda talabalarda ma'naviy tarbiyani rivojlantirishda auditoriyadan tashqari mashg'ulotlarni samarali tashkil etish muhim hisoblanadi.

Oliy ta'lim muassasalari oldida turgan muhim tarbiyaviy faoliyati bu yoshlarga estetik, ekologik, axloqiy, huquqiy, iqtisodiy va shunga o'xshash boshqa turdagi tarbiyaviy ishlarni o'rgatishdan iboratdir. Tarbiyaning ushbu turlarini yosh avlodga singdirish uchun avvalo ta'lim muassasasida o'tkaziladigan talabalar ma'naviyatini shakllantirishga asoslangan turli tadbirlarda, to'garaklar faoliyatida milliy madaniy-tarixiy an'analariga, urf-odatlar va umumbashariy

qadriyatlarga tayangan holda amalga oshiriladi.

Auditoriyadan tashqari tadbirlarda pedagog bilan talabaning hamkorlik qilishi zarur, u darsdagiga nisbatan boshqacha: -asosan bivosita, o'quv materialli (sxemalar, jadvallar, yo'l-yuriklar, maxsus tuzilgan ma'lumotnomalar va hokazolar)ni tegishli tarzda tashkil etish orqali amalga oshiriladi.

Auditoriyadan tashqari tadbirlarni tashkil etishda pedagogning yo'naltiruvchi ta'siri ostidagi talabalarning o'zini-o'zi tartibga solish, o'zini-o'zi nazorat qilishi asosiga ta'lim muassasasida, kutubxonada va uyda yakka tartibdagi reja asosida o'tkaziladigan mustaqil mashg'ulotlar yetakchi shaklga aylanishi kerak. Bunda auditoriyadan tashqari mashg'ulotda ta'limning moddiy bazasi: qo'shimcha adabiyotlar, ko'rgazmali qo'llanmalar, didaktik materiallar, texnika vositalaridan oqilona foydalanish ko'zda tutiladi.

Auditoriyadan tashqari tadbirlar– oliy ta'lim o'qituvchilari yoki chetdan taklif qilingan mutaxassislar rahbarligida ta'lim muassasalarida auditoriyadan tashqari vaqtda talabalar o'rtasida yo'lga qo'yiladigan va olib boriladigan ta'lim-tarbiya ishlari nazarda tutiladi. Auditoriyadan tashqari tadbirlar talabalar bilan olib boriladigan, maxsus tashkil etilgan muassasalar tadbir jarayonida uyushtiriladigan ta'lim-tarbiya va ma'naviy ishlardan iboratdir.

Talabalar bo'sh vaqtini va dam olishini to'g'ri tashkil etish uchun davlat organlari, jamoat birlashmalari, mahalla bilan hamkorlikni kuchaytirish lozim. Talabalar bilan olib boriladigan auditoriyadan tashqari mashg'ulotlar ta'lim-tarbiya jarayonining ajralmas tarkibiy qismidir. U darslarda olib boriladigan o'quv-tarbiya ishlarini mustahkamlab va to'ldirib borishi bilan birgalikda talabalarni pedagogik ta'sir ostiga to'la ravishda jalb etishga hamda dars uchun ajratilgan vaqt ishida amalga oshirilishi qiyin bo'lgan yoki butunlay iloji bo'lmagan

bir qancha muhim tarbiyaviy vazifalarni hal qilishga yordam beradi.

Auditoriyadan tashqari tadbirlarning mazmuni juda ham xilma-xildir, bunga eng avvalo talabalarning bilim, ko'nikma va malakalarini kengaytirish, ularni amaliy va mustaqil ravishda foydalana olishga o'rgatish, ijtimoiy foydali mehnatga tayyorlab borish va shu bilan birga, ularga ma'naviy-ma'rifiy tarbiya berish maqsadiga qaratilgan tadbirlarni uyushtirish misol bo'ladi. Shuningdek, talabalarga estetik tarbiya berish, ularning turli qobiliyat va iste'dodlarini o'stirish, talabalarning sog'lig'ini mustahkamlash, jismoniy tomondan rivojlantirish va ularning madaniy dam olishlarini uyushtirish bilan bog'liq bo'lgan mashg'ulotlar kiradi. Talabalarning bo'sh vaqtini tashkil etishning shu jumladan, ommaviy sport va jismoniy tarbiya-sog'lomlashtirish tadbirlarining, bolalar turizmining mavjud turlari va shakllarini takomillashtirish, milliy turlarini va shakllarini tiklash hamda amaliyotga joriy etish auditoriyadan tashqari ishlar sirasiga kiradi. Auditoriyadan tashqari mashg'ulotlarni samaradorligini oshirish avvalo komil insonni shakllantirishning eng zamonaviy va qulay yo'nalishlarini topib joriy etishga bog'liq. Auditoriyadan tashqari tadbirlarning asosiy maqsad va vazifalari - yoshlarda sog'lom turmush tarziga intilishni tarbiyalash va rivojlantirish, munosib oila sohibi bo'lish istagini shakllantirishda ham namoyon bo'ladi.

Auditoriyadan tashqari tadbirlar talabalarning qiziqish, istaklari, xoxish va extiyojlariga suyangan holda ularning auditoriyadan bo'sh vaqtlarida o'quv tarbiya jarayonini to'ldirib, ularning ijodiy qobiliyatlarini, tashabbuskorligini oshirishga imkoniyat yaratadi.

Auditoriyadan tashqari tadbirlar o'quv jarayonining ajralmas qismi va talabalarning bo'sh vaqtlarini tashkil qilish shakllaridan biridir. Bugungi kunda bu asosan dars mashg'ulotlaridan tashqari talabaning bo'sh

vaqtlarini mazmunli o'tkazish, ularning o'zini o'zi boshqarish va ijtimoiy foydali tadbirlarga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish uchun tashkil etilgan faoliyat sifatida tushuniladi.

Oliy o'quv yurtida asosiy yo'nalishdagi auditoriyadan tashqari mashg'ulotlar quyidagi faoliyat yo'nalishlarida amalga oshiriladi:

1. Ma'naviy-axloqiy tarbiya yo'nalishida:

- suhbatlar, uchrashuvlar, ma'naviy-axloqiy tarbiyalovchi o'yinlar;
- ekskursiyalar, maqsadli sayohatlar (tuman, viloyat, Respublika markaziga);

2. Estetik tarbiya yo'nalishida:

- mavzuiy kechalar (rasm, musiqa, she'riyat);

- ko'rgazmalar tashkil qilish (bolalar va ota-onalarning birgalikdagi faoliyati);

- badiiy kitoblar ko'rgazmasini tashkil qilish;

- kitobxonlik tanlovlari o'tkazish;

3. Faoliyatning yetakchi shakllari:

- teatrlarga, muzeylarga, kutubxonalarga, ko'rgazmalarga madaniy sayohatlar;

- turli mavzularda konsertlar, sahna tomoshalari, ta'tillar;

- badiiy ko'rgazmalar, san'at festivallari.

4. Ta'limiy faoliyatning yetakchi shakllari:

- viktorinalar, o'quv o'yinlari va munozaralar;

- talabalar ilmiy loyihalari

- kognitiv yo'nalishga oid oliy ta'limdan tashqari tadbirlar (olimpiadalar, intellektual marafonlar);

- fan haftalari, ta'tillar, bilim darslari, tanlovlar

5. Loyiha faoliyati shakllari:

- loyihani ishlab chiqish.

- fitness va sog'liq

6. Sport yo'nalishida faoliyatning yetakchi shakllari:

- oliy ta'lim muassasasi va jismoniy tarbiya tadbirlari;

- oliy ta'lim sport musobaqalari, salomatlik kunlari.

- xavfsizlik uchun burchaklar yasash, bolalar bilan brifing, tematik suhbatlar, tibbiyot xodimlari bilan uchrashuvlar.

- sport musobaqalari, viktorinalar, loyihalar

- sport seksiyalariga talabalarni jalb qilish va targ'ib qilish.

- dam olish kunlarini tashkillashtirish, piyoda sayohatlar tashkil qilish.

7. Ijtimoiy foydali faoliyat yo'nalishida:

- oliy o'quv yurti hududini obodonlashtirish loyihasi bo'yicha tadbirlar olib borish;

- oliy ta'lim muassasasining ko'kalamzorlashtirish ishlari;

- auditoriya xonalarida navbatchilikni tashkil etish;

- karyera bo'yicha suhbatlar, turli kasb vakillari bilan uchrashuvlar;

- hunarmandchilik va san'at ko'rgazmalari;

- talabalarning dam olishi, reabilitatsiyasi va mehnat faoliyatini tashkil etishning samarali shakllarini joriy etish;

- talabalar salomatligini mustahkamlash;

- har bir talabaning ijodiy faolligini rivojlantirish;

- oila, mahalla va oliy ta'lim massasasi o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash.

Auditoriyadan tashqari ma'naviy tadbirlar, Yoshlar ittifoqi vakillari, jamoatchilik kengashi hamda ota-onalar jamoasi hamkorligida olib boriladi.

Auditoriyadan tashqari ma'naviy tadbirlar talabalar ma'naviyatini rivojlantirish, ularga bilim berishda muhim vosita bo'lganligi tufayli bu ishlarni keng yo'lga qo'yishga fakultet dekanlari, kafedra mudirlari, tyutorlar, shuningdek, o'qituvchilar jamoasi katta e'tibor berishi, «Yoshlar Ittifoqi» tashkiloti, ota-onalar jamoasi va oliy ta'lim raxbarlari yordamidan har tomonlama foydalanish kerak. Auditoriyadan tashqari vaqtda olib boriladigan ma'naviy tarbiyaning hajmi, asosiy yo'nalishlari, mazmuni har bir yosh bosqichda talabalarning psixik rivojlanishi

BO‘LAJAK INGLIZ TILI O‘QITUVHILARNI O‘QITISH JARAYONIDA SMART TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

FAYZULLAYEVA DILNOZA UBAYDULLOYEVNA
Samarkand davlat chet tillar instituti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Texnologiya rivojlanishlari o‘qitish va ta‘lim jarayonlarini yanada osonlashtirdi. Texnologiya rivojlanishlari o‘quvchilar va o‘qituvchilarga tasavvur qilib bo‘lmas darajadagi yangi imkoniyatlarni yaratadi. Shuningdek, ularni dunyoning turli burchagidagi yangiliklardan tez va oson xabardor bo‘lishida ham tengsiz ko‘makchidir. Ushbu maqolada bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarni o‘qitish jarayonida smart texnologiyalardan foydalanish haqida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: Ta‘lim texnologiyalari, o‘qish, yozish, talaffuzi, grammatik qoidalar, AKT texnologiyalari, tinglab tushunish va gapirish, kompyuter, player, CD disklar, SMART ta‘lim texnologiyalari.

Аннотация: Развитие технологий упростило процессы преподавания и обучения. Достижения в области технологий открывают невообразимые новые возможности для студентов и преподавателей. Это также помогает им быстро и легко получать информацию о новостях из разных уголков мира. В данной статье рассказывается об использовании умных технологий в процессе преподавания будущих курсов английского языка.

Ключевые слова: Образовательные технологии, чтение, письмо, произношение, грамматические правила, ИКТ-технологии, аудирование и говорение, компьютер, проигрыватель, CD-диски, образовательные технологии SMART.

Abstract: Technological developments have made teaching and learning processes easier. Advances in technology create unimaginable new opportunities for students and teachers. It also helps them to quickly and easily get informed about news from different parts of the world. This article talks about the use of smart technologies in the process of teaching future English language courses.

Key words: Educational technologies, reading, writing, pronunciation, grammatical rules, ICT technologies, listening comprehension and speaking, computer, player, CD disks, SMART educational technologies.

Ma‘lumki, bugungi kunda til o‘rganish va o‘qitishda zamonaviy taxnologiyaning roli beqiyos. Texnologik vositalardan foydalanish chettilini o‘rganishning har bir aspectida, ya‘ni o‘qish, yozish, tinglab tushunish va gapirishda qo‘l keladi. Masalan, tinglab tushunish uchun, albatta kompyuter, player, CD diskarsiz bu jarayonni amalga oshirish mumkin emas. Tinglab tushunish til o‘rganishning eng muhim qismlaridan biridir. Bunda o‘quvchi bir paytning o‘zida so‘zlovchining talaffuzi, grammatik qoidalarga rioya qilganligi, so‘z boyligi va uning ma‘nolariga e‘tibor berishi talab qilinadi.

Chet tili o‘rganishga bo‘lgan talab kundan-kunga oshib bormoqda. Chet tili fani to‘rt aspectga (o‘qish, yoish, tinglab tushunish va gapirish) bo‘linib, ularning har biri

bo‘yicha alohida tushuncha va ko‘nikmalar berilmoqda. Ta‘lim texnologiyalari, bu ta‘lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan unumli foydalanishdir. Shuningdek, ta‘lim jarayoniga zamonaviy innavatsion texnologiyalarini olib kirish orqali ta‘lim sifati va samaradorligini oshirishni nazarda tutadi.

Shuningdek, chettilini o‘rganishdabunday axborot-kommunikatsion texnoogiyalardan foydalanishning bir qancha afzalliklari mavjuddir. Til o‘rganish va o‘qitishda zamonaviy taxnologiyaning roli beqiyosdir. Texnologik vositalardan foydalanish chet tilini o‘rganishning har bir aspect (o‘qish, yoish, tinglab tushunish va gapirish)ida qo‘l keladi. Masalan, tinglab tushunish uchun, albatta kompyuter, player, CD diskarsiz bu

jarayonni amalga oshirish mumkin emas. Tinglab tushunish til o'rganishning eng muhim qismlaridan biridir. Bunda o'quvchi bir paytning o'zida so'zlovchining talaffuzi, grammatik qoidalarga rioya qilganligi, so'z boyligi va uning ma'nolariga e'tibor berishi talab qilinadi.

SMART ta'limi bu ta'limning yangi texnologiyalardan foydalangan holda olib borilishidir. SMART ta'lim texnologiyalari O'zbekiston ta'lim tizimiga qisqa muddatda kirib kelgan yangi texnologiyalardan biri hisoblanadi. Hayotimizning barcha jabhasida bo'lgani kabi ta'lim sohasida ham texnologiyalardan unumli foydalanish XXI asr ta'limining talabidir.

Ushbu texnologiyalar insoniyat hayotidagi har qanday yo'nalishda mavjud bo'lgan murakkab vazifalarni osonlashtirish uchun xizmat qilmoqda. Shu sababli, ta'limda undan unumli foydalanish juda muhimdir. Pondicherri universiteti (Hindiston) tadqiqotchisi Palanivel Kuppusami "Smart Education Using Internet of Things Technology" (Internet texnologiya jihozlaridan foydalanadan SMART ta'limi) maqolasida AKT texnologiyalari ta'limda o'quvchining o'rganish qobiliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi deb ta'kidlab o'tgan. Kuzatuvlar davomida tadqiqotchi vazifa va mashqlarni kompyuterdan foydalangan holda bajarish o'quvchilarda fanga bo'lgan qiziqishini, tilni o'rganishga bo'lgan ishtiyoqini oshirganligini aniqlagan. Ta'lim muassasalarida SMART ta'lim texnologiyalaridan foydalangan o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarishi, baholay bilishi va o'ziga ishonchi ortishi o'z tasdig'ini topmoqda. Shu sababli bir qator ta'lim muassasalari o'z ta'lim tizimiga AKTni tobora ko'proq kiritmoqda. Bugungi kunda butun dunyo o'qituvchilari o'z darslarida axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishga harakat qiladilar, chunki ular o'quvchilar uchun qiziqarli, ulardan foydalanish oson va dars jarayoni uchun qulay.

Xorijiy tillarni o'qitishda SMART ta'lim texnologiyalaridan foydalanish zamonaviy til o'qitishning talabidir.

SMART ta'lim texnologiyalarini vazifalariga ko'ra quyidagilarga bo'lish mumkin:

Oddiy daraja SMART ta'lim texnologiyalari sinfi

O'rta daraja SMART ta'lim texnologiyalari sinfi

Yuqori daraja SMART ta'lim texnologiyalari sinfi

SMART ta'lim texnologiyalari sinfiga kompyuterlar, noutbuklar, proyektorlar va boshqa shunga o'xshash gadjetlar bilan jihozlangan sinflar oddiy daraja kiradi, Yuqoridagi oddiy daraja SMART ta'lim texnologiyalariga qo'shimcha, kichik podium va boshqaruv panellari bilan jihozlangan sinflar o'rta daraja SMART ta'lim texnologiyalari sinfidir. Oddiy va o'rta sinflarda bo'lgan barcha jihozlarning ilg'or xususiyatlar bilan boyitilgan texnologiyalar sinfi Yuqori daraja SMART ta'lim texnologiyalari sinfi hisoblanadi.

Ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanishda o'quvchilar ham axborot — kommunikatsion texnologiyalarni yaxshi bilish va ulardan foydalana olishi muhim omil hisoblanadi. Chet tilini zamonaviy texnologiyalardan foydalanib o'rgatish va o'rganish eng samador usullardan biridir. Bu jarayonda, jumladan:

– kompyuterlardan foydalanganda o'quvchi chet tilidagi video roliklarni, namoyishlarni, dialoglarni kino yoki multfilmlarni ham ko'rishi ham eshitishi mumkin;

– chet tilidagi radio eshittirishlar va televideniya dasturlarini eshitish va tomosha qilish mumkin;

– ancha an'anaviy usul hisoblanadigan magnitafon va cassetalardan foydalanish;

– CD pleyerlardan foydalanish mumkin.

Bu texnik vositalardan foydalanish o'quvchilarning chet tilini o'rganishlari

jarayonini qiziarliroq va samaraliroq bo'lishini ta'minlaydi. Bugungi kunda maktablarda interfaol o'yinlar orqali dars o'tish an'anaga aylanib bormoqda. Ma'lumki, darsning turli xil o'yinlar asosida o'tilishi o'quvchilarning imkoniyatlarini namoyish etish, diqqatni jamlash, bilim va ko'nikmalarini oshirish va kuchli bo'lishlarini ta'minlaydi. O'yin texnologiyasidan foydalanishning asosini o'quvchini faollashtiruvchi va jadallashtiruvchi faoliyat tashkil etadi.

Psixologlarning ta'kidlashlaricha, o'yinli faoliyatning psixologik mexanizmlari shaxsning o'zini namoyon qilish, hayotda barqaror o'rnini topish, o'zini o'zi boshqarish, o'z imkoniyatlarini amalga oshirishning fundamental ehtiyojlariga tayanadi. Har qanday o'yin zahirida umumiy qabul qilingan ta'lim prinsiplari, taktikasi yotishi kerak. O'quv o'yinlariga o'quv predmetlari asos qilib olinishi kerak. O'yinlar jarayonida o'quvchi oddiy darsga qaraganda bu mashg'ulotga qiziqibroq yondashadi

va bemalol faoliyat ko'rsatadi. Ta'kidlash lozimki, o'yin eng avallo, o'qitishning bir usulidir. O'quvchilar o'yinli darslarga qiziqib qatnashadilar, g'alaba qozonishga intiladilar, o'qituvchi ular orqali o'quvchiga ta'lim-tarbiya ham beradi. O'quvchi inglizcha o'yin o'ynab, gapira olarkanman, tinglab tushuna olarkanman, yoza olarkanman, deb ishonadi, qiziqadi. Biz bilamizki, hozirgi ta'lim jarayonida o'quvchi sub'ekt bo'lishi lozim. Bunda ko'proq interfaol metodlarga e'tiborni qaratish ta'lim samaradorligini oshiradi. Ingliz tili darslariga qo'yilgan eng muhim talablardan biri talabalarni mustaqil fikrlashga o'rgatishdir.

Xulosa qilib aytganda, ta'limda aqlli texnologiyalardan foydalanish o'qitish va o'rganishda imkoniyatlarni kengaytirishi, o'quvchilar uchun ta'lim olishning sifatini yaxshilashi va jamiyatlar uchun iqtisodiy samaradorlikni oshirishi orqali ta'lim tizimlari va ta'lim sifatini yaxshilashi mumkin ekanligini aytish o'tish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bekmuratova U. B. "Ingliz tilini o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish" mavzusida referat. Toshkent — 2012 yil
2. Tadjibaeva, A., & Tashlanova, N. (2020). The collaborative approach in content and language learning. Теория и практика современной науки, (6), 31-34.
3. Отабоева, М. Р. Чет тилини о'qitishda zamonaviy innovatsion texnologiyalaridan foydalanish va uning samaradorligi / М. Р. Отабоева.
4. O'.Hoshimov, I. Yoqubov. "INGLIZ TILI O'QITISH METODIKASI" (o'quv qo'llanma) Toshkent: "Sharq" nashriyoti, 2003

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA ONA TILIGA OID LINGVISTIK KOMPETENSIYALARINI TAKOMILLASHTIRISHDA XORIJIY TAJRIBASI

QAYUMOVA ODINA

Guliston davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarining boshlang'ich sinf o'quvchilarini PIRLS xalqaro tadqiqotga tayyorlash masalalari haqida ma'lumotlar va shuningdek bu borada amalga oshirilishi kerak bo'lgan ishlar ham ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar. PIRLS, PISA xalqaro baholash dasturlari, xorijiy tajribalar, ta'lim sifatini baholash, o'qituvchi, o'quvchi, tahlil qilish, badiiy amaliy matnlar, fanlararo ko'nikmalar.

Abstract. This article provides information on preparing primary school students for PIRLS international research, as well as what needs to be done in this regard.

Keywords. PIRLS, PISA international assessment programs, foreign experiences, educational quality assessment, teacher, student, analysis, artistic practical texts, interdisciplinary skills.

Аннотация: В данной статье представлена информация по вопросам подготовки младших школьников к международным исследованиям PIRLS, а также что необходимо сделать в связи с этим.

Ключевые слова. международные оценочные программы PIRLS, PISA зарубежный опыт, оценка качества образования, учитель, ученик, анализ, художественные практические тексты, междисциплинарные умения.

KIRISH

So'nggi yillarda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida ulkan iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlariga erishilayotganligi barcha sohalarda malakali kadrlar va yetuk mutaxassislariga bo'lgan talabni yanada oshirmoqda. Bu o'z-o'zidan o'quvchilarning ta'lim-tarbiyasi har tomonlama e'tiborni kuchaytiradi.

Mamlakatimiz innovatsion taraqqiyot yo'lida shiddat bilan rivojlanib borayotgan bir davrda kelajagimiz davomchilari bo'lmish yoshlarni ijodiy g'oyalari va ijodkorligini har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish hamda ilg'or xorijiy tajribalar, xalqaro mezon va talablar asosida baholash tizimini takomillashtirish, shu yo'lda xalqaro tajribalarni o'rganish, mavjud tizimni har tomonlama qiyosiy tahlil qilish, tegishli yo'nalishdagi xalqaro va xorijiy tashkilotlar, agentliklar, ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan yaqindan hamkorlik qilish muhim ahamiyatga egadir. Shu maqsadda, O'zbekiston

Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish choratadbirlari to'g'risida" 2018-yil 8-dekabrda 997-sonli qarori bilan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi huzurida Ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish Milliy markazi tashkil etildi. Shu bilan birga, ta'lim sifatini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etish vazifalari belgilandi.[1]

ADABIYOTLAR SHARHI

O'qish savodxonligining bu ko'rinishi konstruktiv va interaktiv jarayon sifatida ko'plab o'qish nazariyalarini aks ettiradi. O'quvchining matn bilan ishlashi jarayonida o'quvchi va matn orasidagi muloqot orqali (shuning uchun ham bu jarayon interaktiv deyiladi) o'quvchi ma'noni yaratadi (shuning uchun ham bu jarayon konstruktiv inglizcha «construct» – yaratmoq deyiladi). O'quvchi bu jarayonning faol qatnashuvchisi bo'lib,

ma'no yaratadi, matn ustida mushohada yuritadi va samarali o'qish strategiyalarini ongli ravishda tanlab qo'llaydi. Har bir matn turi odatiy shakl va qoidalarga amal qilgan holda o'quvchiga matnni sharhlashga yordam beradi. Har qanday matn turli shaklga ega bo'lishi mumkin. Bular an'anaviy kitoblar, jurnallar, hujjatlar va gazetalar, shuningdek, raqamli ko'rinishdagi yozma shakllarni ham o'z ichiga oladi. Bu borada olimlarimiz tarixda quyidagi fikrlarni aytib o'tishgan.

O'qish savodxonligi hamda mustaqil mushohada yuritish inson hayoti va faoliyatida muhim omil ekanligini Roziy Abu Bakr Muhammad ibn Zakariyning «Kitob tib ar-Ruhoniy» asarida ham uchratish mumkin. U mustaqil fikrlay olish qobiliyati va uning hayotiy mohiyati xususida shunday deb yozadi: «Nafaqat o'qish, balki o'qiganini muhokama qila olish, o'qiganini ba'zi hollarda tatbiq qila olish qobiliyatigina tabibni tabib qiladi».[2]

Ushbu nuqtayi nazar o'quvchilarning o'qishdan olingan ma'lumotlardan foydalanish qobiliyatiga tobora ko'proq e'tibor qaratadigan zamonaviy jamiyatda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Asosiy e'tibor tushunishni namoyon qilishdan o'zlashtirilgan ma'lumotlarni qanday qilib yangi loyihalar va vaziyatlarda qo'llay olish qobiliyatlarini namoyon qilishga qaratilmoqda.

«Ajoyib o'qituvchi bo'lgan ona tili bolaga ko'p narsani o'rgatadi. Bola ikki-uch yil ichida shuncha ko'p narsa o'rganadiki, ko'p narsa bilib oladiki, 20 yil qunt bilan metodik jihatdan juda to'g'ri o'qiganda ham uning yarmicha o'rgana olmaydi. Ona tilining ulug' pedagogligi ham ana shundadir» — boshlang'ich maktab o'quv predmetlari tizimida ona tiliga katta ahamiyat berib, uni markaziy va yetakchi predmet deb hisoblagan K.D.Ushinskiy. Shuning uchun ham boshlang'ich sinflarda ona tilini o'rganishga katta ahamiyat beriladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari ona tili darslarida ongli o'qish

va savodli yozishga o'rganadilar, og'zaki va yozma nutqning qonun-qoidalarini egallaydilar.[3]

«Ona tili boshlang'ich sinflarda asosiy o'rinni egallar ekan, har bir o'quvchida ona tiliga qiziqish va muhabbatni tarbiyalab borish zarur.

Boshlang'ich sinflarda ona tili mashg'ulotlari turi va mazmuni quyidagilarni o'z ichiga oladi:

o'qish, yozuv, grammatik materialni o'rganish, kuzatishlar hamda o'quvchilarning ijtimoiy faoliyatlari bilan bog'liq holda, ularning og'zaki va yozma nutqini o'stirish.

birinchi sinfga kelgan bolalarga savod o'rgatish, ya'ni ularni elementar o'qish va yozishga o'rgatish, bu ko'nikmalarni malakaga aylantirish.

adabiy til me'yorlarini, ya'ni imloviy va tinish belgilariga rioya qilingan savodli yozuvni, to'g'ri talaffuzni o'rganish, nutq va uslubiy elementlarni egallash.

grammatika, fonetika, leksikologiyadan nazariy materiallarni o'rganish, tildan ilmiy tushunchalarini shakllantirish.

o'quvchilarni o'qish va grammatika darslari orqali badiiy, ilmiy ommabop va boshqa adabiyotlar namunasi bilan tanishtirish, ularda badiiy asarni idrok etish ko'nikmasini hosil qilish.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

PIRLS sinovida, o'quvchilar uchun badiiy va amaliy matnlar taqdim etiladi. Bu matnlar o'quvchilarning o'qishni tushunish, ma'noni tushunish va matn tahlili qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi. O'quvchilar o'qishni tushunish va ma'noni tushunish uchun yordam beradigan strategiyalarni ham o'rganishlari lozim.

Sinov natijalari, o'quvchilarning o'qishni tushunish darajasini o'rganishga yordam beradi. Natijalar o'quvchilarning o'qishni tushunish darajasini bilishga va o'qishni tushunish uchun zarur bo'lgan qobiliyatlarini

rivojlantirishga yordam beradi. Bu natijalar o'qitish tizimlarining o'qish darslarini yaxshilash uchun to'g'ridan-to'g'ri tavsiyalar beradi.

PIRLS natijalari aynan shu sabablarga ko'ra o'quvchilarning matn tahlili va ma'noni tushunish qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi. Bu natijalar o'quvchilarning hayotida o'qishga bo'lgan qiziqishlarini oshirishga, shuningdek, yaxshi o'qish materiallarini topishga yordam beradi. Bunaqa qobiliyatlar o'quvchilarning o'qishni tushunish darajasini yuqoriga ko'tarishiga va o'qitishning sifatini yuqori sifatli qilishiga yordam beradi.

Badiiy matnlar, o'quvchilarning o'qishni tushunish va ma'noni tushunish uchun zarur bo'lgan matnlardir. Bu matnlar, o'quvchilarning o'qishni tushunish darajasini oshirish uchun zarur bo'lgan qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Badiiy matnlar tarixiy, adabiyot, ilmiy va hunarmandchilik asoslari bo'yicha yozilgan bo'lishi mumkin.

Amaliy matnlar esa o'quvchilarning o'qishni tushunish va matn tahlili qobiliyatlarini oshirish uchun zarur bo'lgan matnlardir. Bu matnlar, o'quvchilarning qanday bir mavzuni tahlil qilish, matnning ma'nosini tushunish va izohlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Amaliy matnlar, qisqa qissalar, sarguzashtlar, maqolalar va o'quvchilarning kundalik hayotida ko'rgan yoki ko'rganini tasvirlaydigan matnlardan iborat bo'lishi mumkin. PIRLS sinovida, badiiy va amaliy matnlar, o'quvchilarning o'qishni tushunish va ma'noni tushunish uchun zarur bo'lgan tushunchalarni oshirishga yordam beradi. Bu matnlar o'quvchilarning o'qishning kelajakdagi o'ziga mahsul qilishiga, o'qitishning sifatini oshirishga va o'quvchilarning hayotida o'qishga bo'lgan qiziqishlarini oshirishga yordam beradi.

PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) sinovida badiiy va amaliy matnlar o'quvchilarning o'qishni tushunish darajasini o'rganishga yordam beradi. Bu sinovda badiiy va amaliy matnlar quyidagi

jarayonlardan o'tkaziladi:

1. Matnlarni tayyorlash: PIRLS sinovi uchun tayyorlanayotgan badiiy va amaliy matnlar, o'qituvchilar va mutaxassislar tomonidan tayyorlanadi. Bu matnlar, o'quvchilarning o'qishni tushunish va ma'noni tushunish uchun zarur bo'lgan qobiliyatlarini oshirishga yordam berish uchun tayyorlanadi.

2. Matnlar taqdim etish: Sinov davomida, badiiy va amaliy matnlar o'quvchilarga taqdim etiladi. o'quvchilar matnlarni o'qib, tahlil qilish va ma'nolarini tushunish uchun vakolatli va samarali usullar yordamida yordam beruvchi amaliyatlarni bajarishadi.

3. Natijalarni baholash: PIRLS sinovi natijalari, o'quvchilarning o'qishni tushunish darajasini o'rganishga yordam beradi. Sinov natijalari, o'quvchilarning o'qishni tushunish darajasini bilishga va o'qishni tushunish uchun zarur bo'lgan qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Natijalar o'qitish tizimlarining o'qish darslarini yaxshilash uchun to'g'ridan-to'g'ri tavsiyalar beradi.

4. Natijalarni taqdim etish: Sinov natijalari, o'quvchilar, o'qituvchilar, mutaxassislar va hokimiyatlar tomonidan baholangan holda taqdim etiladi. Bu natijalar, o'qitishning yonalishida o'zgartirishlarni amalga oshirish uchun yordam beradi. Natijalar aynan shu sabablarga ko'ra o'quvchilarning matn tahlili va ma'noni tushunish qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi.

5. Tahlil qilish: Sinov natijalari, o'quvchilarning qanday bir mavzuni tahlil qilish, matnning ma'nosini tushunish va izohlash qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi. Bu natijalar, o'quvchilarning matn tahlilini va ma'noni tushunishni oshirishga yordam beradi.

6. Natijalarni o'rganish: PIRLS sinovi natijalari, o'quvchilarning o'qishni tushunish darajasini o'rganishga yordam beradi. Bu natijalar o'quvchilarning o'qishning kelajakdagi o'ziga mahsul qilishiga, o'qitishning sifatini oshirishga va

o'quvchilarning hayotida o'qishga bo'lgan qiziqishlarini oshirishga yordam beradi.

Shunday qilib, PIRLS sinovida badiiy va amaliy matnlar, o'quvchilarning o'qishni tushunish darajasini o'rganishga yordam beradi va sinov natijalari orqali o'quvchilarning matn tahlili va ma'noni tushunish qobiliyatlarini baholash uchun ishlatiladi. Badiiy va amaliy matnlar natijalarini baholashda izohlash katta ahamiyatga ega, chunki izohlash o'quvchilarning matn tahlil qobiliyatlarini oshirish uchun zarur bo'lgan qadimiy va samarali usullardan biridir. Izohlash orqali o'quvchilar matnlardagi muhim ma'lumotlarni tushunish, matnning ma'nosi va maqsadini tushunishga yordam beruvchi qobiliyatlarini oshirishadi. Bu qobiliyatlar o'quvchilarning o'qishni tushunish darajasini oshirishga va o'qishning kelajakdagi o'ziga mahsul qilishiga yordam beradi.

Quyida "Organayzer" metodi asosida matn ustida ishlash jarayonlarini ko'rsatib o'tmoqchimiz. Grafikli organayzerlar (tashkil etuvchi) – fikriy jarayonlarni ko'rgazmali taqdim etish vositasidir. "Organayzer" metodining qo'llash tartiblari:

1. Aqlingizga nima kelsa, barchasini yozing. G'oyalari sifatini muhokama qilmang, faqat ularni yozing.

2. Xatni to'xtatadigan imlo xatolariga va boshqa omillarga e'tibor bermang.

3. Ajratilgan vaqt tugaguncha yozishni to'xtatmang. Agarda aqlingizda g'oyalar kelishi birdan to'xtasa, u holda qachonki

yangi g'oyalar kelmaguncha qog'ozga rasm chizib turing.

"Organayzer" metodi tarmoqlashning shunday turiki, unda faqat birlamchi yoki faqat ikkilamchi ma'lumotlar emas, balki, ham birlamchi, ham ikkilamchi ma'lumotlar ochiq qoldirib beriladi. O'quvchilar qaysi tarmoq ochiq bo'lsa, shu joyning ma'lumotini topishi kerak. Bunda ularga o'qituvchi tomonidan yozilgan ma'lumotlar yordam beradi. Bu usulni o'quvchilarning o'ziga alohida qog'ozga ham, yoki guruh uchun vatman qog'oziga ham berish mumkin. Topshiriqning bajarilishini slaydlar orqali tekshirish ham mumkin.

Organayzer usuli shunisi bilan qulayki, u boshlang'ich ta'limdagi har qanday fanda ham ishlatilishi mumkin. 1-sinflarda ona tili va o'qish savodxonligi darslari jarayonida o'quvchilarning psixo-fiziologik qobiliyatlaridan kelib chiqqan holda rasmlar, qisqa yozuvli tarqatmalar asosida "Organayzer" l metodini qo'llash mumkin.

2-sinf ona tili va o'qish savodxonligi darsligidagi "Mening qahramonim" mavzusi asosida guruhlarga rasmlar tarqatiladi va berilgan topshiriq asosida rasmlarni tahlil qilishlari so'raladi. Quyidagi rasm bulardan biriga misol bo'ladi.

O'quvchi ushbu rasimga undagi jarayonga o'z munosabatini bildiradi. Rasmda uchragan yangi so'zlar o'qituvchi bilan birgalikda tahlil qilinadi.

O'quvchini xalqaro baholash darajasini belgilovchi PIRLSga tayyorlashda o'qish darsi jarayonida darslikda berilgan har bir matn yuzasidan o'quvchi o'zi mustaqil ravishda ushbu matndan kelib chiqib savollar tuzish vazifasi qo'yilsa, har bir bolaning berilgan matnni qay darajada o'zlashtirganligini uning tuzgan savollari orqali bilib olish mumkin. Bunda o'quvchining dunyoqarashi, mustaqil fikrlashi va obrazli tafakkuri har bir dars davomida rivojlantirilib boriladi. Dars jarayonida bola to'g'ri yoki noto'g'ri fikrini tinglab, to'g'ri xulosani hayotiy faktlar orqali chiqarishga o'rganib boradi. 3-4-sinflarda "Organayzer" metodini qo'llash imkoniyatlari kengayadi, chunki o'quvchilarda mavzular asosidagi bilim, ko'nikma hamda malakalari kengayib boradi.

Xulosa qilib aytganda, "Organayzer" metodi asosida o'quvchilarning olgan bilim, ko'nikma va malakalarini tizimga solish imkoniyati yuzaga keladi. PIRLS tadqiqotlariga tayyorlash jarayonida matn ustida ishlash o'ziga xos xulosalar chiqarishda mavzuning o'ziga xos jihatlarini ochishda muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA VA MUNOZARA

PIRLS –o'qib tushunish ko'nikmalarini qay darajada rivojlanganligi haqidagi ma'lumotlarni xalqaro miqyosda taqqoslash

imkonini beradigan, o'qish va o'qitishni yaxshilash uchun ta'lim sohasidagi davlat siyosatiga oid boshlang'ich sinf o'quvchilarining matnni o'qib tushunish darajasini baholash bo'yicha xalqaro tadqiqot dasturidir. Boshqacha qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarining ma'lumotlarni taqdim etadigan yirik xalqaro baholash dasturidir. Shuningdek, PIRLS, yosh o'quvchilar tomonidan maktabda va maktabdan tashqarida ta'lim olishning katta qismini tashkil etuvchi, ya'ni badiiy tajriba orttirish, ma'lumot olish va undan foydalanish ko'nikmalarini baholash kabi ikkita keng qamrovli maqsadlarni ifodalaydi. Yana shuni aytish mumkinki, ushbu dastur zamon bilan hamnafas qadam tashlaydi hamda o'zining baholash mezonlarini zamonaviy talablarga muvofiq ravishda takomillashtirib boradi. PIRLS xalqaro tadqiqoti barcha ishtirokchi mamlakatlarda yuqori, o'rtacha va past o'qish salohi o'qish salohiyatiga ega o'quvchilar bilimini baholash imkonini yaratadi. Yuqoridagi fikrlarda xulosa qilib aytishimiz mumkinki, boshlang'ich sinf o'quvchilarini xalqaro PIRLS tadqiqotiga tayyorlash o'quvchilarning o'qish savodxonligi hamda matnni o'qib tushunish ko'nikmasini rivojlantirish hamda tanqidiy fikrlashga o'rgatadigan jarayondir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Xalq ta'limi tizimida ta'lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" 2018-yil 8-dekabrda 997-sonli qarori.
2. Qosimova K va boshqalar. "Ona tili o'qitish metodikasi". Toshkent "Noshir", 2009 yil.
3. Ushinskiy, K.D. Tanlangan pedagogik asarlar. — Toshkent: „O'zdamnashr“, 1959 –yil. 49-bet.
4. Gaffarova T. Interfaol metodlar –ta'lim samaradorligi. "Boshlang'ich ta'lim" jurlani № 6, 2009 yil. 10–bet.
5. Xoliqov A.A., Pedagogik mahorat. Darslik O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. - T.: Iqtisod moliya, 2011. 285 bet.
6. <http://www.multimedia.uz/uzb/article>

INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA TA'LIM JARAYONINI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK ZARURATI

UMAROVA GULCHEXRA ABITOVNA

Andijon mashinasozlik instituti “Muqobil energiya manbalari” kafedrası
dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi

Annotatsiya: Ushbu maqolada integrativ yondashuv asosida ta'lim jarayonini tashkil etishning pedagogik mohiyati, zarurati, fanlararo integratsiya asosida o'quv tarbiyaviy jarayonni takomillashtirish nazariya va amaliyotning hamisha murakkab va dolzarb muammolari haqida so'z boradi. Shuningdek, fanlararo integratsiya orqali bilim va ko'nikmalarni shakllantirish jarayoni o'rganilayotgan materialning etakchi g'oya va bosh tushunchalarini aniqlash yoritilgan.

Kalit so'zlar: integrativ, aloqadorlik, kompetentlik, emperik, fanlararo integratsiya, integrativ yondashuv, ijtimoiy sheriklik, o'zaro aloqadorlik.

Integrativ yondashuv o'zaro manfaatli sharoitlarda va ijtimoiy sheriklik asosida ish olib boruvchi, bir-birini to'ldiruvchi, ta'lim muassasalari yoki ularning tarkibiy tuzilmalarini bir hududiy zonada birlashtirish usullarini ochib beradi. Buning uchun turli xil shakllar va darajadagi ta'lim tashkilotlarini resurs, ilmiy, o'quv markazi atrofida birlashtirish talab etiladi, uning vazifasi oliy ta'lim muassasasi tomonidan mintaqadagi pedagogik ta'lim va pedagogik fan sohasida tan olingan etakchi sifatida amalga oshirilishi kerak.

Integratsiyalashgan yondashuvni amalga oshirishda quyidagi muhim jihatlarni ajratib ko'rsatish mumkin: o'qituvchilarning doimiy kasbiy rivojlanishi tizimida ta'lim tashkilotlari rivojlanishining umumiy maqsadi, ijtimoiy sheriklik asosida sub'ektlarning birgalikdagi faoliyati uchun huquqiy asosning mavjudligi. Integratsiyalashgan elektron axborot-ta'lim muhitida loyihalashtirish tarkibiy va funktsional modelini ishlab chiqishga imkon beradi.

Integrativ yondashuv (yagona, integratsiyalashgan o'quv ob'ektini yaratishni ta'minlaydi); kompetentsiyaga asoslangan yondashuv (bo'lajak muhandislarning asosiy va maxsus kompetentsiyalarini shakllantirish va rivojlantirish uchun sharoitlarni, manbalarni, funktsional imkoniyatlarni

kengaytirishga imkon beradi va yuqori sifatli kasbiy rivojlanishni ta'minlaydi) asosida takomillashtirildi.

Bo'lajak muhandislarning kasbiy kompetentsiyalarini shakllantirish va rivojlantirishda maqsadlarni, tarkibni, kasb-hunar ta'limi muhitini va uning faoliyat turini tanlash imkoniyatini hisobga olish kerak. Shu bilan birga, eng muhim belgi-bu ta'lim jarayonida kasbiy va shaxsiy rivojlanish haqida xabardorlik, ijodiy potentsialni ochib berish, kasbiy va pedagogik rivojlanish maqsadlarini amalga oshirish uchun taklif qilinadigan variantlarning mavjudligi (kasbiy va pedagogik tayyorgarlik yo'nalishini tanlashda qayta yo'naltirish imkoniyati).

Fanlararo integratsiya keng va ko'p qirrali tushuncha bo'lib, XX asrning 30 yillaridan boshlab uni pedagogik amaliyotga joriy etishga qiziqish paydo bo'la boshlagan. Dastlab fanlararo integratsiya muammolarini hal etish yo'llarini qidirish ta'limni politexniklashtirish nuqtai nazaridan olib borilgan. Bu yo'nalish asosan turli sohalardagi bilimlarni ularning hayot bilan aloqasini umumlashtirish orqali o'lkashunoslik va sinfdan tashqari ishlarni rivojlantirishda o'z aksini topgan.

Fanlararo integratsiyaning ilmiy vazifasi eng avvalo borliqning moddiy birligi haqidagi falsafiy g'oyalarga aloqador bo'lib, dunyoni

bilish, tabiat va jamiyatdagi hodisalarning o‘zaro bog‘liqligi va taraqqiyotini belgilab berishdan iborat. Bu esa, o‘z navbatida tabiiy va ilmiy fanlarning tub qonunlariga asoslanadi.

Fanlararo integratsiya orqali bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish jarayoni o‘rganilayotgan materialning etakchi g‘oya va bosh tushunchalarini aniqlash, ularning mazmunini bir fan doirasida chuqurlashtirish va boyitish imkonini berishi bilan bir qatorda tevarak-atrofdagi ro‘y berayotgan jarayon va hodisalarning bir-biri bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatib, uning moddiy yaxlitligini ochib beradi hamda o‘qitishning ilmiylik darajasini kuchaytiradi. Shu bilan bir qatorda, talabalarning mustaqil fikrlashini, turli fanlardan olgan bilimlarini bir fan doirasidan boshqa fan doirasiga ko‘chirish va umumlashtirish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Fanlararo integratsiya ta’limda tizimlilikning gnoseologik shakli sifatida namoyon bo‘ladi va u yoki bu ob’ektlarni o‘rganishda yagona hisoblanadi. Fanlarning o‘zaro aloqalari har tomonlama bo‘lishi esa talabalarda metodologik kategoriyalar nuqtai nazaridan umumlashtirilgan aniq bilimlarni shakllantiradi, gnoseologik muammolarni ochib beradi. Shuning uchun fanlararo integratsiyaning o‘quv jarayonidagi metodologik funksiyasi turli xil fanlarda o‘rganiladigan xilma – xil jarayon va hodisalarning birligini ta’minlashdan iboratdir.

Fanlararo integratsiya talabalarga turli o‘quv fanlarini o‘rganish va ishlab chiqarish ta’limini tashkil etishda o‘z bilimlaridan unumli foydalanishga imkoniyat yaratadi, ularda hodisalar va jarayonlar haqida yaxlit tasavvurlarni shakllantirishga yordam beradi.

Pedagog olim N.A. Muslimov bo‘ljak kasb ta’limi o‘qituvchisida pedagogik sifatlarni shakllantirishning ilmiy-metodik asoslarini tadqiq etib, mutaxassislarining yangi avlodini shakllantirish, ma’naviy-axloqiy jihatdan etuk, mustaqil dunyoqarashga ega,

ijodiy fikrlovchi, umuminsoniy va milliy qadriyatlarga sadoqatli barkamol shaxsni tarbiyalab voyaga etkazish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan [6].

S.T.Aliqulovning ta’kidlashicha fanlararo integratsiya vositasida kasb-hunar kollejlari o‘quvchilarida umumtexnik bilimlarni shakllantirish deganda ularga moddiy, ma’naviy va ijtimoiy ishlab chiqarish asoslarini chuqur o‘rgatish, umumta’lim fanlarni ob’ektiv qonuniyatlarining o‘zaro aloqadorligi asosida anglatish tushuniladi [3].

A.V.Usova ta’kidlashicha, hozirgi paytda fanlar integratsiyasi jarayoni dialektik deb nomlanuvchi fikrlashning alohida metodini, fan turli sohalaridagi bilimlarni majmuaviy qo‘llay olish malakasini talab qiladi. Aynan mana shu masala mutaxassisni kasbiy tayyorlash davrida – o‘quvchilarda kasbiy faoliyat jarayonida turli fanlardan yangi bilimlarni mustaqil holda o‘zlashtirish uchun materiallarni tahlil qila olish, tizimlashtirish, umumlashtirish va tasniflash malakasini ochishga yordam beruvchi fikrlashning dialektik metodini va ilmiy dunyoqarashini shakllantirishda - fanlararo integratsiyani hal qilishi zarur [7].

Fanlararo integratsiya bilishning yangi maxsus ob’ekti sifatida turli fanlardagi bilimlarning ayrim belgilari o‘rtasidagi aloqalarni ajratib ko‘rsatadi, chunki bu aloqalar materiya harakati shakllarining umumiy o‘zaro aloqasini ifodalovchi ilmiy bilishni tashkil etish va sintezlashtirish yo‘llarini ko‘rsatib beradi. Ushbu qayta ishlash natijasida hosil bo‘ladigan o‘quv materialini fanlararo o‘quv materiali deb ataymiz, chunki u o‘quv jarayonida talabalarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirishga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Ilmiy dunyoqarashni shakllantirishning yaxlit jarayoni esa ta’limdagi uzviylik va fanlararo integratsiyayordamida ta’minlanadi. Fanlararo integratsiyani amalga oshirish esa ayni bir holatga turli nuqtai-nazardan qarash va bu holat to‘g‘risida yaxlit tasavvurga ega

bo'lish imkonini beradi.

Fanlararo integratsiyani amalga oshirish masalasi -ta'lim metodikasini takomillashtirishning umumiy jihatlaridan biri bo'lganligi sababli biz o'z tadqiqotimiz davomida "Aniq" va "Ixtisoslik" fanlarining integratsiyasini amalga oshirishdagi asosiy qiyinchiliklar sifatida quyidagilarni aniqladik: o'quv fanlari mazmunida o'zaro muvofiqlashtirilmagan tushuncha va iboralarning qo'llanilishi; o'quv materialidan asosiy g'oya, nazariya va tushunchalarning ajratib olinmaganligi; ilmiy bilimlarning ichki aloqadorligi, ya'ni bilimlarning mantiqan tugallanmaganligi e'tiborga olinmaganligi; o'quv fanlarining tarqoqligi, ularning mazmunan uzviy bog'lanmaganligi va izchil o'rganilmaganligi.

Abduqodusov O. A.ga ko'ra, fanlararo integratsiya nafaqat didaktik jihatdan muhim bo'lib qolmay, u metodik jihatdan ham muvaffaqiyatli amalga oshiriladi va turli o'quv fanlarini o'qitadigan o'qituvchilar o'z amaliy faoliyatida quyidagi bosqichlarga amal qilsa, yuqori samara beradi [1]:

1. Mo'ljalga olish bosqichi: u o'z ichiga umumiy maqsadga ko'ra fanlararo integratsiyani aniqlash metodlari: mavzular va kichik mavzular bo'yicha o'quv

materialini taxlil qilish metodlari; belgilab qo'yish (grafik, sxema va jadval) shakllarida, maqsad, shakl, metod va vositalarni tanlab olishni qamrab oladi. Uning maqsadi o'zaro mazmunan aloqador fanlar mazmunidan muhim g'oya, masala, muammoni ajratib olish va ular asosida bilimlar tizimini tarkib toptirish shakl, metod va vositalarini aniqlashdan iborat.

2. Amalga oshirish bosqichi. Bunda oldindan belgilab olingan integratsiyaning bevosita ta'lim-tarbiya jarayonida kechishi kuzatiladi.

3. Nazorat qilish bosqichi. Bunda ko'zda tutilgan maqsad bilan olingan natijalarni taqqoslab, xulosa chiqariladi va unga mos ish ko'rish talab etiladi.

Bu bosqichlar turlicha murakkablik va hajmdagi mehnatni taqozo etishiga qaramay, ularning barchasi birgalikda uyg'un bo'lishi shart, chunki ularning birortasi ishtirokisiz talabaning va umuman insonning ongli faoliyatini tashkil etib bo'lmaydi.

Fanlararo integratsiya eng avvalo, o'z tuzilmasiga ko'ra tavsiflanadi, chunki predmetning ichki tuzilishi uning shaklini belgilaydi, shunga ko'ra biz integratsiyaning quyidagi shakllarini ajratib ko'rsatamiz (1.1-jadval):

1.1-jadval:

Fanlararo integratsiya shakli va turlari bo'yicha tasnifi:

Fanlararo integratsiya shakllari	Fanlararo integratsiya turlari	Fanlararo integratsiya turlarini tashkil etuvchi o'quv materiallar mazmuni	
Tarkibi bo'yicha	1. Mazmuni bo'yicha	Dalillar, tushunchalar, qonunlar, nazariyalar bo'yicha	
	2. Bajiriladigan operatsiyalari bo'yicha	Shakllantiriladigan ko'nikmalar, malaka va fikrlash operatsiyalari bo'yicha	
	3. Metodik qo'llanilishi	Pedagogik metodlardan foydalanish bo'yicha	
	4. Tashkil etilishi bo'yicha	O'quv-tarbiyaviy jarayonlarni tashkil etish shakllari va metodlari bo'yicha	
Integratsiyaning yo'nalishlari bo'yicha	Bir tomonlama; Ikki tomonlama; Ko'p tomonlama.	To'g'ri; Teskari (qaytar) yoki tiklanuvchi.	
Integratsiyani tashkil etuvchi elementlarining o'zaro ta'siri bo'yicha	Vaqt omiliga ko'ra	Xronologik	Izchillikdagi; Sinkron; Istiqboldagi.
		Xronometrik	Lokal; O'rtacha vaqt davomidagi; Uzoq vaqt davomidagi.

Birinchi shaklda fanlararo integratsiyalar turlarini tarkibi bo'yicha ajratamiz. Fanlararo integratsiya tarkibi bo'yicha aniq mavzuni o'rganishda boshqa o'quv fanlaridan nimalar olinishini ko'rsatadi. Shundan kelib chiqib, fanlararo integratsiya tarkibi ko'nikma, malaka va fikrlash operatsiyalari bilan shakllanadigan o'quv mavzusining mazmuni bilan belgilangani uchun ularning birinchi shaklida fanlararo integratsiyalarning quyidagi xillarini ajratish mumkin: Mazmuni bo'yicha – o'rganilayotgan mavzu mazmuni bo'yicha turli o'quv fanlarida o'rganiladigan tushunchalar, hodisalar, jarayonlarni talqin qilish birligi bo'yicha;

1. Bajariladigan operatsiyalari bo'yicha – fanlararo xususiyatda shakllanadigan ko'nikmalar, malakalar va fikrlash operatsiyalari bo'yicha;

2. Metodik qo'llanilishi – turli o'quv fanlari bo'yicha o'quv ishlari metodlarini kelishtirish, turli o'quv fanlari mavzularini o'rganishda bir xil metodlarni qo'llash (grafik, tahliliy);

3. Tashkil etilishi bo'yicha – orasida integratsiya o'rnatiladigan o'quv fanlari bo'yicha mashg'ulotlarni tashkil etish shakllari va tuzilmasini mos kelishi.

Fanlararo integratsiyani nafaqat alohida o'quv fanlarining, balki o'qituvchi va talabalarning uyg'un xatti-harakatlari, o'quv jarayoni barcha elementlarining tizimidir, o'quv jarayonida fanlararo integratsiyaning ahamiyati va o'rnini belgilash uchun ularni tasniflash zarur, chunki, tizimli yondashuv bu integratsiyaning nafaqat ko'p qirraliligini va foydalanish metodlarini ham aniqlashga imkon beradi (1.1-rasm).

1.1-rasm. Fanlararo integratsiyaning qo'llanish sohasi bo'yicha tasnifi

B. Abdullaevaning ta'kidlashicha fanlararo integratsiya ni ta'lim maqsadlari va o'zlashtirish darajasi bo'yicha quyidagi sinflarga ajratish tavsiya etilgan [2].

O'zlashtirish darajasiga ko'ra: empirik (ta'minlovchi fanlarda o'rganilayotgan umumiy ob'ektlarning boshqa xususiyatlari haqidagi bilimlarni ajratish va ifoda etish); nazariy (umumiy o'rganilayotgan ob'ektlarning bir qator fanlarda ochib ko'rsatib beriladigan aloqasida alohida xususiyatlarini yagona yaxlitlashdagi nisbatlari); dunyoqarashlik (tabiat va jamiyatni dialektik tushunishga yordam beruvchi).

V.N. Maksimova [5] fanlararo integratsiyani "ma'lum bir tarkibiy, tuzilmaga,

funktsiyalarga va butun pedagogik jarayonda amalga oshirilish yo'llariga ega bo'lgan tizimli didaktik fenomen" sifatida ta'riflaydi.

A.V. Usova [7] esa "fanlararo integratsiya gnoseologik nuqtai-nazardan o'qitish mazmuni va metodlarida ob'ektiv mavjud bo'lgan ilm-fan yo'nalishlararo aloqalar va ilm-fanning ishlab chiqarish bilan integratsiyaning aksi hisoblanishi" deb biladi.

Yu.K. Babanskiy [4] ko'rsatishicha, "fanlararo integratsiya ... ilm-fan yo'nalishlararo o'zaro xatti-harakatlarning didaktik ekvivalenti bo'lib hisoblanadi".

Yuqorida keltirilgan tahlillar asosida fanlararo integratsiyaning ishchi ta'rifini ishlab chiqdik.

bu o'quv jarayonining mazmuni, shakllari va metodlarida o'z aksini topgan va ularning uzviy aloqadorligida ta'limiy, rivojlantiruvchi va tarbiyaviy vazifalarni bajaruvchi real mavjudlik ob'ektlari, hodisa va jarayonlari o'rtasidagi birlashtiruvchi, jadallashtiruvchi munosabatlarni ifoda etuvchi pedagogik tushunchadir.

Fanlararo integratsiyani asosiy maqsadi o'quv jarayonida quyidagi talablarning bajarilishini ta'minlashdir:

- turli hil fanlarni o'rganishda takrorlanishlarning oldini olish;
- alohida mavzularni o'rganish vaqtini muvofiqlashtirish imkoniyati;
- talabalarning ilmiy tushuncha va tasavvurlarni shakllantirishda, ularga amaliy malaka va ko'nikmalarni shakllantirishda turli fan o'qituvchilari salohiyatining birlashtirilishi;
- ilmiy tushunchalarni ta'riflash-tavsiflashda o'xshashlik va ularning qarama-qarshi emasligi;
- talabalarning turli hil fanlardan

o'zlashtirgan bilimlardan o'qituvchilar tomonidan o'zaro foydalanilishi;

- o'quv fanlarining o'ziga xosligi va ular orasidagi aloqalarning xususiyatlari bilan boshqa pedagogik vazifalarning bajarilishi .

O'quv jarayonida talabalarning bilish faoliyatini mazmunan boyitishga fanlararo integratsiya quyidagi hollarda ko'maklashadi:

- o'rganilayotgan fan tushunchalarini kengaytirish orqali bilimlarning muayyan tizimini shakllantirish;
- talabalarda ijodiy hamda mustaqil fikrlashni rivojlantirish, ularda mustaqillik va faollik kabi xislatlarni tarkib toptirish;
- talabalarda kasbiy bilim va ko'nikmalarni shakllantirish.

UMUMIY O`RTA TA'LIM MAKTABLARINI BOSHQARUV JARAYONINI TAKOMILLASHTIRISH TEXNOLOGIYASI

IBRAGIMOVA GULNOZA SAYIDMURODOVNA

**T.N.Qori Niyoziy nomidagi O`zbekiston Pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot
instituti 3-bosqich tayanch doktoranti**

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida boshqaruv tizimini takomillashtirishning ta'lim sifatini ko'tarishga o'zaro ta'sirini orttirish va ta'lim sifatini yanada rivojlantirish haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim sifati, maktab, oliy o'quv yurti, tarbiya texnologiyasi, jamoatchilik, g'oyaviy, siyosiy, professional daraja, boshqaruv tizimi, farmon va qarorlar, o'quv-tarbiya jarayoni, o'quvchilar ta'lim-tarbiyasi.

Ta'lim sifatini boshqarish muammosi har bir maktab, har bir rahbar va o'qituvchi uchun eng dolzarb masalalardan biridir. Ta'lim sifati muammolarini ko'rib chiqishda biz bir qator asosiy tushunchalarga tayanamiz: sifat, sifatni ta'minlash, ta'lim, ta'lim sifatini boshqarish, sifatni oshirish. Sifat - ob'ektning belgilangan va nazarda tutilgan ehtiyojlarni qondirish qobiliyati bilan bog'liq bo'lgan xususiyatlar to'plami.

Sifatni ta'minlash - doimiy nazorat ostida bo'lgan va sifat talablarining bajarilishiga ishonch hosil qilish uchun zarur bo'lgan barcha rejalashtirilgan va amalga oshirilayotgan faoliyat turlari. Ta'lim - bu o'quvchilar tomonidan madaniy namuna va qadriyatlarni rivojlantirishni, tizimlashtirilgan bilim va ko'nikmalarga asoslangan, shuningdek, dunyoga nisbatan hissiy munosabat tajribasi asosida o'z "Men"ini shakllantirishni ta'minlaydigan shaxsni maqsadli ijtimoiylashtirish.

Ta'lim sifatini boshqarish - ta'lim sifatini ta'minlash, takomillashtirish, monitoring qilish va baholashga qaratilgan strategik va tezkor harakatlarning rejali amalga oshirilayotgan tizim. Sifatni yaxshilash - ta'lim faoliyatining mavjud parametrlarini ta'lim sifati sohasidagi siyosatda belgilangan maqsad va vazifalarga yaqinlashtirish jarayoni va natijasidir.

Muayyan ta'lim muassasasida ta'lim tizimining holati va rivojlanishini tahlil qilish uchun doimiy rivojlanish jarayonida sifat ob'ektidagi har doim ham yakuniy natija muvaffaqiyatga erishishni ko'zda tutmasada, ijobiy o'zgarishlarni tavsiflaydigan "sifatni yaxshilash" kontseptsiyasi muhim ahamiyatga egadir. Taqdim etilgan tushunchalardan kelib chiqqan holda, ta'lim sifatini bir tomondan ochiq ta'lim tizimlarini rivojlantirish jarayonining holati va samaradorligini ta'limning me'yoriy maqsadlariga muvofiqligini tavsiflovchi ijtimoiy kategoriya, boshqa tomondan, shaxs va turli ijtimoiy guruhlarning yuqori ta'lim yutuqlariga erishishdagi ehtiyojlari, umidlari, talablariga mosligi bilan belgilash mumkin. Sifat sohasidagi ishlar o'quv jarayonining bevosita sub'ektlari (o'quvchi va o'qituvchilar) va ta'lim muassasasining tashqi hamkorlari (ot-onalar, ish beruvchilar, ijtimoiy muassasalar) bilan bog'liq holda maksimal ochiqlikka intiladi. Sifat sohasidagi asosiy tarkibiy qismlarni shakllantirish, muvofiqlashtirish va tasdiqlash ta'lim muassasasi ma'muriyatining eng muhim funktsiyalaridan biridir. Sifat tizimini sifat siyosatini amalga oshirish vositasi, instrument sifatida ko'rish mumkin. Sifat sohasida ishlash, muayyan natijalarga erishish uchun aniq harakatlar dasturini taklif qilib, maqsadlarni aniq shakllantirib,

tashkilot xodimlarini rag'batlantiruvchi rol o'ynashi, ularning kasbiy fazilatlarini saqlab qolish va ularni pedagogik va uslubiy mahoratini oshirishga majbur qilishi mumkin. Sifat sohasidagi ishlarni shakllantirish sifatni strategik rejalashtirish jarayoni bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu uzoq muddatli ustuvorliklarni shakllantirishga imkon beradi va tashkilotning rivojlanishi va uning xodimlari faoliyatida oqilona o'zgarishlarga yordam beradi. Strategik rejalashtirishning etakchi maqsadlari nafaqat ma'lum vaqt uchun ta'lim muassasasini rivojlantirishning umumiy rejasini ishlab chiqish, balki ushbu ta'lim muassasasi tomonidan taqdim etiladigan ta'lim xizmatlarining asosiy yo'nalishlarini tushunish va qayta ko'rib chiqish va ularning iste'molchilar ehtiyojlariga muvofiqligi bilan ham belgilanadi.

Nemis olimlari tomonidan ishlab chiqilgan sifat menejmenti nazariyasiga ko'ra, maktab iste'molchiga, sifatni ta'minlash jarayonining o'ziga e'tibor qaratadi, ichki va tashqi nuqsonlarning oldini olish bo'yicha profilaktika choralarini rejalashtiradi va sifatni yaxshilash bo'yicha chora-tadbirlarni belgilaydi. Ohirgiisi, D.Timmerman kontseptsiyasigako'ra, quyidagitsiklninazarda tutadi: rejalashtirish, takomillashtirishni amalga oshirish, samaradorlikni tekshirish, yaxshilanishni o'zgaruvchan vaziyatga moslashtirish. Ta'lim sifatini boshqarishning ta'lim faoliyati xavflarini boshqarish kabi

jihati e'tiborga loyiqdir.

I. A. Kolozhvarining fikricha, ta'lim faoliyati xavfi - bu tashqi va ichki omillar ta'sirida ta'lim muhiti sharoitlarining o'zgarishi tufayli salbiy natija olish imkoniyati (xavfi). Ta'lim faoliyatining xavfli vaziyatlariga o'quv jarayoni ishtirokchilarining jismoniy va ruhiy ortiqcha yuklanishi (sog'liq muammolari xavfi); ta'lim muassasalarining ishlash tartibi va rivojlanish rejimini ta'minlash uchun normativ-huquqiy mablag'larning etarli emasligi (kam mablag' bilan ta'minlanish xavfi); ta'lim tizimi resurslarining ma'naviy eskirishi (kadrlar malakasini pasaytirish xavfi, maktabning moddiy-texnik jihozlaridan keyingi foydalanishning mumkin emasligi va boshqalar); boshqaruv yoki pedagogik xatolik ehtimoli (salbiy yoki oldindan aytib bo'lmaydigan natija olish xavfi) va boshqalar kiradi. Ta'lim faoliyati bilan bog'liq xavflar qaytarilfdigan va qaytarib bo'lmaydigan bo'lishi mumkin. Xavflarni boshqarishning maqsadi - maqbul xavf chegaralarini (mezonlarini) belgilash va vaziyatni ushbu chegaralar doirasida ushlab turish mexanizmlarini aniqlash.

Yuqorida aytilganlar shuni ko'rsatadiki, ta'lim sifati ta'lim munosabatlarining eng xilma-xil ishtirokchilarining ta'lim faoliyati samaradorligi, muvaffaqiyati va, umuman, ta'lim tizimining o'zi faoliyati samaradorligining eng muhim mezonlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bordovskiy G. L., Nesterov A. A., Trapitsyn S. Yu. O'quv jarayoni sifatini boshqarish. Sankt-Peterburg: A. I. Gerzen nomidagi Rossiya davlat pedagogika universiteti nashriyoti. 2001.359 b.
2. Xalqaro standartlar: ISO 9000 seriyali standartlarning yangi versiyalari to'plami.- M., 1995.
3. Potashnik M. M. Ta'lim sifatini boshqarish. - M. : Rossiya Pedagogika Jamiyati, 2001 Gnahs, D. : Kvalifizierung in der Weiterbildung, Manuskript 1994.
4. Krohner, S., Timmermann, D.: Qualitätssicherung durch Qualitätsmanagement, Bielätätisierung. 1997
5. Madaniyatshunoslik. Ma'ruzalar matni, T,2000-y.

